books2ebooks.eu

Emakeele Seltsi aastaraamat VI

Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus
1960

Eesti Rahvusraamatukogu: PE A/33; 6 [1]

books2ebooks.eu
Eesti Rahvusraamatukogu
EESTI RAHVUS-RAAMATUKOGU

EOD - Trükise digitaalkoopia ehk e-raamatu tellimine (eBooks on Demand EOD): miljonid raamatud vaid hiireklõpsu kaugusel rohkem kui kaheteistkümnes Euroopa riigis!

Täname Teid, et valisite EOD!
Euroopa raamatukogudes säilitatakse miljoneid 15.–20. sajandi raamatuid. Kõik need raamatud on nüüd kättesaadavad e-raamatuna – vaid hiireklõpsu kaugusel 24 tundi ööpäevas, 7 päeva nädalas. Tehke otsing mõne EOD võrgustikuga liitunud raamatukogu elektronkataloogis ja tellige raamatust digitaalkoopia ehk e-raamat kogu maailmast. Soovitud raamat digiteeritakse ja tehakse Teile kättesaadavaks digitaalkoopiana ehk e-raamatuna.

Naudi oma EOD e-raamatut!

■ Saa originaalse raamatu ilme ja tunnetus!
■ Saate kasutada standardtarkvara digitaalkoopia lugemiseks arvutiekraanil, suurendada pilti või navigeerida läbi terve raamatu.
■ *Otsi & leia:** Saate kasutada üksikterminite täistekstotsingut nii ühe faili kui failikomplekti (isikliku e-raamatukogu) piires.*
■ *Kopeeri & kleebi teksti ning pilte:** Saate kopeerida pilte ja tekstiosi teistesse rakendustesse, näiteks tekstitöötlusprogrammidesse.
*Pole kättesaadav kõigis e-raamatutes.

Tingimused

EOD teenust kasutades nõustute Te tingimustega, mille on kehtestanud raamatut omav raamatukogu
■ Tingimused: https://books2ebooks.eu/csp/et/nle/et/agb.html

Rohkem e-raamatuid

Seda teenust pakub juba 40 raamatukogu enam kui 12 Euroopa riigis.
Otsi teenuse raames pakutavaid raamatuid: https://search.books2ebooks.eu
Lisainfo aadressil: https://books2ebooks.eu/et

EMAKEELE SELTSI AASTARAAMAT

1960

1337

1337

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

EMAKEELE SELTSI AASTARAAMAT

VI

1960

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1960

Toimetuskolleegium:
Paul Ariste (esimees), *Heino Ahven* (sekretär), *Eeva Ahven* ja *Arnold Kask*

Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi
kahekümnendaks
ja
Emakeele Seltsi neljakümnendaks
aastapäevaks

40 AASTAT EMAKEELE SELTSI *

ARNOLD KASK

Tänavu, kus me pühitseme Eesti NSV 20-ndat aastapäeva, tähistame ühtlasi ka Emakeele Seltsi 40-aastase tegevuse juubelit. Olgu sel puhul lubatud lühidalt peatuda Emakeele Seltsi senisel tööl, millest esimene pool on kulgenud kodanlikus, teine pool aga nõukogude riigis.

Emakeele Selts asutati Tartu ülikooli juures 23. märtsil 1920. aastal. Seltsi rajajaks ja esimeseks esimeheks oli tol ajal Tartu ülikoolis töötav eesti ja teiste läänemeresoome keelte uurija prof. Lauri Kettunen. Avamiskoosolekule oli ilmunud küll ainult 14 osavõtjat, kuid varsti paisub keelehuviliste arv, nii et esimese aasta liikmete nimestikus on juba 42 nime, nendest rida inimesi, kes kuni tänini on Emakeele Seltsi tööst osa võtnud, nagu J. V. Veski, A. Annist, E. Nurm, O. Parmas, J. Soll ja G. Vilbaste. Seltsi põhikirjas märgitakse, et seltsi ülesandeks on «äratada huvi eesti keele tundmise, arendamise ja uurimise vastu, selles mõttes ka kirjandust, rahvaluulet, rahvateadust ja sugukeeli tähele pannes» [1]. Seega on seltsi tegevuspiirkond ette nähtud küllalt avarana.

Seltsi esialgne tegevus piirdub peamiselt ettekandekoosolekute pidamisega. Neil koosolekuil käsitletakse murdeuurimisprobleeme, selgitatakse keeleliste nähtuste ajalugu ja püütakse lahendada tegelikke õigekeelsusküsimusi. Need kolm ala on ka hiljem olnud ettekandekoosolekute põhiküsimusteks.

Teisel tööaastal laienevad seltsi tegevusalad: alustatakse kirjastamist, kuigi esialgu ainult paljundusmasinal, pannakse alus seltsi raamatukogule, rajatakse fonograafiliste tekstide kogu ehk heliarhiiv.

Täie jõuga asub selts aga tööle alles kolmandal tööaastal. Nimelt alustatakse 1922. a. ajakirja «Eesti Keel» väljaandmist ja süstemaatilist murdematerjalide kogumist. Samasugune hoogne tegevus jätkub ka järgnevail aastail. Võib ütelda, et esimesed viis aastat on seltsi elus töö- ja algatusrikkad. Neil aastail

---

* Ettekanne Emakeele Seltsi juubelikoosolekul Tartus 20. märtsil 1960 («Emakeele Seltsi keelelisest tegevusest»).

[1] Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamat I, 1920, Tartu 1921, lk. 1.

rajati kõik seltsi tähtsamad üritused, nagu murdeuurimine, keeleline ajakiri, kirjastuslik tegevus, raamatukogu jne.

Ometi tuleb kohe märkida, et neid üritusi ei olnud Emakeele Seltsil kerge teostada, sest algul puudusid seltsil igasugused majanduslikud võimalused. Ja kui selts oma esimestel tegevusaastatel sai Tartu ja Tallinna äriringkondadelt annetuste näol mõnesugust toetust, siis tuli seltsil arvestada toetajate soove ja «oma moraalseid veksleid mitte lunastamata jätta», nagu kirjutab seltsi tolleaegne sekretär oma aastaaruandes[2]. Seltsi toetajate sooviks ei olnud aga mitte niivõrd eesti keele uurimine ja arendamine, kui šovinistlikku ilmet kandvate ürituste soodustamine — sai ju Emakeele Seltsi toetamise aktsioon alguse nn. «Liivi küsimusest», mille kohaselt Emakeele Selts pidi astuma samme lätistuva liivi rahva säilitamiseks, kuigi liivi rahval majanduslik-ühiskondlikud eeldused selleks puudusid. Tegelikult piirduski see liivlaste «äratamine» «Liivi lugemikkude» (I—V, 1921—1926) väljaandmisega ja mõnesuguse majandusliku toetamisega. Tunduvalt tulemusrikkam oli ühe vadja ja ühe ingeri üliõpilase toetamine, sest vastutasuks toetuse eest koostasid need üliõpilased vadja ja ingeri sõnavarakogusid. Selle nn. «hõimurahvaste äratamisega» liitub teataval määral ka setukeelse kirjanduse soetamise katse, mis üldjoontes samuti äpardus, sest Emakeele Seltsi poolt toimetatud setumurdelised lugemikud ega «Pühä evangeeliumigi» tõlge ei leidnud Setumaa eestlaste poolehoidu ega tõstnud kuigi märgatavalt nende kultuurilist taset.

Eelmistega seoses tuleb nimetada veelgi üht üritust, millele juba seltsi tegevuse esimesel aastal pandi alus, nimelt nimede eestistamise aktsiooni. Seltsi esimeste toimetistena anti välja koguteos «Eestlasele eesti nimi» ja valimik «15 000 uut sugunime» ning loodi nimede muutmise komitee. Hoolimata aktiivsest propagandast ei leia nimede eestistamine esialgu kuigi mainimisväärset poolehoidu ja alles 30-ndates aastates hakkab see mõnevõrra levima. Üldiselt ei kujunenud nimede eestistamise aktsioon teravaks võitluseks feodaalajast pärinevate saksa nimede vastu, nagu seda oleks võinud oodata meil esinevate saksapäraste nimede ülikülluse tõttu, vaid jäi siiski suhteliselt kitsapiiriliseks eriharrastuseks.

Seltsi tegevuse esimesel perioodil (1920—1925) oli prof. L. Kettuneni juhtimisel seltsi tegevus võrdlemisi aktiivne. Järgnevail aastail hakkavad seltsi propagandalised üritused teaduslike ülesannete kõrval enam varju jääma. Seltsi majanduslik olukord muutub mõnel määral kindlamaks seoses kultuurkapitalist saadavate toetussummadega. Kuuendal tegevusaastal soetas Akadeemiline Emakeele Selts endale juriidilise isiku õigused ja hakkas töötama uue põhikirja alusel. Et enam koondada tähelepanu teaduslikule tööle, likvideeriti 1929. a. seltsi

[2] Vrd. Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamat I, Tartu 1921, lk. 22.

Juubelikoosolekust osavõtjaid (Tartu Riikliku Ülikooli peahoone 5. auditooriumis).

büroo, anti kirjastamine ja kirjastusladu üle vastavatele kirjastustele ja deponeeriti mööbel ja murdekogud ülikooli juures loodud Eesti Keele Arhiivile. 1937. aastal seati ametisse seltsi teaduslik sekretär, kelle ülesandeks oli koordineerida seltsi tegevust, olla seltsi ajakirja sekretäriks ja murdekogumistöö juhiks. Teaduslikuks sekretäriks valiti mag. A. Raun. 1938. a. tuli seltsil kaaluda, kas loobuda juriidilise isiku õigustest ja registreeruda kodanliku vabariigi poolt loodud reaktsioonilise Teaduste Akadeemia juures ning saada toetusi Akadeemialt või jääda endiselt iseseisvaks organisatsiooniks, kuid kaotada toetused. Selts otsustas siiski jääda endise vormi juurde, hoolimata avaldatavast survest. Nii näiteks jättis Haridusministeerium Seltsile 1940. a. toetuse murdeuurimistööks määramata. Selle kriitilise olukorra aga lahendasid 1940. a. 21. juuni sündmused. Nüüd avanesid Emakeele Seltsil jällegi võimalused saada toetust teaduslikuks uurimistööks, ja seda tunduvalt suuremas ulatuses kui varem.

1940. aastaga lõppes üks periood seltsi elus. Olgu siin esitatud lühike kokkuvõte selle ajajärgu teaduslikust tööst.

Kõigepealt avaldus seltsi tegevus keeleliste ettekannete pidamises. Kogu märgitud perioodi jooksul pidas selts 139 koosolekut 245 ettekandega, kusjuures kõige rohkem refereeriti õigekeelsusküsimuste üle, kuid kõneldi ka vanemast kirjakeelest, murdeuurimisest, laenusuhetest, üldkeeleteadusest, esitati eesti sõnade etü-

moloogiaid, arvustati teoste keelt jne. Enamik väärtuslikumatest ettekannetest avaldati Emakeele Seltsi ajakirjas «Eesti Keel», mille väljaandmisele asuti juba 1922. a. ja mida ilmus kuni 1940. a. lõpuni 6—8 numbrit aastas. Ajakirjas käsitleti väga mitmesuguseid keelelisi küsimusi ja avaldati uurimusi nii eesti keele kui sugulaskeelte alalt. Kõgu kodanliku ajajärgu keeleline elu leidis kajastust «Eesti Keele» veergudel. Peale ajakirja tuleb mainida ka seltsi toimetisi, milledest tähtsamatena võib märkida J. Mägiste «Soome-eesti sõnaraamatut» (1931) ja A. Saareste ning A. R. Cederbergi tekstikogu «Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi» (1931).

Kõige silmapaistvamaid tulemusi saavutati kodanlikul perioodil eesti murrete uurimise alal. Juba seltsi esimestel koosolekutel võeti murdematerjalide kogumise küsimused kõne alla. Esimese murdeuurijana asus 1921. a. suvel tööle P. Voolaine. Süstemaatiliselt hakati eesti murdematerjale koguma 1922. a. suvel. Selleks koostati kava, mille kohaselt kavatseti 10 aasta jooksul koguda Wiedemanni sõnaraamatu järgi 30 kihelkonnast ülevaade sõnavarast, lisaks veel häälikuloolisi materjale, murdetekste ja kohanimesid. Töö üldjuhtijaks oli A. Saareste. Töö teostajateks olid eesti filoloogiat õppivad üliõpilased, kellele Emakeele Selts maksis töö eest vastava stipendiumi. Tööle asuti innukalt ja juba esimese viie aasta jooksul koguti üle 200 000 sõna. Peagi selgus, et kogud on küll suured, kuid materjalilt hõredad. Järgnevatel aastatel hakati enam rõhutama kogutava murdeainestiku kvaliteeti, kogude tihedust, sõnade tähendusliku külje silmaspidamist, rahvakeelsete lausenäidete rohkust. Hakati jälgima haruldasemaid murdesõnu, koostati vastavad lisasõnastikud, mida saadi kasutada küsitluseks.

1930. aastaks oli jõutud küsitleda läbi kogu Wiedemann juba 24 kihelkonnast, kuid tulemuseks oli ainult 6000—12 000 sõnasedelit ühest murrakust. Sellepärast reorganiseeriti murdetoimkond, kutsuti tööst osa võtma etnograafid, hakati koguma ainestikku mõistealade järgi, näiteks põllunduse, metsanduse, kalanduse jne. alalt. See kogumisperiood kestis 1937. aastani. Nüüd leiti, et ka murdematerjali kogumine mõistealade järgi ei anna küllaldasi tulemusi, sest kogu sõnavara ei olnud liigitatud vastavalt aladele. Jälgiti küll olulisemaid etnograafilisi alasid, kuid omadusi, vahekordi jne. märkivaid sõnu ei saadud küsitleda. Sellepärast otsustati jällegi hakata koguma Wiedemanni järgi, tehes seda hoopis põhjalikumalt kui varem ja täiendades sel teel saadud ainestikku nii lisasõnastiku kui mõisteliste küsitluskavade abil saadud materjalidega. Otsustati täiendavalt koguda kogu sõnavara veel 7 kihelkonnast, kusjuures kogumistööle rakendati vilunud uurijaid, kes ei töötanud ainult suveti, vaid pidevalt. Sellest kavast täideti 1940. aastaks umbes pool. Paralleelselt kogumistööga hakati tähelepanu pöörama ka kogude korraldamisele, ühtlustamisele ja ilmnenud lünkade täitmisele. Samaaeg-

selt hakati eeltöid tegema kavatsetava rahvakeele-sõnaraamatu printsiipide väljatöötamiseks ja proovartiklite koostamiseks. Kokku oli 1940. aastaks kogutud Wiedemanni järgi üle 382 000 sõnasedeli, millele lisandusid mõisteliste piirkondade ja lisasõnastike järgi kogutud materjalid, kokku ligi 200 000 sedelit, nii et kokku oli selleks ajaks eesti sõnavara kogutud üle 580 000 sõna. Lisaks oli kogutud ka murdetekste, häälikuloolisi ja morfoloogilisi ülevaateid, kohanimesid ja muudki ainestikku. Kuigi kogutud materjali hulgas oli palju pinnalist ja vähepakkuvat, võimaldas see siiski saada ülevaate meie murretest ja murrakutest ning nende erijoontest, võimaldas jälgida keeleliste nähtuste levikut, pakkus materjali nii häälikuliste, morfoloogiliste kui ka leksikaalsete nähtuste jälgimiseks, olles aluseks järgnevale uurimistööle.

Emakeele Seltsi, selleaegse nimetusega Akadeemilise Emakeele Seltsi juhtivateks jõududeks pärast L. Kettuneni lahkumist olid A. Saareste, J. Mägiste ja J. V. Veski.

1940. a. suve sündmustega algab Emakeele Seltsi elus uus ajajärk. Seltsil avanesid nüüd hoopis lahedamad võimalused teaduslikuks tööks. Kui vahepeal seltsilt toetused peaaegu ära võeti, siis nüüd saab selts tunduvalt suuremaid toetusi. 1941. a. hakkas ülikool maksma seltsile korrapärast toetust igas kuus, nii et selts võis pidada endise 1—3 püsiva tööjõu asemel tervelt kuut palgalist teaduslikku kaastöölist. Võidi edukamalt teha kogude korraldustöid ja saata välja murdeuurijaid-stipendiaate. Alates 1. juunist 1941 arvati seltsi töötajad asutatava Teadusliku Uurimisinstituudi koosseisu ja maksti neile ülikooli kaudu palgad, kuigi nad oma tööd jätkasid endiselt. Selle rahuliku töö katkestas fašistliku Saksamaa kallaletung Nõukogude Liidule.

Järgnesid 1941. a. juuli sõjasündmused Tartus. Kuigi linn sai sõjatules rohkesti kannatada, säilisid seltsi varandused ja ülikooli keldreisse paigutatud murdekogud võrdlemisi hästi. Üldiselt aga algas nüüd seltsi elus raske ajajärk. Saksa okupatsioonivõimud keelasid nii juhatuse- kui ka ettekandekoosolekute pidamise. Seltsi seisund muutus ebamääraseks. Teatava selguse sellesse olukorda tõi rektori otsus, mille järgi Emakeele Seltsi hooldajaks alates 20. märtsist 1942 määrati J. V. Veski. Hooldaja määramisega lõppes ka seltsi kõikide valitud organite tegevus. Seesugune olukord kestis 1943. a. lõpuni, kus küll ametlikult anti luba tegevust jätkata, kuid tegelikult siiski ei lubatud koosolekut kokku kutsuda, sest teaduslike seltside töö pidi tulema ümberkorraldamisele. Selts allutati nüüd täiesti ülikooli rektorile ja ülikooli juhtivates ringides kaaluti seltsi likvideerimise küsimust. Seltsi hooldaja ja endiste juhatuse liikmete soovil jäi selts siiski püsima ja 1944. a. märtsis saadi ülikoolilt ka uus põhikiri, mille alusel võidi 26. mail 1944 kokku kutsuda üldkoosolek. See koosolek toimus juba rindeõhkkonnas ja sellel võeti vastu ainult aruanded ja teostati hädavajalikud valimised.

Järgnes 1944. a. sõjasuvi. Punaarmee löökide all purunes Saksa rinne, algas sakslaste põgenemine. Emakeele Selts püüdis selles olukorras kõigepealt oma murdematerjale päästa. Tartust saadeti maale kõik murdekogud ja väärtuslikum osa raamatukogust. Tänu kogude evakueerimisele säilisid Emakeele Seltsi väärtuslikumad materjalid, kuna see osa seltsi varadest, mis Tartusse jäi, nagu vähem väärtuslik osa raamatukogust, fonograafirullide kogu, kohanimede kaardid ja mööbel ning vanemad aparaadid, hävis sõjatules.

Pärast Tartu vabastamist hakati Tartu Riikliku Ülikooli abiga seltsi kogusid tagasi tooma ja korraldama. 1945. a. septembris sai Emakeele Selts Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega loa oma tegevust jätkata ning vastav toimkond asus uut põhikirja koostama ja seltsi tegevust organiseerima. Juba 1945. a. detsembris võidi pärast pidevat vaheaega pidada jälle Emakeele Seltsi ettekandekoosolek, kus esinesid prof. K. Kure ja õpetaja K. Raud. Ühtlasi pandi samal koosolekul alus ka seltsi juures töötavale üliõpilaste keeleringile. Nii oli siis selts pärast raskeid sõja- ja okupatsiooniaastaid saanud jälle võimaluse oma tegevust jätkata. Lõplikult ei olnud ainult selgunud, kas Emakeele Selts jääb töötama Tartu Riikliku Ülikooli juurde või siirdub asutatava ENSV Teaduste Akadeemia asutuste süsteemi. Kuni see küsimus polnud selgunud, jätkati keeleuurimistööd ülikooli hoole all olevas Eesti ja Sugukeelte Arhiivis ning korraldati rida ettekandekoosolekuid üliõpilaste keeleringis.

1946. a. selgub, et teaduslikud seltsid viiakse üle Teaduste Akadeemia juurde. Ka Emakeele Selts siirdub nüüd ENSV Teaduste Akadeemia koosseisu. Vastavalt sellele muudetakse Seltsi põhikiri ja korraldatakse detsembris korraline peakoosolek, kus valitakse seltsi juhtivad organid eesotsas prof. J. V. Veskiga. Nüüd selguvad ühtlasi Emakeele Seltsi ülesanded ja osa eesti keele uurimisel ja arendamisel. Seoses Keele ja Kirjanduse Instituudi tegevusserakendamisega 1947. a. toimub ka kogu keelelise uurimistöö ümberkorraldus. Emakeele Seltsi senistest ülesannetest kandub eesti murdematerjalide süstemaatiline kogumine ja korraldamine ning läbitöötamine, samuti eesti murrete uurimise tulemuste ulatuslikum avaldamine instituudi ülesannetesse. Ühtlasi deponeeritakse Emakeele Seltsi suured murdekogud Keele ja Kirjanduse Instituudi keelearhiivi, mis kujuneb nüüd eesti keeleliste materjalide suurimaks talletuskohaks. Emakeele Seltsi ülesandeks jääb aga kontaktipidamine laiemate rahvahulkadega, keeleliste ettekandekoosolekute pidamine, keeleteaduse saavutuste populariseerimine, keeleliste materjalide ja uurimuste publitseerimine ning uurimistööle kaasaaitamine korrespondentide võrgu taastamisega. Emakeele Seltsi asjaajamine viiakse samuti Keele ja Kirjanduse Instituudi ruumidesse. Alates 1947. a. saab Emakeele Selts ka vastutava sekretäri, kes hakkab organiseerima Seltsi tööd ja murdekorrespondentide võrku.

1947. aastast algab uus periood Emakeele Seltsi elus, algab pideva töö periood, algab ühtlasi püsiv ja järjekindel tõus. Töö on sellest ajast alates kulgenud peamiselt kolmes suunas, nimelt ettekannete ja seltsi publikatsioonide näol ning murdekorrespondentide võrgu kaudu. Enne kui lähemalt nendel üksikaladel peatuda, olgu vaadeldud lühidalt seltsi tegevuse üldist arenemist. Juba 1947. a. kasvab seltsi liikmete arv üle saja, neist enamik (62) üliõpilasliikmed. Järgmistel aastatel piirdub töö esialgu siiski ainult ettekannetega ja murdekorrespondentide võrgu laiendamisega. Paralleelselt seltsi koosolekutega toimuvad ka üliõpilaste keeleringi ettekandekoosolekud, kus esinevad mitte ainult üliõpilased, vaid ka õppejõud. 1947. aastast alates korraldab Emakeele Selts üliõpilaste keeleringi kaudu keeleliste materjalide kogumise võistlusi, mis annavad küllalt hinnatavaid tulemusi. Nii kogutakse näiteks materjali teemadel «Eesti Kaardiväe Laskurkorpuse erikeel» (1947), «Mingi tööala sõnavara» (1948), «Ühe valla kohanimed» (1949) ja «Ühe murraku grammatika» (1950). Et aga juba 1948. a. oli Tartu Riiklikus Ülikoolis loodud Üliõpilaste Teaduslik Ühing (ÜTÜ), millega liitus ka keelering, siis kujunes ringil mõnevõrra raskeks olla kahe organisatsiooni alluvuses. Et pealegi ÜTÜ põhikirja järgi üliõpilaste teaduslikud ringid said kuuluda ainult ÜTÜ juurde, tuli keeleringil katkestada sidemed Emakeele Seltsiga, kuigi koostöö seltsiga oli osutunud nii ringi kui seltsi seisukohalt viljakaks. Ei saa Emakeele Seltsi selleaegsest tegevusest kõneldes jätta ka seda märkimata, et 40-ndate aastate lõpul pidevalt süvenev marrism hakkas tunduvalt pidurdama loovat uurimistööd keele alal. Sellega on seletatav, et ettekannete arv sel ajal seltsis on võrdlemisi tagasihoidlik (näit. 1948. a. 3, 1949. a. 6 ettekannet), kusjuures rida ettekandeid oli pühendatud Marri õpetusele. Järgnevatel aastatel seltsi tegevus elavneb, sest nüüd võidakse käsitleda kõiki keeleteaduse küsimusi, näiteks sugulaskeelte probleeme jne.

Seoses Keele ja Kirjanduse Instituudi siirdumisega Tallinna oli hulk seltsi liikmeid lahkunud Tartust. Nüüd kujunes Emakeele Selts ülevabariigiliseks keelehuviliste seltsiks, kellel oli liikmeid Tartus, Tallinnas, Rakveres ja mujal. Selts hakkab 1953. aastast peale ettekandekoosolekuid pidama ka Tallinnas, kusjuures pealinnas korraldatavate ettekandekoosolekute arv on pidevalt kasvanud (näit. 1953. a. oli 1 koosolek Tallinnas, 6 Tartus, 1959. a. aga 4 koosolekut Tallinnas ja 6 Tartus). Ettekannete üldarv on samuti tõusnud. Kui veel 1956. aastani aastas peetud ettekannete arv kõikus 6—9 vahel, siis viimastel aastatel on see arv tõusnud üle kümne, ulatudes 1958. a. 14-ni ja 1959. a. 16-ni. Emakeele Seltsi liikmed ei ole viimasel aastakümnel esinenud ainult seltsi koosolekuil, vaid ka teaduslikel konverentsidel.

Esimese teadusliku konverentsi korraldas Emakeele Selts Tartus 1950. a. kevadel. Sellel konverentsil esitati neli ettekannet,

milledes teataval määral kajastus N. Marri õpetuse mõju. Järgmine keeleteaduslik konverents peetakse 1953. a. Tallinnas koos Keele ja Kirjanduse Instituudiga. Sel konverentsil esitati Emakeele Seltsi poolt kolm ettekannet. Kolmas keeleteaduslik konverents korraldati koos Keele ja Kirjanduse Instituudiga ja Tartu Riikliku Ülikooliga 1955. a. Tallinnas eesti keele grammatilise struktuuri küsimuste selgitamiseks. Sellest võttis Emakeele Selts osa nelja ettekandega. Samal aastal toimus Tartus Emakeele Seltsi korraldusel dialektoloogia-alane koordineerimisnõupidamine läänemeresoome keelte uurimise küsimuste üle. Nõupidamisest võtsid peale Emakeele Seltsi osa Keele ja Kirjanduse Instituut, Tartu Riikliku Ülikooli keelekateedrid, Läti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Läti Riiklik Ülikool, NSVL TA Karjala-Soome Filiaali Keele, Kirjanduse ja Ajaloo Instituut ning Leningradi Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte kateeder oma esindajate kaudu. Neljas keeleteaduslik konverents korraldati samuti koos Keele ja Kirjanduse Instituudiga ja ülikooliga 1956. a. lõpul Tartus. Seekord olid konverentsi päevakorras murdeuurimisküsimused. Olgu märgitud, et kahel konverentsil on Emakeele Seltsi poolt ettekannetega esinenud ka seltsi murdekorrespondendid, nimelt sm-d A. Toomessalu ja M. Mäesalu. Üksikettekannetega on seltsi esindajad esinenud real üleliidulistel keelelistel nõupidamistel ja konverentsidel, näiteks III üleliidulisel murdealasel koordineerimisnõupidamisel Moskvas 1957. aastal, üleliidulisel soome-ugri keelte murdealasel konverentsil Tartus 1958. aastal ja üleliidulisel nõupidamisel soome-ugri keelte ajaloolise grammatika ja dialektoloogia küsimustes Moskvas 1959. aastal (2 ettekandega). Teaduslike konverentside kaudu on loodud tihedamaid sidemeid teiste keeleliste uurimisasutistega, eriti nendega, kes uurivad soome-ugri keeli.

Seoses konverentsidega tuleks märkida ka osavõttu keeleteaduslike materjalide näitustest. Nii esitas selts oma väljapanekuid Tartu Riikliku Ülikooli teaduslike tööde näitusel 1952. a., dialektoloogia-alase töö koordineerimisnõupidamise puhul korraldatud näitusel 1955. a. Tartus ja soome-ugri keelte dialektoloogia-alase konverentsiga seoses korraldatud keelealasel näitusel Tartus 1958. aastal.

Kui jälgida Emakeele Seltsis viimastel aastakümnetel peetud ettekannete temaatikat, siis selgub, et see tunduvalt erineb varasemast. Nii on hoopis enam leidnud käsitlust üldkeeleteaduse teoreetilised küsimused. Et reas ettekannetes on käsitletud N. Marri õpetust ja selle rakendust soome-ugri keeltes, see on mõistetav, kui meenutada N. Marri õpetuse osa kogu nõukogude keeleteaduses 40-ndates aastates. Pärast N. Marri õpetuse kummutamist on aga keelelisi nähtusi püütud vaadelda J. Stalini õpetuse valgusel. Vähesel määral on puudutatud lääne-euroopa keeleteaduse uuemaid suundi. Tunduvalt enam on ettekannetes

Esinejaid ja osavõtjaid Emakeele Seltsi, Keele ja Kirjanduse Instituudi ning Tartu Riikliku Ülikooli teaduslikust sessioonist Tallinnas 12.—13. detsembril 1955. Istuvad (vasakult paremale): A. Kask, K. Kure, E. Päll, B. Serebrennikov (Moskvast), G. Naan, P. Ariste, A. Mikelsone (Riiast). Seisavad: H. Rätsep, E. Raiet, E. Riikoja, P. Palmeos, S. Rage (Riiast), I. Tarakanov, I. Galkin, E. Ahven, H. Ahven.

jälgitud ka eesti ja vene keele kokkupuuteid, vene laensõnu eesti keeles ja vene mõjusid tänapäeva eesti keelele.

Läänemeresoome keelte varasemat kujunemist ja rühmitumist, samuti üksikuid läänemeresoome keelte morfoloogia küsimusi on reas ettekannetes käsitlenud P. Ariste, soome-ugri keelte sõnavara küsimusi aga P. Palmeos. Vaadeldud on nii lähemaid kui kaugemaid sugulaskeeli.

Murrete küsimusi on viimastel aastakümnetel käsitletud peamiselt konverentsidel, kuna ettekandekoosolekuil on murretest kõneldud võrdlemisi vähe. Märkida võib ainult mõningaid murdekorrespondentide sõnavõtte murdematerjalide kogumisest ja üksikettekandeid murrete ajaloost või rühmitamisest. Ka etümoloogilisi küsimusi on puudutatud ainult üksikkordadel.

Üle paarikümne korra on refereeritud eesti keele ajaloost, kusjuures enam kui kolmveerand neist ettekandeist puudutab kirjakeele ajalugu, nii varasemat kui hilisemat (näit. G. Mülleri, N. Nolckeni, M. Veske, K. A. Hermanni, J. V. Veski jt. keelest või keelelisest tegevusest). Suhteliselt vähe on aga olnud ettekandeid ajaloolisest grammatikast ja rahvalaulude keelest.

Nii nagu varematel aastatel on ka nüüd kõige sagedamini refereeritud kaasaegse eesti keele grammatikast ja õigekeelsusest (kokku üle 30 ettekande). Rida ortograafilisi küsimusi oli seltsis kõne all seoses 1953. a. avaldatud «Väikese õigekeelsuse sõnaraamatuga». Lähemalt on siin käsitletud ka mitmetest eri keeltest päritolevate nimede õigekirjutust, näiteks vene nimede kirjutamist eesti keeles ja eesti nimede kirjutamist vene keeles, hiina ja kreeka pärisnimede kirjutamist, samuti aga ka suure ja väikese algustähe tarvitamist, sõnade kokku- ja lahkukirjutamist jne. Grammatika alalt on kõne all olnud nii morfoloogia kui süntaksi küsimused, näiteks küsimus eesti muutkondadest, lauseliigenduse alustest jne. Võrdlemisi vähe on aga ettekannetes käsitletud oskussõnade tarvitamise küsimusi.

Jätkunud on ka seltsi jooksvat tööd kajastavad ettekanded, näiteks ülevaated murdeuurimisreisidest, aruandelaadsed esitised mitmesugustest keelelistest konverentsidest ja nõupidamistest, kust Emakeele Seltsi esindajad on osa võtnud, samuti ilmunud keelelise kirjanduse arvustused.

Nagu nähtub esitatud ülevaatest, kajastavad Emakeele Seltsi koosolekuil peetud ettekanded täiel määral oma aja keeleelu. Siin on ühelt poolt populariseeritud keelelise uurimistöö tulemusi, teiselt poolt aga esitatud ka uusi seisukohti keelelisele üldsusele seisukohavõtmiseks. Ja kuigi Emakeele Seltsi koosolekuil ei lahendata keelelisi küsimusi hääletamisega ega võeta vastu üldkohustuslikke otsuseid, on siin esitatud seisukohad olnud sageli määrava tähtsusega küsimuste lahendamisel.

Mis puutub peetud koosolekute ja ettekannete arvusse, siis on neid olnud mõnevõrra vähem kui eelmisel perioodil, sest sõja tõttu oli seltsi tegevus 40-ndates aastates tugevasti pidurdatud.

Nii peeti aastail 1940—1949 kokku 26 koosolekut 33 ettekandega, aastail 1950—1959 aga 72 koosolekut 82 ettekandega, kokku seega 98 koosolekut 121 ettekandega. Seejuures on aga jäetud arvestamata need ettekanded, mis seltsi liikmete poolt on peetud mitmesugustel keelelistel konverentsidel, kuigi ka selliste ettekannete arv ulatub üle paarikümne. Kõige enam on nõukogude ajajärgul koosolekutel esinenud P. Ariste (nimelt 22 ettekandega), A. Kask (12 ettekandega), E. Nurm (8 ettekandega) ja P. Palmeos (7 ettekandega). Kokku on Emakeele Selts oma tegevuse jooksul korraldanud 237 avalikku koosolekut, kus on esitatud tervelt 366 ettekannet. Kõige intensiivsem on olnud seltsi tegevus viimasel viiel aastal, kus ettekandeid on korraldatud nii Tallinnas kui Tartus ja kus keskmiselt on aastas esitatud üle 10 eri ettekande. Huvi kasvu seltsi ettekandekoosolekute vastu näitab ka see, et koosolekutest osavõtjate arv on viimastel aastatel kasvanud, kõikudes 30—50 vahel.

Peale ettekandekoosolekute korraldamise on Emakeele Seltsi teiseks põhiliseks tegevusalaks olnud murdeuurimine. Kuni 1940. aastani — nagu eespool märgitud — oli kogutud juba rohkesti mitmesugust murdelist materjali. Ometi oli kogumistöö veel täiesti pooleli. Pealegi ähvardasid majanduslikud tingimused pidurdada seltsi murdekogumistööd. Pärast 1940. a. juunipööret hakkas selts saama suuremaid toetusi ja võis nüüd edukamalt teha oma uurimistööd. Järgnevad sõja- ja okupatsiooniaastad küll pidurdasid murdematerjalide kogumist, kuid hoolimata raskustest püüti ülikooli toetusel seda tööd jätkata. Nii jõuti kavatsetud seitsmest kihelkonnast (Karksi, Muhu, Kihelkonna, Kodavere, Martna, Lüganuse, Hargla) 1947. aastaks töö viia lõpule viies punktis, kuna kahes kihelkonnas oli see veel pooleli. Keskmiselt oli nendes hoopis põhjalikumalt läbiuuritud kihelkondades sõnavara sedelite arv ligi 40 000. Oli jätkatud ka häälikulooliste ja morfoloogiliste materjalide ning kuuldeliste murdetekstide kogumist. Samal ajal oli kogumistöö kõrval asutud ka materjalide korraldamisele ja kopeerimisele.

Seoses Keele ja Kirjanduse Instituudi tööleasumisega 1947. a. läks kogu süstemaatiline murdeuurimistöö Emakeele Seltsilt ja ülikooli juures töötanud Eesti Keele Arhiivilt üle Instituudile, samuti läks põhiline osa endistest Emakeele Seltsi murdeuurijatest (A. Univere, S. Tanning jt.) Instituudi koosseisu. Ometi jäi üks töölõik siiski ka Emakeele Seltsi hoole alla, see on nimelt töö murdekorrespondentidega.

Et laiemaid keelehuviliste ringe siduda keelelise uurimistööga ja kasutada kohalike elanike abi keeleliste materjalide kogumisel ja teadete hankimisel murretest, loodi Emakeele Seltsi juurde murdekorrespondentide võrk. Kuigi juba 1938. a. oli asutud murdekorrespondentide koondamisele, saadi võrk täiel määral tööle rakendada alles 1940. aastal. Nüüd rajati korrespondentide töö juba kindlamale alusele. Korrespondentide võrgu juhendaja

H. Keem koostab «Mõned juhtnöörid ja selgitused korrespondentidele» (Tartu, 1940), mis saadetakse trükitult korrespondentidele kätte. Siin antakse näpunäiteid murdekeele lihtsustatud transkriptsiooni kohta ja selgitatakse, kuidas murdeainestikku koguda, kellelt usaldatavat materjali saada, mida küsitlemisel silmas pidada, kuidas materjali kirja panna jne. Et korrespondente innukamale tööle õhutada, kuulutatakse välja murdematerjali kogumise võistlused. Võistluse teemad valitakse aladelt, mis võiksid huvitavad olla sõnavaraliselt ja mis pakuvad huvi ka etnograafiliselt ja ajalooliselt, näiteks soovitatakse vastavate küsitluskavade alusel koguda materjale endisaegsest naiste või meeste käsitööst, muistsetest söökidest ja jookidest, vanaaegsest põllupidamisest, muistsetest pidudest ja pühadest, vanaaegsetest ehitistest, jahipidamisest, vähi-, hülge- ja kalapüügist, rahvarõivaist ja rõivastumisest jne. Murdekorrespondendid valisid vastava teema, kogusid keelejuhtidelt materjali ja panid selle kirja ning varustasid töö vajalike joonistega, piltidega või tööproovidega. Nii saadi ülevaade vastavast küsimusest ja sel alal tarvitatavast kohalikust sõnavarast. Kuigi võistluste preemiad olid väikesed, võeti võistlustest innukalt osa. Võistluste tulemusena saadi rida väga häid ülevaateid üksikute endisaegsete tegevus- ja elualade ning nende sõnavara kohta. Korrespondentide võrgu tööst võttis 1940. a. juba üle saja keelehuvilise osa. Kahjuks järgnevate raskete sõja- ja okupatsiooniaastate jooksul korrespondentide võrk hajus, nii et 1947. aastal tuli täiesti uuesti alustada võrgu loomist. Ometi oli korrespondentide võrgu esimesel tegevusperioodil kogutud üle 8000 lehekülje ja 6000 sedeli väärtuslikku murdematerjali.

Uuesti asuti murdekorrespondentide võrgu organiseerimisele 1947. a. sügisel. Koostati viis küsitluskava ja registreeriti 35 korrespondenti, kuid et kavasid ei saadud trükkida, ei saadud ka võrku tööle rakendada. Alles 1949. aastal ilmus «Kogumistöö juhendaja eesti keele alal» nr. 1, milles oli üldjuhend murdematerjali kogumiseks, ülevaade lihtsustatud transkriptsioonist ja eespool mainitud küsitluskavad («Kohaliku murde grammatika peajooni», «Sepp», «Rätsep», «Saun» ja «Endisaegse eesti elamu sisustis»). Lisaks küsitluskavadele koostatakse 4 keelelist ülesannet kirjakeeles esinevate paralleelvormide ja seesütleva käände esinemuse kohta ja korraldatakse rida murdekorrespondentide seminare kohapeal. Selle tulemusena hakkab nii korrespondentide arv kui ka laekuva murdematerjali hulk kiiresti kasvama. 1950. aastal on korrespondente juba 118 ja keelelist ainestikku saadetakse seltsile 993 lk. ja 1577 sedelit. Eriti viljakas on aga töö 1951. aastal, mil korrespondentide arv kasvas 193-ni ja murdematerjali laekus kokku 3663 lk. ja 6163 sõnasedelit. Saabunud kaastööde hulgas äratab erilist tähelepanu A. Toomessalu poolt koostatud «Pöide murde grammatika». Suurt abi osutasid korrespondendid oma kaastööga nüüd Emakeele Seltsile sellega,

Ekspeditsioonilt Saaremaale septembris 1957. Korrespondent A. Toomessalu (paremalt esimene) vestlemas oma keelejuhi Andrei Kruusaga.

et nad saatsid rohkesti andmeid kirjakeeles esinevate paralleelvormide murdelise esinemuse kohta, võimaldades «Väikese õigekeelsuse sõnaraamatu» koostajaile valida kirjakeeles tarvitatavaks neid vorme, mis murretes kõige laiemalt levinud.

Järgnevatel aastatel jätkub murdekorrespondentide võrgu töö, kuid saabunud materjali hulk ei küüni enam nii kõrgele. Kuni 1955. aastani laekub aastas keskmiselt üle tuhande lehekülje tekstilist materjali ja u. 3800 sedelit keeleliste andmetega. Ilmuvad ka järgmised «Kogumistöö juhendajad», nimelt 1952. a. juhend tööstusalase materjali kogumiseks, 1953. a. juhend kohanimede ja koduloomade nimede kogumiseks, 1954. a. juhend materjali kogumiseks veskite ja viinavabrikute kohta, 1955. a. kogumistöö üldjuhend ja samal aastal ka üksikasjalisem juhend kohanimede kogumise kohta.

Tulemusrikkam on olnud töö murdekorrespondentide võrguga viimasel neljal aastal, mil aastas on keskmiselt laekunud ligi 2000 lk. teksti ja üle 8500 sõnasedeli. Selle põhjuseks on töö reorganiseerimine. Selts püüdis astuda tihedamasse kontakti kõigi korrespondentidega. Nimestikust kustutati maha korrespondendid, kes aktiivselt kaasa ei töötanud, kuigi selle tõttu kaastööliste arv langes 255 pealt 107 peale.

1957. a. otsustati hakata jällegi korraldama murdematerjalide kogumise võistlusi, nagu seda oli tehtud 1940. ja 1941. aas-

tal. Selgus, et võistlus leidis keelehuviliste hulgas sooja poolehoidu. Võistlusele saabus tervelt 31 tööd, nende hulgas rida väärtuslikke murdesõnade ja kohanimede kogusid, endisaegsete tööde kirjeldusi jm. Endistele seltsi kaastöölistele lisandus võistlustest osavõtjate näol uusi korrespondente. Samasuguseid murdeainestiku kogumise võistlusi korraldati ka 1958. ja 1959. aastal, mis samuti õnnestusid. Kokku on kolmele võistlusele esitatud 67 tööd, mis sisaldavad 3039 lk. ja 13 818 sedelit mitmesugust murdematerjali. Esitatud töödest on žürii poolt 10 tunnistatud I auhinna, 13 tööd II auhinna ja 6 tööd III auhinna vääriliseks, kuna ergutuspreemiaid on määratud 11 töö eest. Korduvalt on võistlustel esikohale tulnud Aadu Toomessalu Pöidelt, Theodor Saar Kihnust ja Endel Mets Kiviõlist.

Peale murdekogumisvõistluste on viimastel aastatel jätkunud ka n. ö. jooksva kaastöö saabumine korrespondentidelt. Töö juhendamiseks on korraldatud rida murdekorrespondentide instrueeringuid ja murdeseminare kohapeal, samuti on jätkunud pidev nõuanne kirja teel. 1958. a. õnnestus seltsil rakendada tööle murdekorrespondentide võrgu juhendajana H. Kaal, kes on püüdnud süvendada kontakti korrespondentidega. Ka on Keele ja Kirjanduse Instituudi teaduslikud töötajad nagu S. Tanning, A. Univere, M. Must jt. abistanud seltsi murdeseminaride korraldamisel ja korrespondentide juhendamisel. 1958. a. ilmus «Kogumistöö juhendaja eesti keele alal» nr. 7, mis sisaldab uusi küsitluskavasid teemadel «Leib» ja «Puhtusest ja kodu korrashoiust» (H. Keemalt) ja sõnavaralise küsitluskava sünonüümide jälgimiseks (A. Annistilt). Peale ulatuslikumate «Kogumistöö juhendajate» on avaldatud ka rida vähemaid keelelisi ülesandeid, milliseid on seni ilmunud arvult 16. Möödunud aastal koostati veelgi kolm küsitluskava, kuid need on veel trükis.

Kokku on murdekorrespondentide poolt alates 1947. aastast kuni tänini kogutud üle 17 000 lehekülje ja 57 300 sedeli mitmesugust murdematerjali. Kuigi selle materjali hulgas on teatav osa vähese väärtusega algajate korrespondentide töid, on valdav enamik kogu materjalist siiski väärtuslik ja täiesti usaldatav. Nii on saadud väga häid murdesõnade kogusid, milledes leidub hulk senini registreerimata murdesõnu, põhjalikke kohanimede kogusid (näit. Kihnust jm.), murde grammatilisi ülevaateid (näit. Pöide, Kose, Kohtla, Kihnu murrakust), murdekeelseid kirjeldusi küll ajaloolise (näit. «Talurahva ülestõus von Sengbuschi vastu Karja mõisas 1905. a.», «Prangli saared. Vanemat eluolu ja sõnavara» jt.), küll etnograafilise sisuga (näit. vanaaegsest põllupidamisest, karjakasvatamisest, endisaegsetest ehitistest, elamu sisustusest jne.), samuti folkloristlikku ainestikku (kõnekäände, rahvajutte jm.), olustikulisi kirjeldusi jm. Kogu see materjal pakub palju uut mitte ainult meie murrete ja murdesõnavara tundmaõppimiseks, vaid eestlaste kogu minevikulise

1955. a. teaduslikul sessioonil anti aukirjad Emakeele Seltsi parimatele korrespondentidele. Vestlus korrespondentidega. Vasakult paremale: ENSV TA asepresident G. Naan, korrespondent K. Mihkla, Emakeele Seltsi esimehe asetäitja P. Ariste, seltsi vastutav sekretär H. Ahven, korrespondendid M. Mäesalu ja G. Vilbaste.

elu-olu valgustamiseks. Parimatele murdekorrespondentidele on Emakeele Selts andnud aukirju ja premeerinud neid korduvalt seltsi väljaannetega. Olgu siin lisaks eespool mainitud Aadu Toomessalule, Theodor Saarele ja Endel Metsale nimetatud kõige silmapaistvamate korrespondentide-kaastööliste hulgas veel Gustav Vilbastet Tallinnast, Marta Mäesalut Häädemeestelt, Karl Mihklat Tallinnast ja Elfriede Siili Tartust. Hinnatavat kaastööd on teinud veel Ida Aavekukk Lihula rajoonist, Eduard Jonas Karksist, Aino Källo Maidlast ja rida teisi. Emakeele Seltsi aktiivsed murdekorrespondendid on kujunenud innukateks abilisteks meie keelelistele uurimisasutustele, aidates oma entusiastliku tööga päästa kaduvaid murdesugemeid ja sellega ühtlasi abistades meie uurijaid keeleliste küsimuste lahendamisel.

Kolmandaks Emakeele Seltsi põhiliseks tegevusalaks on olnud seltsi publikatsioonide avaldamine. Kuigi juba seltsi tegevuse uuesti rajamisel 1946. a. üles tõsteti küsimus seltsi aastaraamatu väljaandmise vajadusest, ei jõutud esialgu veel selleni. Isegi esimese «Kogumistöö juhendaja» väljaandmiseks kulus mitu aastat ja see võis ilmuda alles 1949. aastal. Järgne-

vatel aastatel olidki ainukesteks Emakeele Seltsi väljaanneteks «Kogumistöö juhendajad».

Tegelikult saab kõnelda Emakeele Seltsi publikatsioonidest alles alates 1955. aastast. Sel aastal jõuti nii kaugele, et juhatuse poolt moodustatud toimetuskolleegium P. Ariste juhtimisel võis esitada trükkimiseks «Emakeele Seltsi Aastaraamatu» I köite käsikirja, mis sama aasta sügisel ilmus trükist. Sellega oli pandud alus Emakeele Seltsi poolt pidevalt väljaantavatele aastaraamatutele, milliseid on senini ilmunud tervelt viis köidet, s. o. igal aastal üks. Juba esimese aastaraamatuga kujunes välja aastaraamatute üldilme. Nii on siin algul esitatud eesti keelt, selle õigekeelsust, grammatikat, sõnavara, ajalugu ja murdeid käsitlevad kirjutised, millele järgnevad uurimused sugulaskeelte alalt. Hilisemate aastaraamatute puhul on lõpul antud veel Emakeele Seltsi eelmise aasta tegevuse ülevaade ja aasta keeleline bibliograafia. Märkimisväärne on, et aastaraamat on avaldanud tendentsi pidevalt paisuda. Kui I aastaraamat (1955) sisaldas 16 artiklit ja oli 12 trükipoognat suur, siis II aastaraamat (1956) oli juba 5 trükipoogna võrra suurem, sisaldades 19 artiklit. Viimased kaks aastaraamatut ulatuvad juba üle 20 trükipoogna, kusjuures akad. J. V. Veskile tema 85. a. sünnipäeva puhul pühendatud IV aastaraamat (1958) sisaldab juba 27 eri artiklit. Märkida võib ka seda, et kui varasemates aastaraamatutes sugulaskeeltele oli pühendatud umbes veerand artikleist, siis hiljem on sugulaskeelte osatähtsus pidevalt kasvanud, nii et 1959. a. aastaraamatus on juba pooled kirjutised sugulaskeelte alalt. Aastaraamatutes on oma töid avaldanud peamiselt Emakeele Seltsi liikmed. Nii on siin korduvalt artiklitega esinenud P. Ariste, J. V. Veski, A. Kask, P. Palmeos, J. Peegel, H. Rätsep, E. Vääri, K. Kont, M. Must, V. Pall, V. Hallap jt. Väliskaastöölistest on korduvalt esinenud NSVL TA korrespondeeriv liige B. Serebrennikov.

Emakeele Seltsi aastaraamatud on kujunenud hinnatavateks keeleteaduslikeks väljaanneteks soome-ugri keelte alal kogu Nõukogude Liidus. Nad on leidnud tunnustavat hindamist nii kodukui välismaal.

Peale aastaraamatute asuti 1955. aastal ka seltsi murdekorrespondentide poolt kogutud tekstide valimiku koostamisele. Toimetuskolleegium (esimees M. Must, liikmed P. Palmeos ja H. Ahven) esitas juba sama aasta lõpuks käsikirja, mis ilmus 1956. a. pealkirja all «Valimik Emakeele Seltsi korrespondentide murdetekste» I (6,5 trükipoognat). Valimik sisaldab lihtsustatud transkriptsioonis kirjapandud murdetekste neljalt alalt, nimelt kirde-eesti rannikumurdest (E. Metsalt), saarte murdest (A. Toomessalult), põhja-eesti keskmurdest (K. Mihklalt) ja võru murdest (E. Siililt). Tekstikogu leidis lugejaskonna poolt haruldaselt sooja vastuvõtu.

Järgnevad murdetekstide kogud otsustati koostada mitte

Emakeele Seltsi juhatuse koosseis 1956. aastal (vasakult paremale): M. Must, P. Ariste, esimees Joh. V. Veski, H. Rätsep, P. Palmeos, A. Kask, H. Ahven, E. Ahven.

mitme, vaid ühe murde materjalidest. Sama toimetuskolleegiumi poolt koostatigi järgmisena juba suurem valimik kirde-eesti rannikumurde tekste, mis ilmus 1957. a. pealkirja all «Pajatusi põhjarannikult» (15 trükipoognat). Sellesse valimikku koondati G. Vilbaste poolt kogutud Kuusalu ja Jõelähtme tekste ja E. Metsa poolt üleskirjutatud tekste Jõhvist. Ka see kogu sai heatahtliku vastuvõtu osaliseks ja müüdi kiiresti läbi. Käsil on teatavasti saarte murde tekstikogu koostamine.

Peale aastaraamatute ja murdetekstide alustati neil aastatel veel kolmandatki väljaannete sarja, nimelt «Emakeele Seltsi Toimetisi». Esimese numbrina selles sarjas ilmus 1958. a. akad. J. V. Veski 85. a. sünnipäeva tähistamiseks määratud teos «Johannes Voldemar Veski keelelisi töid» (20 trükipoognat), mis sisaldab valimiku J. V. Veski keelelisi kirjutisi aastaist 1900—1957, ülevaate J. V. Veski elust ja tegevusest ja tema keeleliste kirjutiste bibliograafia. Teise numbrina ilmus samal aastal A. Kase töö «Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles» (13,5 trükipoognat). Trükis on praegu selle sarja kolmanda numbrina P. Ariste «Vadjalaste laule». Koostamisel on Mihkel Veske tööde valimik, trükiks ettevalmistusel on ka G. Vilbaste ulatuslik töö «Rahvapäraseid taimenimesid Eesti NSV-s».

Nagu eelmisest ülevaatest nähtub, on Emakeele Seltsi poolt trükis avaldatud tööde hulk pidevalt kasvanud. Veel kunagi varem kogu oma tegevuse jooksul ei ole Emakeele Selts suutnud avaldada trükis nii palju keelelist ainestikku, kui ta seda on teinud viimastel aastatel (1958 — 36 trp., 1959 — 40,75 trp.).

Kui teha kokkuvõtet Emakeele Seltsi tööst, siis võib märkida, et kogu eesti keeleline elu viimase 40 aasta jooksul on kajastunud Emakeele Seltsi tegevuses. Emakeele Seltsi ettekandekoosolekuil on esitatud eesti keelehuvilisele üldsusele seisukohavõtmiseks ja kaalumiseks kõik päevakorral olevad keelelised küsimused ja ettepanekud. Emakeele Seltsis on võrsunud nii paljudki keelelised algatused, mis hiljem on leidnud oma teostuse, olgu siis murdeuurimise, keeleliste väljaannete või praktiliste keeleküsimuste lahendamise valdkonnas. Kui on kerkinud päevakorrale lahendamist nõudvaid küsimusi, on moodustatud Emakeele Seltsis vastavad toimkonnad, kes siis küsimusi on kaalunud (näit. hiina ja kreeka nimede kirjutamist jm.).

Emakeele Selts on kogu oma tegevuse jooksul olnud eesti keeleteadlasi ja keelehuvilisi ühendavaks keskuseks. Tänapäevalgi kuulub seltsi liikmeskonda keele alal töötajaid nii Tallinnast kui Tartust, aga ka Rakverest, Viljandist, Moskvast, Riiast ja isegi kaugest Joškar-Olast. Seltsi liikmeskond (115 tegevliiget ja 53 kirjavahetajat liiget 31. dets. 1959) on küllalt kõrge teadusliku kvalifikatsiooniga (38% tegevliikmeist on teadusliku kraadiga). Enamik tegevliikmeist töötab kõrgemates koolides või teaduslikes uurimisasutustes, kuid liikmete hulgas on rohkesti ka keskkooliõpetajaid, kirjastuste töötajaid ja muid keelehuvilisi.

Emakeele Seltsi juhatus on olnud oma koosseisult kaunis stabiilne. Nii on kogu viimase perioodi jooksul seltsi esimeheks olnud akad. J. V. Veski, juhatuse liikmeteks akad. P. Ariste, A. Kask ja P. Palmeos. Kauemat aega on juhatuse liikmeteks olnud ka M. Must ja E. Ahven. Seltsi vastutava sekretärina on alates 1947. aastast peale töötanud Heino Ahven.

Emakeele Selts on töötanud tihedas kontaktis teiste keeleliste asutustega. Kõige tihedam on olnud koostöö Keele ja Kirjanduse Instituudiga Tallinnas ja Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedri ja soome-ugri keelte kateedriga. Küllaltki tihe on olnud kontakt ka teiste Nõukogude Liidu keeleliste uurimisasutustega. Emakeele Seltsi esindajad on võtnud osa üleliidulistest keeleteadlaste nõupidamistest Moskvas, Riias, Jerevanis ja Kišinjovis, on organiseeritud kohtumisi ja nõupidamisi naabervabariikide keeleteadlastega jne. Viimastel aastatel on Emakeele Selts leidnud väljaannete vahetuse näol tihedama kontakti ka välismaade keeleliste uurimisasutustega, eriti Soomes.

Töö, mida Emakeele Seltsi ümber koondunud liikmed ja murdekorrespondendid aastate jooksul innukalt eesti keele uurimise alal on teinud, on täiel määral saanud õitsele puhkeda alles meie tänapäeva ühiskonna viljastavates tingimustes.

Emakeele Seltsi juubelikoosolekult Tartus 20. märtsil 1960. Esimees Joh. V. Veski annab üle seltsi aukirja teenekale murdekogujale ja -uurijale A. Univerele.

Tahame loota, et see tulemusrikas töö, mida me eriti viimase viie aasta jooksul Emakeele Seltsi tegevuses oleme võinud konstateerida, järgnevatel aastatel üha hoogsamalt jätkub, sest selleks on olemas kõik võimalused.

40 ЛЕТ ОБЩЕСТВУ РОДНОГО ЯЗЫКА

АРНОЛЬД КАСК

Резюме

В статье дается краткий обзор деятельности Общества родного языка в течение 40 лет, из которых последние 20 лет Общество работало в условиях советской власти.

Общество было основано по инициативе проф. Л. Кеттунена группой преподавателей и студентов Тартуского университета в 1920 году. Во время буржуазной власти Общество работало в трудных материальных условиях. Всё-же обществу удалось довольно успешно собирать диалектологические материалы (около

580 000 карточек словарного материала и пр.) и издавать в течение 19 лет лингвистический журнал «Eesti Keel» («Эстонский язык»). На заседаниях Общества были заслушаны многочисленные лингвистические доклады.

В 1940 году открылись более благоприятные условия для научной работы, но в 1941 году эта работа была прервана нападением фашистских захватчиков на СССР. Лишь по окончании немецкой оккупации Общество могло продолжать свою плодотворную работу. Начиная с 1947 года Общество включено в систему учреждений Академии наук Эстонской ССР. Теперь начинается более активная научная деятельность Общества. Организуется сеть членов-корреспондентов для собирания диалектных данных и издаются соответствующие вопросники. На заседаниях Общества обсуждаются все актуальные вопросы эстонского языка; организуются научные конференции и совещания по вопросам диалектологии, научной грамматики и т. д.

Особенно интенсивно работает Общество в период с 1955—1960. Возрастает число заседаний Общества, которые теперь проводятся как в Тарту, так и в Таллине, возрастает также число читаемых научных докладов. Устраиваемые Обществом конкурса по собиранию диалектных данных дают много ценных материалов. Начинается публикация лингвистических материалов и исследований. Начиная с 1955 г. издается «Ежегодник Общества родного языка», где печатаются статьи как по эстонскому языку, так и по другим финно-угорским языкам. В 1955 г. вышел из печати «Сборник диалектных текстов корреспондентов Общества родного языка» I, в 1957 г. II том под заглавием «Сказы северного побережья», подготавливается к печати и III том. В 1958 г. были опубликованы также первые книги из серии «Известия Общества родного языка», а именно «Статьи Йоханнеса Вольдемара Вески об эстонской орфографии и орфологии» и исследование А. Каска «Борьба между старой и новой орфографией в эстонском литературном языке XIX века».

Общество родного языка соединяет всех, кто интересуется изучением и исследованием эстонского языка. В годы Советской власти деятельность Общества непрерывно возрастает и развивается.

EMAKEELE SELTS NING KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT EESTI KOHANIMEDE KOGUJANA JA UURIJANA *

MADIS NORVIK

Oma olemasolu 40 aasta jooksul on eesti kohanimede kogumise ja uurimise peamiseks keskuseks olnud Emakeele Selts (endise nimega Akadeemiline Emakeele Selts). Seoses Eesti NSV Teaduste Akadeemia asutamisega 1946. aastal on samale tööle rakendunud ka Keele ja Kirjanduse Instituudi keeleuurimise sektor. Käesoleva artikliga tahetaksegi anda ülevaade mainitud ühiskondliku keeleteadusliku organisatsiooni (ES) ja teadusliku uurimisasutuse (KKI) osast eesti kohanimede süstemaatilisel kogumisel ja teaduslikul uurimisel.

Eesti kohanimede kogumise vajalikkust rõhutatakse (J. Bundbergi [Ainelo], L. Kettuneni jt. poolt [1]) juba ES-i esimesel tegevusaastal, kuid 1920. aastal «ometi ei ole Selts veel mahti saanud selle ülesande teostamisele ligemalt asuda» [2]. Kuigi ES-i teisel eluaastal koosolekutel sõnavõttudes mitmel korral juhitakse tähelepanu eesti kohanimede kogumise ja süstematiseerimise vajadusele ning seatakse see ühendusse murdeuurimisega [3], ei jõuta ikkagi tegeliku kogumistööni. Kohanimede kogumisel leitakse olevat samuti praktiline tähtsus, mis seisnevat selles, et uutele planeeritavatele väikekohtadele on vaja vastavaid esteetilisi nimesid ja et ka perekonnanimede eestistamisel saaks kohanimesid kasutada [4].

1922. aasta on nii ES-i kui ka eesti keeleteaduse ajaloos küllaltki olulise tähtsusega. Lisaks sellele, et hakatakse välja andma keeleteaduslikku ajakirja «Eesti Keel», muutub tunduvalt ES-i üldine töösuund. Kui seniajani oli piirdutud peamiselt ette-

---

* Esitatud Emakeele Seltsi juubelikoosolekul Tartus 20. märtsil 1960.

[1] Vt. näiteks Akadeemilise Emakeele Seltsi koosolekute protokollid. Protokoll nr. 6 koosolekust 14. XI 1920.

[2] Ülevaade Emakeele Seltsi I tegevusaastast 1920. — Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamat I 1920, Tartu 1921, lk. 21.

[3] Protokoll nr. 9 koosolekust 20. II 1921. Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamat II 1921, Tartus 1922, lk. 11.

[4] Sealsamas, lk. 11—12.

kandekoosolekutega, siis nüüd alustatakse eesti murdesugemete kavakindlat kogumist.

Koos muu murdematerjaliga saab kogumisobjektiks ka eesti toponüümika. Et tollal puudus alles laiem vilunud murdekogujate võrk, siis annab kogumistööks hädavajalikke näpunäiteid äsja ilmuma hakanud ajakirja «Eesti Keel» teises numbris lühem artikkel «Kuidas murdesugemeid koguda». Meid huvitava ala kohta mainitakse, et tuleb koguda «k õ i k k o h a n i m e d (vallad, külad, mõisad, võimalikult ka talud, jõed, järved, lahed, salmed, mere, jõe ja järve madalikud, saared, sügavikud, neemed, metsad, sood, rabad, heina- ja karjamaad, põllud, mäed, tähtsad kivid jne.)»[5].

Juba sama aasta (1922) suvel on ES-i kaheksa stipendiaati kogunud eri kihelkondadest üle kolme tuhande kohanime. Suurima kogu (1012 sedelit) on esitanud üliõpilane A. T i i t s m a a, kes Läänemaal Karuse kihelkonnas töötatud 27 päevast pool pühendas kohanimede kogumisele. Oma suvise töö ülevaates esitab A. Tiitsmaa väga õige tähelepaneku: «Palju hädaohtlikumas seisukorras kui murrak on kohanimed. Need kaovad ja ununevad iga aastaga. Enne olnud igal talul 20—30 ja veelgi rohkem põldu, igaühel oma nimi. Nüüd on igal talul üks põld, millele igasugune erinimetus ülearune.»[6] Sealsamas lisab ta, et korralikku kohanimede kogumist takistab tunduvalt kohaste kaartide puudus. Kahjuks on see puudus aktuaalne tänapäevalgi.

Kogumistööd käsitledes on siinjuures kohane meenutada, et ES-il oli algul kavas kümne aasta jooksul F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamat läbi küsitleda umbes 50 kihelkonnas. Kuid et töö tempo oli kavatsetust aeglasem, siis peagi leitakse küllaldane olevat, kui F. J. Wiedemanni sõnaraamat küsitletaks läbi ainult 30 kihelkonnas, kusjuures nii häälikuloolisi teateid kui ka kohanimesid kogutaks i g a s t kihelkonnast[7]. Sealjuures oli plaanis küsitlemiseks tarvitada aastas 30 töökuud, millest 28 oleks kulunud sõnavara, ülejäänud 2 aga murrete häälikulise külje ja kohanimede kogumiseks[8]. Nagu eelnevast järeldub, oli kohanimede kogumistööl ES-i muude ülesannete seas üksnes teise- või kolmandajärguline tähtsus. Sellele vaatamata on ES-i esimese kümneaastase tegevuse vältel suudetud koguda 34600 kohanime (33 kihelkonnast). Sinna hulka ei ole muuseas arvatud ES-ile loovutatud üliõpilaste harjutustöödena kogutud kohanimede kogud[9]. Kahekümnendatel aastatel oli kõige produktiivse-

[5] A. S[a a r e s t e]l, Kuidas murdesugemeid koguda. — Eesti Keel 1922, lk. 57.

[6] A. T i i t s m a a, Teated murdesugemete kogumisest Karusel. — Eesti Keel 1922, lk. 167.

[7] A. S[a a r e s]l t e, Ülevaade 1923. a. murdekogumisest. — Eesti Keel 1924, lk. 62.

[8] Sealsamas, lk. 63.

[9] A. K a s k, Ülevaade Akadeemilise Emakeele Seltsi kümneaastasest tegevusest. — Eesti Keel 1930, lk. 137.

maks 1926. aasta, mil on loovutatud 11031 kohanimesedelit. Suurimad kogud sel aastal on pärit V. Klaurenilt (2618) Kaarma ja Püha ning T. Kaljolt (2610) Anseküla ja Kärla kihelkonnast. Kui võrrelda eri aastate kohanimekogude suurust, siis paistab kohe silma küllaltki suur kõikuvus. Nii näiteks on kogutud aastal 1925 — 2215, 1927 — 6844, 1929 — 600, 1935 — 1797, 1937 — 110 sedelit. Need vabalt võetud aastad tunnistavad sedagi, et kodanliku võimu päevil ei kogunud ES eesti kohanimesid kuigi järjekindlalt. Et aastail 1930, 1931 ja 1934 ei ole laekunud ühtki kohanimesedelit, selles on suurel määral süüdi kapitalistlikku Eestit haaranud majanduskriis, mistõttu tunduvalt vähenesid ES-ile antavad riiklikud toetussummad või jäid mõnel aastal hoopis saamata [10]. Vähem oluline on asjaolu, et sõnastikuliselt küsitlusviisilt mindi üle (alates 1929. a.) mõistealasele kogumismeetodile. Viimasele kui põhjalikumale asetati pearõhk niigi väheste rahaliste ressursside tõttu. Olude sunnil pidi ES 1930. a. lõpuks ka oma asjaajamist koondama. Ühenduses ES-i kirjastuslao ja alalise talituse likvideerimisega deponeeris ES oma murdekogud (samuti kohanimekogud) ja arhiivi Tartu Ülikooli Eesti Keele ja Sugukeelte Arhiivi [11]. Peab veel märkima, et ES-i tegevus ei sõltunud üksnes riiklikust toetusest, vaid oluliselt sellestki, kuidas toetajaliikmed (nii eraisikud kui ka organisatsioonid) täitsid endale võetud kohustusi rahalise toetuse osas. Kuna see pahatihti ei laekunud regulaarselt, siis ei ole imestada, et eesti murrete kogumise kümne aasta plaani (1922—1932) täiel määral ei täidetud, mis osaliselt oli tingitud esialgsete kavade muutumisest. Järgmise viie aasta plaanis nähti muu hulgas ette «kohanimede kogumine ülemaaliselt lõpetada» [12]. Rõõmustav ongi juba 1933. aasta saavutus — 12381 sedelit. Suurim teene kuulub selles T. Kaljole, kes üksinda loovutas 8429 sedelit Saaremaa Jaani, Karja ja Pöide kihelkonna kohanimedega. Kui sellise tempoga oleks edasi kogutud eesti kohanimesid, siis oleks ehk viie aasta jooksul igast kihelkonnast mingisuguse suurusega kogu saadud. Kuid püstitatud ülesanne osutus ilmselt liiga raskeks. Alles järgneva seitsme aastaga suudetakse niisama palju koguda kui üksi 1933. aastal. Viimane ongi ES-i ajaloos kohanimede kogumisel kõige produktiivsemaks aastaks kuni tänaseni. Et kõige tihedamini oli läbi küsitletud Saaremaa, siis kuulutab ES 1938. a. «Eesti Keeles» nr. 1 (lk. 32) välja auhinnatöö teemal «Saaremaa kohanimed, nende tüpoloogia ja relatiivne kronoloogia» (tähtajaga 1. detsember 1939). Samas aastakäigus (nr. 6, lk. 192) lubatakse «tarbe korral teemat piirata ja kogu

---

[10] Vrd. E. Trinkman [Elistol], Ülevaade Akadeemilise Emakeele Seltsi XI tegevusaastast 1930. — Eesti Keel 1931, lk. 27—28; A. Kask, Murdetoimkonna 1934. a. aruanne. — Eesti Keel 1935, lk. 38 jm.

[11] E. Trinkman [Elistol], op. cit., lk. 28.

[12] A. Saareste, Kümme aastat eesti murrete süstemaatset kogumist. — Eesti Keel 1932, lk. 174.

Saaremaa kohanimede asemel teatud ala (näit. ühe või mitme kihelkonna) kohanimesid käsitleda, muidugi vastava põhjalikkusega». Üritus reaalseid tulemusi ei andud.

20 tegevusaasta jooksul jõudis ES koguda 56000 kohanime umbes poolelt Eesti maa-alalt [13], mõnevõrra ka Leivust ja Lutsist.

1940. a. suvel toimunud suur pööre eesti rahva elus — nõukogude võimu kehtestamine — lõi avara perspektiivi ka keeleteaduse arenemisele. Samal aastal on saadud kohanimematerjali kuuest kihelkonnast kokku 5714 sedelit. Kuid fašistliku Saksamaa reeturlik kallaletung Nõukogude Liidule katkestab hoogsa nõukoguliku ülesehitustöö. Nii jääb enne II maailmasõda ES-i kohanimekogu suuruseks 61714 sedelit.

Saksa okupatsiooni ajal jääb tegelikult kogu ES-i töö päris soiku. Pärast Eesti vabastamist taastatakse ametlikult ES-i tegevus küll 1945. a. sügisel, kuid alles kahe aasta pärast saadakse asuda murdekorrespondentide võrgu taastamisele. Siiski läheb veel tublisti aega, enne kui ületatakse organisatsioonilised raskused ja alustatakse uuesti eesti murdematerjalide kogumist [14].

Kohanimesid hakkab laekuma jälle 1949. a., mil ES kuulutas Üliõpilaste Keeleringis (praegune Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele ring) välja auhinnatöö teemal «N valla kohanimed». Tähtpäevaks saadi kolm esimese auhinna väärilist tööd: H. Nassari «Ruusmäe valla kohanimed» (111 lk. + 1258 sedelit), B. Brambati «Raasiku valla kohanimed» (103 lk. + 832 sedelit) ja A. Kaalepi «Tähtvere valla kohanimed» (115 lk. + 779 sedelit); väljaspool võistlust saadi veel E. Kivimäe «Vajangu valla kohanimed» (23 lk. + 1320 sedelit)[15]. Tulemustega võib igati rahule jääda nii esitatud tööde arvu, kohanimekogude suuruse kui ka kvaliteedi osas. Eespool toodut arvestades tuleb väga kahetseda, et ES-i ja TRÜ eesti keele ringi vahel puuduvad tihedamad sidemed juba 1951. a. alates.

Korrespondentide abistamiseks hakkas ES välja andma brošüüri «Kogumistöö juhendaja eesti keele alal». Selle kolmandast numbrist, mis ilmus 1953. a. I kvartalis, leiame 5-leheküljelise küsitluskava «Juhendeid kohanimede kogumiseks». Samal otstarbel on korduvalt teostatud instrueerimiskoosolekuid (Otepääl, Valgas, Räpinas, Lihulas, Rakveres, Paides, Pärnu-Jaagupis, Kuldres, Türil jm.) ning seminare. Viimastest tuleks eriti esile tõsta 9. mail 1954. a. Tallinnas ligi kolmekümnele korrespondendile korraldatud murdeseminari, mis tervikuna oli pühendatud kohanimede kogumisele. Ettekannetega esinesid ES-i tegevliikmed, KKI teaduslikud töötajad A. Univere (teemal «Ülesandeid kohanimede uurimise ja kogumise alal») ja H. Viires

[13] A. Kask, Ülevaade AES-i kahekümneaastasest tegevusest. — Eesti Keel 1940, lk. 42.

[14] Vt. lähemalt H. Ahven, Emakeele Seltsi tegevusest sõjajärgseil aastail (1945—1954). — Emakeele Seltsi Aastaraamat I, Tallinn 1955, lk. 5—26.

[15] H. Ahven, op. cit., lk. 25.

(«Praktilisi juhendeid kohanimede kogumiseks») ning ES-i korrespondendid G. Vilbaste («Kogemusi kohanimede kogumiselt») ja M. Mäesalu («Kohanimede kogumisest Rannametsas (Kilingi-Nõmme rajoonis)») [16]. Selleks et anda kõigile ES-i kaastöölistele süvendatud teadmisi ja juhendeid edaspidiseks tööks, avaldatakse mainitud ettekanded mõnevõrra ümbertöötatud ja osalt lühendatud kujul «Kogumistöö juhendajas eesti keele alal» nr. 6 (Tartu, 1955).

1956. a. saadud materjalidest tuleks esile tõsta ES-i ühe teenekama korrespondendi G. Vilbaste 1157-masinakirjalehekülgjelist kaastööd «Kohanimed Loksa rajooni lääneosas (end. Kuusalu kihelkonnas). Peatükk asustusajaloost» [17]. Järgmisel aastal on G. Vilbaste loovutanud 5038 sedelit 15 eri kihelkonnast pärinevate kohanimedega. Sellele lisandus veel murdeaineste kogumise võistlusel II auhinna saanud T. Saare «Kihnu kohanimed» (695 sedelit) [18]. Nende kahe viimati mainitud kohanimekoguga tõusebki ES-i osas sõjajärgsete aastate seas esikohale 1957. aasta. Järjekordne võistlus (1958. a.) annab samuti kohanimesid, ehkki vähemal määral. Suurema kogu (1060 sedelit Suure-Jaanist) esitanud V. Lõukale määratakse ühtlasi II auhind [19]. 1959. aastal saadi võistlusega ainult 217 kohanimesedelit.

Kokku on ES sõjajärgsel perioodil (kuni 1. jaan. 1960) kogunud kohanimesid 19448 sedelit. See suhteliselt tagasihoidlik arv on seletatav eelkõige sellega, et 1947. aastast alates, mil loodi ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut (KKI), langes suur osa ES-i seniseid ülesandeid murdeuurimise alal KKI keeleuurimise sektorile, kuhu deponeeriti ka ES-i murdekogud [20]. Tuleb arvestada samuti asjaolu, et mitmed senised aktiivsed ES-i murdekogujad asusid tööle KKI liinis, kuna ES saab kogumistöös kasutada üksnes väheseid asjaarmastajaid korrespondente. Osaliselt on võib-olla mõjutanud seegi, et viimastel aastatel ES-i üha suurenenud kirjastuslik tegevus on jätnud vähem aega korrespondentide otseseks juhendamiseks. Et 1958. a. sügisest töötab ES-is vanembibliograaf, kelle üheks ülesandeks on murdekorrespondentide juhendamine, siis võib loota kohanimedegi kogumise hoogustumist.

Et KKI-l on olnud võrdlemisi avarad võimalused murdematerjalide kogumiseks, siis vaatamata oma küllaltki lühiajalisele

---

[16] H. Ahven, op. cit., lk. 20—21.

[17] H. Ahven, Emakeele Seltsi tööst aastal 1956. — Emakeele Seltsi Aastaraamat III 1957, Tallinn 1957, lk. 233.

[18] H. Ahven, Aruanne Emakeele Seltsi tööst aastal 1957. — Emakeele Seltsi Aastaraamat IV 1958, Tallinn 1959, lk. 314.

[19] H. Ahven, Emakeele Seltsi tööst aastal 1958. — Emakeele Seltsi Aastaraamat V 1959, Tallinn 1959, lk. 312.

[20] H. Ahven, Emakeele Seltsi tegevusest sõjajärgseil aastail (1945—1954). — Emakeele Seltsi Aastaraamat I, Tallinn 1955, lk. 16—17.

eksisteerimisele on 13 aasta jooksul suudetud koguda eesti kohanimesid 76781 sedelit (aasta keskmisega 5906). Pool sellest mahukast kogust on laekunud aastail 1949 ja 1950 (vastavalt 20258 ja 17880 sedelit), mil saadi rakendada ka üliõpilasi sellele tööle. Viimastel aastatel on üliõpilaste abi olnud rohkem juhuslikku laadi. Põhiline osa olemasolevast kogust on saadud KKI väliskaastööliste poolt, umbes $^1/_7$ kogutud materjalist langeb keeleuurimise sektori teaduslike töötajate ja laborantide arvele.

Sõjajärgsete aastate (1947—1959 incl.) üldine kohanimesaak on seega 96229 sedelit (aasta keskmisega 7402). Rekordiliseks aastaks eesti kohanimede kogumisel üldse on 1949. a., mil KKI ja ES on saanud kokku 24729 kohanime. Viljakamatena järgnevad aastad: 2) 1950 — 17880, 3) 1933 — 12381, 4) 1926 — 11031, 5) 1948 — 9381 ja 6) 1958 — 8930 sedeliga. Need aastad ja arvud tunnistavad ühtlasi, et kohanimede kogumise oskuslikul organiseerimisel on Eesti NSV-s olemas kõik võimalused senisest veelgi väljapaistvamate tulemuste saavutamiseks.

Ülevaate saamiseks olemasolevate kohanimekogude suurusest territoriaalse jaotuse — endiste kihelkondade — järgi ning ES-i ja KKI osatähtsusest kogumistöös esitatakse alljärgnevad andmed (tabelis on esitatud sedelite arv):

	ES	KKI	KOKKU		ES	KKI	KOKKU
1. Abruka	60	—	60	31. Karksi	522	69	591
2. Ambla	2205	8	2213	32. Karula	905	—	905
3. Anna	230	—	230	33. Karuse	1160	—	1160
4. Anseküla	1108	—	1108	34. Keila	1671	119	1790
5. Audru	—	—	—	35. Kihelkonna	1520	—	1520
6. Avinurme	—	1278	1278	36. Kihnu	845	—	845
7. Emmaste	423	1240	1663	37. Kirbla	2	786	788
8. Hageri	321	2014	2335	38. Kodavere	1596	1175	2771
9. Haljala	1569	519	2088	39. Koeru	319	—	319
10. Halliste	1311	45	1356	40. Kolga-Jaani	477	—	477
11. Hanila	802	700	1502	41. Kose	420	980	1400
12. Hargla	1608	—	1608	42. Kullamaa	230	1516	1746
13. Harju-Jaani	1437	785	2222	43. Kursi	448	1005	1453
14. Harju-Madise	622	1201	1823	44. Kuusalu	1808	2129	3937
15. Helme	1455	—	1455	45. Kõpu	113	1088	1201
16. Häädemeeste	1846	—	1846	46. Käina	291	1725	2016
17. Iisaku	688	408	1096	47. Kärla	1502	—	1502
18. Jaani	1582	—	1582	48. Laiuse	2117	463	2580
19. Juuru	565	—	565	49. Leivu	243	—	243
20. Jõelähtme	2188	1838	4026	50. Lihula	—	—	—
21. Jõhvi	450	1720	2170	51. Lutsi	100	—	100
22. Jämaja	403	—	403	52. Lääne-Nigula	155	181	336
23. Järva-Jaani	1703	—	1703	53. Lüganuse	135	3365	3500
24. Järva-Madise	705	235	940	54. Maarja-Magdaleena	101	3540	3641
25. Jüri	561	1204	1765	55. Martna	497	—	497
26. Kaarma	1524	—	1524	56. Mihkli	465	450	915
27. Kadrina	3165	23	3188	57. Muhu	56	1541	1597
28. Kambja	765	665	1430	58. Mustjala	2445	—	2445
29. Kanepi	1431	—	1431	59. Märjamaa	1003	—	1003
30. Karja	1520	—	1520				

	ES	KKI	KOKKU
60. Nissi	285	2142	2427
61. Noarootsi	—	—	—
62. Nõo	815	1337	2152
63. Otepää	1072	—	1072
64. Paide	80	—	80
65. Paistu	1100	367	1467
66. Palamuse	200	810	1010
67. Peetri	783	1275	2058
68. Pilistvere	503	—	503
69. Puhja	1060	1010	2070
70. Põltsamaa	1169	1900	3069
71. Põlva	1088	3199	4287
72. Pärnu	176	933	1109
73. Pärnu-Jaagupi	706	—	706
74. Põide	5374	—	5374
75. Püha	3444	—	3444
76. Pühalepa	1682	1612	3294
77. Rakvere	1155	—	1155
78. Rannu	500	157	657
79. Rapla	350	1786	2136
80. Reigi	1526	—	1526
81. Ridala	835	—	835
82. Risti	807	191	998
83. Rõngu	178	1732	1910
84. Rõuge	1240	1490	2730
85. Räpina	3147	417	3564
86. Saarde	700	1949	2649
87. Sangaste	1787	—	1787
88. Setu	1325	1706	3031
89. Simuna	1064	2510	3574
90. Suure-Jaani	1607	1552	3159
91. Tartu-Maarja	1100	—	1100
92. Tarvastu	704	9	713
93. Tori	1057	—	1057
94. Torma	884	3041	3925
95. Tõstamaa	861	32	893
96. Türi	580	2480	3060
97. Urvaste	342	2600	2942
98. Vaivara	1401	17	1418
99. Valjala	1582	—	1582
100. Varbla	600	—	600
101. Vastseliina	1858	1900	3758
102. Vigala	46	550	596
103. Viljandi	282	1992	2274
104. Viru-Jaagupi	1191	—	1191
105. Viru-Nigula	2626	—	2626
106. Võnnu	650	100	750
107. Väike-Maarja	694	1728	2422
108. Vändra	502	242	744
109. Äksi	550	—	550
Kokku:	106661	76781	**183442**

Eelnevast selgub, et ES-i ja KKI kohanimesedelite üldsummast — **183442** — on ES-i arvel 106661 sedelit. ES-i poolt enne sõda (61714) ja pärast sõda (19448) kogutud sedelid liites saame kokku vaid 81162. Vahe on seega 25499 sedelit. Tõenäoliselt on vahe kogutud Tartu Ülikooli üliõpilaste poolt harjutustöödena, mis loovutati ES-ile, kuid mille sedelite täpset arvu ei ole võimalik kindlaks teha.

Muidugi teatavad kõikumised arvude juures ühele või teisele poole on võimalikud, sest me ei saa käesolevas artiklis käsitletud arve vaadelda kui absoluutseid. Peamine viga seisneb selles, et vanematel kogudel on arvu juures pahatihti märge «umbes». Mõnikord puudub aga koguja nimi või aastaarv. Oleks ES-il olnud selline inventariraamat nagu KKI keeleuurimise sektoril, kus on täpselt märgitud vajalikud andmed, siis oleks uurijal tublisti kergem. Täpseid andmeid ei leia me alati ES-i aastaaruannetestki, sest mõnigi kord on lihtsalt kokku arvestatud aasta jooksul saadud sedelmaterjal, ilma et oleks lähemalt näidatud, palju selle hulgas on kohanimesid, sõnavara jm. Artiklis leiduv statistika on tehtud põhiliselt ajakirjas «Eesti Keel» avaldatud ES-i murdetoimkonna aruannete ja KKI kataloogi andmete põhjal. Kui kunagi peaks kohanimematerjali üksikasjalikult inventeeritama — oleks isegi vajalik seda teha —, siis võivad mõned siin toodud arvud muutuda, sest nad ei ole päris täpsed, nagu eespool on juba tähendatud.

Vaadeldud 40 aastast (1920—1960) on kohanimesid saadud koguda üksnes 29 aastal. Tervelt 11 aastat on jäänud kasutuks sõja, organisatsiooniliste või majanduslike raskuste pärast. On iseenesest mõistetav, et selline suur, paljude aastate jooksul laekunud kohanimekogu ei ole mõne üksiku isiku, vaid mitmete kümnete inimeste ühise töö viljaks. Seda peaks peegeldama vastav kokkuvõtlik tabel:

Loovutatud kogu suurus sedelites	Kogujaid	% kogujate üldarvust	Kokku saadud sedeleid	% sedelite üldarvust
1—100	43	17,0	1 969	1,1
101—300	62	24,6	12 933	7,0
301—500	54	21,4	21 345	11,6
501—1000	47	18,7	32 928	18,0
1001—5000	42	16,7	77 311	42,1
5001—10 000	3	1,2	23 472	12,8
üle 10 000	1	0,4	13 484	7,4
Üldse kokku:	252		183 442	

252 kogujast on teada 235-e nimi. 17 väiksema kogu juures on millegipärast jäänud koguja nimi märkimata. Ülal toodud tabel annab võimaluse mitmesuguste huvitavate järelduste tegemiseks. Kui näiteks pidada väikesteks kogusid suurusega 500 sedelit, siis näeme, et 159 kogujalt (63%) on saadud vaid 19,7% kohanimesedelite üldarvust. Valdavam osa (80,3%) on pärit järelikult suuremaid kogusid esitanutelt. See fakt on muidugi meie kohanimekogu üheks väärtuseks. Teatavasti ei saa kuigi palju usaldada nende kogusid, kes on juhuslikult ühel korral kohanimesid kirja pannud. Igati väärtusliku kohanimekogu saamiseks ei pea koguja mitte ainult tundma transkriptsiooni, vaid ka kohanimede kogumise metoodikat ja omama murdekogumistöö praktikat. Kogude (eriti vanemate) hulgas on loomulikult vähemväärtuslikkegi, kõigile tänapäeva kogumistöö nõudeile mittevastavaid, neid ei heideta sellepärast veel kõrvale, nad on ikkagi osa suures tervikus, nende kaudu me näeme ühtlasi kvalitatiivset arengut madalamalt kõrgemale, lihtsamalt täiuslikumale. Enamik seniseid kogujaid — inimesed väga erinevatelt elualadelt — on mõistnud eesti kohanimede kogumistöö tähtsust ja püüdnud anda selleks oma parima. Edukamateks on olnud: 1. T. Kaljo — 13484 sedelit (aastail 1926—1933); 2. V. Saage — 9428 (1948—1952); 3. S. Kaarheit — 9006 (1948—1952); 4. G. Vilbaste — 5038 (1957); 5. L. Tammeste (Rannut) — 4973 (1952—1953); 6. S. Tanning — 3964 (1927—1958); 7. H. Nassar — 3158 (1947—1955); 8. H. Kerik — 3080 (1948—1949) ja 9. A. Univere — 2777 (1933—1949).

Käesoleva artikli raames ei ole võimalust lähemalt selgitada toponüümika tähtsust keeleteadusele ja naaberteadustele (ajaloole, arheoloogiale jne.). Kõigile peaks aga olema selge, et eesti kohanimede kogumise lõpuleviimiseks on kätte jõudnud viimane aeg. Suured muudatused Nõukogude Eesti ühiskondlikus elus ja põllumajanduse ümberkorraldamine on teinud selle töö hädavajalikuks. Kui endiste väikeste põldude asemel laiuvad nüüd kolhoosi- või sovhoosiväljad, hajali olevatest taludest kolitakse ümber uutesse kolhoosi- või sovhoosiasulatesse, siis ei saa nõudagi, et endisi kohanimesid kuigi kaua enam meeles peetaks. Mitte ainult iga aastaga, vaid iga kuuga kaob unustusehõlma teadusele väärtuslikke kohanimesid, mida tulevikus enam mingil moel ei saa taastada.

Sellepärast oleks väga vajalik juba kõige lähemal ajal silmas pidada järgmisi põhiülesandeid.

1. Kohanimede kogumisele anda lõpuks tema õige koht. Mitte jätta seda tööd muu murdematerjali kogumise varju ega teha seda viimasest sõltuvaks.

2. Kohanimesid koguda süstemaatiliselt. Eeskätt kaotada kaardilt (vt. joonist) valged laigud (mandri-Eestist: Audru, Lihula ja Noarootsi), seejärel tihendada kogusid hõredamalt läbiküsitletud kihelkondadest. Tegelikult leidub ka tihedamini viirutatud aladel kohati üksikuid valgeid laike, kuigi neid nii väikesel kaardil ei saa näidata.

3. Kohanimede kogumist hästi organiseerida. Aktiviseerida esmajoones neid kaastöölisi, kes on juba varem kohanimesid kogunud. Statistika on selles osas senini üsna kurb. Nii on ainult 1 aastal töötanud kohanimede kogumisel 191 kogujat (ehk 75,7%), 2 aastal 48 kogujat (19%) ning 3 ja enamal aastal üksnes 13 kogujat (5,2%). Muidugi ei tohi unustada uute kogujate kaasahaaramist sellele tähtsale tööle.

ES-i töö ei ole piirdunud ainult materjali kogumisega, vaid tal on samuti teeneid kohanimede teaduslikul uurimisel ja uurimuste publitseerimisel. Nii on varasematel aastatel ES-i koosolekute päevakorras õige tihti olnud kohanimealaseid ettekandeid, eriti professor Eisenilt. Juba ES-i kolmandal koosolekul (8. V 20) on M. J. Eisen kõnelnud «Läti nimedest Eestis». Loetlenud teadaolevad läti-nimelised kohad Eestis, jõuab ta järeldusele, et oma nime on nad suuremalt osalt pärinud Lätimaalt Eestisse ümberasunud elanikelt («Läti jäljed Eestis» — EKirj 1921, 33—37). Sama aasta sügisel (14. XI 20) selgitab M. J. Eisen Põltsamaa nime etümoloogiat. Nimi olevat tekkinud kas kujust *põldne* : *põldse* (kus *e* on muutunud *a*-ks) või **põltoisa* 'põllurikas' > *põldosa* + *maa* («Põldsamaa» — EKirj 1921, 292—296). Sama kohanime kohta esitas (20. II 21) vähemusutava seletuse M. Kampmann oma ettekandes «Mõned *tsa*-liitelised kohanimed» («Postimees» 1921, nr. 129). Tema arvates on see kohanimi tekkinud lühenemise teel sõnadest: *põld* + *otsa* + *maa*.

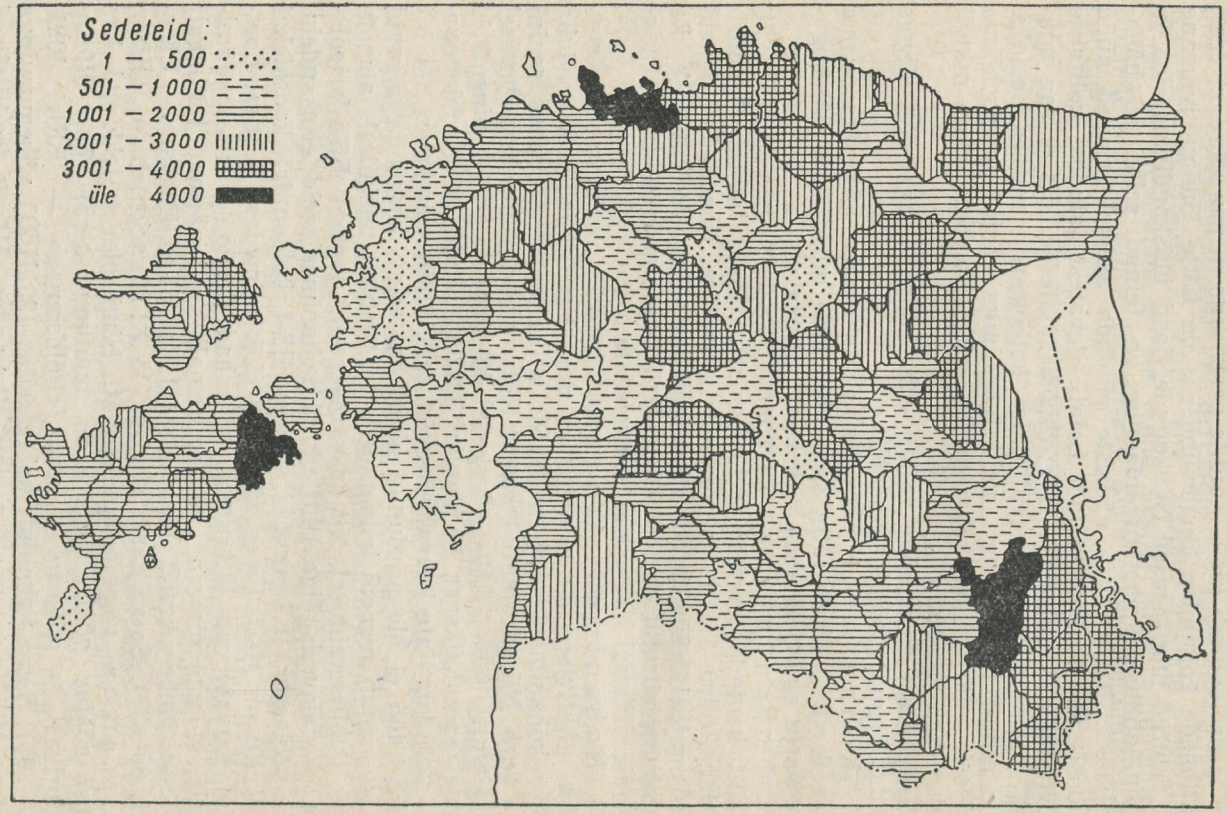

Kohanimesedeleid kihelkonniti (seisuga 1. I 1960).

Koosoleku protokollis on muuseas ES-i esimehe järelmärkus: varem kuju vist *Põldeotsa = põldude otsa*[21]. 12. III 22 võttis M. J. Eisen vaatluse alla eestipärase kohanime Kõlleste, mille asemel on hiljem hakatud tarvitama Krootuse, mõisnik Grothuse või Rothhauseni nime järgi («Kõlleste» — EK 1922, 33—37). M. J. Eisen püüdis (19. XI 22) analüüsida ka segaduse põhjust kohanimedes Kanapää ja Kanepi, kuid peale oletuste ta mingile kindlamale järeldusele ei jõua («Kanapää ja Kanepi» — EKirj 1923, 82—88). Kohanimeküsimusi on ES-i koosolekutel käsitlenud ka L. Kettunen (11. III 23) ja A. Saareste (18. III 23). Esimene mainituist on ühendanud Läti territooriumil liivlaste alal esineva Astijärve eesti sõnaga *astjas*, sm *astia*, vps *aśt'i*. Teine nimetatud keelemeestest on näidanud, et endisest kujust Suurjõe on pärit tänapäeva Surju (EK 1923, 14—15). Oma järjekordses ettekandes (13. V 23) on M. J. Eisen veenvalt tõestanud kohanime Pedja seost puunimega *pedajas* ~ *pedakas* («Pedja» — EK 1923, 65—70). Tartu nime rohkearvulisi seletuskatseid on vaaginud (24. II 24) M. J. Eisen oma ettekandes «Taara — kohanimedest». Parima ettekande — otsustades avaldatud artikli järgi — on M. J. Eisen pidanud 1924. a. sügisel teemal «Eesti keelest kadunud, saksa keeles püsinud eestikeelsed kohanimed» (EK 1924, 67—82). Pearõhk on selles asetatud arvukatele näidetele, kus eestlased on vanast eestipärasest nimest kahjuks loobunud, sakslased need aga omakeelsetes kirjalikes allikates alal hoidnud. Samas on leidnud käsitlemist samuti põhimõttelist laadi küsimused, nagu *küla* vasted vanus ürikuis jm. Kahel korral (9. XII 23 ja 22. II 25) on kohanimede küsimuses esinenud ettekandega üliõpilane E. Päss («Puhja kihelkonna kohanimedest» ja «Liitsõnalisi kohanimesid Sangastes»).

Kolmekümnendatel aastatel jääb kohanimealaseid ettekandeid vähemaks. J. Mägiste pidas (29. XI 31) ettekande «Eesti ja Soome võrdleva kohanime-uurimise ülesandeist». Peatunud lühidalt varasematel saavutustel, näitas ta Lääne-Eesti ja Edela-Soome mõningate kohanimetüüpide ühtsust ja rõhutas selle probleemi uurimise vajadust. Pikema üksikasjaliku ettekandega «Tallinna praegusest nimest» (EKirj 1934, 120—127 ja 164—174) on esinenud (11. II 34) A. Saareste. Lühemalt käsitlenud Tallinna eri nimesid ajaloo vältel, järgneb ulatuslik ülevaade nime esinemusest murdeis ja kirjakeeles vanematest kirjalikest mälestustest alates kuni kaasajani. Lõppjärelduseks on, et kirjakeele valdavamaks traditsiooniks on olnud nime nominatiivne kuju Tallinn, mis ka ametlikult fikseeriti 1933. a. Viimane ettekanne kohanimede kohta on ES-i koosolekutel peetud üle 25 aasta tagasi

[21] Protokoll nr. 9. Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamat II 1921, Tartus 1922, lk. 11.

(25. XI 34), kui P. Ariste selgitas Reigi etümoloogiat rootsi ja teiste skandinaavia keelte abil (EK 1935, 11—13).

Tuleb peatuda veel nendel kohanimealastel uurimustel, mida ei ole koosolekutel küll ette kantud, kuid mis on ilmunud ES-i ajakirjas «Eesti Keel». Juba ajakirja avaartiklis «Liivlaste mereneitsid *noorad*» on L. Kettunen selgitanud kohanime Narva vepsa sõna *narva* 'künnis' varal (EK 1922, 3—7). Lisaks varem mainitutele on M. J. Eisenilt ilmunud veel terve rida artikleid. Nendest «Pilkuse» (EK 1924, 26—27) ja «Norra» (EK 1931, 159—160) puhul on ürikuliste andmete põhjal näidatud, et vastav kohanimi on pärit saksa isikunimedest (Bellingshausen või Bellingkhausen; Knorr või Knorring). M. J. Eisenile on olnud üldse iseloomulik, vastandlikult mitmetele varasematele kohanimedega tegelejatele (Fr. Kuhlbars jt.), et ta püüab kohanimes näha kõigepealt eestilist või läänemeresoomelist päritolu. Selles vaimus on kirjutatud ka ta artiklid «*Kau* ja ta kildkond» (EK 1924, 140—146) ning «Türi» (EK 1927, 205—207), ehkki on hüpoteetiline, kas nimede etümoloogiaks on kindlasti *kõu* ja *türilind* (*charadrius pluvialis*). «Uderna» (EK 1929, 100—101) tähenduseks peab M. J. Eisen 'saarma ala', lähtudes lõuna-eesti murdesõnast *udras* ~ *udrus* (vrd. leedu *udra*, läti *ūdris* 'saarmas').

P. Ariste on jõudnud oma artiklis «Etümoloogiaid» seisukohale, et kohanimi Kihnu on pärit häälikuliselt ühtivast murdesõnast *kihn* : *kihnu* 'pähkli tupp, vilja kesi, ussi kest' (EK 1938, 92—95). Et sellega P. Ariste kummutas P. Nurmekunna Kihnu etümoloogia («Svio-Estonica» 1937), siis võtab uuesti sõna (EK 1939, 41—47) P. Nurmekund, kes leiab ikkagi olevat õige selle kohanime kõige vanemas kujus (kyne ref) näha eesti sõna *küüs*. Saaremaa ja skandinaavia Eysysla ühtekuuluvust on varemgi nähtud. P. Ariste tsiteerib oma artiklis «Sõnaseletusi» (EK 1939, 81—82) laenamise õige suuna tõestamiseks Norra vanimat ajalugu, kus on öeldud, et just kohalikud elanikud nimetavad oma saart Saaremaaks (Eysysla). Seega on siis skandinaavia vorm otseseks tõlkelaenuks.

Lisaks mainitagu, et ajakirjas on tutvustatud ka mõnd kohanimealast tööd: H. Ojansuu «Suomalaista paikannimitutkimusta» I (EK 1922, 121—125), F. Baron Stackelberg «Der Landbesitz im Kreise Pernau zur Ordenszeit» (EK 1933, 50—54), R. Ekblom «Kolyváń» (EK 1927, 139—142) jt.

Palju vaeva on ES näinud meie kohanimede õigekeelsuse ja fikseerimise küsimustega, millele on pühendatud «Eesti Keeleski» mitmeid lehekülgi, kuid mõnevõrra kaugema küsimusena jääb see siinkohal kõrvale.

Kui sõjajärgsel perioodil eesti kohanimede kogumistöö on olnud rahuldav, siis teaduslik uurimine piirdub vaid akadeemik P. Ariste paari väiksema etümoloogiaga. Artiklis «*Pandivere*, *Pandja* ja *Pandju*» tuuakse esile, et kahe esimese kohanime puhul leiame vasteid mordva keeltest (ersa *пандо*, mokša *панда*

'mägi, kõrgendik'). Nendega ei saa aga ühendada viimast (*Pandju*), mis on vana germaani laen (**banδiō*, *banδiā* 'side, köide') [22]. Kohanimes Mahtra esineva tüve *mahta-* tähendusena esitab P. Ariste 'kõlbulik, sobiv, sünnis'. Mari keele ja esmajoones mordva keelte näidete varal tõestatakse, et eesti *maht*, sm *mahti* jne. ei ole mitte germaani laen, vaid vana soome-ugriline tüvi [23].

Viimasel ajal on KKI täiel määral mõistnud eesti kohanimede väärtusliku materjali uurimise vajalikkust. See selgub tõigastki, et vanem teaduslik töötaja filol.-kand. V. Pall (kes muuseas esines 1959. a. septembris Moskvas soome-ugri keeleteadlaste üleliidulisel nõupidamisel ettekandega «Eesti toponüümika uurimisest») on saanud asuda Põhja-Tartumaa ja allakirjutanu Järvamaa toponüümika läbitöötamisele.

РОЛЬ ОБЩЕСТВА РОДНОГО ЯЗЫКА И ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ АКАДЕМИИ НАУК ЭСТОНСКОЙ ССР В СОБИРАНИИ И ИССЛЕДОВАНИИ ЭСТОНСКОЙ ТОПОНИМИКИ

МАДИС НОРВИК

Резюме

В течение 40 лет (1920—1960) Общество родного языка было главным центром исследования эстонской топонимики. С основанием Института языка и литературы в 1947 году вторым руководящим центром стал диалектологический сектор этого института. В результате исследовательской работы в картотеках обоих учреждений имеется 183 442 карточки с местными географическими названиями, из них 106 661 карточка в фондах Общества родного языка и 76 781 карточка в фондах института. В одних местностях сбор топонимики проходил очень интенсивно, а в других исследовательская работа лишь начата. Соответствующая карта показывает, сколько карточек имеется по каждому приходу, по бывшей административной или диалектной единице. Старая топонимика в наше время быстро исчезает, поэтому на систематическое собирание топонимических данных следует обратить особое внимание.

Наряду с работой по сбору местных географических названий, сотрудниками Общества родного языка был опубликован целый

---

[22] Emakeele Seltsi Aastaraamat III 1957, Tallinn 1957, lk. 130—133.

[23] P. Ariste, Kohanimest *Mahtra*. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1957, nr. 2, lk. 163—164.

ряд исследований и статей по эстонской топонимике, главным образом в научных периодических изданиях «Eesti Keel» («Эстонский язык») и «Emakeele Seltsi Aastaraamat» («Ежегодник Общества родного языка»). На конференциях и собраниях Общества были прочитаны многие доклады по топонимике.

В целях улучшения работы по сбору топонимических данных, а также более широкого исследования сущности и происхождения эстонской топонимики в Институте языка и литературы организована подготовка кадров специалистов-топонимистов.

LIITSÕNALISTEST KOHANIMEDEST PÕHISÕNAGA *SAAR*

VALDEK PALL

Idamurde alalt kohanimede kogumisel ja vastava ala kogude korrastamisel torkasid silma rohkearvuliselt esinevad liitsõnalised nimed põhisõnaga *saar*. Alljärgnevalt püütaksegi anda lühike ülevaade mainitud kohanimedest idamurde alal. Lisaks märgitud alale on näiteid esitatud ka selle naaberkihelkondadest, kust oli olemas ulatuslikum kohanimede kogu [1].

Sõna *saar* esineb murdeis järgmistes tähendustes: [2] a) veega ümbritsetud maa-ala, b) kõrgem koht soos, vesisel heinamaal, c) metsatukk [soos, heinamaal]. Ka liitsõnalised kohanimed, mille teiseks komponendiks on *saar*, tähistavad vaadeldaval alal eelkõige soosaari, heinamaid ja metsatukki, kõrgemaid kohti heinamail ja metsades. Peale nende esineb *saar* põhisõnana ka talude ja külade nimetustes. Ka ainult *saar* võib esineda kohanimena, näit. *sāre ēnama* Avi, Lai, Trm, *sāre* (küla) Trm. Rohkesti on *sāre* talusid, millede nimedest vähemalt osa kuulub ühte mainitud tüvega. Leiame ka liitsõnalisi nimesid, kus *saar* on täiendsõnaks, näit. *sāre̦ot̆sa eĭnam*; *sāreʙōlse väl̆i* Avi; *sāre̦aluse ēnam*, *sāreʙiàlse ēnam*; *sāresō*, *sāreväl̆jà* (talu) Lai; *sāre̦alune pe̦lᴅ*, *sāreseřva kop̀pel* jne. Trm; *sāre̦ot̆sa* (talu) Plt, *sāreᴅip̆pu* (hm.) Sim jne. Palju enam on aga muidugi liitsõnalisi nimesid, kus põhisõnaks on *saar*.

Üldiseks iseloomustuseks võib vaadeldavate nimede juures märkida seda, et a) nende aktiivne tarvitamispiirkond on enamasti üsna kitsas, piirdudes näiteks heinamaadel ja metsatukkadel tavaliselt ühe külaga või isegi paari-kolme taluga; b) rõhuval enamusel on säilinud silmanähtav seos apellatiividega. Neis liitsõnalistes nimedes täiendsõna sageli lihtsalt iseloomustab vas-

---

[1] Keele ja Kirjanduse Instituudi murdearhiivist on kasutatud järgmiste kihelkondade kohanimekogusid: Simuna, Iisaku, Avinurme, Laiuse, Torma, Kodavere, Maarja-Magdaleena, Palamuse, Äksi, Kursi, Põltsamaa, Pilistvere ja Kolga-Jaani. Täielikud kogud on olemas Avinurme, Torma, Laiuse, Kodavere ja Maarja-Magdaleena kihelkonnast.

[2] Viiteta esitatud apellatiivne võrdlusmaterjal on pärit instituudi sõnavarakogudest.

tavat kohta kas kuju, suuruse, taimestiku või mõne muu tunnuse järgi.

Kõigepealt peatugem *saare*-lõpuliste kohanimede foneetilise ja morfoloogilise külje iseloomustusel. Eesti kohanimede omapäraks on see, et nende põhikäändeks on genitiiv. Ka liitsõnalise kohanime põhisõna esineb tavaliselt genitiivis, näit. *Punamäe* (talu), *Ristimetsa* (küla) jne. Vaadeldavates liitsõnalistes kohanimedes esineb põhisõna nii genitiivis kui ka nominatiivis. Talude ja külade nimedes leiame järjekindlalt genitiivi. Kui nimi kuulub tõelisele saarele (soosaarele, metsatukale), siis on põhisõna *saar* tavaliselt nominatiivis, näit.[3] *saŭnaššār* (küngas) Avi, *eĭnaššār* (Endla järves), *leĭtušsār* (soosaar), *maŕjaššār* (küngas heinamaal, vrd. *maŕjaššāre ēnama*) Lai; *tiĭkkušsār* (kuusekink soos) MMg. Kui nimetus tähistab heinamaad või metsa, siis leiame kogudest niihästi nominatiivseid kui ka genitiivseid nimesid, näit. *mäŭraššāre* (hm.) Iis, *lāvaššāre* (hm.), *kõĭkkaššāre* (mets), *poŕgaššāre* (hm.) Trm, *siĭtaššār* (hm.) Sim, *kõštaššār* (põld) Lai, *kuĭlišsār* (mets) MMg, *kivišsār* (mets) Plt. Osalt võib-olla on selles kõikuvuses «süüdi» ka kohanimede kogujad, kes pole alati küllalt täpselt märkinud, kas nimi tähistab tervet heinamaad (metsa) või ainult mõnd kõrgemat osa sellest. Samuti pole kogujad pööranud tähelepanu sellele, et näiteks sama heinamaa nimetus võib esineda kord nominatiivsena, kord genitiivsena. Kui nimele järgneb veel kohta määritlev apellatiiv (heinamaa, mets, küngas), siis muidugi on ka nimi genitiivis, näit. *nārišsār* ~ *nāriššāre ēnam* Lai (Tuimõisa).

Rõhuvas enamikus on täiendsõna liitunud põhisõnaga genitiivselt, kusjuures sõnaalguline *s* on gemineerunud[4], näit. (looduslikud vormid) *āvaššāre* Iis, *lāvaššāre* Lai, *siĭkkušsāre* Trm, Pal, *kuĭlišsār* MMg; (talud) *leĭppaššāre* Sim, Iis, *karušsāre* Lai, *taĭmmešsāre* Trm, *oĭtišsāre* Plt. jne. Leiame ka selliseid näiteid, kus genitiivse liitumise puhul on *s* jäänud gemineerumata: (looduslikud vormid) *kaššisār* Iis, *koĭnijalasār*, *küĭtismasār*, *siĭnisāre*, *piśisāre*, *oravasāre* Lai, *koĭplisār* Ksi, *nĭnesāre*, *piśisāre* Plt; (talud) *luisksāre* Iis; *sõsāre* Avi, MMg, *kẹĭrgesāre* Trm, *taĭnisāre* Plt. Võib-olla osas toodud näidetest võib panna *-s-* pro *-ss-* juhuslikkuse ja märkija ebatäpsuse arvele. *s*-lised kujud võivad siiski osutada ka nimede eneste

[3] Näited on esitatud põhiliselt nii, nagu kogujad on need üles märkinud. On ühtlustatud kvantiteedi märkimise viisi: *kulli-* > *kuĭli*, *pärtli-* > *pärtli-*; ära on jäetud 2. silbi poolpikkuse märk ja intervokaalne *z* on asendatud märgiga *s*. Lühend hm. = heinamaa.

[4] Sõnaalgulise klusiili ja *s* gemineerumise kohta liitsõnades vt. lähemalt *V. Virtaranta*, *Õunappuu* struktuurityyppi ims. kielissä. — Virittäjä 1956, lk. 364—367.

juhuslikku laadi, hilistekkelisust, seda, et need pole päris igapäevased ega väljakujunenud ühendid. Nii näiteks on Tuimõisa külas (Lai) heinamaad, nagu *pal̆ɢišsāre*, *sānašsāre*. Nende kõrval aga ka *kuk̆kesār(e)*, endise Kuke talu heinamaa, mida võidakse kutsuda ka lihtsalt *sāre ēnamaks*. Ühel juhul oli täiendsõna ka pluurali genitiivis: *süt̆tešsār* (vrd. *sut̆teˌauk̀* Trm).

ne- ja *s*-sõnad liituvad konsonanttüveliselt, näit. (looduslikud vormid) *maɗišsāre* Iis, *añɒrešsāre*, *varešsār*, *jänešsār* Lai, *reʙašsār* Lai, Plt, *kal̆ʙušsāre* KJn; (talud) *tihašsāre* Trm, *keṡkmišsāre* Plt. Siia kuuluvad ka *tam̆mišsāre* Sim, *är̆ɢišsāre* Plt, *pär̆nišsāre* Pil, *tam̆mišsar* KJn (vrd. *är̆jašsār* Lai, *pär̆našsār* Plt, *tammešsāre* MMg).

Genitiivse liitumise kõrval esineb ka nominatiivset liitumist. *ku-*, *ka*-liitelised täiendsõnad liituvad järjekindlalt nominatiivselt, näit. (looduslikud vormid) *ōriksār(e)*, *pih̆laksāre* Lai, *mäñniksāre* Lai, MMg, *kaɒaksāre* Trm, *kūṡik̀sāre* MMg, *āviksāre* Plt; (talud) *tam̆miksāre* Sim, *al̆liksāre* Iis, *pih̆laksāre* Avi, Plt; (külad) *lep̆piksāre*, *säl̆liksāre* Avi. (Vrd. *kaɒak̆kas* ~ *kaɒak̀*, *pih̆lak̆kas* ~ *pih̆lak̀* Trm, *al̆lik̆kas* Iis, *al̆lik̀* Kod). Nominatiivselt liituvad ka *s*-lõpulised astmevahelduslikud sõnad, näit. *naĭrišsāre* Sim, *nārišsāre*, *lam̆mašsāre* Lai, *lam̆mašsare* Trm (aga ka *lam̀ʙašsāre* Trm). Peale mainitud rühmade esineb nominatiivne liitumine veel järgmistes nimedes: (looduslikud vormid) *nik̆kersāre* Sim, *nīnsāre* Iis, *sih̀versāre*, *kęversār* Lai, *lušsār* (< *lust-*) MMg, *jal̀ksāre*, *sûrsār* Ksi, *rištsāre*, *rai̇̀tsāre*, *luh̀tsāre* Plt; (talud) *kip̀sāre* Trm, *sol̀k̀sāre* MMg, *rištsāre*, *jâṅsāre* Äks, *rau̇̀tsāre* Ksi, *sau̇̀nsāre* Plt. Viimase rühma nimetustest vähemalt osa on kõige hilisemate hulgast, nagu osutavad kas või täiendsõnad *nik̆ker-* ja *sih̀ver-*, aga samuti sellised veel alles päris apellatiivsed nimetused, nagu *sûrsār*, *kęversār*. Nagu juba eespoolgi oli näha, pole eraldi esile toodud astmevahelduseta kahesilbiliste täiendsõnadega nimesid, kus meil tänapäeval puudub võimalus otsustada, kas on tegemist nominatiivse või genitiivse liitumisega. Arvestades seda, et genitiivne liitumine on üldisem, on nad liidetud vastava rühmaga.

Lõpuks tahaks tähelepanu juhtida sellele, et kogujad on üsna järjekindlalt märkinud nii *-sāre* kui ka *-sār* pika vokaaliga (Avinurmest ja Torma põhjaosast üksikutel sedelitel ka *soăre*). Ka selles osas esineb kõikumisi, mis alati ei kajastu meie kogudes. Nagu allakirjutanu on võinud tähele panna, esineb pikk vokaal siis, kui nimed esitatakse loendina või neid rõhutatakse lauses. Kõnes rõhutus asendis on tavaliselt *-sare* (vrd. *tiăɒušsāre* ~ *tiat̀sare* Trm).

Järgnevalt vaatleme käsitletavate liitkohanimede täiendsõna tähenduslikku külge ja püüaksime esile tuua mõningaid iseloomulikke jooni nime andmisel. Täiendsõnas tarvitatud apellatiivid on eelkõige iseloomustanud vastavat kohta. Soosaartele ja metsatukkadele nime andmisel on silmas peetud nende suurust, kuju, asukohta, taimestikku ja muid iseloomulikke tunnuseid.

Alljärgnevas osas on nimed rühmitatud täiendsõnas antud iseloomuliku tunnuse järgi. Tuleb aga juba ette märkida, et alati ei ole võimalik ainult nime ja ka vastava koha lühikese kirjelduse varal otsustada, millised faktid või assotsiatsioonid on olnud aluseks nime tekkimisel.

1. Ühe rühmana võiksime eraldada nimetused, milles on antud *sāre* üldine iseloomustus kuju, suuruse ja pinnase iseloomu järgi: *ar̆vaššār* (soosaar), *kuĭvaššāre* (kink) Lai, *kuĭvaššār* (metsatukk) Iis, *kęversār* (küngas) Lai, *pik̆kaššāre* (mets) Iis, Plt, *piśisāre* (kink) Lai, Plt, *savišsāre* (soo) Avi, *savišsāre* (hm.) MMg, *sūrešsare* (küngas) Avi, (hm.) Sim, *sûrsār* (mets) Ksi, *umṗsāre* (mets) Plt, *väik̆kešsār* Lai (Endla).

Samalaadiliselt iseloomustava täiendsõna leiame ka talude nimedes: *arusāre* Plt, *räh̆mušsāre* Plt (vrd. *räh̀m*, *-u* 'padrik' Ksi, Plt, KJn), *kivišsāre* Lai, Plt, KJn, *līvašsare* Plt, KJn, *pik̆kaššāre* Avi, Plt, *porisāre* Plt (nimi olevat pandud porise ümbruse pärast), *savisāre* Trm, *väik̆kešsāre* Avi, *vek̆kešsāre* Plt.

Selle rühmaga võiks liita ka nimed, kus täiendsõnaks on värvi märkiv adjektiiv, näit. *muštaššāre* (metsatukk) Iis, (kõrgem koht hm-l) MMg, *muštaššāre* (saun) Plt, *siń̆isāre* (hm.) Lai, aga samuti ka nimed *sit̆taššāre* (hm.) Sim, (soo) Ksi, *uɒuššār* (mets) Plt.

2. Täiendsõna iseloomustab koha asendit maastikus, tema suhet mõne teise samatüübilise kohaga või asumist mingi teistlaadi koha vahetus läheduses, näit. *pīrišsāre* (hm.) Ksi, *taɢaššar*, *taɢaššoar* (hm.) Trm, *vahešsār* (soosaar) Lai. Rohkem selliseid nimesid on taludel: *alt̀sāre* Äks, *êssāre* Avi, Plt, *jęešsāre* Iis, *keṡkmišsāre* Plt, *lānešsāre* (ka mets) Plt, *pīrišsāre* Plt, *suosāre* Iis, *sōsāre* Avi, *sǫ̂sāre* MMg, *vahešsāre* Iis, *vahešsāre* Plt.

3. V. Nissilä osutab, et Soome toponüümikas on võrdluse teel sündinud nimed eriti omased looduslikele väikevormidele. Nende kuju ja suurust on võrreldud tavaliselt mõne esemega [5]. Ka käsitletavates kohanimedes leiame selliseid, mille tekkimisel võiks aluseks olla võrdlusmoment, näit. *kat̀laššāre* (hm.) Sim, *keɒraššār* Lai, *kirštušsār* Lai, *kök̆kaššāre* (mets) Lai (vrd. *kök̄*,

[5] Vrd. V. Nissilä, Vuoksen paikannimistö I, Helsinki 1939, lk. 115 jj.

kŏkki 'väike (heina)hunnik', sm *kökkä* 'kuhelik, hakk')[6], *poťťisär* (hm.) TMr, *rištsär* (hm.) Ksi, (mets) Plt. Samuti võiksid sellesse rühma kuuluda ka sellised nimed, nagu: *koŋgišsar* (küngas soos) KJn, (vrd. *koŋg* : *koŋgi* 'kõverus, käänak' Kod; *nina kongus* ~ *kongis*), *kuĥjašsäre* (hm.) Lai, *luŏgašsâr* (mets) Sim, *ošmašsäre* (metsaga kaetud küngas, varem põld) Sim (vrd. *ošm* : *ošmi*; *oŝm* : *ošma* VJg, *osma* : *osma* Lüg), *nęĕlašsär* (künkakene) Lai, *poŕgašsäre* (kink) Lai, (hm.) Trm [vrd. *poŕk* : *poŕgà* 'kepp, kaigas; teivas, millega kaldast (ja põhjast) lootsikut edasi lükatakse' S, L, K, eR; 'mutt' M; *poŕk* : *poŕgà* 'kondine põlv; männikäbi' Kuu; *pęŕk* : *pęŕgà* 'kepp, vemmal' Jür, Sim; '(midagi kinnitav, ühendav) puu, latt, varb; (noa, luku) vedru; (korvi) küljevits; (köie, keti otsas olev) vedruga aas' S, L, K; 'jalg, koib' L.][7], *vaimušsär* (küngas soos) Iis.

Talude nimedest saaks selles rühmas esitada võib-olla ainult mõned: *kuñmušsäre* Ksi (? vrd. soome *kumpu* : *kummun* 'küngas, kink') *liñdišsäre* Ksi (talu põllud metsas pika kitsa ribana), *luiškasäre* Iis (? vrd. *luisk* : *luisu*, *luĭsà* Rei, vdj *luiska* : *luizgā*; soome *luiska*), *męŭgušsäre* Plt (vrd. *męuk* Vil 'mauk'), *sakkušsäre* Lai (vrd. *sak* : *sakkù* 'haraline känd, kuusejäss' S, L, K; *sak* : *sakkì* 'metsatukk, kidura kasvuga puu' M; (pea) sakkus)[8].

4. Üsna rohkesti on vaadeldavate liitnimede hulgas neid, mille täiendsõnaks on mõne taime nimetus, eelkõige puu nimetus, näit. *āvašsär* (küngas soos) Iis, *āvašsare* (oja, hm.) Lai, *ābašsäre* (põld) Avi, *kāšikšäre* (hm.) Lai, *kadaksäre* (hm.) Trm, (küngas) Avi, *kaĕrašsoare* (hm.) Koe, *kalbušsäre* (põld) KJn (vrd. *kalbus* 'kalmus' Tor, Juu, Pil, SJn, Pst), *kūšiksäre* (kink) Lai, *lillaksäre* (hm.) Avi, *mäñniksäre* (hm.) Lai, MMg, *nairišsäre* (hm.) Sim, Plt, *nārissäre* (hm.) Lai, *nĭnesäre* (mets) Plt, *oŋgašsär* Lai, *oŋgašsäre* (oja) Iis, *pajušsare* (kuusik) Plt, *piĥlaksäre* (kink) Lai, *päŕnašsäre* (kink) Lai, *raitsäre* (*luht*) Plt; *rukkisär* (metsatukk) Iis, *taŕmešsär* Lai, *taŕmišsär* (kink) Lai, *taŕmišsäre* (soo) Sim. Ei puudu nimedest ka sellised üldmõisted, nagu *puu*, *rohi*, *mari*, *luht*, *tõug*, näit. *luhtsäre* (mets)

[6] Vrd. Y. H. Toivonen, E. Itkonen, A. J. Joki, Suomen kielen etymologinen sanakirja II, Helsinki 1958.

[7] Vrd. J. Mägiste, Suomalais-virolaisia sanavertailuja. — Virittäjä 1959, lk. 321—323. J. Mägiste ühendab eesti *põrk* : *põrga* ja soome *porkka* 'vahend kala noota hirmutamiseks; suusakepp'. Eesti vastetena on esitatud *põrk* ja *Porka-sär* Wiedemanni sõnaraamatu järgi, viimases puudub *pork* : *porga*.

[8] Vrd. Kettunen, Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen, Helsinki 1955, lk. 90.

Plt, *maŕjašsār* (küngas) Lai, *pūššāre* (kink) Trm, *rohušsāre* (kink) Plt, *tę̀ùššāre* (kink) Plt.

Ka talude nimedes on pilt umbes samasugune, näit.: *āviksāre* Plt, *eŕnešsāre* Plt, *kaĕrašsāre* Sim, Lai, Plt, *kūsešsāre* Plt, *leppašsāre* Sim, Iis, Plt, *leppiksāre* Sim, KJn, *maŕjašsāre* Ksi, *nɐɔešsāre* KJn, *piĥlaksāre* Avi, *poĥlašsāre* Iis, *pāŕnašsāre* Iis, Plt, *pāŕnišsāre* Pil, *rohušsāre* Iis, *sę̀štrašsāre* Lai, *taŕmmešsāre* MMg, *taŕmmiksāre* Sim.

5. Küllaltki arvukas on ka nende nimede hulk, kus täiendsõnaks on looma- või linnuriigi esindaja nimetus, näit. *jänešsār* Lai, *kanašsāre* (raba) Plt, *karušsāre* (hm.) Sim, Lai, Plt, (küngas) Trm, *karušsār* (mets) Iis, *kaššisār* (soosaar) Iis, *kiĺɑišsāre* (hm.), *kuĕrašsāre* (hm.) Iis, *kuĸkešsāre* (küngas) Plt, *kuĺlišsāre* (hm.) Lai, *kuĺlišsār* (mets) MMg, *kurešsār* (hm.) Sim, *käošsar* (hm.) Äks, *käošsāre* (luht) Pil, *laŕmmašsāre* (mets) Lai, (hm.) Trm, *leĭtušsār* (väike küngas soos) Lai (vrd. *leĭtù* 'jänes' Trm, Kod), *mäŭrašsāre* (hm.) Iis, *oravasāre* (hm.) Lai, *rɐʙašsār* (küngas) Lai, *rɐʙassuare* (mets) Plt, *rūnašsāre* (hm.) Lai, *rä̆ɑušsāre* (raba) Lai, *rä̆ɑušsār* 'soosaar' KJn, *seašsār* (Endla järves) Lai, *siĸkušsāre* (hm.) Lai, Trm, (kink) Pal, *siĺišsār* (kõrgem koht karjatänaval) Lai, *soèsar* (soosaar) KJn, *uŕnɒišsār* (hm.) Lai, Kod, *varešsār* (Endla järves) Lai, *ärɑišsār* (küngas) Plt, *ärjašsāre* (hm.) Lai. Talude nimed: *ĭrešsāre* Plt, *kanašsāre* Lai, *karušsāre* Iis, Lai, Äks, Ksi, *kaššāre* Plt, *kiĭsāre* ~ *kiĭsešsāre* Plt, *koĭrašsāre* Plt, *kroŋɑišsāre* Iis (vrd. *kroŋk* : *kroŋɑĭ* 'ronk' Iis), *kuĸkešsāre* Plt, *kuĺlišsāre*, Plt, *laŋʙašsāre* Trm, *laŋmašsāre* Plt, *liŋnušsāre* Lai, Plt, *oĭtišsāre* Plt, KJn *puĺlišsāre* Plt, KJn, *pɐɒrašsāre* Avi, *raĸkišsāre* Lai (vrd. *rakk* : *raki* 'väike koer'), *siàsāre* (*saùn*) Plt, *siĸkašsāre* Plt (vrd. *sikk* : *siku*; *siĸ* : *siĸkà* M, T, V), *tihašsāre* Avi.

6. Omaette rühmana tooksime nimed, mis iseloomustavad inimese tegevust. Peamiselt on neis nimedes täiendsõnaks ehituse nimetus, näit. *ahervaŕresār* (Endla järves) Lai, *küĺńišsār* (hm.) Lai, Pil, *lāʙašsāre* (hm.) Lai, *rehešsār* (soosaar) Lai, *sānašsāre* (mets) Lai, *taĺlišsāre* (mets) Plt, *tarešsāre* (luht) KJn, (talud) *kelɒrešsāre* Plt, *küĺńišsāre* Sim, Plt, *rehešsāre* Ksi, Plt.

Peale mainitute tuleks siin esitada veel järgmised nimed: *eĭnašsār* (Endla järves) Lai, *juhešsāre* (hm.) Lai, *kaŕjašsāre* (kink) Lai (kari olevat seal lõunal käinud), *kärʙišsār* (hm.)

Lai, *küt̆tismasār* (hm.) Lai, *pal̆ɢišsāre* (hm.) Lai, *süt̆tešsāre* (mets) Lai, *tohišsāre* (hm.) Trm (vrd. *toh̀t* ~ *tohì* : *tohù*); (talud) *aᴅrašsāre* KJn, *aŭnašsāre* Avi, *ēnašsāre* KJn; *küñnišsāre* Plt, *pęl̆lušsāre*, *reɢišsāre* Avi, *tel̆lišsāre* MMg, Pil, *tęl̆lašsāre* Ksi, *venešsare* Iis, *valmašsāre* (mets) Ksi, Laeva (<? *val̀ɢma*)[9].

7. Ka isikunimed esinevad vaadeldavate liitnimede koostisosana, enamasti küll talude nimedes, näit.: *añᴅrešsāre* (mets) Lai, *ēvašsāre* (mets) Lai, *jāɢušsāre* (küngas) Iis, *jāńišsāre* (hm.) Avi, *maᴅ́išsāre* (soo) Iis, *mal̆ᴅušsāre* (mets) Plt, *mal̆lešsār* (soosaar rabas) KJn, *tęnušsāre* (mets) Pal; (talud) *añᴅrešsāre* Plt, *añnušsāre* Äks, Plt, *ēriksāre* Plt, *iñnušsāre* Plt, *jāńišsāre* Ksi, *jürišsāre* Trm, *lārišsāre*, *mik̆kušsāre* Plt, *niɢulsāre* Pil, *pärt̀lišsāre* Sim, *ol̆lišsāre* Sim, *pil̆lešsāre* Trm, *tōmašsāre* Plt, *tęńišsāre* Lai.

Isikunimedest tuletatud talunimedes on aluseks olnud kunagise peremehe nimi. Ka loetletud liitsõnalistes nimedes osutas täiendsõnana esinev isikunimi tõenäoliselt kuulumist vasṭavale isikule. Võiks märkida, et heinamaadele nime andmine omaniku järgi säilis üsna hilise ajani, näit. *mañ-ᴅäᴅ̀ì ēnama* Trm, Lissi[10]. Muidugi heinamaid ja metsi võidakse nimetada ka talu järgi, millele nad kuulusid. Mõnigi kord on talust säilinud ainult nimi, mis elab edasi heinamaa või metsa nimena, näit. *ęʙeʙar̆ra* ja *al̆liʙar̆ra* heinamaad Raaduvere külas (Lai)[11].

8. Peamiselt talunimede hulgas leiame ka selliseid, kus täiendsõnaks on elukutset märkiv sõna, näit. *kaŋ̀ɢrušsāre* Plt, *sep̆pašsāre* Plt, *suñᴅjasāre* Plt, *rät̆sep̆pasār* (mets) Plt.

9. Peale selliste enam-vähem kindlapiiriliste rühmade on vaadeldavate nimede hulgas neidki, kus täiendsõna on rohkem juhuslikku laadi. Ta ei iseloomusta otseselt tähistatavat kohta, ei ütle midagi selle kuuluvusest kuhugi või kellelegi ega anna otseseid viiteid nime andmise põhimõtte kohta, näit. *lak̆karᴅisār* Pil. Seletuseks on märgitud, et see kasemetsaga kaetud kink maantee ääres olevat olnud joodikute puhkepaigaks. Üsna palju on *rījušsāre* heinamaid (Lai, Trm, Plt). Siia võiks veel liita sellised nimed, nagu: *koń̀tjalasār* (hm.) Lai, *kär̆našsār* (hm.) Lai, *leĭᴅ́išsāre* (kink) Plt (vrd. *leĭᴅiṡ* : *leiᴅišse* 'leiutasu, leitud

---

[9] Vrd. L. Kettunen, Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen, lk. 122.

[10] *ük̀s vanà tüᴅruk̀ mañ', tema teɢi seᴅà ēnamaᴅ. mañ'-ᴅäᴅ́i* mäletavad veel nii 50-aastased elanikud Lissi külas.

[11] Heinamaadel on säilinud jälgi endistest ehitustest, umbes 30 a. tagasi oli veel kaevgi alles, ja nagu 85-a. Karl Asper teadis rääkida: *al̄' aʙemeɢa vanames ol̀ᴅ siàl.*

ese' Plt), *luʙjaššāre* (hm.) Lai, *lušsār* (saar Saare järves) MMg (<? *lust-*), *nik̆kersāre* (raba) Sim (? *nik̀ker* 'tisler' Plt), *sañᴅiššāre* (mets) Äks, *sel̆lišsāre* (põld) Ksi, *sih̆versāre* (jõgi; Kaave jõe haru) Lai, *sol̆ksāre* MMg, *tit̆tešsār* Lai, *var̀ɢašsār* (küngas) Lai, *üiṡsare* (hm.) Lai; (ühis-) (talud), *jęŭlušsāre* Plt, *kep̆pišsāre* KJn, *külmašsāre* Iis, *lēɢišsāre* Plt, *rā̀tsāre* KJn (vrd. *raatmaa*), *raùtsăre* Ksi, *vęĭmašsāre* Ksi.

Eespool oli mõnelgi korral apellatiivne võrdlusmaterjal esitatud küsimärgiga. Vaadeldavate nimede hulgas on rohkemgi neid, kus täiendsõnale on raske leida apellatiivide hulgas usutavat ja täpset vastet, näit. *kap̄sar* ~ *kap̆pešsar* (kink) KJn, *saišsāre* (mägi) Plt (< ? *savi-*), *sattušsāre* (mets) KJn (? vrd. *sat̄* : *sat̆ti* 'suurema metsa all kasvav võsastik' Lüg), *tōᴅiksāre* (hm.) Lai, *val̆ɢišsare* (oja) KJn (? vrd.[12] *valk̀* : *val̆ɢì(ɢa)* 'võrgu alumises servas olev peenike latt, kuhu kinnitatakse kivid' Trm, sm *valkki* : *valkin* '(jääalune) noodaveopuu, -ritv'[13]; (talud) *kat̆sušsāre* Plt, *kīpsāre* Trm (? vrd. *kiipama*, *kiipjalg*), *kuřsišsāre*[14] Äks, *kūᴅušsāre* Plt, *lok̆sušsāre* Plt, *uhušsāre* KJn (vrd. *uh̀k* : *uhu* 'jääpealne vesi' ka KJn; *uh̀t* : *uhu* 'räiss, risu, jääpealne vesi' Trm).

10. Vaadeldaval alal esineb ka liitsõnalisi külanimesid, mille põhisõnaks on *saar*. Nendegi täiendsõnadena esinevad põhiliselt samad apellatiivid (resp. isikunimed), mis eespool loeteldud nimedes, näit. (isikunimed) *äñniksāre* (Enniksaare), *lārišsāre* (Laurissaare), *pēʙušsāre*[15] (Peebusaare) Avi, *päl̆lušsāre* Plt (vrd. mehenimi *Päll* : *Pällu*[16] või *päl̄* : *päl̆lù* 'öökull'[17]), *tęnušsāre* Trm; (linnud) *kanašsāre* Kod, *kul̆lišsāre* Avi, (asustusalased sõnad) *kaĕvušsāre* Trm, *koᴅašsāre* ~ *kęᴅašsāre* Trm, *kerešsāre* MMg (? vrd. *keri* : *kerè* 'väike ajutine kalurite onn järve jääl Lai, Trm, Kod), *rehešsoare* ~ *rehešsāre* Trm, *saùnsāre* Plt; (puude nimetused) *lep̆piksāre* Avi, *peᴅašsāre* MMg, *tam̆meš-*

---

[12] Vrd. *wal'k*, *wal'gi (d)* Knüttel, *wäikene w.* ein kleinerer, welcher an der Oberfläche des Wassers die Stelle des Netzes bezeichnet, *sūr w.* ein grösserer, welcher bis auf den Grund geht, um den unteren Netzrand am Boden fest zu halten. F. J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch.

[13] Vrd. T. I. Itkonen, Lappalais-suomalaisia sanavertailuja II. — SUST LVIII, Helsinki 1928, lk. 49.

[14] Vt. L. Kettunen, Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen, lk. 201.

[15] Vrd. ka *pē̆p̀*, *pēʙuliṅᴅ*, (rahvapärane seletus: *pēʙušsāre külà öèl̆ᴅi eṅne pīʙussāre, siàl kaṡvas pīʙuskiᴅ*), *pīʙusk* 'põldosi'.

[16] Vt. F. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch.

[17] Vrd. J. Mägiste, *oi̯-*, *ei̯-*deminutiivid läänemeresoome keelis. Läänemeresoome nominaaltuletus I, Tartu 1928, lk. 103.

sāre Trm. Peale nende veel *kaŋɢrušsāre* Pil, *sōsāre* Äks, *sūreš-sāre* Sim, *säľliksāre* Avi, *teaɒušsāre* ~ *tiaťsare* Trm, *vanaš-sāre* MMg.

Kõige lõpuks võiks tähelepanu juhtida veel paarile asjale. 1. Kuigi vaadeldavad nimed näivad pärinevat eesti toponüümika hilisema kihistuse hulgast, tohiks looduslikele vormidele nime andmise põhimõte kuju, asendi, loomade, lindude ja taimede järgi olla üsna vana. Samatüübilisi nimesid leiame rohkesti ka soome toponüümikas [18]. 2. Kodavere kihelkonnas peaaegu puudusid *saare*-lõpulised kohanimed nii talunimede kui ka looduslike vormide nimede hulgas. Neis kihelkondades, kus esines vaadeldavat tüüpi nimi looduslikel vormidel, esines see ka taludel.

О СОСТАВНЫХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЯХ, ВТОРОЙ ЧАСТЬЮ КОТОРЫХ ЯВЛЯЕТСЯ СЛОВО *SAAR* 'ОСТРОВ'

ВАЛЬДЕК ПАЛЛЬ

Резюме

В статье рассматриваются на материале восточно-эстонского диалекта географические названия, представляющие собой сложные имена существительные, в которых определяемым словом является имя существительное *saar* 'остров', имеющее в эстонских диалектах следующие значения: а) часть суши, со всех сторон окруженная водой; б) сухое место среди болот, окруженный болотами покос, возвышенное место на покосе; в) небольшой лес среди болот или среди поля. Рассматриваемые географические названия на упомянутой территории также обозначают в первую очередь острова среди болот, покосы и рощицы, но, кроме того, и хутора. В этих названиях определяющее слово в большинстве случаев сохранило характер имени нарицательного и поэтому их этимологизация не представляет особых трудностей. Определяющими словами служат во многих случаях названия животных, птиц и деревьев. Немало встречается и таких географических названий, первая часть которых характеризует соответствующую местность (остров) в отношении ее формы, величины или почвы.

---

[18] Vrd. V. Nissilä, Vuoksen paikannimistö I, Helsinki 1939; A. Meri, Vanhan Vehmaan kihlakunnan pitäjien ja kylien nimet 1, Helsinki 1943, lk. 202—207; J. Lopmeri, Vanhan Vehmaan kihlakunnan pitäjien ja kylien nimet II, Helsinki 1947, lk. 203—206; H. Ojansuu, Eläinten ruumiinosat Suomen ja Viron paikannimissa. — SUST XXXV, Helsinki 1914, lk. 1.

ne-OMADUSSÕNADE TÄHENDUSRÜHMAD EESTI MURRETES

HELMI VIIRES

Eesti keeles erakordselt produktiivsete *ne*-tuletiste tähendusi on möödunud sajandi lõpul üksikasjaliselt analüüsinud J. Hurt oma doktoridissertatsioonis «Die estnischen Nomina auf -ne purum» (Helsingfors 1886)[1]. Hurda kavandatud loogilises ning ülevaatlikus jaotuses hiljem olulisi korrektiive ei ole tehtud ja see on jäänud aluseks kooligrammatikate jaotusele tänapäevani. Juba enne Hurta oli mõndagi ära tehtud *-ne* tähenduste analüüsimise osas. A. Knüpffer väitis, et *ne*-tuletised on lihtsad omadussõnad, mis näitavad tüves väljenduva mõiste esinemist, tema sisaldumist subjektis või leidumist tema küljes; «nende kaudu väljendatakse niisiis adjektiivselt partitsiipi omav, ka olev»[2]. Koostisaine tähendust (näit. *tamsed koddarad*) pidas Knüpffer üsna kõrvaliseks, peamiselt metafoorselt ja luulekeeles kasutatavaks. E. Ahrens seevastu tõstis *-ne* puhul aine tähenduse eriti esile, näidates, et *-ne* annab edasi esijoones ainet, millest subjekt koosneb (*kuldne*) või millega ta on kokkupuutes (*higine*)[3]. F. J. Wiedemann rõhutas samuti kõigepealt aine tähendust, juhtis aga tähelepanu veel mitmele teisele tähendusrühmale. Ta märkis, et *-ne* väljendab kuhugi kuulumist (*talvine*), laadi (*põudne*), omadussõnale liitumisel aga omaduse nõrgenemist (*rumalane*). Viimane moment ei olevat aga alati ilmne, nii et tuletis näib tähendavat sama, mis põhisõnagi, näiteks *elavane* ~ *elav*. Ühenduses arvsõnadega (*ühene*) väljendab *-ne*, kui palju sisaldav, seega siis õieti mõõtu[4].

Niisiis oli enne Hurta suurem osa *-ne* tähendusi juba fikseeritud. Hurt põhjendas neid rohkearvulise materjali alusel ning

---

[1] Edasises viidatud: Hurt, -ne purum.

[2] A. Knüpffer, Ueber die Bildung und Ableitung der Wörter in der ehstnischen Sprache. — Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache. 8. Heft, Pernau 1817, lk. 17. (Sõrendus autorilt.)

[3] E. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Reval 1853, lk. 129.

[4] F. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Pétersbourg 1875, lk. 197—198.

seostas nad loogiliselt omavahel. Ka Hurt peab *ne*-sõnade põhiliseks tähenduseks a i n e t, m a t e r j a l i, millest ese koosneb või millega ta on kokku puutunud[5]. Siit edasi tuletab ta sufiksi teised tähendused. Üldse eraldab ta 6 peamist *-ne* tähendusrühma, mis väljendavad

1. a i n e t, millest ese või objekt koosneb või on tehtud (*-ne constandi*): *kuldne sõrmus*;

2. a i n e t, m a s s i, a s j u, mis esemega on kokkupuutes või mida see sisaldab, millega see on tihedas seoses, segatud või kaetud (*-ne inhaerentiae*): *verine nuga, luine, karvane*;

3. eseme või objekti m õ õ t u (*-ne mensurae*): *nädalane, laiune*;

4. eseme või objekti l a a d i, s o r t i, l i i k i (*-ne generis*): *isane, maine, lahtine*;

5. k o h a ja a j a s u h t e i d (*-ne loci vel temporis*): *alune, hommikune*;

6. omadussõnadele liidetult o m a d u s e v ä h e n e m i s t või n õ r g e n e m i s t (*-ne deminutivum*): *kehvane*.

Umbes analoogilised tähendusrühmad on eraldanud A. P e n t t i l ä ka soome *inen*-sufiksil[6], mis väljendab d e m i n u t i i v s u s t (*hienoinen* 'peen, peenike', vrd. Hurda *-ne deminutivum*), a i n e t (*puinen* 'puust, puu-', Hurda *-ne constandi*), possessiivselt r o h k u s t (*metsäinen* 'metsane, metsarikas'), millegagi k a e t u d o l e m i s t või millegi s i s a l d a m i s t (*likainen* 'ligane', *suolainen* 'soolane', Hurda *-ne inhaerentiae*), k o h t a ja a e g a (*takainen* 'tagune', *eilinen* 'eilne', Hurda *-ne loci vel temporis*), millegi t a o l i s u s t, kuhugi k u u l u m i s t (*miehinen* 'mehine', Hurda *-ne generis*). Ainult soome s õ n a ü h e n d i t e p o s s e s s i i v s e t e l t u l e t i s t e l (*hyväsydäminen* 'heasüdamlik') puudub otsene vaste Hurda jaotuses. Nagu näeme, on erinevalt Hurdast siin mitmel korral esile tõstetud p o s s e s s i i v s u s t, mida eesti vastava sufiksi puhul on rõhutanud ainult Knüpffer.

Allpool jälgitakse eesti *ne*-tuletuslike omadussõnade tähendusrühmi tänapäeva murdematerjalide alusel, silmas pidades Hurda jaotust ning seda vajalikes osades korrigeerides ja täpsustades. Mitmes küsimuses on seejuures osutunud otstarbekaks uute tõlgenduste esitamine. Samuti fikseeritakse lähemalt murdeliste nähtuste levikupiirid.

---

[5] Õigusega märgib Hurt, et kuigi Knüpffer eitab materjali peamise tähendusena, peitub temagi tõlgitsuses varjatult sama koosnemise ja kokkupuute idee. Vrd. H u r t, -ne purum, lk. 46—47.

[6] A. P e n t t i l ä, Suomen kielioppi, Porvoo—Helsinki 1957, lk. 280.

1. Koostisainet, -materjali väljendavad *ne*-tuletised (Hurda *-ne constandi*).

-ne liitub siin peamiselt ainenimetustele (*raud*, *puu*, *vill* jne.), aga ka üksikesemete nimetustele (*varb*, *latt* jne.), väljendades, millest mingi asi koosneb või on valmistatud. Taolised *ne*-tuletised pole kõik kaugeltki ülemaalise levikuga. Juba Hurt on juhtinud sellele tähelepanu, et kõige tavalisemad on nad lõuna-eesti murretes, eriti võru murdes. Samuti on ta osutanud, et põhja-eesti murretes materjali tähistamisel domineerib *-ne* asemel elatiivi (*puust rist*) ja liitsõnade (*vaskraha*) kasutamine, mis pole võõras Lõuna-Eestiski[7]. Tänapäeva murdematerjalides leidub mõlema väljendusviisi kohta rohkesti näiteid. Nendele lisandub mõningais ühendeis veel partitiivi kasutamine, näiteks Jäm *jänesnaȟka müt̓s**, Koe *kal̓muk̓ki naȟka kraè*.

Ülemaaliselt tuntud ja tavaline on *ne*-tuletiste abil k u d u m i t e, k a n g a ning l õ n g a materjali väljendamine, näiteks *villane*, *linane*, eP *takune* ~ eL *paklane* ja *kanepine*: Krj *linùzeᴅ sēlik̓kuᴅ*, Vai *kanep̓pine nüöri*, Krk *pak̀lize palàje*, Rõu *poodivilladsõʔ* 'poevillased' (ES KT 68, 75). Üle maa on kasutusel veel üldtuntud riidesortide nimetustest tuletatud *ne*-adjektiivid, nagu *kalevine*, *lõuendine*, *sametine*, samuti sagedast rõivastuse materjali tähistav *nahkne*: Muh *lęŭwenᴅine särk̀*, Kod *kal̓evīśi pük̀sä* (pl. part.), Trv *naȟkese pük̀sì* (pl. nom.).

Enamik r i i d e s o r t e tähistavaid *ne*-adjektiive, samuti sõnad *niidine*, *lõngane* jms., on aga tunduvalt kitsama levikuga. Nende põhiliseks esinemisalaks on lõuna-eesti murded, peamiselt tartu ja võru murre, ning kirde-eesti rannikumurre. Näiteks: Vai *luoriset kart̓inat*, *laŋk̓ane pait̓a* 'villasest lõngast särk'; Ote *pęř-mune* 'väga õhukene (riie), peenikene (lõng)'; Har *rījàlaŋ̆ɢazęt̓sę hû* 'riiavillased vööd', Se *soʌk̓kanę pęl̀* 'siidist põll'. Üksikuid seesuguseid näiteid leidub ka Saaremaalt: Jäm *kal̓liŋɢunə rījè* 'kalingur', Kaa *tüšsìne jak̓* 'täisvillane jakk' (vrd. Mus *tüš* 'jäme kodukootud villane riie'), Muh *nīᴅìne ęŋ̆ŋè nᵘõr*.

Samasugust levikupilti osutavad ka mitmesuguseid muid materjale väljendavad *ne*-tuletised, millest kõige arvukamad tähistavad p u u l i i k e ja m e t a l l e. Nendegi kasutamine on

---

[7] H u r t, -ne purum, lk. 6—7. Elatiivi kasutamist aine väljendamisel on mõnelt poolt peetud saksa keele mõjuks, seega siis hiliseks (vt. näit. M. A i r i l a, Johdatusta kielen teoriaan. III. Sanaluokat, Porvoo-Helsinki 1952, lk. 87). Nagu A. L a a n e s t hiljuti on näidanud, on siin tegemist genuiinse nähtusega, mis esineb ka teistes läänemeresoome keeltes ning isegi mordva keeles (A. L a a n e s t. Kohakäändeliste substantiivatribuutide kasutamisest. — Keel ja Kirjandus 1959, nr. 1, lk. 34 ja 36).

* Artiklis kasutatud näitematerjal, mille järel puudub allikaviide, on pärit Keele ja Kirjanduse Instituudi sõnavarakogudest.

täiesti murdepärane ning tihe kõigepealt lõuna-eesti murretes ning rannikumurdes. Näiteks: VNg *joviseᴅ seulaᴅ* 'jõhvsõelad', Lüg *vaskiset toroᴅ, ā́pane roikas*, Jõh *pahkaseᴅ vâɢnaᴅ* 'kasepahast vaagnad', Vai *lautane saraja* 'laudadest kuur', Trv *müř-ɢitse vaṙᴅa* 'terasest vardad', Hls *leṗpine nęù*, Krk *suà ʙiᴅime om rav̆vast, raùᴅizə*, Hel *kurḱ om lihane, eŋ̆ɢämize lı̨ṙ om kęrine*, Kam *tam̆mine tüñ* (KKI MT 187, 22), Nõo *ęlene lûᴅ* (KKI MT 206, 336), San *raŭwvànę ahù rų̄p̆, kaʙlùnę lęìɢ*, Urv *jūrinę* 'juurtest tehtud', Se *kęĭvo-tohò‚ᴅzę pul̆lă?* 'kasetohust (võrgu) pullud', Lut *hiřrene aìᴅ*. Suhteliselt elav on see veel ka Saaremaal, kuna ülejäänud keelealal kasutatakse neid üsna harva, sedagi peamiselt murrete piirialadel, näiteks Jäm *klāsiseᴅ el̀meᴅ* 'klaashelmed', Khk *raùᴅnə tṓ‿rı̂st*, Vll *rǭḱseᴅ kat̆tuseᴅ*, Muh *terašsene vik̆kat̆ti*, Tõs *vasetseᴅ rahàᴅ*, Rak *ęʙeᴅazeᴅ sęrmùzeᴅ* (KKI H 112, 31), Kod *teräšseseᴅ vaṙᴅaᴅ*. Olgu märgitud, et kui puuliikide nimetuste puhul *ne*-adjektiivid mulgi murdes on veel täiesti elavad, siis metallide nimetuste korral on need tihti märgitud vananenuks või harvaesinevaks.

Ainult tartu ja võru murdega ning rannikumurdega piirdub puuliiki tähistava *ne*-adjektiivi kasutamine sõna *puu* täiendina, samuti sõna *puune* ~ *puine* kasutamine materjali tähistamisel. Näiteks: Kuu *hâʙaseᴅ pûᴅ*, San *kaᴅajane pû*, Lei *kę̀ĭva‚dzę pǫ̆ù rèit̀* 'kasepuuriit'; Jõh *pū́ne vā́ɢen*, Iis *pū́ne kibù*, Nõo *pūt̀se ęl̆lè kañnì*, Lut *puĭnè ʌiùd*.

Edasi tõstetagu esile veel üks kitsa levikuga *-ne constandi* rühm. Tegemist on peamiselt saarte murdes käibel olevate omadussõnadega, mis tähistavad leiva valmistamiseks kasutatud vilja liiki: Jäm *ruɢine leìʙ* 'rukkileib', Khk *oᴅrenə leìʙ* (ES MT 261ᵃ, 73), Phl *ruɢist leìʙa* (sg. p.), Var *nisune leìʙ*, Kuu *ohrane leiʙ*.

Lõpuks on vajalik peatuda veel paari rühma tuletiste juures, mis sisuliselt on koostise väljendamisest küll kauged, kuid mille taga samuti näib peituvat teatav analoogiline mõttekäik.

Tegemist on siin kõigepealt niisuguste ülemaaliselt kasutatud sõnadega, nagu *isane* 'isa omadustega, isa-', *emane* jmt. Hurt on need rühmitanud liiki, laadi väljendavate tuletiste hulka, kuid on samas osutanud, kuidas vastavad tuletised tihedalt seostuvad *-ne constandi* rühmaga [8]. Näit. Khk *oĭsùsəᴅ tal̆lèᴅ*, Jõe *lehmaseᴅ vasik̆kaᴅ*, Krk *äṙɢize vazìɢu*, San *esäne kašsì rę̆ĕʙè*, Se *iṃä̀ṇe vat̆teŕ* 'naisvader'.

Hoopis rohkem huvi pakuvad isikunimedest ja ametit, elukutset, seisundit märkivatest nimetustest moodustatud omapära-

---

[8] Hurt, -ne purum, lk. 42.

sed *ne*-tuletised, nagu *Jaanine poeg*, *kooliõpetajane veli* jms. Hurt nimetab seesuguseid sõnu *adjectiva generis personalia*, osutades siingi nende lähedasele kokkukuuluvusele *-ne constandi* rühmaga [9]. Ei tohiks tõesti olla olulist põhimõttelist vahet väljendite nagu *kadakane puu* ja *Marine tütar* vahel. Kõnesolev tüüp on levinud eriti võru murdes, aga tuntud ka teistes lõuna-eesti murretes ning Kodaveres [10], näit. Hel *mäřɒine velì*, *tüɒruk̆kune* 'vallaline' *sęzàr* (ES MT 186, 16), Kam *mul̄ kaȟ üit̀s rol̆lane* 'Rolla nimeline [koer]' (ES MT 136, 4); Har *kat̀rine tüt̆tär*. E. Ahrensi järgi on isikunimetustest tuletatud *ne*-sõnad (*Kaiene tütar*, *Tõnune poeg*) olnud tuntud ka Kuusalus [11]. Juba see vastavate tuletiste murdeline levik, mis langeb kokku *-ne constandi* peamise kasutamisalaga, viitab nende sisulisele paralleelsusele. See paralleelsus ilmneb veelgi rohkem, kui peame silmas, et siingi nagu *-ne constandi* puhul kasutatakse teise väljendusvõimalusena elatiivset konstruktsiooni (*Jaanist poeg*, *kooliõpetajast vend*), mis on Põhja-Eestis ainuvalitsev. L. Kettunen on pidanud küll võimatuks tähenduse poolest ühendada ainet väljendavat elatiivi ja isikut väljendavat *st*-käänet. Viimast peab ta translatiiviks, mis teatavasti idapoolsetes murrakutes on elatiivi kujuline [12]. Tegelikult on see konstruktsioon isiku ühenduses tavaline ka läänepoolsetes murrakutes, mistõttu Kettuneni oletusi vaevalt saab õigeks pidada. Sisuline analoogia on pealegi niivõrd lähedane, et pole põhjust arvata, et oleks tegemist erinevate nähtustega.

Eelnevast selgub, et kõnesolevas tähendusrühmas näib *-ne* kasutamine olevat taanduv nähtus. Täiesti elav ja produktiivne on see lisaks Hurda poolt osutatud lõuna-eesti, eriti võru ja tartu murdele veel kirde-eesti rannikumurdes ning võrdlemisi sagedane ka saarte murdes. Ülejäänud murretes on *-ne* üldkasutatav peamiselt üksikutes kindlakskujunenud sõnades, nagu *linane*, *villane*, *takune*, *kalevine*, *nahkne* jmt. Ka võib teda siin mõnedel puhkudel kohata veel ülekantud tähenduses (*kuldsed käed*, *raudne tervis*, *kivine süda*) ja kõnekäändudes (*läheb kui lepse ~ lepase reega* 'hoogsalt, ladusalt'). Kõik see näib viitavat sellele, et *-ne constandi* on varem olnud laiemalt kasutusel, taandunud aga teiste väljendusvõimaluste ees äärealadele. Tema jätkuvat taandumist on fikseeritud näiteks mulgi murdes, kus mitmed vastavad sõnad on küll tuntud, kuid vananenud. See taandumisprotsess on ilmselt lähtunud põhja-eesti mandrimurretest, kus *-ne constandi* juba Hurda ajal on olnud suhteliselt harv.

---

[9] Op. cit., lk. 18 ja 42.

[10] Kodaveres S. Tanningu suulise teate järgi.

[11] E. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, II, Reval 1853, lk. 25.

[12] L. Kettunen, «Jaanist vend», «Miilist õde». — Eesti Keel 1922, lk. 150—151.

2. Millegi sisaldamist, rohkust, millegagi kaetud olemist väljendavad *ne*-tuletised (Hurda *-ne inhaerentiae*).

Tegelikus keeletarvituses ei saa tõmmata selgeid piirjooni ühe või teise tähendusrühma vahele. Üleminek ühelt tähenduselt teisele on pidev ja järkjärguline. Nii ei ole teravat sisulist piiri ka *-ne constandi* ja *-ne inhaerentiae* vahel. Puhtakujuliste aine-adjektiivide (näit. *puune lusikas*, s. o. läbini puust valmistatud lusikas) kõrval esineb ka seesuguseid *ne*-adjektiive, mis tähistavad eseme koostismaterjali ainult osaliselt, nimelt selle valmistamiseks kasutatud peamist, olulist, tunnuslikku materjali. Näiteks *varbune aed* 'varbadest aed', kus aia tunnuslikuks osaks on varvad, millele lisaks aia juurde kuuluvad veel postid ja latid. Kahtlemata moodustavad taolised omadussõnad üleminekuastme allpool käsitlusele tulevale rühmale.

Mõlemaid rühmi on põhiosas võimalik üksteisest eristada, silmas pidades paralleelseid väljendusvõimalusi. *-ne constandi* tähendusliku paralleelina kasutatav elatiivne konstruktsioon (*varbadest aed*) ei tule *-ne inhaerentiae* puhul enam arvesse.

-ne inhaerentiae on elavas kõnekeeles üks kõige elujõulisemaid tähendusrühmi, mis on tihedasti kasutatav kõikides murretes. Seda on võimalik jaotada veel mitmeks alarühmaks, mis moodustavad *-ne constandi* tähendusest omamoodi kaugeneva astmestiku. Nende alajaotuste piirid on veelgi ebamäärasemad kui suurte jaotuste piirid. Sama sõna võib eri kontekstides omada erinevaid tähendusvarjundeid ja tihti võib teda samaski kontekstis tõlgitseda mitmest aspektist.

a. Esimese alarühmana peatume *ne*-tuletistel, mis väljendavad millegi sisaldamist. Tegemist on seejuures enamasti silmatorkava ja küllalt olulise komponendiga. Paljudel juhtudel kaasneb sellega rohkuse eriline rõhutamine. Mainitud sisaldus võib olla sageli üsna püsiva, pideva iseloomuga (*savine maa*). Selle kõrval on väga üldine ning tavaline juhuslikuma sisalduse edasiandmine, millega rõhutatakse teatavat ajutist olukorda (*udune ilm*). Esimesel puhul võib tähenduslikult väga lähedasena kasutada vahel ka liitsõnu (*savimaa*), mitte aga enam elatiivset konstruktsiooni nagu *-ne constandi* ühenduses; teisel puhul võib paralleelselt esineda inessiiv nii atributiivses kui ka predikatiivses positsioonis (*udus ilm, ilm on udus*).

Niisugused paralleelsed väljendusvõimalused tulevad arvesse ainult väikese osa siiakuuluvate *ne*-sõnade puhul, sisuliselt kõige ilmekamate juhtumite korral. Tihtipeale sulavad aga mõlemad tähendusvarjundid niivõrd tihedasti teineteisesse, et neid on äärmiselt raske lahus hoida (vrd. lauseid: *järves on vesi mudane*, s. o. sisaldab pidevalt muda, ja *poiss tegi vee mudaseks*).

Enamik sõnu vaadeldavas alarühmas väljendab mingi a i n e või m a t e r i a a l s e t e o b j e k t i d e sisaldust. Eriti kujukalt tuleb taoline materiaalse sisalduse moment nähtavale näiteks maapinna konsistentsi ja maastiku omaduste iseloomustamisel: Khn *lī̆vatsęᴅ pęl̆lùᴅ*, Kod *sorine kęs̀t* 'madal, vesine koht' (vrd. *sorì* 'soonekoht, mäda koht'), Se *mä̀iᴅze mā̆ʔ* 'mägised maad'. Teistes ühendustes ei esine püsiva sisalduse moment enam nii silmatorkavalt rohkearvuliselt, kuigi ka siin on võimalik esitada üsna mitmekesise sisuga näiteid: Käi *lüline mäṅᴅ* (vrd. *lüli* 'kõva, tihe puit'), Amb *pī̆maseᴅ si̯ĕnèᴅ*, Räp *vāǵonę pû* 'vaigune puu'. Siia näikse kuuluvat ka mitmed värvitoone edasiandvad tuletised, nagu *punane* 'puna sisaldav', *sinine*, *kollane* jt.

Juhuslikumat, lühema kestusega sisaldust väljendavate sõnade puhul langeb rõhuasetus o l u k o r r a iseloomustamisele. Taoline tähendussisu kerkib eriti reljeefselt esile niisuguse pidevalt muutuva nähtuse iseloomustamisel, nagu seda on ilmastik. Vastavaid adjektiive on võimalik hõlpsasti tuletada kõigist ilmastikunähtusi kajastavatest nimisõnadest. Sisalduse moment jääb seejuures täiesti ilmseks. Näit.: Muh *saòne il̀m* 'sajune ilm', Kam *soñnune om̆muk̀* 'udune hommik', Se *kû valùnę û* (vrd. *valù* 'valgus'). Muide just selles ringis on väga sage paralleelne inessiivi kasutamine, näit. Kei *tûlne ja uᴅus il̀m*, Kam *kui pil̆vèn ja vih̆mane ol̀li*, Vas *pil̆veh̀ ja uᴅzunę*.

Ka muudes ühendustes on juhuslikuma, ajutise sisalduse moment küllaltki sage: Khk *kalà lah̆jùnə vesì* 'verine kalapesuvesi' (vrd. *lah̆jù* 'kalaveri'), Vai *matoset̆‿omenat* 'ussitanud õunad', Se *sàunę* 'suitsune'.

Paljudel juhtudel on sisaldust väljendavaile tuletistele omane r o h k u s e eriline rõhutamine. Näit. Mar *terȁne vilì* 'terarikas vili', Rõn *äste lehitse maesaaena* (pl. n., ES KT 68, 69), Se *nùṙḿ ęks om jūṙine* 'juuri täis'. Siia kuuluvad ka niisugused laialt levinud sõnad nagu *luine*, *kondine* ja *nahkne* 'kõhn, lahja', milledega ühenduses rõhutatakse ju õieti luude ja naha silmatorkavat rohkust (osatähtsust). Tunduvalt rikkalikumalt kui mujal Eestis on rohkust väljendavaid tuletisi käibel lõuna-eesti murdes. Spetsiifilised sellele alale on niisugused tuletised, nagu Hls *ęĭɢè kęᴅrase eṙne*, Har *peᴅäje męt̀s om̀ vä̧èɢa paṙmune*, Se *l̨inà kuk̆kànę*, *pal̆lo kuk̀ka* (vrd. *kuk̄* 'kupar').

Edasi peatutagu sõnadel, mis ei väljenda enam sisaldust sõna otseses mõttes, vaid eseme või olendi nähtava välispinna omadusi. Enamasti kuuluvad need omadused orgaaniliselt eseme või olendi juurde, moodustades temaga terviku. Seega on siingi laiemas mõttes tegemist sisaldusega, mistõttu vastavaid sõnu võibki vaadelda samas alarühmas. Näit.: Koe *kar̆ʙazeᴅ kazèᴅ*,

Kod *rak̆kuse käèɢä*, Har *pok̆kàɒähìɒze nä̊òɢa* 'rõugearmilise näoga'.

Lõpuks leidub veel sõnu, kus ilmselt on olemas sisalduse moment, mis aga ei kanna enam materiaalset iseloomu, vaid on oma laadilt abstraktsem. Siia kuulub hulk esmajoones inimesi ja nende olukordi iseloomustavaid *ne*-tuletisi. Mõnel puhul võib siin veel tabada ka materiaalsemat tähendusvarjundit, näit. sõnade *joomane* ja *viinane* 'purjus' puhul, kus ju tõepoolest inimese sees on *viina* ehk *jooma*: Khk *jōmase pêɢa*, Lüg *vī́nane mies*, Urv *vīnàɒzę pǟɢa* (ES MT 228, 19). Taolist materiaalsuse elementi me aga enam ei tunneta näiteks niisugustest laialt levinud ja ilmselt sisalduse mõistest lähtunud sõnadest nagu *vihane* (vrd. *viha täis*), *uimane*, *hädine*, *näljane*, *unine*, *tõbine* jne.: Mus *pê jöř̆mane ot̀sas* 'uimane, segane' (vrd. Wiedemann Wb. *jõr'm peas* 'confus, träumerisch, betäubt'), Hlj *tuskane* 'pahane', Kam *ik̆kune lait̀s*, Plv *rahunę elò*. Niisuguseid abstraktsemaid, mõnel juhul piltliku varjundiga sõnu esineb ka muudes ühendustes: Jäm *tône aèɢ* 'töörohke' (ES MT 24, 7), Kod *tusane tû̯* 'tülikas', Plv *ohonę pęl̀v* (vrd. Har *oh̀t* 'mure, vaev').

b. Teise alarühmana võtame vaatluse alla *ne*-tuletised, mis väljendavad millegi juurde kuulumist või millegagi varustatust. Selles alarühmas avaldub selgesti possessiivsuse, omamise, kuulumise moment, millist varjundit esines mõnel puhul juba ka esimeses alarühmas (näit. *karbased kased* 'karbaga, karpadega, karpu omavad kased'). Tihti kaasneb kõnesoleva tähendusega ka tugev rohkuse rõhutamine, nii et mõnikord on raske otsustada, kumb nimetatud omadustest prevaleerib, näiteks San *kaɒàja om̆ma . . . mař̆jatsę*, kas 'marjarohked' või üldse 'marjadega', Har *mul̆l‿om hǟ kalà*, *mul̆l‿om̀ mař̆janę* 'marjaga kala', vastandatud 'niisaga kalale' (vrd. Puh *kalà om väeɢa mař̆jane*, kus rohkuse moment on ilmselt rõhutatud).

Ülemaaliselt on *-ne* vastavas funktsioonis elav ainult ühe väga tavalise liitsõnatüübi korral. Tegemist on peamiselt adjektiivatribuudi või numeraali ja substantiivi ühenditega, nagu *kangekaelne* (< kange kael), *kahemastine* (< kaks masti) jms. Näiteks: Vig *muštà verine inime*, Kuu *ahasrinɒane* 'madala rinnaga', Krk *sul̀ɢlōma om̀ puhà kat̆tè jal̀ɢize*. Harvemini on täiendsõnaks ka muud sõnaliigid: Mar *izèmêlne*, Hag *omàɢi̯èlne inìme*, Har *ülimę̄lne* 'üleannetu'.

Lihttüvest saadud *ne*-adjektiive ei kasutata kõnesolevas tähenduses mitte eriti laialdaselt. Omased on nad eriti lõuna-eesti murretele, kõigepealt võru murdele. Vrd. näiteks tüüpilisi sellelaadilisi tuletisi, nagu Plv *viɢurine mę̄s̀* 'viguritega mees' (ES

MT 61, 1), Har *mańuskinẹ hamẹ?* 'maniskiga särk', Se *nagòdzẹ päitsẽ?* 'okaspäitsed, naeltega päitsed', *hańgunẹ* 'vigurijutuline' (vrd. *haŋkkaga mìs* 'viguritega, konksudega mees', *haŋk* 'konks'). Põhja-eesti murretes vastab taolistele väljenditele sagedasti komitatiiv. Vrd. näiteks Mar *lakkàga kaèr*, missugust tüüpi esineb üle kogu põhja-eesti murdeala. Selle kõrval on eriti saartel ning kirde-eesti rannikumurdes levinud liitsõna: Pöi *lakkagaer*, Lüg *üeldasse lakkaurast* 'nimetatakse lakk-kaeraks'. Karksis aga esineb samas funktsioonis juba *ne*-tuletis: *tüŕgi kâr om lakkane*, kuigi ka siin pole tundmatu *lakkage kâr*. Samasugust paralleelsust kohtab mujalgi lõuna-eesti murdeis, näiteks Se *nīzagak kaлà*, kuid *keväjätīt omma nä maŕàdsẹ?*.

Hurt on pidanud *ne*-adjektiivi esitatud puhkudel arhailiseks ning poeetiliseks. Harilikus proosas olevat tavaline *sirmiga müts* pro *sirmine müts*. Samas toob Hurt näiteid rahvalauludest, kus adjektiiv niisugusel puhul on harilik [13]. Meie kasutada olev murdematerjal näitab siiski, et *-ne* selleski tähenduses kuulub rahva kõnekeelde, eriti lõuna-eesti murretes. Mainitud tähenduses kasutatakse üle kogu keeleala veel *line*-liidet, mis on ka kirjakeeles tavaline (*ruuduline riie*).

c. Edasi peatume *ne*-tuletistel, mis väljendavad välist kokkupuudet, määrdumist, kaetud olemist. See on üks tüüpilisemaid ning ka arvukamaid *-ne inhaerentiae* tähendusi üldse. Nimetatud alarühma sõnu on võimalik saada mistahes ainenimedest; kasutusel on nad ka piltlikes väljendustes ja ülekantud tähenduses (näit. Juu *tệ ka käzì mehezeks* 'anna mehele kätt'). Tuntud on nad üle kogu maa.

Võib tähele panna, et sellegi alarühma piirid pole teravad, järsud, vaid tihti üsnagi hajuvad. Sageli on need *ne*-omadussõnad lähedased esimese alarühma ilmastikutermineile, näiteks Har *loìsẹnẹ ilm* ja *loìsẹnẹ tī* 'lobjakune, lörtsine'. Nagu mäletame, oli ilmastikunähtusi väljendavate omadussõnade puhul esikohal sisalduse moment, kuna kõnesoleval juhul on tegemist rohkem välise kokkupuutega. Samuti on vaadeldavaile sõnadele üsna lähedased ka niisugused välispinna omadusi märkivad tuletised nagu *kärnane käsi* jne., sest nendegi puhul on juttu pinda katvatest nähtustest. Ometi on siin oluline tähenduslik erinevus. Nimetatud näidetes kuulub tuletisega edasiantud omadus orgaaniliselt põhisõnaga väljendatud eseme või olendi juurde, käsitletavas alarühmas on aga tegemist ainult juhusliku välise kokkupuute tulemusega. Just orgaanilise seose puudumine põhisõnas väljendatud mõistega ongi selle rühma kõige ilmekamale osale tunnuslik. Alljärgnevalt mõningaid näiteid: Muh *lẹikkuzi*

[13] Hurt, -ne purum, lk. 11.

tuʙak̆kuᴅ, käɛ̀ᴅ‿o tuʙak̆kazeᴅ, Kod *kalàᴅ o sā̆ᴅäseᴅ* (vrd. *säìt̆*, g. *sā̆ᵉᴅà* 'kõnts, muda, lima'), Krk *pe̯hùnə uš̆* 'põhune õu', Ran *pař̆rè ne̯ɢitse* (KKI MT 198, 13).

Nagu nägime, leidub *-ne inhaerentiae* rühmas üsna rohkesti sõnu, mis on tähenduslikult lähedased *-ne constandi* rühmale. Need on pidevat, olulist sisaldust väljendavad tuletised, mis koondusid peamiselt a-, osalt ka b-alarühma. Pidevalt sisalduselt ja omamiselt kandub tähendus üle ajutisele, juhuslikumale sisaldusele ja kokkupuutele. Taolistes sõnades jääb sisalduse moment juba tagaplaanile ning esiplaanile astub o l u k o r r a iseloomustamine (a-alarühmas ilmastikku, inimese olekut jms. iseloomustavad tuletised ja kogu c-rühm). Just viimase tähendusvarjundi edasiandmisel on *-ne* eriti produktiivne, sest juhuslikke kokkupuuteid ja segunemisi võib toimuda kõige mitmekesisemate ainetega, mille nimetustest on vastavalt võimalik moodustada ka sellekohaseid omadussõnu. Lõpuks rõhutatagu veel, et kuigi vaadeldav rühm on ülemaaliselt kasutusel, koondub intensiivsem kasutamine siingi mõningais tähendusvarjundeis (rohkuse ja omamise väljendamisel) kitsamale alale, peamiselt lõunaeesti murretesse.

3. Mõõtu väljendavad *ne*-tuletised (Hurda *-ne mensurae*).

Üks selgepiirilisemaid *ne*-tuletiste tähendusrühmi on mõõtu väljendavad *ne*-adjektiivid. Ka see rühm on tähenduselt mitmeti lähedane eelmiste rühmade sisalduse põhitähendusele. Eriti ilmne on sisalduse moment mõõtühikute nimetustest saadud *ne*-tuletistes, mis normaalselt esinevad koos arvsõnalise täiendosaga. Konkreetne sisaldus on täiesti selge mitmete rahvapäraste arvestusühikute puhul, nagu näit.: Kir *kūwè par̀matsəᴅ kuhìlᴅᴅ* (ES MT 311, 55), s. o. 'kuuest parmast koosnevad kuhilad', Pai *kᵘôrmane kuhì*, Kod *küm̀ne-vaĕmone perè* '10-liikmeline pere'. Toodud näidete puhul on ilmselt tegemist üleminekulüliga konkreetselt sisalduselt abstraktsemale mõõdu tähendusele, mis esineb rohkearvuliste leppeliste mõõtühikute ühenduses, olgu need siis raskuse-, pikkuse-, mahu-, raha-, aja- või muud ühikud. Näit.: Khk *kahevak̆kasəᴅ ǫ̈llè-tǫ̈r̆rèᴅ*, Ann *äm̀rene paᴅà* (ES MT 129, 5), Nõo *tṓʙine kaǫ̆zik̆ke* (KKI MT 183, 49); Var *rumàl naɢù ruʙlàne pe̯r̆sàs*, Kod *kop̆kene kriŋ̀ɢel*; Phl *kūvɛ̀ kuìnɛ lap̀s*, Krk *ā̆stən e̯h̆vak̀* 'aastane õhvake'.

Väga tavaline on *-ne mensurae* ka arvsõnade ühenduses. *ne*-tuletisi on võimalik moodustada kõigist kardinaal- ja murdarvudest. Sagedasti kasutatakse samas fraasis algul mõõtühikut tähistavat *ne*-tuletist, edasi juba ainult ühikute arvu väljendavaid numeraalist saadud tuletisi, näit. Tür *säl̀ɢ oʙune, ā̆stane*,

kahene eh̀k kol̆mene. Tihti jäetakse kõnes mõõtühiku nimetus hoopis ära ja seda asendab üksnes arvsõnast tuletatud *ne*-omadussõna: Krj *olì mā kuĭjeᴅeis̀mene* [s. o. '16-aastane'].

Ligilähedase ja umbkaudsuse väljendamisel on eesti keelele iseloomulik põhisõna ja tema juurde kuuluva arvsõna inversioon (vrd. *kolm aastat vana* ja *aastat kolm vana*). Meid huvitavate omadussõnade ühenduses jääb seesuguse inversiooni puhul mõõdunimetus nimisõnaks ja omadussõna liite omandab talle järgnev arvsõna, näit. Juu *òàsta kahè-kol̆mene*, Trv *päĕvà kat̆tene pęrs̀.*

Mõõtühikutega seostuvaid *ne*-tuletisi esineb üle kogu keeleala. Täiesti tavalised on nad põhja-eesti murretes. Paralleelse liitena kasutatakse siinpuhul *line*-liidet, mis on omane eriti lõuna-eesti murretele, kuid mida leidub küllalt sageli ka põhja-eesti murdealal [14].

Teise mõõtu tähistavate *ne*-omadussõnade rühma moodustavad tuletised, mis väljendavad mõõtu või määra üldisemalt, suhteliselt, mõne teise, täiesti juhuslikugi objektiga võrrelduna. Et tegemist on kahe eseme võrdsuse rõhutamisega mingi omaduse seisukohalt, on vastavat konstruktsiooni nimetatud ekvatiiviks [15]. Tüvisõnaks on sel puhul peamiselt adjektiividest *us*-liite abil moodustatud abstraktsed omadusnimed. Seesuguseid sõnu on näiteks *jämedune*, *pikkune*, *kõrgune*, *paksune*, *laiune*, *suurune*, *vanune* jne. Näiteks väljendis Jäm *kol̆me sǫ̈r̆mè laĭjunə* (ES MT 221, 30) võrreldakse eseme laiust kolme sõrmega, mis pole muidugi mingi kindel, täpne mõõt, kuid fikseerib eseme suhtelise laiuse. Tihti võib seesugune mõõdu väljendus olla aga ka võrdlemisi täpne, kui eset, olendit jne. võrreldakse mõõtühikutega, nagu Rõn *serätse lati tollijämmutse* (ES KT 13, 64). Ometi ei anna seegi konstruktsioon mõõtu edasi absoluutse täpsusega, vaid ikkagi jääb püsima ligiläheduse ja umbkaudsuse võimalus. Mõnikord süvendab umbkaudsuse varjundit ka juba omadussõnale eelnev, inversiooniline mõõtühiku ja arvsõna ühend, nagu näit. Kaa *tolli kahe kolme laijune* (ES KT 71, 43).

Järgnevalt esitame mõningaid näiteid võrdlevat omadust märkivatest *ne*-adjektiividest murretes: Krj *saŭna kör̆ɢune raùn* [= kivihunnik], Pär *kaš̆sìsûrᴅune lôm*, Lüg *ühe kaukusseᴅ ja ühe pitkusseᴅ* [teed], Krk *miù kęvùnə mî̯z*, Har *üt̆s korùᴅzę hoʙęzę?* 'ühekõrgused hobused'. Harvemini kasutatakse tähenduselt lähedasi võrdluse momendiga seostuvaid tuletisi ka teistsugustest tüvisõnadest: Phl *izà iɢine ja pojà pǫ̈line*, Kuu *kot̆ti*

---

[14] Vrd. J. Hurt, Eesti sõnadest -line lõpuga. — Eesti Üliõplaste Seltsi album. Seitsmes leht, Jurjewis (Tartus) 1902, lk. 94.

[15] Vt. G. Must, Der Äquativ in den ostseefinnischen Sprachen. — SUSA 57, 7, Helsinki 1953—1954.

rîᴅe sar̆natseᴅ palak̆kaᴅ, Kam *läm̀mäsuɢune* 'pehme, sulavõitu', Räp *üt̆tęvęr̆ᴅne mi̯t̀*.

Taoliste suhtelist omadust väljendavate *ne*-adjektiivide põhiesinemisalaks on põhja-eesti murded. Lõuna-eesti murretes kasutatakse neid harvemini. Nende asemel on seal tavalisem omadusnimede endi mõnede kivinenud vormide kasutamine [16]. Neist kõige levinum on tüüp: Krk *kiřʙù sūrù, är̆jà rašsù*, Kam *kol̆mè pā̆và vaṅnu* (KKI Ü 128, 104), Se *aĭjà korŭ?* 'aiakõrgune'.

Üsna harva esineb lõuna-eesti murretes vastaval puhul ka omadusnime ainsuse nominatiiv: Krk *sīs lęĭɢatse si̯ naʙavar̆s kol̆mè sęr̆mè pik̀kus*, Ote *üit̀s veḥmri jämeᴅüs̀ tu pû ol̀li* (ES MT 132, 6), Se *ḳäèvar̆rę jäm̀t̆tüs̀ jo‿om*. Viimane väljendusviis on tuntud ka kogu Põhja-Eestis, kust selle kohta on näiteid tunduvalt rohkem, vrd. näiteks Käi *vareze sūrùs liṅᴅ*, Lüg *ęhuk̆kene kuok̀, käe paksus täma ęli*, KJn *ri̯ᴅe tük̄ on‿küìnᴅrä pik̀kus*.

Omadusnime nominatiivi kasutamine võrdsustava sõnana (ekvatiivina) on läänemeresoome keeltes laiemalt levinud. Tuntud on see näiteks soome, karjala, vepsa ja liivi keeles [17]. Omadusnime kasutamist nimetatud funktsioonis peetakse üldiselt vanemaks kui vastavat *ne*-adjektiivi [18]. L. Hakulinen on hiljuti näidanud, et *us*-noomenite ekvatiivne tähendus (*sylen pituus* 'süllapikkune') on arvatavasti algsem kui nende abstraktne omadusnime tähendus [19].

4. Kohta ja aega väljendavad *ne*-tuletised (Hurda *-ne loci vel temporis*).

Kohta väljendavate *ne*-tuletiste arv ei ole murretes kuigi ulatuslik. Tegemist on peamiselt liitsõnaliste moodustistega. *-ne* liitub sel puhul vähestele kohasuhteid väljendavatele kaas- või nimisõnadele, millest tavalisemad on: *-alune*, *-pealne*, *-esine*, *-tagune*, *-poolne*, *-äärne* ja *-veerne*. Eelneva, genitiivis oleva täiendsõna abil väljendatakse objekti, mille suhtes miski asub all, peal, ees, taga jne. Hurt ongi seesuguseid adjektiive nimetanud suhteadjektiivideks (*adjectiva relativa*) ning püüdnud

---

[16] Vt. lähemalt L. Posti, Mõningaist mõõdu väljendamiseks tarvitatavaist läänemere-soome vormidest. — Eesti Keel 1937, lk. 98—102.

[17] Op. cit., lk. 100.

[18] H. Ojansuu, Miten ovat selitettävät sellaiset sanat kuin: *pituinen*, *vahvuinen* j. n. e.? — Virittäjä 1903, lk. 11—12; M. Rapola, Suomenkielen *us*-, *üs*-loppuiset ominaisuudennimet. — SUST LII, 1921, lk. 229—230; G. Must, Der Äquativ in den ostseefinnischen Sprachen. — SUSA 57, 7, Helsinki 1953—1954, lk. 3.

[19] L. Hakulinen, Über die finnischen Eigenschaftsnamen auf *-(u)us* ~ *(y)ys*. — Ural-Altaische Jahrbücher, B. XXXI, Wiesbaden 1959, lk. 121—122.

neidki seletada materiaalse kokkupuute tähendusest lähtudes. Nimelt väljendites *metsa-tagune põld* ja *jõe-äärne heina-maa* antakse küll edasi metsa ja põllu ning jõe ja heinamaa omavahelist suhet, kuid see suhe väljendub teatavat laadi kokkupuutena (Inhärenz)[20]. Vrd. järgnevaid näiteid: Pöi *moa päėltsed kivid* (ES KT 103, 12), Hää *mereäärtsed talud* (ES KT 15, 16), Kod *emä̀-taɢune vaṙs*, Pst *tṷ̂-manutsə rät̆tì* 'tööl kasutatavad rätid' (KKI MT 201, 16), Ote *ušse‿alune aĭnamâ*, Se *tį̄ vēŕine paik̀*.

Sageli on kohasuhet väljendavad *ne*-liitsõnad omandanud substantiivi tähenduse, nagu Aud *toàezine* 'eeskoda', Lut *kûndleaлùne* 'küünlajalg'. Niisuguste sõnade substantiveerumine pole aga täielik ega läbi kogu paradigmat. On nimelt väga harilik, et kohakäänetes kaob vastav liitsõnaline tuletis ning selle asemel kasutatakse nimi- ning kaassõna ühendit, millest tuletis on lähtunud, näiteks Khk *elu‿ʙelnə* 'lakk', kuid *eĭnaᴅ pañnašse elu‿ʙele*, Tõs *rihìalune* ~ *rihalune*, kuid *rihì aet̀se rihal̆la* [= rehe alla], *rihal̀* [= rehe all]. Seega on põhi- ning täiendsõna siin veel sedavõrd lõdvalt seotud, et liitsõna teatavais käändeis lakkab olemast.

Edasi peatugem sõnaga *pool* seotud tuletistel. Nendegi hulgas leidub samalaadseid otseselt kohasuhet väljendavaid adjektiive, nagu näit. Kuu *kaik̀se pohja‿puoline niem* (KKI MT 53, 16), Nõo *meĭjèʙṷ̂lne raḣvaṡ* 'kohalik rahvas' (KKI MT 206, 41). Neist tuleb lahus hoida niisugustest liitadverbidest, nagu *seespool*, *väljaspool*, *allpool* jne., saadud *ne*-tuletised, kus omadussõna ise otseselt suhte vahekorda edasi ei anna, s. o. ei väljenda, mille suhtes kõnesolev ese on seespool jne., näit. Khk *väl̆ja‿ʙolnə aìɢu‿s*.

Sagedasti kasutatakse *poolne*-adjektiive moderatiivsuse väljendamiseks. Seegi tähendusvarjund näib olevat välja kasvanud kohasuhte ülekantud tähendusest. Näiteks *vanapoolne* väljendab vanuseastmestikus vana pool asuvat, s. o. vanale lähemat kui noorele. Tuntud on taolised moderatiivadjektiivid kogu keelealal. Allpool mõningaid näiteid: Mar *vanaʙōlne inime*, VJg *suàpuàlne muà* 'sootaoline, -lähedane maa', Krk *nōreʙōlinə inimen*.

Harva esinevad tavaliselt liitsõna komponendiks olevad kohasuhet väljendavad *alune*, *pealne* jne. ka lihttüvelistena, näit. Mar *kẹr̆vazəᴅ pûᴅ* 'vankri laienduspuud', Äks *aluzeᴅ teràᴅ*, Se *pāl̆ine pîm* 'koor'. Hoopis sagedasem on taoliste sõnade kasutamine substantiivselt. Vrd. näit. sõna *alune* vastavaid tähendusi: 1. millegi all olev ese, millestki allpool asetsev ruumala (Nis

[20] Hurt, -ne purum, lk. 27 ja 43.

līja laè alune olì rehetua sês); 2. millegi alumine osa (Tõs *laĕva alùne ô al̄ vês*, Hag *sär̆ɢì alùne*, San *alune* 'seelik'); 3. halvemad terad tuulamisel (Pal *alušseᴅ, kẹ̆hnàᴅ teraᴅ*)[21].

Üldiselt on lihttüvelised kohaadjektiivid üsna vähesearvulised. Neist on ainult mõned üksikud laialdase levikuga, nagu näit. *kodune, tubane, väline*: Lih *tuʙàzeᴅ ruk̆kìᴅ*, 'rehetoas rabatud rukkid', Tür *välìse tüô lẹp̄*, Se *kodònẹ poìg* 'alati kodus elav'.

Kohamäärsõnadest tuletatud kirjakeeles tavalised *siinne* ja *sealne* pole kuigi murdeomased, mida näitab nende juhuslik ja piiratud esinemine peamiselt põhja-eesti murretes. Vrd. näit. Khk *sîntseᴅ inimeseᴅ*, Kod *siȁlne külȁ ẹt̀s*. Juba Hurt on osutanud, et kõnesolev tüüp on hiline[22]. Selle asemel esineb rahvakeeles täiendina tavaliselt *siit, sealt, siitpoolt* jne., näit. Mar *sīt̀ rah̆vàz*, VJg *sīt̀pualt ińime*, Nõo *sīs̀t vaĭlà mi̯z*.

Ulatuslikumalt kui kohta väljendavaid *ne*-tuletisi tuntakse murretes a e g a märkivaid *ne*-tuletisi. Võib tähele panna tugevat sarnasust mõlema liigi sõnades. Analoogiliselt kohaadjektiividele kasutatakse ka ajaadjektiive nii suhete väljendajana, relatiivselt kui ka lihttüvedena, absoluutselt. Aega märkivaid suhteadjektiive kohtab aga tunduvalt vähem kui koha puhul, neid leidub vaid mõningaid üksikuid. Põhisõnadeks on peamiselt *-aegne, -aastane* ja kohaadjektiividest tuntud *-esine* ning *-poolne*, mis esinevad enamasti koos nimi- või omadussõnaga, harvem mõne muu sõnaliigiga. Samasse rühma võiks arvata ka liitsõnaliselt kasutatud *-põline*, mis oma tähenduselt on lähedane *aegne*-sõnale. Tuleb siiski rõhutada, et *põline* puhul on enamasti lähtutud liitnimisõnast. Seetõttu pole taolised sõnad enam puhtailmelised suhteadjektiivid. Allpool mõningaid näiteid: Ans *met̆sà koĭlà aèɢne* 'lehtede kolletamise aegne', Tür *minù izà nōreʙẹline saùn*, Lüg *sükisepuọliseᴅ ilmaᴅ*, Krk *aĭlį̀aìɢine* 'muistne', Kam *küìnᴅleʙäĕvä āt̀se iĭmà*, Se *miṇevāśt̆aganẹ vụ̂n* 'mineva-aastane voon'.

-esine ja *-eelne* on seesuguste liitsõnade põhisõnadena väga haruldased. Näiteid nende kohta leidub peamiselt saarte murdest, üksikuid ka Lõuna-Eestist: Pha *koĭᴅuezìnə aèɢ*, Krk *mėa ol vīmätse lat̆sə eᴅinə* 'eelviimane', Nõo *pühȁᴅe̯î̯lne aìɢ* (KKI MT 185, 44). Hoopis tavalisemad on eessõnalistest ühenditest tuletatud *ne*-adjektiivid, nagu Emm *pärast joŭlune lumì*, Rap *pėàlelẹùnane aèɢ* (KKI MT 116, 47), Kam *ülè-ᴅaĭvine vilì*.

Kui aega määravaid suhteadjektiive leidub *ne*-tuletiste hulgas vähe, siis seda rohkem kasutatakse aega otseselt, vahetult väljendavaid lihttüvedest või liitsõnadest tuletatud *ne*-adjektiive.

---

[21] Vt. eesti rahvakeele sõnaraamatu esialgne käsikiri Keele ja Kirjanduse Instituudis.

[22] H u r t, -ne purum, lk. 31.

Siia kuuluvad üldkasutatavad tuletised, mis tähistavad aastaaegu (*talvine*, *kevadine*, *suvine*, *sügisene*), nädalapäevi (*pühapäevane*, *reedene* jne.), pühi ja tähtpäevi (*jõulune*, *jaanipäevane*), päevaaegu (*hommikune*, *lõunane*, *päevane*, *õhtune*, *öine*) jne., samuti rida ajaadverbidest saadud tuletisi (*homne*, *eilne*, *tänane*, *nüüdne*, *praegune*, *ammune*, *tänavune*, *varane*, *hiline*, *mullune*, *ennemuistne* jne.). Näit. Pha *kevàɒɪzəɒ räìməɒ*, Ris *tänäʙune eĭnaaèɢ*, Jõh *kat̀ripäène nītuṡ* [villu], Äks *vanastine tṷ̂* 'vanaaegne', Ran *om̆muk̆kune aɢù* (KKI MT 188, 75), Se *am̆munę jùt̀*, Lei *šügüzedzĕʔ šĭènĕʔ*.

Eraldi märgitagu nädala- ja tähtpäevade nimetustest tuletatud *ne*-adjektiivide kasutamist sõna *päev* täiendina, mis on tuntud üle kogu keeleala, näiteks Tõs *ar̀kpane päè* 'argipäevane päev', Pal *kol̀m pühàʙast päèva*. Taolised pleonastilisena tunduvad ühendid on sisult väga lähedal *-ne constandi* rühma kuuluvale tüübile *lepane puu*.

Lõpuks märgitagu veel ülemaaliselt tuntud väljendit *päise päeva ajal*, kus *päine* ~ *päevane* on muutunud augmentatiivsõnaks.

5. Moderatiivsust väljendavad *ne*-tuletised (Hurda *-ne deminutivum*).

Kindlapiirilise ning eriilmelise rühma *ne*-tuletiste hulgas moodustavad moderatiivsed omadussõnad. Põhisõnaks on siin omadussõna, mille tähendust tuletis modereerib, pehmendab, mahendab, vähendab. *haige*-sõnast tuletatud *haigene* tähendab 'haiglane, haigevõitu', s. o. annab omadust edasi teatavas kraadis, teataval hulgal. Hurt on taolisi tuletisi nimetanud *-ne deminutivum*. Tuleb aga rõhutada, et deminutiivsõnadele omane tundetooniline lähenemine, mis sageli iseloomustab näiteks sufiksit *-kene*, antud juhul täielikult puudub. Võrreldagu sõnu *kehvane* ja *kehvakene*. Neist esimene on lihtsalt *kehvavõitu* sünonüüm, teine aga väljendab teatavat haletsevat, hellitlevat suhtumist. Seetõttu ongi käesolevas eelistatud nimetust m o d e r a t i i v s e d o m a d u s s õ n a d kui sisuliselt vastavamat. Ka Hurt on muide seda moderatiivsuse momenti märganud, rääkides seesugustele sõnadele sageli omasest umbmäärasusest (Unbestimmtheit)[23].

Selgekujulised moderatiivtuletised kuuluvad kitsapiirilisemate murdenähtuste hulka. Elavad on nad lõuna-eesti, eriti võru murdes. Mitmeid selletaolisi sõnu on märgitud ka saartelt ning kirde-eesti rannikumurdest. Mujal on nad juhuslikumad. Esitagem mõningaid näiteid: Jaa *juh̆màne* 'uimane, segane' (vrd. Muh *juh̀m* 'rumal, saamatu'), Emm *aìɢɛnɛ* 'haiglane' *inimɛnɛ*,

---

[23] Op. cit., lk. 33.

KJn *puᴅer on jaheᴅane*, Krk *uv̆vetsel âl* 'uuemal ajal', Urv *haìɢe̯ne̯* 'haigepoolne, haigevõitu', Se *ul̥'line*, *ol̥e̯‿e̯i tark̀*, *ot̆saṅi ul̆‿ᴅä eij‿ol̥e̯?* 'hulluvõitu, ei ole tark, päris hull ta ei ole'.

Ülemaaliselt tuntud on aga mõned *ne*-tuletised, mis võivad olla lähtunud moderatiivsuse tähendusvarjundist, kuid on kujunenud iseseisva tähendusega omadussõnadeks, nagu *vaikne* (vrd. Wiedemann Wb. *waik* 'still, ruhig, schweigend'), *vagane* ~ *vagune*, *tühine*, *pahane*.

Emotsionaalse kõvendussõna varjundi on omandanud *heldene* ja *pühane*: Mih *sėnà eĭlène aèɢ!* (ES MT 2, 6), Krk *oṡsa pühȁn ajak̀* 'oh sa pühane ajake'.

-ne pole muidugi ainuke sufiks sääraste vähendavate sõnade moodustamiseks. Samas funktsioonis kasutatakse ka *line-*, *lik-*, *kas-*, *jas-*, *lane-*, *ldane*-liidet. Väga harilikud samas tähenduses on ka liitsõnad põhisõnadega *-ohtu*, *-võitu*, *-võimu*, *-pärane*, *-poolne*, *segane* jne.[24]. Viimastest mõningaid näiteid: Jäm *mär̥ja-vò̧imu mâ*, Juu *koève̯ittu kaŋɢàs* 'kangas, millele liiga palju kudet sisse kootud', Krk *nōreʙōlinə inìmen*, Har *laĭzàʙeräne*.

Lõpuks väärib märkimist Lääne-Saaremaale ja Hiiu murrakutele omane pruuk kasutada omadussõnade deminutiivsufiksi *-kene* asemel ainult *ne*-sufiksit. Need on sõnad, kus deminutiivsuse varjundit tegelikult pole märgata, nagu *ahtane* 'kitsas', vrd. eL *ahtake*, *lühine* 'lühike', *pisine* 'pisike', *peenine* 'peenike', *vähene* 'väike' jmt. Näit.: Ans *pisine lühine ah̀tune siŕp* (ES MT 222, 21), Khk *ò̧hùnə pilì* 'õhukene pilv', Mus *arune* 'hõre, harv', kogu Hiiumaal esinevad *vähènɛ* ~ *vähèɢɛĭnɛ*, *pizinɛ* ~ *pizìɢeĭnɛ* (Ariste, Hiiu murde häälikud, lk. 127).

Hurt on väitnud, et deminutiivsed *ne*-adjektiivid olevat Lõuna-Eestis väga armastatud ning neid võidavat moodustada igast omadussõnast[25]. Tänapäeval meie kasutada olev murdematerjal näitab siiski, et ka lõuna-eesti murdes ei ole nad üleliia sagedased. Siingi on nad ainult üheks moderatiivsuse väljendamise võimaluseks mitmete teiste kõrval. Hoopis haruldasemad näikse tänapäeva murdematerjalis olevat omadussõna komparatiivil põhjenevad moderatiivsed *ne*-tuletised, mis Hurda järgi on omased võru murdele (*suurembane* 'natuke suurem', *vanembane* 'natuke vanem' jne.) ja mida tuntakse ka soome keeles[26]. Murdekogudest on silma puutunud ainult üks selletaoline näide: Urv *lähemʙäĭᴅźile suɢulaĭźile* (ES KT 168, 85). Ka vanemates sõna-

---

[24] Taolised liitsõnad võivad moderatiivsuse väljendamisel olla üsna põlised, sest mitmed neist (*-peräinen*, *-voitto*, *-puoleinen*) on kasutusel ka soome keeles. Vt. P. Rintala, Muutamista kielemme moderatiivityypeistä. — Virittäjä 1956, lk. 327; Hurt, -ne purum, lk. 35.

[25] Hurt, -ne purum, lk. 32.

[26] Op. cit., lk. 35—36.

raamatutes (Hupel, Wiedemann) ei leidu taoliste adjektiivide kohta näiteid. Tegemist on arvatavasti iganenud, keelest juba peaaegu kadunud nähtusega. Küll aga on lõuna-eesti murdes laiemalt tuntud komparatiivsest ajaadverbist *ennem* saadud *ne*-tuletis, näit. Pst *ennempisil aigul* (ES KT 92, 6), Rõn *ennebidsel aal* (ES KT 13, 1), Lut *iñnembane.*

*

Eelnenud viie rühmaga peaksid *-ne* põhitähendused eesti murretes olema ammendatud. Esitatud sisuline rühmitus vastab põhijoontes Hurda jaotustele. Kõrvale on jäetud aga üks Hurda suuremaid rühmi, nimelt *-ne generis*, s. o. liiki, sorti, laadi väljendav *-ne*. Juba põhimõtteliselt on see rühm küsitav, sest valdava osa omadussõnade oluliseks funktsiooniks on ju üldse liigi ja laadi väljendamine, mistõttu taolise tähendusega omadussõnu omaette rühmana teistest eraldada pole sisuliselt õige. Näiteks *kruusane maa* väljendab pinnase liiki, *puune lusikas* lusikate liiki täpselt samuti nagu *isane loom* loomade liiki jne. Antud sõnade puhul on erinev vaid liigituse alus, s. o. millist omadust liigituse puhul silmas peetakse. Pealegi on see Hurda rühm tähenduselt väga heterogeenne ega moodusta mingit tervikut. Sellesse on koondatud nii erinevat laadi otsese tähendusega sõnu kui ka mitmeid ülekantud tähendusi. Jääb mulje, et siia on paigutatud kõik niisugused sõnad, mida ühel või teisel põhjusel raske oli teistesse rühmadesse liigitada. Ometi on võimalik neid sõnu vaadelda ka teistest aspektidest ja paigutada vastavalt teistesse rühmadesse. Juba Hurt ise on näidanud *-ne generise* sisulised seosed teiste rühmadega, eriti *-ne constandi* rühmaga [27]. Eelnenud käsitluses ongi paljud Hurda poolt *-ne generise* hulka arvatud tuletised juba teistes ühendustes vaadeldud. Nii on näiteks pärisnimedest ning elukutse nimetustest tuletatud sõnad (Hurda *-ne generis personalia*), samuti *isane, emane, härgne, lehmane* jt. vaadeldud *-ne constandi* rühmas, *vihane, pahane* jt. *-ne inhaerentiae* rühmas jne.

Mõned Hurda poolt vaadeldud *-ne generise* liigid on aga meie senisest käsitlusest siiski jäänud välja. Kõigepealt kuulub siia suur rühm adverbidest saadud *ne*-tuletisi (Hurda *adjectiva generis adverbialia* [28]). Olgu kohe märgitud, et niisuguste sõnade, nagu *lahtine, lõhkine, katkine* jne. paigutamine *-ne generise* hulka on sisuliselt täiesti vastuvõtmatu. Need ei väljenda ju iseloomulikku, tunnuslikku omadust, mida ootaksime liigi ja laadi edasiandmise puhul. Üldse on spetsiifilist tähendussisu taolistele adverbidest saadud omadussõnadele raske omistada. Ainuüksi koha- ja ajaadverbide tuletised väljendavad kohta ja aega nii-

[27] Op. cit., lk. 42—45.
[28] Op. cit., lk. 21—22.

võrd selgesti, et ka Hurt on need paigutanud vastavasse rühma. Ometi nendegi puhul sisaldub vastav tähendussisu juba tüves ja seda ei anna mitte liide. Seega ei erine ka koha- ja ajaadverbide tuletised põhimõtteliselt teiste adverbide tuletistest. Tuleb silmas pidada, et nii adjektiivid kui adverbid on lauses iseseisvusetud, sõltuvad sõnad, seostudes kõige sagedamini vastavalt nimisõna ja verbiga. Kui neid tahetakse viia teistesse seostesse, s. o. adjektiivi siduda verbiga või adverbi substantiiviga, siis on üsna tavaline, et neile lisatakse vastava sõnaliigi tunnus. Nii saame omadussõnast *kiire* adverbi *kiiresti* ning adverbist *lahti* omadussõna *lahtine*. Võrrelgem näiteks väljendusi *uks on lahti* ja *lahtine uks*. Mõlemad on sisult üsna lähedased; viimane on paralleelne õieti kesksõnalisele väljendile *lahti olev uks*. Siin on niisiis tegemist ühe sõnaliigi viimisega vajaduse korral temale sisult lähedasse morfoloogilisse kategooriasse. Et adverbide adjektiveerimisel on tunnusena sagedasti kasutatud kõige produktiivsemat omadussõna liidet *-ne*, on kõigiti ootuspärane. Esitame allpool mõningaid näiteid eesti murretes kasutatavaist adverbidel põhinevaist *ne*-tuletistest:

Khn *kiṅɒine* 'jääs' *meri*, Juu *vilttuse sil̆maɢa*, Kuu *püstüne kaɒus* 'püstine katus', Iis *murel̆ɒine* 'murdtoimeline' *kaŋ̆ɢàs*, Trv *kat̆tik̆kuse kalt̆sà* 'katkised püksid', Kam *pā̆lt̀ tasatseṡ lṷ̂ɒu*, Plv *eɒaṡ-piɒ̀ine elò*.

-ne generise rühmas on Hurt esitanud ka mõningaid isikulistest asesõnadest tuletatud sõnu (*minone*, *sinone* 'von meiner, deiner Grösse, Stärke usw.', *minone mies* 'ein Mann wie ich, ein Mann, in dem ein alter ego steckt' jne.). Seegi nähtus esinevat Lõuna-Eestis, eriti *-ne constandi* tuumalal, s. o. võru murdes. Harvem tuletatavat *ne*-sõnu interrogatiivsetest, relatiivsetest ja demonstratiivsetest asesõnadest, nagu *kellene* (*Kellene ta om?* 'Wem ist er vergleichbar, gleich?'), *kummane*, *sellene*, *tollene* jne. Põhja-Eestis olevat seevastu harilikum liitsõna (*meie-sugune*, *sinu-sugune*), mis Lõuna-Eestiski olevat sagedasem kui ülalmainitud tuletatud omadussõna [29]. Praegu kasutada olevate materjalide põhjal näikse sedalaadi tuletistest lõuna-eesti murdes esinevat üksikuid jälgi ainult võru murde alal: Urv *puraśk ol' iks miŋk̀asõgav‿võet̀i tṷṷd raṡvá* (ES KT 43, 60; vrd. nom. *mià* ~ *miä*, kõrvalkäänetes aga näit. Kan *miŋkkaɢa* 'millega'), Rõu *minùnę* 'minu vääriline' *mîš*, Se *kuatsęst sāṅ‿ęks tulę* . . . '[vihma] kust-saadik juba sajab, tükk aega juba' (vrd. *kuà* 'missugune, kes, kumb'), *vai miŋkkatsę* 'millised, millest tehtud' *nä ol̥l̥'ɪ*. Lisaks lõuna-eesti murdele leidub üksikuid asesõnade *ne*-tuletisi ka kirde-eesti rannikumurdes: Vai *miune* 'minune,

[29] Op. cit., lk. 20—21.

minutaoline' (harv), *pane kumвane kānṡ poti pâle*: *senel potil on kaks kānt̀*; *eij‿ole kump̌aneḱı*.

Esitatud vähesed näited on pärit peamiselt interrogatiivsetest ja relatiivsetest asesõnadest. Isikulise asesõna tuletise *minune* paar olemasolevat näidet on kirja pandud 1920-ndate aastate algupoolel. Hilisemates kogudes seda tuletist ei ole enam fikseeritud. Seega näib tegemist olevat hääbuva nähtusega. Ei ole selge, kuivõrd elav ta ka möödunud sajandil oli. Tänapäeval näib teda peaaegu täielikult asendanud olevat *sugune*-konstruktsioon (*minusugune*, *missugune*). *sugune*-tuletiste sisus peitub võrdleva kõrvutamise moment, mis seob neid mõõtu väljendava *ne*-rühmaga.

Tuleb veel märkida, et *-ne* on eesti keeles kujunenud niivõrd tüüpiliseks omadussõna tunnuseks, et teda on hakatud kasutama tihti omadussõnade ühenduses ilma nende sisu modifitseerimata. Nimelt kohtame tihti juhtumeid, kus *-ne* on lisatud lihttüvelisele adjektiivile, ilma et tuletis sisu poolest tüvisõnast erineks. Nähtavasti ei tundu lihttüvi sageli adjektiivina küllalt ilmekas, mistõttu lisataksegi *-ne*. Taoliste *ne*-adjektiivide levimisele on tõenäoliselt kaasa aidanud moderatiivse *-ne* kasutamine. Alljärgnevalt mõningaid näiteid: Mär *räвè raвane leìв* (vrd. Vll *raвà* 'kergesti purunev, mäda'), Aud *ę̀uᴅne ~ ę̀uᴅ aźì*, HJn *raṁвane* 'ramm' *oвune* (vrd. JMd *ram̄* 'tiine'), Räp *leìв oṁ hoвanę* (vrd. Rõu *huвà* 'rabe, habras').

Väga sagedasti lisatakse kõige markantsem omadussõna tunnus *-ne* ilma tüvisõna tähendust modifitseerimata ka teistest keeltest laenatud lihttüvelistele adjektiividele, näit. *eht ~ ehtne* (sks *echt*), *liht ~ lihtne* (sks *schlicht*) jt.: Pöi *puhas eḥtne kuld* (KS), JMd *särḱkane* 'kange külm' (VJg *särḱka il̀m*, vrd. vn жаркий), Lüg *siul on nī tihtine* 'sõel on nii tihe' ~ *tiht sā̆k . . . tihi ammasteɢa* 'tihe saag . . . tihedate hammastega' (sks *dicht* 'tihe'), Se *rōzànę laŋ̀ɢ* 'roosa lõng'. Siin avaldub ilmselt taotlus lülitada lihttüvelisi laensõnu sel viisil eesti omadussõnade süsteemi.

-ne suurt agressiivsust osutab ka tema sagedane liitumine mõnele teisele omadussõna sufiksile, samuti partitsiipidele, näiteks sufiksitele -tu (Jaa *tüĭttı̨nə* 'tüütav', Kad *käršsiṫtune* 'kärsitu, rahutu'), -(i)k (Khn *oḱsiḱkunę pû*), -jas (Lüg *utujane* 'udune', Har *raùᴅjanę* [hobune] 'raudjas'), -lik (Kam *ję̄rᴅliḱkane* [tee] 'auklik', Se *oṡl̨iḱkā‚ᴅzę pūʔ*) jt.; partitsiipidele (Trv *koĕrà pureṫtune* [kana]; Ote *tęšteṫtavaṫse kivì* 'tõstetavad kivid').

Nagu eelnevast selgub, on mitmeid *ne*-sõnu raske, kui mitte võimatu paigutada kindlatesse tähendusrühmadesse. See on tingitud sellest, et *-ne* oma väga laialdase tähendussfääri tõttu on

kujunenud kõnelejate teadvuses üheks kõige tunnuslikumaks omadussõnaliiteks. Seetõttu kasutatakse teda sageli omadussõna tunnusena üldse, ilma mõtlemata tähenduslikule sisule.

Eraldi tuleb veel peatuda nn. suhteadjektiividel, mida vaatlesime koha ja aja ühenduses. Need on liitsõnad, mille varal väljendatakse koha ja aja suhteid (*metsatagune*, *hommikupoolne* jt.). Hurt on nende järgosise eraldanud omaette omadussõnaks, mis polevat aga iseseisev, kuna ta väljendavat ainult suhet ja nõudvat seetõttu suhte objekti edasiandmiseks ikka juurdekuuluvat täiendsõna [30]. Tegelikult pole selliste liitomadussõnade seisukohalt oluline, kas põhisõnaks on tähenduselt defektne *-tagune*, *-poolne* vms. Tegemist on siin s õ n a ü h e n d i adjektiveerimisega sufiksi lisamise kaudu. Sufiks liitub sõnaühendi viimasele sõnale: nimi- ja tagasõna ühendi puhul tagasõnale (*metsa taga* > *metsatagune*), ees- ja nimisõna ühendi puhul nimisõnale (*enne jõulu* > *ennejõulune*). Kuna samad tagasõnad nimisõnade ühenduses korduvad sageli, siis moodustub palju seesuguseid liitomadussõnu, millede põhisõnadeks on *tagune*, *alune* jne. Nii tekib näiliselt mulje, nagu oleksid *tagune*, *alune*, *aegne* jne. omaette, kuid pooliku tähendusega omadussõnad, mis nõuavad tingimata juurdekuuluvat täiendsõna. Eespool esitatust peaks aga olema selge, et neid pole õige sõnaühendist iseseisvaks abstraheerida. Põhimõtteliselt ei erine nad adjektiivatribuudi või numeraali ja substantiivi ühendist saadud liitadjektiividest (*kolme jalaga* > *kolmejalgne*), mis eesti murretes on samuti väga harilikud.

Olgu märgitud, et samasugustest sõnaühenditest tuletatud liitadjektiivid on iseloomulikud ning üldised ka soome keeles. Vrd. näiteks sm (*ennen aikaa* >) *ennenaikainen* 'enneaegne', (*sodan jälkeen* >) *sodanjälkeinen* 'sõjajärgne', (*runsas aine* >) *runsasaineinen* 'sisukas, ainerikas', *samanpituinen* 'samapikkune' jne. jne.[31]. Samuti tuntakse neid teisteski läänemeresoome keeltes: lv *mę̄t̆sà pùǫl̄i* 'nach dem Walde hin befindlich', *nēl'a jal̄gi* 'vierfüssig' [32], vps *me‚tsantagi̯i̯žę̄t‿posadad* 'metsäntakuiset kylät' [33], *kakspŕät̄īńe* 'kaksisäinen' [34], vdj (*vähä-*)*ʌadvan* '(vähä)mielinen' [35], krjL *pieńkazvoińe* 'pienikasvuinen', *kakssòaraińe* 'kaksihaarainen', *hīreŋkarvaińe* 'hiirenvärinen, harmahtava, harmaan-

---

[30] Op. cit., lk. 26—27.

[31] Vrd. A. P e n t t i l ä, Suomen kielioppi, lk. 269—270; M. A i r i l a, Johdatusta kielen teoriaan, III, lk. 87—88.

[32] L. K e t t u n e n, Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung, Helsinki 1938.

[33] L. K e t t u n e n, Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus. SUST LXXXVI, Helsinki 1943, lk. 163.

[34] E. A. T u n k e l o, Vepsän kielen äännehistoria, Helsinki 1946, lk. 812.

[35] L. K e t t u n e n, Vatjan kielen äännehistoria, Helsinki 1930, lk. 163.

kirjava'[36]. Seega näikse sõnaühendite adjektiveerimine *inen-* ~ *ne*-liite abil olevat tüüpiline läänemeresoomeline tuletusviis.

Läänemeresoome *inen-* (e *ne-*) tuletiste algseks tähenduseks on peetud ühelt poolt deminutiivsust ja teiselt poolt seotust, juurdekuuluvust ja sellest tulenevat possessiivsust, millest oleksid hargnenud kõik hilisemad tähendused[37].

Eesti *ne*-adjektiivide puhul ilmneb deminutiivsuse varjund väga piiratult, nimelt ainult seoses adjektiivsete tüvisõnadega, moderatiivsete tuletiste rühmas. Tuleb aga meeles pidada, et *ne*-substantiivide puhul on deminutiivsus olnud põhiliseks tähenduseks[38].

Valdav osa *ne*-adjektiivide tähendusi on lähtunud ilmselt seotuse ideest. Teatud ainega seotusest tulenevad otseselt 1. ja 2. tähendusrühm (*-ne constandi* ja *-ne inhaerentiae*). Nendega seostub lähedalt ka mõõtu väljendav *-ne*. Ühe momendina lisandub viimase puhul võrdlus, kõrvutamine, mis eriti ilmekalt väljendub tüübis *-suurune*, *-pikkune* jne. Võrdluse ja kõrvutamise moment ei ilmne mitte üksi mõõtu väljendavate *ne*-sõnade puhul, vaid see on põhiliseks aluseks paljude *ne*-sõnade kasutamisele ülekantud tähenduses, mille kohta eespool on toodud korduvalt näiteid.

Vaadeldud kolm tähendusrühma kuuluvad orgaaniliselt kokku. Seevastu koha- ja ajasuhteid väljendavate *ne*-sõnade vahetu sidumine nendega, mida on püüdnud teha Hurt[39], tundub kunstlikuna. Siin näib tegemist olevat tähendusliku arenguliiniga, mis on algselt seotuse ideest lähtunud iseseisvalt, paralleelselt aine tähendusega. Ühelt poolt väljendavad *ne*-adjektiivid niisiis ainega seotust, teiselt poolt aga koha ja ajaga seotust.

Esitatud 5 põhilist tähendusrühma on ilmselt üsna vanad, sest kõik need on suuremal või vähemal määral levinud ka teistes läänemeresoome keeltes.

Lähtudes *ne*-tuletiste tüvisõnade liigilisest kuuluvusest võime märkida, et *-ne* abil tuletatakse omadussõnu eelkõige nimisõnadest, millega ühenduses ongi kujunenud *-ne* peamised tähendusrühmad. Omadussõnale liitudes annab *-ne* sellele moderatiivse resp. deminutiivse tähenduse. Adverbile liitudes annab *-ne* edasi

---

[36] J. Kujola, Lyydiläismurteiden sanakirja, Helsinki 1944.

[37] Vt. lähemalt L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys, I, Helsinki 1941, lk. 108; Д. Бубрих, Происхождение имен на -inen с основой на -ise в прибалтийско-финских языках. Советское финноугроведение V, Петрозаводск 1949, lk. 18—22; Д. Бубрих, Историческая морфология финского языка, Москва—Ленинград, 1955, lk. 89—90.

[38] Vt. Hurt, -ne purum, lk. 154 jj.; I. Kont, Isikut märkivad sufiksilised nimisõnad eesti keeles. Kandidaadiväitekiri, Tartu 1955, lk. 15—16. (Käsikiri TRÜ soome-ugri keelte kateedris.)

[39] Hurt, -ne purum, lk. 43—44.

sama mõiste teises süntaktilises funktsioonis, lisamata omalt poolt tähendusvarjundit.

Lõpuks veel *-ne* tähenduste murdelisest levikust Eestis. Eelnevas käsitluses nägime, et kuigi sufiks esineb rohkearvuliselt kogu keelealal, pole tema kasutamine kõikjal kaugeltki ühtlane. Üldlevinud on sisaldust, kokkupuudet, kaetud olemist jne. väljendav *-ne*, samuti koha- ja ajasuhteid märkiv *-ne*. Teiste *-ne* tähendusrühmade puhul ilmneb suurem või vähem koondumine teatud murdealale. Nii näiteks kasutatakse mõõtu väljendavat *ne*-d põhja-eesti murretes kaugelt sagedamini kui lõuna-eesti murretes. Muude tähenduste osas aga on põhja-eesti murded *-ne* kasutamise hõredamad alad ja raskuspunkt koondub lõuna-eesti murretesse, eriti Põhja-Eestist kõige kaugemasse võru murdesse. See kehtib kõigepealt suure osa koostisainet väljendavate tuletiste kohta. Samuti esineb lõuna-eesti murretes sagedamini rohkust ja possessiivsust väljendavaid tuletisi ning moderatiivset *ne*-d. Võru murdes on säilinud veel mõningaid jälgi ka *-ne* liitumisest asesõnadele.

Teiseks sagedasemaks *-ne* kasutamise alaks on kirde-eesti rannikumurre, kus samuti on täiesti tavaline koostist väljendav *-ne* ja kus kasutatakse ka moderatiivset *ne*-d. Neile lisanduvad rannikumurdes veel mitmed *ne*-sõnad, mis teistes eesti murretes on tundmatud. Tegemist on soomepärasustega, nagu Kuu *herttane* 'rõõmus, kehkvel, kerkvel' (vrd. sm *herttainen* 'südamlik, armastusväärne'), Vai *paharaiskăně* 'vilets' (sm *raiskainen* 'põdur, haiglane, hädine') jt.

Põhja-eesti murretest on *-ne* kasutamine sagedasem saarte murdes, kuigi küll mitte nii tihe kui lõuna-eesti murretes ja rannikumurdes. Siingi võib jälle kohata nii koostisainet väljendavat kui ka moderatiivset *ne*-d ja mõningaid eriarenguid, nagu tüüp *odrane leib* 'odraleib', mis teataval määral näib olevat tuntud ka rannikumurdes (on tavaline muide Soomes, vrd. sm *rukkiinen*, *ohrainen*, *nisuinen leipä*). Spetsiifiliselt saartemurdeline on veel reas *kene*-sõnades üksnes *-ne* kasutamine (*pisine* 'pisike').

Loetletud kitsamad murdelised tähendused (*ne-constandi* ja *ne-moderativum*) on valdavalt jäänud kõrvale ka eesti kirjakeelest.

KASUTATUD LÜHENDEID

ES KT — Emakeele Seltsi korrespondentide tööd.
ES MT — Emakeele Seltsi murdetekstid.
KKI H — Keele ja Kirjanduse Instituudi häälikulised ülevaated.
KKI MT — Keele ja Kirjanduse Instituudi murdetekstid.
KKI Ü — Keele ja Kirjanduse Instituudi murdeülevaated.
KS — Emakeele Seltsi korrespondentide sõnavara.
Wiedemann Wb. — F. J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften redigirt von Dr. J. Hurt, St. Petersburg 1893.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ С СУФФИКСОМ *-NE* В ЭСТОНСКИХ ДИАЛЕКТАХ

ХЕЛЬМИ ВИЙРЕС

Резюме

В статье рассматриваются семантические группы широко встречающихся в эстонских диалектах имен прилагательных, образованных при помощи суффикса *-ne*, и сопоставляются их значения с соответствующими значениями в близких родственных языках.

В эстонском языке имена прилагательные с суффиксом *-ne* указывают в основном 1) на вещество, на материал, из которого предмет состоит (отступающее в диалектах значение наблюдается главным образом в южноэстонских диалектах и в северовосточном прибрежном диалекте), 2) на содержание чего-нибудь в предмете (часто подчеркивая обилие содержимого), на соприкосновение с чем-нибудь, на покрытость чем-либо (очень жизнеспособная группа, распространенная во всех диалектах), 3) на меру (употребляется преимущественно в североэстонских диалектах), 4) на место и время (имеет общее распространение) и 5) на смягчение значения (производные от имен прилагательных, главным образом в южноэстонских диалектах). Кроме групп указанных пяти значений, существует еще группа, в которой словообразовательный суффикс *-ne* является индифферентным, не имеющим специфического значения. К этой группе относятся, в первую очередь, прилагательные, образованные от наречий. Такие производные сохраняют лексическое значение наречия и суффиксом обозначается только перенесение слова в категорию имени прилагательного. Индифферентное значение имеют также многие производные на *-ne*, образованные от имен прилагательных, особенно от заимствованных.

AJAMÄÄRUS EESTI KEELES (TÄHENDUSFUNKTSIOONID)

LEHTE RANNUT

Ajamäärus kui määruse tähtsamaid liike on verbi, adjektiivi või adverbi laiendiks. Ajamäärus esineb eesti keeles mitmesugustes vormides: noomeni käändevormides, kaassõnalistes konstruktsioonides ja adverbivormides. Noomenina esinev ajamäärus võib eesti keeles väljenduda kõigis käändevormides, välja arvatud abessiivis. Seejuures võib ajamääruseks olla nii ühesõnaline (harilikult nimisõnaline, harvemini omadus-, arv- või asesõnaline) käändevorm kui ka kahest või mitmest sõnast koosnev sõnaühend. Ühesõnalise käändevormina esineb ajamäärus sel juhul, kui kõnealune vorm üksinda määrab ära tegevuse või olukorra esinemisaja (näiteks: *vasikas sündis kevadel*[1]; *olin noorena haige* jt.), ajalise lõpu (näit.: *võtsime õhtuni kartuleid* jt.), ajavahemiku, mille vältel midagi toimub (näit.: *käisin kolm versta tunnis*; *mees jõuab päevaga kolm vakamaad maha niita* jt.) jms. Kui aga aja määramiseks ei piisa üksi noomeni käändevormist, vaid selleks on vaja arvestada veel vastava noomeni juurde kuuluvat sõna (resp. sõnu), siis on ajamääruseks sõnaühend. Nii näiteks ei piisa tegevus- või esinemisaja (küsimusele *millal?*) määramiseks sageli ainult ajaühikust, vaid tuleb kindlasti arvestada nimetatud ajaühikut konkretiseerivat täiendit (näit. *ma sõidan järgmisel nädalal maale* jt.). Kestuse määramiskes ei piisa tihti ainult ajaühikust, millega kestust mõõdetakse, vaid on vaja arvestada ka sinna juurde kuuluvat kvantiteeti märkivat täiendit (näit.: *olin kolm päeva maal*; *süda valutas pikka aega* jt.). Kordumist märkivas ajamääruses ei saa lahutada seda tüüpi sõnaühendeid, nagu *kolm korda, esimest korda* jne. Sõnaühendina esinevat ajamäärust käsitletakse käesolevas artiklis sõnaühendi viimase komponendi käändevormi alusel vastava käände all. Siinjuures tuleb märkida asjaolu, et sõnaühendeid, nagu *järgmisel nädalal* jms., mis sisuliselt moodustavad ajamääruse, on vormiliselt võimalik veelgi analüüsida, pidades sõna *järgmisel* täiendiks ja *nädalal* määruseks.

[1] Käesolevas kirjutises antakse kõnealune ajamäärus alati autori poolt sõrendatud kujul.

Vastavalt sellele, et aeg väljendub tegelikkuses väga mitmesugustes kategooriates, nagu kestus, ajaline sagedus, ajaline kordumine jne., võime ajamääruses kui objektiivsele reaalsusele vastavas süntaktilises mõistes eraldada terve rea alarühmi nende erinevate tähendusfunktsioonide järgi. Alljärgnevalt vaatlemegi ajamääruse esinemist eesti keeles kõigis tähendusfunktsioonides, mida oli võimalik olemasoleva materjali põhjal kindlaks teha.

I. Tegevus- või esinemisaega märkiv ajamäärus.

Tegevus- või esinemisaega (küsimusele *millal?*) märkiv ajamäärus eesti keeles ei sõltu oma vormilt põhisõnast ega lausest. Et see joon on ajamääruse säärase tüübi juures juba vana nähtus, sellele osutab samasugune esinemus teistes läänemeresoome keeltes, mille hulgas ainult karjala keel moodustab erandi (karjala keeles allub selline ajamäärus teatavasti objekti reeglitele)[2]. Käsitletava ajamääruse puhul on otstarbekas eraldi vaadelda kellaaega, kuupäeva ja aastaarvu märkivat ajamäärust, millele pööratakse spetsiaalselt tähelepanu esinemisaega märkiva ajamääruse käsitluse lõpuosas.

Vanimateks esinemisvormideks kõnealuse ajamääruse puhul tuleb pidada arvatavasti kohakäändeid, milledel kujunes õige pea lokaalse funktsiooni kõrvale ka temporaalne funktsioon[3]. Kohakäänetest on eesti keeles produktiivsemad adessiiv ja inessiiv, kusjuures kindlalt domineerib adessiiv[4].

Jälgides ajaadverbide kujunemist vastavatest käänetest näeme, et nii inessiiv kui adessiiv on selles osas eesti keelt ohtrasti rikastanud. Siinjuures pakub huvi, et osa kõnealustest adverbidest (*eal, ilmas, algul* jt.) on keeles olnud juba sajandeid, näit.: *On tœma w i m a t e l süddamest hinganut...* (Müller, 16); *Ärgo kaswago enam i l m a s k i sīno peäle wilja...* (UT, 28); *Arm ei wässi e a l ärra* (Hornung, 39); osa adverbidest on kujunenud alles hiljuti (*tollal* jt.). Ootuspäraselt võib nentida ka seda asjaolu, et põhja-eesti murretes ja kirde-eesti rannikumurdes kohtame rohkem inessiivseid ajaadverbe (*praegas, millas* jt.), lõuna-eesti murretes aga enam adessiivseid adverbe (näit. *igavel, edeotsal* jt.). Näiteid: *m i l l a s neil oo räägitud*[5] (Mar, ÜS); *me ei jõvva i g ä v e l loomage võidu*

---

[2] Vt. A. O j a j ä r v i, Sijojen merkitystehtävistä Itä-Karjalan Maaselän murteissa. Nominatiivi, genetiivi, akkusatiivi ja partitiivi. Vertaileva funktioopillinen tutkimus. — SUST XCVII, Helsinki 1950, lk. 54.

[3] Vt. E. P a j u s a l u, Ülevaade läänemere keelte ablatiivi funktsioonidest. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. VI köide. Ühiskonnateaduste seeria, Tallinn 1957, lk. 140.

[4] Lähemalt vt. L. R a n n u t, Seesütlev ja alalütlev ajamääruse käänetena. — ESA V 1959, Tallinn 1959, lk. 55—74.

[5] Murdenäited esitatakse lihtsustatud transkriptsioonis.

joosta (Trv, ÜS); *edeotsal inemine om rummal'* (Krl, A 1956).

Siinkohal olgu tähelepanu juhitud veel konstruktsioonidele genitiiv + *sees* ja genitiiv + *peal*. Esimene kujutab endast inessiivi analüütilist väljendust. Esineb peamiselt eesti murretes ja vanemas kirjakeeles, olles enamasti samatähenduslikuks sünonüümiks sünteetilisele inessiivile. Näiteks: *minu aa sees põle niisugust juttu old* (HJn, ÜS); *õpetaja käüs neit kụụ̀le revidiì·rmen, mitu kõr̀da talve sehen* (Hls, ES MT 265, 4); *...mitto Sadda tuhat Inimeßet omat sensama Sodda Aya siddes erratappetuth* (Müller, 86). Konstruktsioon genitiiv + *peal* esineb adessiivse käändefunktsiooni esiletoojana kõnealuses ajamääruse tüübis üksnes rannikumurdes, näit.: *kui laps sündis mõne päivä pääl: pühäpäivä pääl õli püüdäja* (Lüg, ÜS). Kui vaadeldud kaassõnaliste konstruktsioonide puhul võib konstateerida analüütilise ja sünteetilise konstruktsiooni täielikku sisulist identsust, siis ei saa seda siiski alati väita inessiivi puhul. Viimase analüütiline väljendusvorm rõhutab eriti seda, et tegemist on ajaga kogu ajavahemiku vältel; sünteetilise väljendusvormi puhul on kõnealune tähendusnüanss enam varju jäänud.

Leksikaalselt, tarvitamise sageduselt ja levikualalt on eesti keeles nagu teisteski läänemeresoome keeltes piiratumad ajamääruse kõnealuse tüübi puhul kohakäänetest elatiiv ja ablatiiv, eriti veel illatiiv. Nii elatiiv kui ablatiiv esinevad selles rühmas kas ajaühiku või mingi ebamäärase pikkusega ajavahemiku osa märkiva sõna puhul. Seejuures kohtame selliseid näiteid, võrreldes inessiivis või adessiivis olevate esinemisvormidega, harva. Kui elatiivi suhtes võib osutada siiski võrdlemisi üldisele esinemusele nii murretes kui kirjakeeles, siis ablatiivi vastavaid näiteid on registreeritud peamiselt lõuna-eesti murretest ja lõuna-eesti kirjakeelest. Näit.: *mee‿p õsugid päèva, me õsume omiŋgust ja õh̀tast* (Muh, ÜS); *sügiseld vahel siuk̀sed ilmad ku praègu* (Hää, ÜS); *õh̀tult või ommukult mõni kõrd kävvep üleven* (Hls, Üs); *päìvält ol'l kaènu et kaṕp ol'l ilusõid rõìvõid täüs* (Har, KKI MT 7, 29); *Ninda sàb Jumala Poick kaas se Lam̄as, kumb algkmesest sest Ilmast on erra tappetuth,* [*saab*] *nymetuth* (Müller, 13); *Ne Judalisse naksiwa kik omme pöha Peiwi öddangult...* (WT, 65); *Nink Hommungult ütlete teije...* (ib.). Elatiiv esineb ka eluea etappi märkiva sõna puhul. See ajamääruse tüüp, omades vasteid teistes läänemeresoome keeltes, kujutab endast küllaltki varast esinemust. Eesti keeles pole ta aga produktiivne. Kirjakeele osas võib konstateerida kõnealuse ajamääruse väljasuremise tendentsi. Asjaomase ajamääruse kohta on märgitud näiteid murretest ja üksnes vanast kirjakeelest, nagu: *noo-*

r e s t käšin lammus 'lammaste karjas' (Nis, A 1955); *ma väèga vett pelgä, l a t s õ s t tõńe tõugass jõkkõ* (Plv, A 1956); *... olleksin minna l a p s e p ö l w e s t ni tark olnud, siis olleks se nenda...* (Luce, 6). Kui eluea etappi tähistava elatiivse ajamääruse puhul võisime rääkida väljasuremise tendentsist, siis ei saa seda üldistada fraseoloogiliste sõnaühenditena esinevate elatiivsete konstruktsioonide kohta, mille järelkomponendiks on temporaalsed elatiivid *peast* või *pärast*. Viimased on meil keeles väga produktiivsed. Näit.: *mes n o o r ɛ s t p ɛ ɛ s t saab õpit, see jɛɛb eluksajaks meèle* (Käi, A 1955); *n o o r e s t p ä r a s t köis koòlis* (Kir, ÜS); *t i l l u k s e s t p ä r a s t kuupab nel'la jalage* (Pst, ÜS); *n o o r õ s t p ä ä s t um inemine rummal'* (Rõu, A 1956); *L a p s e s t p e a s t olid targem kui praegu* (Tammsaare E, 14). Et säärased keelekonstruktsioonid esindavad rahvuslikku omapära, siis tuleb nende tarvitamist kirjakeele stiili huvides tervitada. Illatiivi osas on aga siin võidud osutada ainult üksikutele murdenäidetele, mis pealegi on omandanud erineva, ebamäärasust väljendava tähendusvarjundi, näit.: *ühel aaštal oleme süńdind, mina a a š t a algu, tema a a š t a l õ p p u* (VMr, V 1956); *ma_l'li h o m m u k u s p ų ų l d õ kaŕjan, õ d a g u s p ų ų l d õ olõ kotun* (Har, ÜS).

Mis puutub vastavatest käänetest kujunenud adverbidesse, siis olgu kõigepealt märgitud, et eluea etappi (küsimusele *millal?*) märkiv ajamäärus väljendub eesti keeles kõige sagedamini just ablatiivsete adverbidega. Näit.: *l a p s e l t maa* 'mina' *oli nälgas* (Pha, KKI MT 141, 9); *mina n o o r e l t olin kaŋge kedrama* (Lai, KKI MT 143, 46); *Se wiis, mis n o r e l t õppib, se w a n n a l t peab...* (Helle, 353); *Aga sinna pole midagi parata, sest ükskord pead sa ometi esimest korda armastama, parem siis juba n o o r e l t kui v a n a l t* (Tammsaare E, 48). Tänapäeva kirjakeeles kasutatakse nimetatud adverbide asemel küll sagedamini nendega tähenduslikult identseid essiivivorme. Üldiselt leidub ablatiivseid, elatiivseid ja illatiivseid ajaadverbe eesti keeles üsna rohkesti, nagu *ikka, pärast, muiste, esmalt, varakult* jpt. Ka siin võib konstateerida seika, et ablatiivsed ajaadverbid on mõnel puhul enam lõuna-eestilise päritolu ja levikualaga, elatiivsed seevastu lokaliseeruvad enam põhja-eesti ja kirde-eesti rannikumurde piirides. Vastavalt näiteid: *kui kanermu kukketab latvast, siis piäb i e s t õ t s a s t kõhe augusti päivädel rukki maha tegemaije* (Lüg, ÜS); *p a è r g u s t ei tea ütelda, eks edaspidi nää* (Mär, ÜS); *ma p i r i l d a tuli alle* (Trv, ÜS); *ta i l l a k u l t kųųli* (Har, ÜS).

E s s i i v i tarvitatakse eesti keeles asjaomases tähenduses ainult vanust tähistavate sõnade puhul. Et essiiv esineb eesti murretest elava käändena peamiselt üksnes rannikumurdes, kuna enamikel murdealadel rakendab seda oma kõnes enamasti

ainult noorem või ka keskmine generatsioon, siis sellele vastavalt esineb kõnealune ajamääruse tüüp ka eesti murretes. Mis puutub kirjakeelesse, siis võib seal märgata antud vormi leviku tendentsi: vanemale kirjakeelele on essiiv võõras, tänapäeval aga kasutatakse seda päris ohtrasti vastavate ablatiivsete adverbide asemel. Näiteid: *mia nuõrna käüsi kua ül̀gebüigis* (Khn, A 1956); *Endrik olli ristit nimi, Indiss õigati tat vähiksen* (Krk, ES MT 227, 33); *...kuis olid sa mulle armas juba lapsena* (Kitzberg M, 3); *Nad olid üheealised, juba mudilastena veeresid nagu kaks murumuna üheskoos* (Tooming, 16). Jälgides sugulaskeeli näeme, et näiteks soome keeles on essiiv ajamääruse esinemisvormina väga produktiivne. Seejuures on seal ajamääruse semantiline piirkond tunduvalt avaram: ajamäärus ei tähista üksnes eluea etappi, vaid paljusid teisigi ajalisi mõisteid. Et eesti keeleski on vanasti ajamääruse kõnealuse tüübi semantika piirkond olnud laiem, sellele viitavad tänapäeval genitiivikujulistena esinevad ajamäärusevormid, nagu *hommiku* jt., mis on tulenenud essiivist[6]. Essiiv on andnud eesti keelde ohtrasti ajaadverbe, mis ajamäärusena vastavad küsimusele *millal*. Näit.: *ennemuina tehti sedamodi* (Hlj, ÜS); *me tuõnõ* 'toona' *riäksime jähämist* (Khn, ÜS); *kuna sa arvad oma tööga valmis saàma* (Koe, A 1955); *tuu ol'l jo toonamustõ* (Urv, ÜS); *Ninck kudt weel tenna tegkewat...* (Göseken, 4); *Kui tona ni kangest' wihma satte...* (Heller, 28); *Tahtsime homme luhta minna* (Metsanurk, 18). Seda kõike arvestades võib essiivset esinemust antud ajamääruse puhul pidada väga vanaks, mis ulatub usutavasti läänemeresoome ühiskeelde.

Objektikäänetest on kõnealuse ajamääruse puhul eesti keeles esindatud kõik kolm käänet: nominatiiv, genitiiv ja partitiiv. Ajaühikut, ajaperioodi, ajavahemikku või selle osa märkivas tähenduses esineb eesti keeles kõige sagedamini neist üldiselt tarvitatav nominatiiv, näit.: *sie nädal lubas jälle teisibä* tulla (Lüg, A 1955); *nisuleìba tehti pal'lalt pühäde aeg ja jooduss* (KJn, ÜS); *nel'äbäiv läi'si Võrro, a kellä kate aìgo oll ärä saadõtu* (Plv, KKI MT 61, 2); *Siis laula ja tantsi teine sui wähhem...* (Willmann, 12); *Mönni pääw on neid õieti hästi kokko tulnud, et kaup üsna lada sodo jubba eddasi lähhäb, mönni pääw jälle wähhem* (EPm, 127); *Juba eelmine kord tahtsin teilt küsida, aga unustasin* (A. Jakobson E, 111). Murretes ja vanemas kirjakeeles kohtame genitiivi, näit.: *teise nädäla olivad käined kabelis ja vottaned viina* (VNg, A 1955); *tule möne teise korra* (Khk, ÜS); *om-*

[6] Vt. J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, Tartu 1936, lk. 116—117.

miku suu nõnna kuivand (Kad, ÜS); *maha külis keväjä* (Hel, ÜS); *Nink makkas nink tösseb ülles Öh nink Peiwä* (WT, 74); *...ja nemmad piddasid essimesse päwa ilma laulatamatta pulma* (Ehstn. Briefe, 71); *...ja palja jallo olli temma jo ammogi...talwe käinud* (Jen. 1853, 14). Nii nominatiiv kui genitiiv on siin tähenduslikult identseteks sünonüümideks adessiivile. Et kõik nimetatud vormid on eesti keeles üsna üldised, siis ei saaks kirjakeeles neist ühtegi täielikult kõrvale suruda. Küll aga tuleks rõhutada, et mõtte selguse huvides on eelistatud adessiiv. Nimelt nominatiivi ja genitiivi puhul ei ole sageli aru saada, kas ajamääruses on väljendatud tegevus- või esinemisaega (küsimusele *millal?*) või ajalist kestust (küsimusele *kui kaua?*). Näiteks lausetest *käidi üks päev niitmas* ja *olin ühe päeva haige* ei selgu, kas on määratud mistahes ajal esineva tegevuse kestus või määramata kestusega tegevuse esinemisaeg. Ühineksime A. Saarestega küll selles osas, et on asjatu nominatiivset ajamäärust halvaks ja genitiivset ning adessiivset paremaks tunnistada põhjendusel, et adverbiaal võib eesti keeles esineda väga paljudes käänetes, kuid ei saa siiski olla ühel nõul selles, et kõiki neid käändeid kasutada läbisegi mitme tähenduse väljendajana[7]. Adessiivi nominatiivile ja genitiivile eelistamise kasuks kõnealuses funktsioonis räägib veel selline faktor, et adessiiv ongi eesti keelepruugis siin kõige üldisem; ja kirjakeele tendentsi printsiipki annab eluõiguse esmajoones just adessiivile.

Mis puutub partitiivi, siis esineb asjaomane ajamääruse tüüp siin piiratud kujul. Leksikaalselt piirdub see rühm õigupoolest ainult harva esinevate üksikute sõnadega (nagu *ööd*, *päeva*) või sõnaühendi järelkomponendina esinevate vormidega *aega*, *otsa* jms. Näit.: *sai õiget aiga sinne* (Lüg, ÜS); *mee‿p õsugid päὲva* (Muh, ÜS); *pühäbä vara ommugụd võib tul̀la seìje* (Kod, ÜS); *s'aksa aigu mopilissee·riti tụ̈ụ̈deenistusse* (Se, KKI MT 50, 44); *Lauritse pä aego kui wiimne käiminne möda on, siis kanewad aukukessed kinni...* (Helle, 401); *Minckprast nüit oppeb se eßimene Jütlus eb mitte öxpeines Adam ninck Eua, erranis kaas meidt weel tennakitpeiwa Chrm̄ eikesti tundma...* (Müller, 46); *Kuidas sellelaadilisi katseid korrati neljakümnendal aastal punaste jõudude poolt ja...sõja puhkemise aegu* (A. Jakobson E, 11). Esitatud partitiivi- vormid kujutavad endast tõenäoliselt varasemat esinemust, nagu sellele osutavad sugulaskeelte vasted[8]. Peale mainitud esinemis-

---

[7] Vrd. A. Saareste, Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest. — Eesti Keele Arhiivi Toimetised nr. 9, Tartu 1937, lk. 38.

[8] Vt. näiteks A. Ojajärvi, *op. cit.*, lk. 156, 158; L. Kettunen, Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus. — SUST LXXXVI, Helsinki 1943, lk. 89; U. T. Sirelius, Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. — Suomi. Kolmas Jakso. 10 Osa, Helsinki 1894, lk. 76.

vormide on partitiivi puhul vajalik tähelepanu pöörata hilistele, puhteestipärastele produktiivsetele tüüpidele, nagu *õhtust ööd* (s. t. sõnaühendile, mille järelkomponendiks on ajaühiku osa märkiv substantiiv partitiivis; esikomponendiks sama ajaühiku mingit teist osa märkivast substantiivist tuletatud adjektiiv partitiivis) ja *kevade poole suve* (s. t. sõnaühendile, mille järelkomponendiks on samuti ajaühiku osa märkiv substantiiv partitiivis; sellele eelnev osa aga kujutab endast sama ajaühiku mingit teist osa märkiva substantiivi genitiivivormi ja sellele järgnevat *poole* ~ *poolt*-kaassõna). Näit.: *ommikust ööd läksime teise meega vaatama* (Jõe, ÜS); *juba kebadest talvet akkas linnasid tegema* (Nis, A 1955); *sügüse poolen suve... ollu sii aig* (Krk, ES MT 227, 20—21); *kaènu peŕrä, ku tõsõ_darõ_man valõtu rehedarõn õdagu boolõ üüd vorstõ* (Kan, TRÜ T 15, 24).

Mis puutub objektikäänetest tulenenud vastava tähendusega ajaadverbidesse, siis võib neid esitada rohkesti kõigist kolmest objektikäändest. Kõrvuti selliste adverbidega, mis esinevad kirjakeeles juba ammu (näit. *kord*, *nüüd*, *eile*, *enne*, *jalamaid*, *sedamaid* jt.), võib täheldada sääraseid adverbikujusid, millest osa on kirjakeelde alles üsna hiljuti läinud (näit. *tookord*, *tihtilugu* jt.); osa ei ole leidnudki endale teed üle kitsa murdepiiri (näit. *pärakord*, *teistkord*, *estipuhku* jt.). Näiteid vastavalt kõnealuse ajamääruse kohta: *tiemmä sene tüö sedä puhku valmist* (Lüg, ÜS); *ükskord kuulùd, kui kurivaim oli last teind* (Krj, KKI MT 82, 5); *èile toòdi jälle jahu* (Amb, ÜS); *küll ma tule jalamaid* (Krk, ÜS); *nakass perägõrd kaèma* (Har, KKI MT 42, 19); *...meye olleme pea errakaddonut* (Müller, 17); *Koß olli töistkord kaunis Ilm...* (Göseken, 4); ...tema *ei jätnud ka seekord seaduse üle astumist nuhtlemata* (Hurt, 99); *Tihtilugu on aga toimetuse postis niisuguseid värsikatsetusi...* (NH 1957, 31, 3).

Kõnealuses tähenduses rakendatakse eesti keeles objektikäänete puhul sageli kaassõnalist konstruktsiooni. Nominatiivi puhul võib märkida siin näiteks kaassõna *tagasi*, genitiivi puhul *eel*, *ees*, *enne*, *keskel*, *paiku*, *poole*, *üle* jt.; partitiivi puhul *enne*, *keset*, *peale*, *pärast*, *vastu* jt. Nimetatud kaassõnade abil võimaldub eesti keeles väljendada ajamääruse mitmesuguseid sisuväärtusi ja varjundeid, mida teiste keelevormide kaudu kas poleks võimalikki või oleks kohmakas väljendada. Näiteid: *ma just selle iel käisin Rebalal* (Jõe, ÜS); *kukk kiiratap kolm või neli korda enne oomikud* (Pha, ÜS); *aasta tagasi üks inime riakis* (Hag, A 1955); *ilusa ilma järele tuleb vihma* (VMr, V 1956); *piale mardibääva ol'i lina vedu* (Lai, KKI MT 143, 54); *vähä aa ijst olli pil'v õige väike alla vijl*

(Hel, ÜS); *esmapää paiku oll tiä tullu är?* (San, ÜS); *õdago poolõ siss mä tiŋgimädä lää* (Räp, ÜS); *Öche örrikeße aya prast piddab tullema...* (Müller, 26); *...tullin siis ka monne aia takka wannad naabred waatma* (Mannteuffel, 25); *Peäle sedda läksid mollemad koio pole* (Jannsen, 9); *Käisin tund aega tagasi väljas* (A. Jakobson E, 25).

Peale objektikäänete ja esitatud kohakäänete märgivad tegevus- või esinemisaega (küsimusele *millal?*) veel ajaühikut, ajaperioodi, ajavahemikku või nende osa tähistavate substantiivide translatiivi- ja komitatiivivormid. Translatiiv, millel on vasteid teisteski läänemeresoome keeltes[9] ja mis on andnud eesti keelde rea vastavaid ajaadverbe, nagu *esiteks*, *viimaks* jt., kujutab endast oletatavasti varajast esinemust. Tänapäeval ei ole ta selles tüübis eesti keeles produktiivne. Eesti keeles kohtame vastavaid translatiivivorme ainult kas üksikutest sõnadest (nagu *lõpeks*, *lõpuks*), kindlakskujunenud sõnaühenditest (*seks puhuks*, *seks korraks*) või murdeti ka ajaühikut või selle osa märkivatest sõnadest (*hommikuks*, *maarjapäevaks*). Näit. *ommikuks soaṫsin Kärmule ema järele* (Nis, A 1955); *aṁmavalu jäe sess puhuss, sess kõrrass* (Kod, ÜS); *lõpuss saami kodu kah* (San, ÜS); *Minne siis seks korraks* 'diesmal' *Jummala nimmel...* (Helle, 410); *Jaanus ei näinud sekskorraks omast sõbraõest muud midagi, kui neid silmi* (Bornhöhe, 66).

Komitatiiv kui hilistekkinud kääne esindab ajamääruse hilist vormi. Ajalist mõistet tähistava substantiivina esineb ta kõnealuses ajamääruse tüübis tänapäeval võrdlemisi produktiivselt. Näit.: *varase suvega saab tüöd kõrda panna* (Lüg, ÜS); *öhtaesise ajaga on vilum niiṫa* (Ans, US); *säärṫse àoga no mihele minnä vai* (Har, ÜS); *...kui siis selle ajaga kegi sedda tulle perrima, siis jägo kot ja rahha leidja perriseks* (MNL, 55); *Ta astus teise, kolmandamasse tuppa, et omale vilu õhtuga soojemaid riideid selga panna...* (Saal, 22). Seesugune ajamäärus võib tähistada tegevust, näit.: *kuke laulamisega vanaguri lähäb juoksu kohe* (VNg, A 1955); *Õhtul puru väsinud, peab ta kellu ühetõistkümmneni vokki tallama ja hommiku kukelauluga juba jälle platsis olema...* (Pärn, 45).

Asjaomases tähenduses tunneme hilisemal ajal kujunenud konstruktsioone komitatiiv + *koos*, komitatiiv + *seltsis*, komitatiiv + *ühes (koos)*. Näit.: *kui kanadega seltsis üles tõusta, vat see on varane* (Pha, ÜS);

---

[9] Vt. näiteks L. Kettunen, *op. cit.*, lk. 266; F. J. Petersen, Lauseopillinen esimerkki-kokoelma. Suomen vanhemmasta kansanrunoudesta kerätty. — Suomi. Toinen Jakso. 18 Osa, Helsinki 1885, lk. 47.

saa‿p jõva‿end, kui‿sa peevaga koos juba magam paneb (Käi, A 1955); *ühes kanadega tõusvad üles* (Mih, ÜS); *Trummel undama hakkas koiduga koos* (Schmuul, 90); *...ja uinuvad päikesega seltsis* (ÕL 1957, 150, 3).

Kuigi instruktiiv ei eksisteeri eesti keeles enam elava käändena, tuntakse arvukalt asjaomaseid instruktiivseid adverbe, mis esinevad vastavalt ajamäärusena: *kävi vast hiljute meil* (Kuu, ÜS); *maa oleks ammu naiseks saand, oleks maa aga ise tahtn minna* (Käi, A 1955); *mullu oli põuane sui* (JMd, ÜS); *ütsalate ol'l halgõ* (Se, KKI MT 18, 9); *Eth tema agkas jo hammokit tulnut...* (Stahl, 73); *Esite ei olnud Eestlane mitte täis pärisori...* (Bornhöhe, 7); *Mitmetes kolhoosides komposteeriti mullu väetisturvast sõnnikuga* (RH 1956, 76, 1).

Kellaaega (küsimusele *millal?*) märkiv ajamäärus väljendub eesti keeles kas käändevormide või kaassõnaliste konstruktsioonidega. Esimesel puhul võime sisuliselt eraldada kaks rühma:

a) ajamäärus annab edasi täpse kellaaja. Selline ajamäärus väljendub eesti keeles täiesti üldiselt nominatiiviga. Näit.: *omiŋgust sõõdi kellu kahessa* (Muh, ÜS); *kell kolm läts'sit ärä* (Võn, ÜS); *...tunti...kello 12 kaunist ma pörrutust* (MNL 43); *Kahe sosin katkes, kui täpselt kell viis traktor mürama lõi naabertalus* (Schmuul, 90). Reegli selle kohta fikseeris H. Põld, märkides, et eriti eesti ametlikus keeletarvituses tähendatakse kellaaegu põhiarvude nimetava käändega [10].

b) ajamäärus märgib ligikaudset kellaaega. Säärane ajamäärus väljendub eesti keeles sõnaühendiga, mille järelkomponendiks on nominatiivi-, partitiivi-, inessiivi- või adessiivivorm sõnast *aeg*. Tänapäeval kõige produktiivsemaks neist on adessiiviga lõppev sõnaühend, mida kasutavad peamiselt põhja-eesti murded ja kirde-eesti rannikumurre, eriti aga uuem kirjakeel. Näit.: *eks ta kellu kahe ajal tuli* (Jõe, ÜS); *käisin ommiku puśśi juures kella kuue ajal* (Koe, A 1955); *Kella viie ajal koguneti...* (Krusten, 1411). Inessiiviga väljendatud vastava ajamääruse kohta täheldati näiteid peamiselt vanas kirjakeeles, vähem põhja-eesti ja rannikumurde keelealal, nagu: *õhta uodest saab väilale viidud iga pää kella viije-kuue aèges* (Jõe, ÜS); *kellu kahe aègas süijatse lõõnat* (Tõs, A 1956); *Kello wie aeges läks ta kõige omma võeraste ja peälikutega ja Laus nende keskes, wallina ette...* (Suve Jaan, 19). Kolmas teisendkuju (kus sõnaühendi järelkomponendiks on vastav partitiivivorm) esineb peamiselt lõuna-eesti murretes. Harvemini on seda täheldatud põhja-eesti murdeis,

[10] Vt. H. Põld, Eesti keeleõpetus koolidele, II jagu. Lauseõpetus, Tallinn 1922, lk. 53.

rannikumurdes ja vanemas kirjakeeles. Näit.: *kes'kommuku ol'i kella kahessa-ühessa aègu* (Äks, KKI MT 155, 17); *Juba tõisel hommikul pidi see sündima ja kellu üheksa aega torm hakkama* (Hurt, 66). Neljas teisendkuju (kus sõnaühendi järelkomponendiks on vastav nominatiivivorm) esineb peamiselt ainult kirde-eesti rannikumurdes, harvemini põhjaeesti murretes, näit.: *täna tõisin kella seitsme aig ülesse* (Lüg, A 1955); *kella viije aeg minìi meìsa ära* (Äks, KKI MT 155, 15). Tänapäeva kirjakeeles on eluõigus jäetud üksnes adessiivsele sünonüümile, teised on kõrvale jäetud. See on õigustatud nii rahvakeele enamus-, rahvakeele tendentsi- kui ka kirjakeele tendentsiprintsiibi alusel.

Ligikaudset kellaaega väljendatakse, nagu eespool tähendatud, ka kaassõnaliste konstruktsioonidega. Kaassõnadeks on sel puhul näiteks prepositsioonid *enne, peale, pärast*, nagu: *siis enne kellu kümment sai keskommikust võetud* (Vll, TRÜ T 1, 31); *peàle viije tullatse lüpsma* (Tõs, A 1956); *pärast viit ei tähenda lasta* (Nis, A 1955); ...*enne kella ühteteist tulid vallaisad ja talurahva-asjade komissar, kõik palja päi, kantseleist välja* (Krusten, 1424); postpositsioonid *eel, järel, ligidal, läbi, lähedal, peal, paiku, ümber* jt., nagu: *poiss tuli kella kaedeiskümne paiku* (Lüg, A 1955); *kellu kahe ümber söin lõunat* (Emm, A 1955); *pää lähäb loòja... ühüssa beal* (Mär, ÜS); *Harilikult kella üheksa ümber haigutab herrastemaja unine esi-uks...* (Vilde M, 9); *Kella üheteistkümne paiku jõudsivad Hans ja Liisu koju tagasi...* (Kreutzwald R, 103). Ajamääruse tüüp postpositsioonidega *peal, läbi, lähedal, ligidal* on tõenäoliselt kujunenud ellipsi teel.

Kuupäeva (küsimusele *millal?*) märkiv ajamäärus väljendub nii eesti murdeis kui kirjakeeles üldiselt adessiiviga. Kui kuu nimetusena kasutatakse liitsõnalist terminit (*heinakuu, paastukuu, detsembrikuu* jt.), siis on vastavas ajamääruses selle genitiivivormi ees adessiivne järgarv ja genitiivivormi järel sõna *päev* adessiivis, näiteks: *Süggise allustab 9-mal Mihkli ku päwal* (Kreutzwald M, 7). Esimesena andis selle kohta vastava reegli H. Põld [11]. Muide Põld propageeribki just seesugust väljendusviisi kui eestipärasemat ja tollal enam tarvitatavat. Tänapäeval aga, peab tunnistama, eelistatakse sellele siiski teist, oma lühiduse tõttu sobivamat väljendust järgarvu ja sellele järgneva kuu rahvusvahelise nimetuse (*detsember, jaanuar* jt.) abil, näiteks: *esimesel jaanuaril on sün'nibäèv* (Nis, A 1955); *nii ed'imese juulil nakas vähjäbüik* (Võn, TRÜ T 22, 23); *Kuikatze jamas... tunti 24mal Januaril öse kello 12 kaunist ma pörrutust...* (MNL, 43); *Nõukogude*

[11] Vt. H. Põld, *op. cit.*, lk. 53.

üldsus tähistas 28. märtsil M. P. Mussorgski 75. surmaaastapäeva (RH 1956, 76, 1). Ka selle väljendusviisi on H. Põld oma raamatu veergudel ära toonud, jättes seejuures kahe silma vahele asjaolu, et sel puhul tarvitame adessiivi (H. Põld kasutab nimelt näitelausetes adessiivi kõrval ka inessiivi)[12].

Ajamääruse antud tüübi puhul kasutatakse eesti keeles ka kaassõnu, nagu *enne, pärast, peale, järel, paiku, ees, eel* jt., mis võimaldavad edasi anda mitmesuguseid ajalisi suhteid. Näiteks: *pääle esimest oktoo·brit akketi ahjupuid raijuma ja agu ja* (Lüg, A 1955); *esimese mai ees toòdi siiss pood jälle keiksugu taàvari täis* (Käi, A 1955); *ènne esimest maid nad soa vällas veel eesele suhu kedagi* (Nis, A 1955); *17. veebruari paigu saabus Toompeale pikk vangide nimestik...* (Tuglas T, 74).

Aastaarvu (küsimusele *millal?*) märkiv ajamäärus väljendub eesti keeles nominatiivi ja adessiiviga. Esimest rakendatakse eesti murretes ja kirjakeeles sel juhul, kui sõna *aasta* kas seisab arvu ees või puudub hoopis, näit.: *sęę oli tuhat üheksasada üheksadeisend* (Pha, KKI MT 141, 23); *...tuhat kaeksada kaeksagümmend olen sündind* (Pee, A 1955); *Nõnda tulid aastal 1210 Saaremaa mehed 300 laeva ja suure hulga venede peal Koivajõe suhu sõdima...* (C. R. Jakobson, 12—13); *...selle asemel jõudis ... aastal 1357 karksilastele teadmata ja ootamata tubli salk rüütleid, raskeid raudmehi Karksisse...* (Kitzberg, 11). Adessiivi tarvitatakse siis, kui sõna *aasta* seisab vastava arvu järel, näiteks: *tuhat üeksasada viijendel aastal õli mäss siin* (Lüg, ÜS); *kikõ noorõmb nägemine ol'l tuhat üt̀sasaal nel'läl kümnel ajastal* (Har, KKI MT 42, 34); *Jerusalemma Linna hirmsast ärrahäwwitamissest kumb neljalkümnel Aastal pärrast Kristusse Taewa minnemist on sündinud* (Hornung, 269); *Pealegi — sai kah viiendal aastal veidi nalja tehtud* (A. Jakobson L, 126). Reegli aastaarvude nominatiivse ja adessiivse esinemuse kohta andis esimesena H. Põld[13].

Mitmesuguste eri tähenduste ja tähendusvarjundite esiletoomiseks kasutatakse ka antud ajamääruse puhul kaassõnalist konstruktsiooni. Kaassõnadena esinevad näiteks *enne, pärast, peale, paiku, ees, eel* jt. Näiteid: *pɛèle viijɛgümne kolmandamad aastad äi polɛ münu jälad mette säŋŋi seest kippund* 'liikunud' (Käi, A 1955); *Weel tähtjam on aga, et Eestlastel jo enne aastat 1226, kus Lätti Hindrik oma aearaamatu kirjutamisega lõppetust tegi, kindlad kantsid olid...* (C. R. Jakobson, 10).

---

[12] Vt. H. Põld, *op. cit.*, lk. 53.
[13] Vt. H. Põld, *op. cit.*, lk. 52—53.

II. Küsimusele *mis ajaks?* vastav ajapiiri märkiv ajamäärus.

Ajapiiri (küsimusele *mis ajaks?*) märkiv ajamäärus esineb eesti keeles peamiselt ainult translatiivi kujul, seejuures väga produktiivselt. Sellisena on kõnealune ajamäärus eksisteerinud tõenäoliselt ka algselt, nagu võib järeldada ajamääruse vastava tüübi esinemusest meie lähemates sugulaskeeltes: ka teistes läänemeresoome keeltes on kõnealuse tähendusfunktsiooni kandjaks peamiselt ainult translatiiv [14]. Eesti keeles (samuti kui teisteski läänemeresoome keeltes) võib antud tüübi puhul eraldada mitmesuguste tähendustega alarühmi:

a) rühm, kus ajamäärus väljendab ajalist mõistet, mille alguseks midagi lõpetatakse, tehakse valmis, korraldatakse jne. Näit.: *lieri mineku aaks saan esimesed saapad* (Jõe, ÜS); *tema oli siis käind karjas, et loomad öhtaks vajakuks ei jää* (Krj, KKI MT 82, 42); *keväjäss ol'l iks* (liha) *alaśi otsahn* (Rõu, ÜS); *...sa pango agga warsti sea numale, et ta pulma aiaks rammus on* (Mannteuffel, 58); *Näri-ks olled sa 13 aastad minno katukse al...* (Koidula, 44); *Käesoleval aastal polnud nad aga veel sama kuu keskpaigaks kohale jõudnud* (ÕL 1956, 150, 3).

b) rühm, kus ajamäärus tähistab ajalist mõistet, mille vältuseks midagi planeeritakse, säilitatakse, hoitakse jne. Näit.: *jätän teeseks korraks* (Mar, ÜS); *piima korjati ja kohutati talgu ajast* (Iis, ES MT 238, 31); *as sa lasõ uma imäl mu iist hommõń hommuguspoolõss karja minnä?* (Har, KKI MT 42, 2); *Peterburi talveteatrid pandi suveks kinni* (Vilde R, 25); *Praegu käib alusturba lõikus 1956/57. a. laudaperioodiks* (RH 1956, 76, 1).

c) rühm, kus ajamäärus märgib mingit tähtpäeva või püha, mille puhul midagi tehakse, kingitakse, keedetakse, küpsetatakse jne. Näiteks: *jõuluks ikka kiŋgiti lastele* (Nis, A 1955); *pühadest tapivad jo igaüks* (Avi, KKI MT 21, 206); *süńnibääväss tuudi mullõ räť t* (Rõu, A 1956); *...tahtis jõulo pühhist Halliste kirriko õppetajale omma wennaga wõersi minna...* (MNL, 14).

Aega, milleks midagi tehakse, jäetakse, planeeritakse jne., väljendatakse peale translatiivi veel konstruktsiooniga genitiiv + *peale* ~ *peal*. Selline esinemus on omane eesti murdeile ja vanemale kirjakeelele. Näit.: *andaga mulle sie asi*

---

[14] Vt. näiteks L. Kettunen *op. cit.*, lk. 267; S. Patajoki, Havaintoja Jämsän murteen olo- ja tulosijojen käytöstä. — Suomi. 103:s osa, Helsinki 1944, lk. 26—27; U. Tuurala, Suomen kielen kielioppi 7-vuotiselle ja keskikoululle. Ensimmäinen osa. Foneetiikka ja Morfologia, Petroskoi 1954, lk. 59.

tietud aja pääle (Kuu, ÜS); *rükkid jäed il'jä piàle tehä* (Kod, ÜS); *ma jäti õ̀htu pääl sell tegemise* (Krk, ÜS); *Liggi kolmkümmend aastat teen sedda seppist, ja weel ei olle mulle koppikat wanna ea peäle* (Holtz, 10); *Jägo siis pühhapäwa peäle* (Mannteuffel, 59).

Kõnealuses tähendusfunktsioonis võivad esineda ka translatiivsed ajaadverbid *ööseks, homseks, pärasteks, tänaseks, edaspidiseks, hiljakuks*, näit.: *oija perastest* (VNg, ÜS); *vil'i jäe il'jakuss tehä* (Kod, ÜS); *selle ma jätä edespiditsess* (Krk, ÜS); *om vast täämp̀sess ja ommeness sedä eŋgekest kurja luije vahel* (Krk, ÜS); *...nink jäije sinnä Öhseß* (WT, 44); *Mis tänna hoomseks jättad, hoomse päwa töe kahjuks tulleb...* (Masing, 163); *läksid, et kõndida enestele ööseks magusat und* (Tammsaare E, 298).

III. Küsimusele *mis ajast?* vastav ajapiiri märkiv ajamäärus.

Aega, millest miski on pärit, millest miski jõustub, väljendab eesti keeles elatiivne ajalist mõistet tähistav ajamäärus. Vastav esinemus on omane nii eesti murdeile kui kirjakeelele, nagu: *ärra ütles jüribäst ülesse, siis jüripäiväl tuli jälle uus sisse* (Lüg, A 1955); *ja se riijɛ on mool veel tsaariajast* (Käi, A 1955); *sie on viel wanast ajast järele jäänd* (Iis, ÜS); *śeo küpär um mullutsõst aost* (Rõu, A 1956); *...perrandaket se Rickusse / kumb teil on walmistut sest ilma algkmissest* (Stahl, 14); *Igiaegadest oli pärit kristlik komme mõelda neil rõõmupühadel ka roimareile* (Tuglas T, 44).

IV. Töö- või tasunormile vastavat ajahulka väljendav ajamäärus.

Ajaühikut, mille ulatuses korduvalt antakse toetust, raha jms. või mille eest teenitakse tasu, palka jms., tähistab eesti keeles ajamäärus, mille esinemisvormideks on kas nominatiiv, näiteks: *maap saa jo mette rublatked pɛɛv* (Käi, A 1955); *sulasõ palk ol'l 30—40 ruùblit aaštak* (Rõu, ÜS); inessiiv, näiteks: *kaksteist tuhat saab aaštas* (Mar, ÜS); *Mihkli saasõ kolmsada rubla kuuh* (Plv, A 1956); *Kui sedda kindlad käsku peaks antama, et igga koggokond...üht hundi pead aastas kui maksu peaks toma...* (MNL, 19); *...ja et ta nüüd pääle muu 50 rubla kuus palka saab* (Liiv, 24); või konstruktsioonid genitiiv + postpositsioon *kohta* ja genitiiv + postpositsioon *peale* ~ *pealt*, näiteks: *iga oomi-*

ku pe̯àle tuleb üks kümme külemettu ehk kaks vakka (Pha, KKI MT 141, 37); *maa tiàgi paelu vil'ja teeśed said ühü päeva koh̀ta* (Tõs, A 1956); *aṅt̀i sie kakskümmend rubla raha aaṡta piàle* (VMr, V 1956); *seda on aaṡta kõh̀ta vähä* (Iis, ÜS); *kolmõ päävä päà̀le sai üte kilo leìbä* (Plv, A 1956); *... wötwad rentnikud omma ennese kostmisega sedda aasta köhta tehha ja maksta* (Kontraht, 154); *Iga hing saab söögiks ühe räime, päeva peale 3 naela leiba* (Peterson, 38). Vanemaks esinemuseks võib pidada inessiivi, mis esineb eesti murretes kui ka kirjakeeles üldiselt ning millele leidub vasteid ka soome keeles [15]. Nominatiivikujulist vormi, mis esineb peamiselt ainult murretes, tuleb lugeda sekundaarseks nähtuseks. See on kujunenud tõenäoliselt ellipsi teel. Võrdlemisi produktiivne on eesti keeles mainitud kaassõnaliste konstruktsioonide tarvitamine. Mõtte selguse huvides eelistamegi kõigepealt just neid konstruktsioone, kuna neil on vähem tähenduslikke erivarjundeid kui näiteks inessiivivormil, mis on aja jooksul diferentseerunud väga paljude eri tähenduste väljendamisele.

V. Ajalist kordumist märkiv ajamäärus.

A. Küsimusele *mitu korda?* vastav ajalist kordumist märkiv ajamäärus.

Küsimusele *mitu korda?* vastav ajalist kordumist märkiv ajamäärus esineb tavaliselt sõnaühendina, mille järelkomponendiks on kordumist tähistav substantiiv (*kord, puhk, voor, raks* jt.), esikomponendiks põhiarvsõna või asesõnad *mõni, mitu, paar* jt. Näit.: *ma olen mitu raksu Suome vahet käind paad'iga* (Jõe, ÜS); *ma eŋgässi mitu puh̀ku enne ku ma teile jõusi tulla* (Trv, ÜS); *ma käve pääväl m̥ito vu̯ù̯re* (Räp, ÜS); *... ja Mäeküla saks käib taas korrapäraselt lüpsi juures, vahel kakski puhku päevas* (Vilde M, 37); *... pere sõi seda kolm korda päevas* (Metsanurk, 25). Mõnikord võib üks komponentidest ära jääda, olles juurde mõeldav, näiteks: *ennemalt käidi jo neli kerda aastas, kevade kaks ja sügise kaks* (VNg, A 1955). Vahel võivad sõnaühendi komponendid esineda vastupidises järjekorras, näit.: *koṙda kak̀s suur pere soab teha ja oògid ot̀sas* (Muh, ÜS); *Linnas nad korda kolm aastas töökohta muuta jõudsid* (Schmuul 91). Viimasel puhul omandab ajamäärus ligikaudsust, ebamäärasust väljendava tähendusvarjundi.

---

[15] Vt. näiteks A. Kannisto, Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta. — Suomi. Kolmas Jakso. 20 Osa, Helsinki 1902, lk. 98.

Kõnealuse ajamääruse puhul on eraldatavad kaks rühma: a) produktiivne objektikäändeis esinev ajamäärus; b) ebaproduktiivne väliskohakäändeis esinev ajamäärus. Objektikäändeis esinev ajamäärus allub üldiselt eesti keeles objekti reeglitele. Tõsi küll, sellest üldreeglist on terve rida kõrvalepõikeid, kuid seda tuleb pidada sekundaarseks nähtuseks keeles. Viimast kinnitab fakt, et lähemates sugulaskeeltes allub vastav ajamäärus objekti reegleile [16]. Nominatiivset esinemust kohtame eesti keeles objekti reeglite kohaselt jaatava lause puhul, kui: 1) lause öeldis on umbisikulises tegumoes, näit.: *üks kerd kuus käidi linnas* (Lüg, A 1955), — *soùnas kùìdi üks kord nädalas* (Emm, A 1955); 2) öeldis on imperatiivis, näit.: *vaada siiss üks kor̀dkid mo oìsa* (Käi, A 1955); *kümme kord mõeda ja üks kord lõiĸa* (Nis, A 1955); 3) kui ajamääruse põhisõnaks on *da*-infinitiiv, mis on kas lauses aluseks, täiendiks või seoses sõnadega, nagu *tuleb, kõlbab, on tarvis* jne., näiteks: *kui tuleb üks kord jätta kõht poolɛ söömaga, tapa see send mettend* (Käi, A 1955); *nüid aṅti käśk riìsuda moa viel üks kord üle* (Nis, A 1955); ... *ja tegi lauad nii siledaks, et neid märja lapiga kord kuus pesta võis* (Pärn, 27). Genitiiv esineb objekti reeglitele vastavalt jaatava lause puhul kõigil ülejäänud juhtumeil. Näit.: *maa tahaks ụ̈hɛ aìnsama korragid veel nähia* (Käi, A 1955); *kõrra pääväs tụụn süädä, et sa aga iŋgel seesäd* (Kod, ÜS); ... *nisaṁa sugguses sörwiti seisusses rändab teṁa ka aastas korra päikese ümber* ... (Kreutzwald M, 7). Partitiiv esineb objekti reeglite kohaselt eitava lause puhul, näit.: *ei talvisel ajal saa kolme vopso süä päiväs* (Lüg, ÜS); *ess olõ kolmõ kõr̀da pääväss* (Plv, A 1956). Peale selle seisab kõnealuses ajamääruses sõnaühendis järelkomponent alati partitiivis, kui esikomponendiks on põhiarvsõna, alates arvust *kaks*, või sõnad, nagu *mitu* ja *paar*. Näiteks: *mitu kerda sa kävid* (Hlj, ÜS); *ühe vakama peäle tuleb äeštädä viis-kuus kor̀da* (Vig, ÜS); *ta on siin mitu raksu käind* (Plt, ÜS); *kolm oòri* 'korda' *ma tõije* (Har, ÜS); *Ja teṁa on tedda mitto puhko ni hästi tullesse kui wette heitnud* ... (UT, 53); ...*ikka hädaldab paar korda iga nädal ta* ... (Beekman, 1947).

Kõrvalepõiked objekti reegleile allumise suhtes seisnevad peamiselt selles, et ootuspärase genitiivi kõrval pruugib keel sageli ka nominatiivi. Näiteks: *sinne mää otsa lendä üks lindu üks kerd aastas* (Vai, ÜS); *Võib olla, oli siin küllalt neid, kes sel-*

[16] Vt. S. Latvala, Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä. — Suomi. Kolmas Jakso. 12 Osa, Helsinki 1895, lk. 16; F. J. Petersen, *op. cit.*, lk. 15.

liseid maiustusi ainult ükskord aastas suhu said (Tuglas T, 45). Tõenäoliselt on siin tegemist arvust *üks* suuremate põhiarvude analoogia mõjuga. Teatavasti seisab jaatavas kõnes põhiarvsõna, alates arvust *kaks*, alati nominatiivis, hoolimata vastava verbi tegumoest, kõneviisist jne.

Kohakäänded vastavas tähendusfunktsioonis on eesti keeles esindatud allatiivi ja adessiiviga. Allatiivse esinemuse kohta on registreeritud ainult üksikuid näiteid põhja-eesti murretest, nagu: *kanamuna, mis kahele korrale sünnib* (Emm, ÜS); *miks sa seda kahele korrale teed* (Rei, ÜS); *käisivad kahele korrale* (VMr, V 1956); *sa õled sadandele ja tuhandele kõrrale ühelnud* (Kod, ÜS). Et see vorm esindab siiski küllaltki varajast esinemiskuju, sellele viitab samasugune esinemus karjala keeles [17].

Kui allatiivne esinemus tähenduselt kattub täielikult objektikäänetega, siis ei saa seda väita adessiivi kohta. Viimane on omandanud lisaks põhitähendusele uue, tegevus- või esinemisaega märkiva tähendusvarjundi. Adessiivi kohta on märgitud üksikuid näiteid põhja-eesti murretest ja kirjakeelest, nagu: *ühül korral jo vili tuulatud* (Tõs, ÜS); *isi reagivad mitmel korral, et mannergu võtame* (Juu, ÜS); *Marret tulletas mele, et Mart tedda mitmel korral pallunud, temmale pea sannumed tua* (Mannteuffel, 46); *Paaril korral kutsusid sellisedki «allahinnatud» artiklid esile äravalitud autoriteetide vihase reageeringu...* (Tooming, 277). Adessiiv kõneluse tähenduse kandjana ei oma vasteid üheski teises läänemeresoome keeles. Seega võib seda pidada ka eesti keeles hiliseks nähtuseks, mis on oletatavasti kujunenud kordumist väljendava allatiivse ajamääruse ja tegevus- või esinemisaega märkiva adessiivse ajamääruse mõjul.

B. Küsimusele *mitmendat korda?* vastav ajalist kordumist märkiv ajamäärus.

Küsimusele *mitmendat korda?* vastav kordumist märkiv ajamäärus ei sõltu oma põhisõna ega lause vormist. Leksikaalselt haarab see ajamäärus tavaliselt kordumist tähistavaid sõnu (*kord, voor, vops, raks* jt.), millele ajamäärusse kuuluva komponendina eelneb järgarvsõna või mõni seesugune adjektiiv, mis määrab kordumise koha järjestuses (*esimest, viimast* jt.). Kõnealune ajamäärus on eksisteerinud juba ühisläänemeresoome keeles, nagu kinnitavad sugulaskeelte vasted [18]. Partitiivi

[17] Vt. E. Pajusalu, Läänemere keelte väliskohakäänded (käänete funktsioonid). Dissertatsioon filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks, Tallinn 1957, lk. 141.

[18] Vt. F. J. Petersen, *op. cit.*, lk. 5; E. A. Tunkelo, Mitan adessiivista. — Virittäjä 1936, lk. 154.

kujul on ta eesti keeleski produktiivne, näit.: *tõist vuoro käis kodo* (Lüg, ÜS); *sõiẗis juba teist jääma* 'korda' *arsti järge* (Põi, ÜS); *käisin juba teist roṗsu seal* (Mär, ÜS); *miẗmendad raẗsu sa joba käit siin* (Trv, ÜS); *miṅi laulatõdi tuu pühäbäävä ku kolmat lugu hõigati* (Har, ÜS); *Toistkorda tennab kaas se Pöha rysti Kirck nente sanade siddes...* (Müller, 17); *Nink Kikkas kirg töist puchku* (WT, 103); *Küllap juba kümnendat korda siunas ta ennast eileõhtuse bravuuritsemise eest* (Tooming, 282). Partitiivi kõrvale on selles tähendusfunktsioonis sekundaarselt — oletatavasti kas võõrkeelte või eesti keele teiste nominatiivsete ajamääruse tüüpide analoogia mõjul — kujunenud nominatiiv. See pole keeles produktiivne. Näiteid võime esitada murretest kui ka kirjakeelest vaid üksikuid, nagu: *mullu kuulasin kolmas kerd täma laulamist* (VNg, A 1955); *...et õdagu sai viil ed'imene kõrd õks süvvä?* (Krl, A 1956); *Ja häiritult küsib ta iseeneselt, mitte ka esimene kord: «Kes ma nüüd õieti olen?»* (Metsanurk, 28).

Vastava tähendusega adverbidest võib eesti keeles osutada üksnes ablatiivseid adverbe: võru-setu murdes esinevat ajamäärsõna *esmalt* 'esimest korda' ja tänapäeva kirjakeeles esinevaid liitadverbe *esmakordselt, teistkordselt*, näiteks: *pühabäävä hõigati kerikun ii̯smält üless* (Har, ÜS); *...siin kuulsin esmakordselt, et ta õige nimi oli Liosner* (Tuglas T, 28); *Täiesti põhjendamatult on teistkordselt avaldatud sellised luuletused...* (Siimisker, 1529).

C. Üldse ajalist kordumist väljendav ajamäärus.

Üldse ajalist kordumist märkiv ajamäärus võib olla edasi antud mitmesuguste adverbidega. Adverbistumise protsessis omandavad sõnad abstraktsiooni kõrgema astme, muutuvad mõiste mahult avaramaks, sisult üldisemaks. Kui kordumist märkiva ajamääruse osas noomeni käändevormide puhul võib alati esitada küsimuse (näit. *mitu korda, mitmendat korda*), millele ajamäärus vastab, siis adverbistunud noomenivormid võivad olla sedavõrd üldised, et neile pole võimalikki taolist küsimust esitada. Nad väljendavad üldse kordumist kui seesugust. Sellisteks ajaadverbideks on näiteks eesti keeles produktiivsed illatiivne adverb *jälle* ja adessiivne *veel*, tänapäeva kirjakeelele omane *korduvalt*; kirjakeeles, põhja-eesti murretes, rannikumurdes ja mulgi murdes esinev elatiivne *uuest* ~ *uuesti* ning peamiselt ainult lõuna-eesti murdeis esinev *vastsest* ~ *vastsesti*. Näiteid: *tegin tüöd jälle edesi* (Lüg, A 1955); *viisi uijest seṅnä tua piäle* (Khn, A 1956); *tsiä mol'd um jälle är? laonu* (Plv,

A 1956); *no? jälki om vahtsõst muudu lännü? tuu piimälivva tegemine* (Se, KKI MT 50, 14); *nynck kust tema yelles tullema sap...* (WK, 51); *...kust tema iggawene tulloke ikka uest lissa leiab...* (Kreutzwald M, 5); *Jaan suudles veel korra oma õitsvat pruuti...* (Hermann, 5); *...ta tuleb jälle tagasi...* (Liiv, 7); *Uuesti jooksis ta* (Mändmets H, 30); *Korduvalt on näiteks kirjanike poolt antud lubadusi...* (SV 1956, 14, 1).

VI. Kestust väljendav ajamäärus.

A. Küsimusele *kui kaua?* vastav kestust väljendav ajamäärus.

Küsimusele *kui kaua?* vastav kestust väljendav ajamäärus esineb üksnes objektikäänetes, viimastest kujunenud adverbivormides või objektikäänete ja kaassõnade kujul. Objektikäänete leksikaalne piirkond antud tüübi puhul on küllaltki avar. Ajamäärus võib tähistada kas ajaühikut, ajaühiku osa, mingit täpselt määramata ajavahemikku või selle osa. Näiteks: *eks ma üks üleannetu ole olnd eluaeg ikka, lõbus ja* (VNg, A 1955); *raha tuli seę pöles...nädali...kergu juùres* (Kär, ÜS); *lastass päiv olla?, võetass vällä? ja kuivatõdass* (Har, KKI MT 7, 33); *Siin...ollen ma omma lapse, poisi ning ka mehhe pölwe ellanud...* (Suve Jaan, 13); *Vahur lipitses silmapilgu tema ümber* (Bornhöhe, 10); *Taevake, ega saa tundigi mahti* (Mändmets H, 49). Peale selle võib ajamääruseks olla sõnaühend, kus esikomponendiks on mingi kvantiteeti märkiv sõna, järelkomponendiks ajalist mõistet tähistav substantiiv, näiteks: *on keik aeg ninda nukker* (Hlj, ÜS); *viivita üks silmabilk* (VJg, ÜS); *sịị kikas olli mõńi aig* (Hls, ES MT 265, 9); *mõńigõrd üt's saa nii peesütädä õt hoitko, teŕve päiv pit'sitäss* (Se, KKI MT 18, 65); *Nendaks teie ei suda ühte tundi miñoga walwada* (UT, 37); *...et ta sest ajast, kui sa wimati koddo ollid, weel mitte üht ööd polle wöinud maggada* (Suve Jaan, 22—23); *Mulle näib, otsekui oleksin kodunt eemal olnud lõputuma aja* (Luts, 103). Mõningatel juhtudel võib ajamääruseks olla ka ainult kvantiteeti märkiv sõna. Sel puhul on ajalist mõistet tähistav sõna alati juurde mõeldav. Näiteks: *neli nädala ehk viis olin aige sel aastal, kui mina lieris olin* (VNg, A 1955); *kui taa pääva ehk koguni kaks maas seìsnud on* (Äks, KKI MT 155, 73); *väikoᵏ␣kaŕusõ õks viil saivaᵏ␣kipõń puhada?* (Se, KKI MT 19, 14); *Läksin moisa kündemaie, künnin päva, künnin kaksi...* (Kr. J. Peterson, 164); *Natuke enne päikese loojaminekut tuli koolmeister Liivamäele* (Tammsaare R, 10).

Eesti keeles allub kõnealune ajamäärus enamasti kõigile objekti reeglitele. Kõikides teistes läänemeresoome keeltes aga

võime konstateerida nimetatud ajamääruse täielikku allumist objekti reeglitele[19]. Seega võib ka eesti keeles vastavat objekti reeglitele alluvat ajamäärust pidada primaarseks. Nominatiiv ja konstruktsioonid nominatiiv + *läbi*, nominatiiv + *otsa* esinevad eesti keeles üldiselt objekti reeglite kohaselt sel juhul, kui: 1) lause öeldis on umbisikulises tegumoes, näiteks: *päiv otsa nopiti kart̀uli* (VNg, A 1955); *kogu nädal teh̀ti tööd, pü̯habaks tulime kodu̯* (Nis, A 1955); *eläti eloaig ku kala läm̀me vi̯i̯ siseh* (Rõu, A 1956); *Süüakse mõni aeg vaikides* (Vilde M, 77); 2) kui öeldis on imperatiivis, näiteks: *ole nädäl siin!* (Lüg, A 1955); *olge pääv läbi söömata* (Tõs, A 1956); *Tee õigust kõik oma eluaeg* (Luts V, 81); *Ela mõni aeg, küllap näed siis isegi* (Tammsaare E, 20—21); 3) kui ajamääruse põhisõnaks on *da*-infinitiiv, mis on kas lauses aluseks, täiendiks või seoses sõnadega, nagu *tuleb, kõlbab, sobib, on vaja* jne., näiteks: *see ait̀ab nädal ot̀sa süìja* (Käi, A 1955); *päev läbi tuleb lam̀mus ol̀la* (Nis, A 1955); *pääv ot̀sa palava päikese kääs küürutada, ega se ker̀ge ole* (Amb, KKI Ü 70, 162); *egal ütel ol'l nätäl olla? kõr̀da mü̯ü̯dä üle moonakõìśi* (Har, KKI MT 72, 3). Genitiiv ja konstruktsioonid genitiiv + *läbi*, genitiiv + *otsa* esinevad objekti reeglitele vastavalt juhtumeil, kui: 1) ajamääruse põhisõna on isikulise tegumoe jaatava kõne kindlas, tingivas või kaudses kõneviisis, näiteks: *ol'in mone aja aige* (Hlj, ÜS); *olɛks ta mool pɛɛvagid niit̀nd* (Käi, A 1955); *Liine ol̀la ter̀ve suve aìge old* (Nis, A 1955); *temä el̀li ter̀ve eluaa liinan* (Puh, ÜS); *Need sinnased wiimsed ommad agga ühhe Tunni Tööd tehnud...* (Hornung, 33); *Ta kirjotas päwa otsa ikka pissoksi seddelid...* (Ehstn. Briefe, 73); *Nädala läbi uitas kõrvetav põuapäike taeva kaarel* (Mändmets I, 18); *Oh sa heldus, terve hommikupooliku istub nagu nui nurgas...* (Hint, 65); 2) ajamääruse põhisõnaks on *ma*-infinitiiv või objektiks olev *da*-infinitiiv juhtumil, kui öeldis ei ole umbisikulises tegumoes ega isikulise tegumoe imperatiivis, näiteks *kerɛ lagɛ na loud, tahan püs̀ta öigɛ kogu sellɛ aja* (Emm, A 1955); *tah̀tsin küll ü̯he nädala veel nasa·mma ol̀la, aga mol põld kedagi reak̀imist* (Nis, A 1955); *perremiis ped'i eśi kaŕja man nädäli olõma* (Har, KKI MT 72, 4). Partitiiv esineb sihitise reeglitele vastavalt juhtumil, kui lause on eitav, näiteks: *sia et lase miu silmapilku rahul olla* (Vai, ÜS); *ei püüt̀üd ter̀vet talvõt* (Khn, A 1956); *minä käve liinan nii ruttu, ess olõ ütte nädälittegi* (Plv, A 1956); *Nendaks teie ei suda ühte tundi miñoga*

[19] Vt. A. Ojajärvi, *op. cit.*, lk. 51; L. Kettunen, *op. cit.*, lk. 125; F. J. Petersen, *op. cit.*, lk. 12; E. A. Tunkelo, *op. cit.*, lk. 154.

walwada (UT, 37); ... *se luggu waewab tedda ni vägga, et ta sest ajast... weel mitte üht ööd polle wöinud maggada* (Suve Jaan, 22—23); ... *mitte silmapilku ei mõtleks sina enam...* (Pärn, 33). Objekti reeglitele alluva ajamääruse puhul esineb eesti keeles hulganisti kõrvalepõikeid. Ja nimelt: neil juhtumeil, kus oleks ootuspärane genitiiv, kohtame sageli genitiiviga paralleelselt ka nominatiivset esinemust. Seda esmajoones just kvantiteeti märkivate sõnade puhul, nagu *üks*, *mõni*, *kõik*, *kogu*, *terve*, *natuke*, *veidike*, *tsipakene* jt., näiteks: *kõik eluaeg ta on seal olnd* (Pöi, ÜS); *teńegord olid üks nädal meìsas* (Lih, A 1956); *ta ol'i mõńi aeg siin* (HJn, ÜS); *ma vahitõbääl puìhka raasikõnõ* (Krl, A 1956); *mõńigõrd üt's saa nii peesütädä õt hoìtko, teŕve päiv pit'sitäss* (Se, KKI MT 18, 65); *Üks wanna ellatand, agga nöukas naesterahwas, olli jo mönni aasta pimme...* (MNL 82); *Natuke enne seda küsimust on mu varbale kukkunud üks õel haamer* (Luts, 19); *Mõni hetk valitses sügav vaikus* (Metsanurk, 30). Harvemini esineb see nähtus ka ajalist mõistet tähistava sõna puhul, nagu *nädal*, *hetk*, *päev* jt. Näiteks: *eks ma üks üleannetu ole olnd eluaeg ikka* (VNg, A 1955); *kella ühheksa aal tul'di ja siis oli tuńd ja puoldeist, kuda teda pieìti* (VMr, V 1956); *Talle on tarvis nii anda, et elu aeg mäletab...* (Liiv, 54); *Juba nädal kohtume iga päev...* (Tooming, 343). Millega neid kõrvalepõikeid seletada? Mõned autorid, nagu A. Saareste[20], näevad selliste juhtude puhul eeskätt võõrkeelte mõju. Arvestades seda asjaolu, et säärane esinemus on meie murretes väga laialt levinud, saaksime oletada ainult võõrkeelte väga varast mõju. Usutavamana tundub aga seesugune seletus, mille järgi peaosa etendas analoogiaseadus ja tegemist on eesti keelest enesest tingitud sisemise arenguga.

Nagu teada, esineb jaatavas kõnes sõnaühendis põhiarvsõna, alates arvust *kaks*, alati nominatiivis, sõltumata sellest, kas tegemist on isikulise või umbisikulise tegumoega, imperatiivi või indikatiiviga jne. Nii näiteks kasutame seaduspäraselt nominatiivset arvsõna mõlemas järgnevas lauses: *ootan veel kaks nädalat* ja *oodati veel kaks nädalat*. Tundub usutavamana, et kõnealune seadus laienes üle oma piiride vastavate sõnade sisulise läheduse alusel, hõlmates kõigepealt põhiarvsõna *üks*, seejärel ka muud kvantiteeti märkivad sõnad (nagu *mõni*, *terve*, *kõik* jms.) ja lõpuks koguni ajalisi mõisteid tähistavad sõnad *nädal*, *silmapilk* jt., mis ju samuti märgivad ajahulka. Kui kvantiteeti märkivale sõnale (nagu *natuke*, *vähe*, *veidike* jt.) järgnev aega tähistav sõna seisab eesti keeles üldiselt partitiivis, näiteks: *raasukese aiga õli aige* (Lüg, ÜS); *kruis ikka natuke aèga sial ümmer* (Hag, TRÜ T 6, 5); *ja sääl olìi veidokõnõ*

---

[20] A. S[aareste], «Oli terve aeg haige». Kaitseks. — Eesti Keel 1923, lk. 81.

aìgu (Se, KKI MT 50, 81); *...sai emma nattokesse aega maas olnud...* (Ehstn. Briefe, 78); *Enne aga seisame natukese aega paigal...* (Luts, 43); siis näeme kirde-eesti rannikumurdes, samuti G. Mülleri jutluste käsikirjas partitiivi asemel nominatiivi, näiteks: *käis natuke aeg augu ümber* (VNg, A 1955); *õlen aasta aig juo uotand ja saa ei õle ikke viel maksand* (Lüg, ÜS); *ninck on se Surm sen Issanda üx ürrikene aick sen Surmahauwa siddes piddanud* (Müller, 83). Siingi on usutavasti tegemist käsitletud analoogiaseadusega, mille mõjusfäär rannikumurde osas on laienenud (tõenäoliselt sõnaühendite *mõni aeg, terve aeg, kõik aeg* kaudu) ajamääruse nimetatud vormidele. Mis puutub G. Mülleri vastavasse keeletarvitusse, siis tuleb siin näha rannikumurdelist joont. Selles ei ole midagi üllatavat, kuna Mülleri keeles leidub rohkesti teisigi rannikumurdelisi jooni. Teiselt poolt võiks Müllerile kui saksa emakeelega isikule olla mõju avaldanud otseselt saksa keel. Viimane oletus on aga üsna ebatõenäoline, sest peaaegu kõigi eesti kirjakeele varasema perioodi autorite emakeeleks oli saksa keel, kuid ühelgi neist peale Mülleri ei ole märgatud asjaomast esinemiskuju.

Nagu eelnevast näha, on vastava ajamääruse esinemus eesti keeles objekti reeglitele allumise suhtes väga kirju. Tänapäeva kooligrammatikad esitavad objekti reeglite arvestamise range normina [21], kuid kirjakeel ei näi sellest suurt hoolivat. Arvestades seda, et sihitise puhul vastavad reeglid niikuinii omandatakse, siis ei tohiks nende omandatud reeglite rakendamine asjaomase ajamääruse kohta erilist raskust valmistada. Seetõttu muutuks keel reeglipärasemaks, mis tähendab — lihtsamaks ning selgemaks.

Kestust märkiv ajamäärus (küsimusele *kui kaua?*) esineb eesti keeles sageli sõnaühendina, kus esikomponendiks on kvantiteeti märkiv adverb, järelkomponendiks partitiivne ajalist mõistet tähistav substantiiv. Et adverb on teatavasti muutumatu sõnaliik, siis selle tüübi puhul ei saa objekti reeglite arvestamise küsimus kõne alla tulla. Näiteid: *sie sadu kestab kaua aega* (Jõe, ÜS); *ole vähä aìga, küll ma tule jalamai-d* (Krk, ÜS); *...kumb Euangeliume Oppetuß kauwa ayka...oll errakustututh ninck erraunnututh* (Müller, 90); *...kelle ees ennast kõik Sakste vägevus ja vahvus kaua aega ilma-aegu vaevas* (C. R. Jakobson, 10).

Objekti reegleile alluvale ajamäärusele võib liituda sõnaühendi viimase komponendina ajalist mõistet tähistava substantiivi partitiivivorm, näiteks: *iŋŋake koa natuke aèga* (Muh, ÜS); *sõss jannati puhk aìga* (Hls, ES MT 245); *hulga*

[21] Vrd. näiteks K. Kure ja J. Valgma, Eesti keele grammatika IX klassile, Tallinn 1955, lk. 64; N. Remmel, J. Valgma, E. Riikoja, Eesti keele grammatika keskkooli VIII—X klassile, Tallinn 1957, lk. 176.

aìgo oll maah lumi (Räp, ÜS); *... kes tükki aega Kristiani tallus ollid olnud ...* (Arwelius, 66); *Wanna Luik istus weel hulga aega omma paiga peal ...* (Suve Jaan, 13); *Andres vaatas hetke aega oma põlvedel lebavaid määrdunud labakäsi* (A. Jakobson L, 46).

Kui ajamääruses väljendatakse ebamäärase pikkusega aega, siis kasutatakse selleks tihti partitiivivormi, näiteks: *pesemata vìlla oiti pikka aèga* (Kul, ÜS); *ta olli iki mõ̀nda aìga aìge* (Krk, ÜS); *Nenda käis ta monda aega, ühhest ärra, teise jure ...* (Willmann, 10); *... kellega sina juba mõnda ööd armastusest kaisutanud oled ...* (Pärn, 24); *... tundsin teda juba kauemat aega Tartus* (Tuglas T, 28). Antud ajamääruse tüüpi võib sisuliselt võrrelda osa väljendava osaobjektiga.

Genitiivist on kujunenud vastavaid ajaadverbe, nagu *pea*[22], *kaua*, *niikaua* jt., mis esinevad ajamäärusena: Näiteks: *nii kaua sai maas peètud ...* (Vll, TRÜ T 1, 32); *pìa tehasse pìlla-palla, kaua tehasse kaùnisti* (Mar, ÜS); *nõnnakava kannan kui jõõdan* (Kod, ÜS); *är? saìskui kavva vihma kääh* (Rõu, A 1956); *Nynck sen wymesen peiwe kaes eb tachtis kauwa otada ...* (WK, 61); *Ent pea ei muutu piiritu heldus tigeduseks, kui seda visalt tagasi tõrjutakse* (Krusten, 1433). Huvitav on fakt, et põhja-eesti murretes võib täheldada eitava kõne puhul isegi adverbide osas objekti reeglite kohaselt partitiivset esinemust (*kauat*), näit.: *põle änam mol kauat elada* (Nis, A 1955); *ta ei eland aga kuìgi kauat ja suri pialt selle varšti ära* (Lai, KKI MT 136, 3).

Kestust märgivad peale objektikäänetest tulenenud adverbide veel elatiivne ajaadverb *igavesti* ~ *igavest* ja ablatiivsed adverbid *jäädavalt* ning *igavelt*. Esimesed kaks on eesti murdeis ja kirjakeeles üldised, viimast on täheldatud üksnes vanas kirjakeeles. Näit.: *kis surnd on, see jɛ̀ädavald siit ìlmast kadund* (Emm, A 1955); *igäveste jääb vigäseks* (Mar, ÜS); *lat's jàìje igävess mättä ala* (Har, ÜS); *Ent kä pöha Waimo teotab / sel ei olle ützik Andisandminne iggawelt ...* (WT, 72); *Kuus tuhhat noort Meest läkkitas Wespasianus üh-ühhelhawal iggaweste Orjaks ...* (Hornung, 273); *... millega ta nüüd jäädavalt oli jumalaga jätnud* (Jen. 1893, 27); *Ega sa igavesti seda teha saa* (Tammsaare E, 25). Kui objektikäänetest kujunenud ajaadverbid väljendavad ainult ajalist kestust (küsimusele *kui kaua?*), siis kõnealused määrsõnad (*igavesti, igavelt, jäädavalt*) omavad erinevat tähendusvarjundit: vastates küsimu-

[22] Vt. P. Ariste, Adverbide arenemisest läänemere keeltes. — Teaduslikud tööd pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn 1952, lk. 105.

sele *kui kaua?* märgivad nad siinjuures ajalist lõpmatust.

Kaassõnaliste konstruktsioonide puhul tuleb tähelepanu juhtida järgmisele seigale: kui kaassõna (postpositsioonid *läbi, otsa*) ei lisa sõnale uut tähendust, vaid üksnes rõhutab ning täpsustab käändevormiga esile toodud mõistet, siis allub vastavas ajamääruses noomenivorm objekti reegleile, nagu eespool juba võisime tähele panna [23]. Kui aga kaassõna (näiteks prepositsioonid *peale* ~ *pealt, üle* jt.) annab mõistele uue sisu, siis ei ole kõnealuse ajamääruse suhtes objekti reeglid rakendatavad, nagu: *pääld aastat õli aige* (Lüg, ÜS); *mee oleme peàle neljagümne aašte kala püidn* (Krj, KKI MT 82, 77); *ta oli seal ikke üle oàsta, aga juba jälle ää tuld* (Juu, ÜS); *aaštaig ümbre ańd lehem pilmä* (Räp, ÜS); ...*siis on ta läbbi keige asta terwe ja punane* (Arwelius, 92); ...*se olli agga pissut ülle kolme näddala*... (Faehlmann, 55); *Aastaid ringi ta käis niisiis vabrikuid mööda*... (A. Jakobson L, 117).

B. Küsimusele *kui kauaks?* **vastav kestust märkiv ajamäärus.**

Küsimusele *kui kauaks?* vastav kestust märkiva ajamääruse kõige produktiivsemaks esinemisvormiks nii eesti keeles kui ka lähemates sugulaskeeltes [24] on translatiiv, mis leksikaalseltki on kõige avarama mahuga. Ajamäärus võib tähistada näiteks ajaühikut või selle osa, nagu: *kirjutasid kääd alle, mitmest aastast annab rendi pääle* (Lüg, ÜS); *läks*... *kaheks päevaks, täna ja omme* (HJn, ÜS); *siss panti katess või kolmess pühäbess ähübeŋki* (Krk, ES MT 254, 43); *Se panni ka ühheks ööks omma ellajatte sekka*... (Ehstn. Briefe, 77); ...*seal võib neid paariks aastaks aeda peenra peale kosuma panna*... (Kreutzwald S, 36); ajamäärus võib tähistada mingit täpselt määramata pikkusega ajavahemikku või selle osa, nagu: *jähi silmabilguks soùna üksi* (Ans, ÜS); *kįss on pika vihaga, jäävad eluksajaks vihaseks* (Nis, A 1955); ...*siis oleksime mõlemad eluajaks õnnetud olnud* (Pärn, 40); *Imelik naine, ei saa ta rahu viivukski* (Mändmets H, 50); ...*tõmbus hetkeks nagu häbelikuks* (A. Jakobson L, 19); ajamääruseks võib olla kvantiteeti märkiv adjektiiv, nagu: *lähen einaloòle natukeseks* (Äks, KKI MT 148, 3); ...*see oli kõigest üürikeseks* (Kitzberg M, 31). Translatiiv on andnud ka ajaadverbidele lisa sõnakujude *kauaks*,

[23] Vt. lk. 88—89.

[24] Vt. L. Kettunen, *op. cit.*, lk. 266; U. Tuurala, *op. cit.*, lk. 59; P. Ariste, Vadja keele grammatika. — Nõukogude Soome-Ugri Teadused 9, Tartu 1948, lk. 36.

niikauaks näol, mis võivad esineda vastavalt ajaadverbiaalina, nagu: *ää saa kauas jää* (Tõs, A 1956); *linnukse siristiv alle räśtse all, sõss joba pidit asutem akkame, et teol kavass ei jää* (Krk, ES MT 254, 36); *... ninck temma issi / Christus mitte kouwax wiwima ...* (Stahl, 20); *Ta läheks ju niikauaks eest* (Vilde M, 47).

Translatiivi kõrval võib teistest esinemisvormidest mainida selles tähendusfunktsioonis veel allatiivi ja nominatiivi. Allatiiv, millel on vasteid üksnes soome keeles[25], on eesti keeleski väga ebaproduktiivne. Näiteid allatiivse esinemuse kohta võib osutada vaid murretest, nagu: *kõik asjad jääväd pitkäle* (Lüg, ÜS); *see venib ühna pitkile päiville* (Muh, ÜS); *nüd jäi pikäle ajolõ küllä, ei tulõke pia tagase* (Räp, ÜS); *tųų asi jääss pikäle väèga* (Räp, ÜS); Allatiivi analüütilise esinemuse kohta on murretest ja vanemast kirjakeelest võidud samuti osutada üksikuid näiteid, nagu: *sie veksel on määrämatu aja pääle tehtod* (Lüg, ÜS); *lasti nädala aja piäle puhkusele* (Iis, ÜS); *ta om ajastaja pääle lepüt* (Har, ÜS); *... ja uimast pead weel ürikesse aia peale mahha heitis* (Koidula, 47).

Nominatiivi tarvitamine selles tähendusfunktsioonis ei ole eesti keelele üldiselt omane. Näiteid selle kohta on täheldatud üksnes trükistes, mis on kirjutatud saksa rahvusest kirjameeste poolt eesti kirjakeele varasemal perioodil. Näit. *Sest päwast astik läkkitas temma sedda last iggal näddalal monned tunnid kolituppa* (Arwelius, 6); *... et ta monned päwad weel omma wannematte jure woiks jäda* (Holtz, 46). Tõenäoliselt tuleb siin näha saksa keele otsest mõju.

C. Küsimusele *mitmendat ajaühikut, ajaperioodi?* jne. vastav kestust väljendav ajamäärus.

Küsimusele *mitmendat ajaühikut, ajaperioodi?* jne. vastav kestust väljendav ajamäärus ei sõltu oma vormilt põhisõnast ega lausest. Leksikaalselt ei ole see ajamääruse tüüp kuigi avar: ajamääruseks võib olla sõnaühend, mille esikomponent märgib järjekorrakohta, järelkomponent ajaperioodi, näit.: *mool nüid neljat kuud äi ole küljɛ soènɒajaɒ* (Käi, A 1955); *tųų tütrik käü jo nel'läss aaśtaig kool'il* (Krl, A 1956); *... sest kaugelt palvevend olevat viimast päeva siin* (Tammsaare R, 59); *Mina mehike olen juba mitmendat aega sõjaväljal ...* (A. Jakobson L, 114). Säärane ajamäärus esines läänemeresoome keeltes algselt partitiivsena, nagu seda kinnitavad lähe-

[25] Vt. E. Pajusalu, Läänemere keelte väliskohakäänded (käänete funktsioonid), lk. 144.

mate sugulaskeelte vasted [26]. Eesti keeles on partitiivne esinemus produktiivne. Näit.: *juba kolmat nädälä on aige* (Lüg, A 1955); *mina olen kolmat põlve siin* (VMr, V 1956); *taa käü no teist aestaìga kool'in* (Har, ÜS); ... *aga siis oleks mina viimast aastat tema peremees* (Pärn, 5); *Linn ja vangimaja olid juba mitmendat ööd pimedad* (Krusten, 1451). Partitiivse esinemuse kõrval võib eesti murretes täheldada ka nominatiivset esinemust, näit.: *laps juba viijes kuu moistab kõndida* (Lüg, A 1955); *nüid elan kolmas oàsta ilma sel'sita, igav koa* (Nis, A 1955). Vasteid nominatiivikujudele on märgitud vepsa ja karjala keelestki. Uurijad (L. Kettunen, A. Ojajärvi) oletavad viimase puhul eeskätt vene keele mõju, kuigi Kettunen ei välista vepsa keele puhul ka ellipsi võimalust [27]. Mis puutub eesti keelesse, siis võiks siingi nominatiivsete vormide osas oletada vene keele mõju.

D. Küsimusele *kui pika aja vältel?* vastav kestust märkiv ajamäärus.

Küsimusele *kui pika aja vältel?* vastav kestust märkiv ajamäärus esineb eesti keeles ajaühikut või ajaühiku osa tähistavate substantiivide inessiivi- või adessiivivormidena. Siinjuures on selgesti eraldatavad kaks rühma:

a) ajamäärus, mille vorm ei sõltu oma põhisõnast. Inessiivsena esineb selline ajamäärus põhja-eesti murretes, kirde-eesti rannikumurdes ja kirjakeeles. Näiteks: *sinne mää otsa lendä üks lindu üks kõrd aastas* (Vai, ÜS); *kolm päiva tegime nädalis* (Krj, KKI MT 82, 18); *tema ema anda neli liitrid piima päävas* (Lai, KKI MT 143, 51); ... *üks assi mis agga kolm kord aastas sündis* ... (Koidula, 17); *Olgal on tükike riiet, mida peseb ja kuivatab kümneid kordi päevas* ... (Luts, 46). Et selline esinemiskuju on küllaltki vana, sellele osutavad ka sugulaskeelte vasted [28]. Adessiivsena esineb see tüüp lõuna-eesti murretes, näit.: *siss olli püünetu kat's kerra aastal* (Hel, ÜS); *väikest last mõstassõ kat's kõrd nädälil* (Krl, A 1956); *meil käüdäss kat's kõrd lavvagerikun ajastajal* (Har, ÜS). Adessiivne esinemus on usutavasti hilisem, kuna see on võrdlemisi kitsalt levinud [29].

b) ajamäärus, mille vorm sõltub põhisõnast. Säärase ajamääruse põhisõnaks on alati verbivorm eitavas kõnes. Ajamäärus esineb eesti keeles täiesti üldiselt adessiivsena. Näit.: *tükil ajal põle Klauksel palvedundi old* (Jõe, ÜS);

[26] Vt. A. Ojajärvi, *op. cit.*, lk. 157.
[27] Vt. L. Kettunen, *op. cit.*, lk. 231; A. Ojajärvi, *op. cit.*, lk. 50.
[28] Vt. F. J. Petersen, *op. cit.*, lk. 93; U. T. Sirelius, *op. cit.*, lk. 78; L. Kettunen, *op. cit.*, lk. 277.
[29] Vrd. L. Rannut, *op. cit.*, lk. 71—72.

nüid põle mõnel aal kuulda olnd (Mar, ÜS); *ulgal aastatel ei ole teind enam lina ega kedrand* (Lai, KKI MT 136, 11); *haìgõ inemine ei võta? süvvä? mitmel päävàl suuhtõ* (Rõu, A 1956); *Ais polle ... Kümnel aastal mada künnud ...* (Kr. J. Peterson, 160); *Onu ei lausunud hulgal ajal sõnagi ...* (A. Jakobson L, 138).

Hilisem kirjakeel on tarvitusele võtnud kõnealuse tähenduse edasiandmiseks rea kaassõnu (*jooksul, kestel, vältel, pikku ~ pikkusel* jne.) genitiiviga, näit.: *kas selle aja jooksul saab souna valmis* (Ans, ÜS); *ei lumi tule ühti selle aja piàle* (Jür, ÜS); *ni kahe pääva joosul ol'l ühessagümmend jänest* (Võn, TRÜ T 22, 21); *... mäepõues mitu koobast olivad, mis aastasadade jooksul kinnisadanud* (Kitzberg, 35); *... vanakesed, kes aastasajade pikkusel küllalt ju on näinud ja seda võrd lugupidamist nõuavad* (Liiv, 3); *... siiski on tema, Tõnis, aastate pikku niipalju suutnud kokku hoida ...* (Hint, 78—79); *samast küsimusest on aastate vältel juttu olnud ...* (SV 1956, 14, 1). Selliste kaassõnaliste konstruktsioonide kasutuselevõtmine on kahtlemata tervitatav, sest need konstruktsioonid oma ühetähenduslikkuse tõttu suudavad mõistet palju täpsemalt ning ilmekamalt väljendada kui eespool käsitletud inessiivi- ja adessiivikujud, milledel on peale mainitud tähenduse veel terve hulk teisigi tähendusi ning tähendusvarjundeid.

Adverbidest, mis ajamäärusena märgivad kestust küsimusele *kui pika aja vältel?*, võib esitada allatiivse ajamäärsõna *pikapeale*, näiteks: *pikapääle saab sest ehk asja* (VNg, ÜS); *pikä pääle panetap ärä* (Trv, ÜS); *Pika peale kipub lapsel aeg igavaks minema ...* (Kreutzwald S, 41); *... aga pikapeale võib ta ometi pelglikuks muutuda* (A. Jakobson E, 14) ja terminatiivsed adverbid *seni, senikaua, kuni,* näiteks: *käi poòdis ee, maa tee seni sööma valmis* (Käi, A 1955); *pęan kohta seńnigaua kui elan* (VJg, ÜS); *miis nakass kàema konass härr müüdä lätt, seeńi vàoss kelleŕ kįgõ kullaga maa sisse* (Har, KKI MT 42, 33); *Senni läks agga mees, ja panni rahha potti paigale* (Willmann, 71); *Ja kunni naad magasid, lõi ta maailma ...* (C. R. Jakobson, 9); *Kapten ulatas vennale pooletoobise, perenaise kätte pistis aga kirju sitsrätiku, mis ... tänuga vastu võeti. Sander oli senikaua lambi põlema pannud* (Hint, 73).

E. Küsimusele *kui pika ajaga?* vastav kestust väljendav ajamäärus.

Kõnealune ajamäärus on oma vormilt sõltumatu põhisõnast. Leksikaalselt väljendub seesugune ajamäärus ajaühikut, ajaühiku osa või mingit ajavahemikku tähistava substantiiviga, näit.: *siin*

kodu viel niita, ühe omikuga nad ei saa maha (Jõe, ÜS); *ei selle lühekse ajaga ei tee̯ siäl meìte kedägi* (Tõs, ÜS); *pidid küll söömavahes vakama maha niìtma* (Hag, A 1955); *Minna woi sedda Jummala Kotta maha kisku / nink kolmel Peiwal sedda ülles tettä* (WT, 60); *Se sündis kõik silmapilgul* (Kreutzwald M, 11); *Sm. Talvi ratsionaliseerimisettepanek annab aastas 26 000 rubla kokkuhoidu* (ÕL 1956, 150, 1). Vanemateks esinemisvormideks on eesti keeles inessiiv ja adessiiv. Inessiivi, millele leidub vasteid soome, vepsa ja vadja keeles [30], kohtame eesti kirjakeeles, põhja-eesti murdealal, rannikumurdes ja harvemini lõuna-eesti murdeis. Näit.: *oma viiskümmend viȟku leiȟasid süemavahes väl̀la* (VMr, V 1956); *tuhat viissada pihu pidid ära kam̀mima päävis* (Lai, KKI MT 143, 7); *ma^{k}‿ka‿ks jõùdsõ käv̀vü viis verȧta tunnih* (Rõu, A 1956); *Sedda jo iggaüks om̄as meles ärra wõib arwata, et ... päwas Mustwette ei wõind jõuda* (Faehlmann, 53); *Jakobi hawad said Anna ning Lisa murre al pea parremaks ja näddala päwades aias ta, kui ka nöddralt ja waewalt, jälle wodist üllesse* (Koidula, 67). Adessiiv, omades selles tähendusfunktsioonis vasteid ka soome murretes [31], on tuntud lõuna-eesti murdealal ja vanemas kirjakeeles, näiteks: *noorõlt käve viis verȧta tunnil* (Krl, A 1956); *trak̀turiga veìjeva mehe? tuńnil ki̯iḱ puu? ar?* (Rõu, A 1956); *Kessa kündi künnab teomees 15 raudsülda iggapiddi söma wahhel* (Kontraht, 157). Kõige produktiivsemaks esinemiskujuks tänapäeva eesti keeles on aga komitatiiv. Komitatiivne esinemus on küll hiline nähtus, võrreldes inessiivse ja ablatiivsega, kuid sellest hoolimata on see laialt levinud nii kõigis eesti murdeis kui ka viimaste sajandite kirjakeeles, näiteks: *teinekord saab ü̯he üöga nii palju kalu kui paat kannab* (Lüg, A 1955); *kas saab aaȧtaga val̀mis* (Ans, ÜS); *mina ühe päävaga õmblesin kolm‿bari püḱsi* (Iis, ES MT 238, 36); *taa aòga olõss mul ollu jo^{k}‿kümme ruuȟõ täüt t'śaet* (Har, ÜS); *Miña woin Jummala templi mahhakiskuda, ja kolme päwaga sedda üllesehhitada* (UT, 38); ... *harjukesed piavad talvega kolm sada rubla teenima* (Pärn, 15); *Ja mida kaugemale nihkusid aastatega need ilusad ajad ...* (Tammsaare E, 148); ... *uue tapimasinaga võib valmistada sama hulga voodriribisid ühe tööpäevaga* (RH 1956, 76, 2). Kõnealuses tähendusfunktsioonis tulebki eelistada nimelt komitatiivi, millel pole nii palju teisi tähendusi kui

---

[30] Vt. A. Kannisto, *op. cit.*, lk. 98; S. Latvala, *op. cit.*, lk. 30; L. Kettunen, *op. cit.*, lk. 277; P. Ariste, Vadja keele grammatika, lk. 29.

[31] Vt. E. Pajusalu, Läänemere keelte väliskohakäänded (käänete funktsioonid), lk. 265.

inessiivil ja adessiivil, ja mille rakendamine võimaldab seega mõtet selgemini ning paremini edasi anda.

Antud tüüpi kuuluva ajamäärsõnana võib märkida veel nominatiivset adverbi *silmapilk*, näit.: *sịị on silmabilk valmis* (Ans, ÜS); *õle õige kärme, silmäbi-lk käi ärä* (Kod, ÜS); *Need viimased said silmapilk ära tappetud ...* (C. R. Jakobson, 21); ... *noormees valmistas silmapilk lauale kantud võist üliilusa lõvi ...* (Hermann, 48).

VII. Ajalist algust väljendav ajamäärus.

Ajalist algust (küsimusele *millest alates?*) märkiva ajamääruse vorm ei sõltu põhisõnast ega vastavast lausest. Algseks esinemisvormiks on usutavasti elatiiv, millele leidub rohkesti vasteid teistes läänemeresoome keeltes[32] ja mis on andnud eesti keelde vastava tähendusega ajaadverbe (näit. *ammust, vanast*) ja väga produktiivse fraseoloogilise konstruktsiooni *maast-madalast*, mille primaarseks süntaktiliseks funktsiooniks (nagu ajaadverbidelgi) on olla ajamääruseks. Näiteid viimaste kohta: *maa olɛ ammust senɛ töö pɛɛl* (Käi, A 1955); *see moa kibine jụba vanast* (Nis, A 1955); *moast-madalast juba kel'm* (Trm, ÜS); *ta jo maast-madalast säärne om* (Räp, ÜS); *Ommeti näitab se kirri jo wannast siin ollewad ...* (Holtz, 2); *Wend! mul on laddina, kreka, prantsuse ja itali keel a m̀must käes ja selge ...* (Briefe, 71); ... *mulle on juba maast-madalast meeldinud ikka samavõrra malemängu pealt vaadata kui ise seda kaasa teha* (A. Jakobson E, 120). Konstruktsioon *maast-madalast* on täie õigusega leidnud laia levikuala meie keeleuususes, kuna see suudab selgemini edasi anda vastava mõiste sisu kui selle süntaktilised teisendid *väikesest peale, pisikesest saadik* jms. Kõnealuse tüübi elatiivikujulise esinemisvormi leksikaalne piirkond on lai. Ajamäärus võib tähistada kas ajaühikut, ajaühiku osa, mingit ebamäärase pikkusega ajavahemikku või selle osa, näiteks: *sellest ajast ma luukan* 'lonkan' (Lüg, A 1955); *nę olid jọ alġusest riijus* (Ans, ÜS); *ommuku ao aast pidit sa olem mõìsa nurme pääl* (Krk, ÜS); *tuust aost olõ oŕanu?* (Rõu, KKI MT 101, 2); ... *ja hommikust õhtuni ei olle muud teggemist ...* (Holtz, 8); ... *nüüd sedda kallasaki jo ammust ajast ennam polle ...* (MNL, 67); ... *ja liivatillid ehast puhteni pilliroogus ei vaikinud* (Mändmets H, 10). Peale selle võib säärane ajamäärus

[32] Vt. E. N. Setälä, Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä. — Suomi. Toinen Jakso. 16 Osa, Helsinki 1883, lk. 69; S. Latvala, Lauseopillisia muistoonpanoja Pohjois-Savon murteesta. — Suomi. Kolmas Jakso. 17 Osa, Helsinki 1899, lk. 27; L. Kettunen, *op. cit.*, lk. 292.

märkida kas sündmust, nagu: *minä olõ siin elänü? ki̯i̯k̇ eloaig sǜṅdümisest ku̯ù̯lmisõni* (Plv, A 1956) või koguni konkreetset eset, mis on aja jooksul omandanud keeles ülekantud tähenduse, näit.: *Nii oli see juba gümnaasiumi vanematest klassidest alganud ja siiamaale vältanud* (Mändmets H, 43).

Produktiivsed esinemiskujud elatiivi kõrval on eesti keeles konstruktsioonid elatiiv + postpositsioon *peale* ja elatiiv + postpositsioon *saadik*. Näit.: *lapsest saate käisin merel* (Hlj, TRÜ T 20, 2); *meil on ikke al̀gmisest piàle tänaseni old oinas* (Kad, ÜS); *sest saàndik om ta lõh̀ki mokage* (Krk, ES MT 227, 43); *Sedda olle minna kik piddänu ommast nohrest East sahni* ... (WT, 40); ... *kellega naad jo vanast aeast peale sõbrust pidasid* ... (C. R. Jakobson, 23); ... *ja mina olen mudilasest saadik metsas nagu oma kodus* (Tooming, 280). Nimetatud postpositsioonid ei lisa käändevormile uut tähendust, kuid oma rõhutava, täpsustava ja selgitava funktsiooni tõttu muudavad nad keele ilmekamaks ning paindlikumaks.

Elatiivi kõrval on eesti keeles selles funktsioonis esindatud ka partitiiv. Tuleb kohe tähendada, et see pole produktiivne, esinedes peamiselt vaid kindlates väljendites *ammu aega, ammust aega*. Näiteks: *ammu aiga elan siin* (Lüg, A 1955); *taa am̀must aèga põeb* (VMr, V 1956); *Tarto ümbertkaudo rahwal on ammust aega pruugiks wõetud* ... (EPm, 127).

VIII. Ajalist lõppu väljendav ajamäärus.

Ajalist lõppu (küsimusele *mis ajani?*) märkiv ajamäärus on eesti keeles kõige sagedamini väljendatud terminatiiviga ja konstruktsiooniga *kuni* + *terminatiiv*. Et terminatiiv on elavaks käändeks üksnes eesti keeles, siis pole võimalik teistele sugulaskeelte vastetele osutada kui ainult vadja ja vepsa hilistekkinud terminatiivis esinevale vastavale ajamäärusele. Võib oletada, et terminatiiv selles tähendusfunktsioonis esindab siiski varajast nähtust, kuna ta on eesti keeles väga produktiivne, leksikaalselt üks avaramaid ajamääruse liike ja andnud aegade jooksul keelde suure hulga vastava tähendusega ajaadverbe. Nii näiteks võib ajamääruseks olev sõna tähistada kas ajaühikut, ajaühiku osa, mingit ajavahemikku või selle osa, nagu: *võib elädä ehk kaeksakümne aastanigi* (Lüg, A 1955); *sui jüribäst mih̀klibävani oli kolm pääva nädalis* (Krj, KKI MT 82, 18); *selle ajani (aani) maa põle vi̯i̯l sial käinud* (Juu, ÜS); *kul̈ä·ñja om talvõl õgal pühäbääväl pääle lõùna, muni üüse poolõni üüni?* (Se, KKI MT 50, 8); ... *ja hommikust öhtuni ei olle muud teggemist mul, kui*

tansida ... (Holtz, 8—9); *Ja kas peab see siis nii jääma lõpuni* (Mändmets H, 71). Peale selle võib see tähistada kas kellaaega, näit.: *siss puhassime kella kümneni* (Äks, KKI MT 155, 72); *Õhtul puru väsinud, peab ta kellu ühetõist-kümmneni vokki tallama* ... (Pärn, 45); kindla ajaga seotud tegevust, sündmust, nagu: *äi niiduni polɛ aèga änam medad* (Käi, A 1955); *et kari peris ruùgostini laudan* (Krk, ÜS); *Laske möllembat kaswada Poimo Ajani*... (WT, 27); *Mõistus olli selge surma tunnini* ... (EPm, 215); või koguni eset või asja, mis on aja jooksul omandanud ülekantud tähenduse, näit.: *uuɛ tuhlideni on veel mütu nädald aèga* (Käi, A 1955); ... *oli teada, et kogutud toit jääb napiks, ja sellest ei jätku järgmiste õiteni* (Tooming, 7—8). Asjaomastest ajaadverbidest nimetagem näiteks *siiaajani, sinnaajani, seniajani, homseni, hiljani, tänini, senini, kuni, seni, senimaani* jt., mis võivad lauses esineda vastavalt ajamäärusena, nagu: *sinne ajani pidi uatamaije* (Lüg, ÜS); *õlin senini siin, kui tagasi tulite* (Iis, ÜS); *senimaani ole iki terve ollu* (Krk, ÜS); *Minnosuggune on tännini ilma sesugguse juhhatamisseta korda sanud* ... (Holtz, 1); *Senini on valmistatud üle 6000 aiaposti ja see töö jätkub* (HR 1956, 76, 1). Konstruktsioon *kuni* + terminatiiv väljendab sedasama tähendust mis terminatiivgi, ainult ilmekamalt ning täpsemini, näit.: *rehtesi sai tehtud kuni mardini* (Pha, KKI MT 141, 60); *põen kuńni surmani* (VMr, V 1956); *Sest aeast kunni tänapäwani on enam kui nellikümmend kord kiwwa mahha saddanud* (Kreutzwald M, 94); *Kunstilise isetegevuse ringide all mõistetakse meil paraku kuni tänaseni ikka ainult laulukoori, rahvatantsu- ja näiteringi* (ÕL 1957, 150, 2).

Üheks produktiivsemaks esinemisvormiks on eesti keeles konstruktsioon elatiiv + *saadik*, näit.: *õli surmast saati täis tugev ja tüöinimene* (Lüg, A 1955); *Kihu Mari käis surmast saadik müt'siga* (Iis, ES MT 238, 13); *3. Augusti ku päwal tulli kuiwa ja kuiw taewas jäi meile 28. Augustist sadik* ... (Faehlmann, 55). Seesugune esinemus on rohkem omane murdeile ja eriti vanemale kirjakeelele. Uuem kirjakeel on selle vormi antud tähendusfunktsioonis kõrvale jätnud, sest kõnealuse vormiga antakse edasi ka ajalist algust. Mõtte selguse huvides tuleb seega eelistada konstruktsiooni *kuni* + terminatiiv, kus kaassõna tähendusfunktsiooniks on märkida üksnes lõpupiiri.

Ebaproduktiivse esinemisvormina eesti keeles võib nimetada illatiivi. See on tõenäoliselt küllaltki vana vorm, sest sama nähtust tunneb ka näiteks soome keel [33]. Eesti keele osas on selle kohta näiteid võidud täheldada peamiselt vanemas kirjakeeles ja murretes, nagu: *kevade on ju palju aèga leikusse*

[33] Vt. U. Tuurala, *op. cit.*, lk. 61; S. Patajoki, *op. cit.*, lk. 87.

(Koe, A 1955); *märdiss kaks kad'rina, kad'rinass nel'i jõùlu* (Kod, ÜS); *õdagohe om paĺo aìgo* (Räp, ÜS); *Aitumma küssimast, hiljokeste ikka ühhest päwast teise* (Helle, 373—374). Tänapäeval on terminatiiv tõrjunud selles tähendusfunktsioonis illatiivi tagaplaanile. Päris arhailised on aga konstruktsioonid *omma ~ ommanik* + illatiiv ja *emmis* + illatiiv. Vastavaid näiteid on registreeritud vanast kirjakeelest: *Minu hinge otab sen Issanda päle, sest öchest Homselt, oma sen toise* (Müller, 25); ... *erranis truwist ommanick otza temma jures jehma* (Stahl, 48); *Ja / temma tahap meije jures olla / emmiß se ilma otza* ... (Stahl, 14).

Ajalist lõppu märgivad peale mainitud esinemisvormide veel allatiivsed adverbid *siiamaale* ja *sinnamaale*, mis algselt olid ainult kohaadverbideks; samuti translatiivne adverb *seniks*. Näit.: *jääd sa sönniks siija* (Jaa, ÜS); *siijämaà·le olli periss aìge* (Krk, ÜS); *Agga teie jäge Jerusalemma Linna / senniks / ko teid ehhitadakse Wäga Kõrgest* (Hornung, 252); *Siamale olli assi hea* ... (Koidula, 7); ... *palju aega on veel sinnamaale* ... (Mändmets H, 10).

IX. Ajalist sagedust märkiv ajamäärus.

Sagedust (küsimusele *kui sageli?*) väljendav ajamäärus jaguneb kahte rühma.

1. Ajamäärus, mis sisaldab endas kordumiste arvu, näiteks *külastasin sõpra alati kolm korda nädalas*. Antud ajamäärusse on koondatud tegelikult ajamääruse kaks erinevat liiki: a) kordumist (küsimusele *mitu korda?*) märkiv ajamäärus *kolm korda* ja b) kestust (küsimusele *kui pika aja vältel?*) märkiv ajamäärus *nädalas*. Selletõttu on peetud otstarbekaks kõnealusesse rühma kuuluva ajamääruse käsitlus kõrvale jätta sagedust märkiva ajamääruse raamest ja käsitleda seda vastavalt kordumist ja kestust väljendavate ajamääruse liikide puhul.

2. Ajamäärus, mis ei sisalda endas kordumiste arvu, näiteks *iga nädal kirjutasin koju kirja*. Selline ajamäärus väljendub tavaliselt sõnaühendiga, kus esikomponendiks on pronoomen *iga*, järelkomponendiks ajas korduvat mõistet tähistav substantiiv (*aasta, kevad, öö, sünnipäev* jne.). Kõige vanemaks esinemisvormiks on usutavasti nominatiiv, millele leidub vasteid kõigis teistes läänemeresoome keeltes[34] ja mis on nii eesti murdeis kui ka vanemas ja uuemas kirjakeeles produktiivne. Näit.: *iga‿päev teeb nüid tööd, aga mis‿ta sest saab* (Hlj, TRÜ T 20, 2); *egä päiv tuĺli tųų hal'li hädä pääle* (Har, KKI MT 72, 31); ... *ninck laulame igka pöhapehw meie Kirckode*

[34] Vt. A. Ojajärvi, *op. cit.*, lk. 54.

sees ... (Stahl, 61); ... *need käivad teda siin iga nädal omale tahtmas* (Luts, 65). Vähem produktiivsed selles tähendusfunktsioonis on genitiiv (mille kohta näiteid on kirja pandud murdeist ja vanemast kirjakeelest) ja partitiiv (mille kohta on registreeritud vaid üksikuid murdenäiteid). Näit.: *iga üöd käib küläs* (Lüg, ÜS); *iga ommiku on nüid ilm pilves* (JMd, ÜS); *ega õdagu pidivä laŕskõsõt tälle liťsist minemä* (Võn, KKI MT 36, 3); *õga pühäbäiva om kuľä·ňja* (Se, KKI MT 50, 10); ... *et iga nädala teatava osa metsalindusid lossi pidi muretsema* ... (Kitzberg, 27). Tänapäeval võrdlemisi produktiivseteks kääneteks on inessiiv ja adessiiv, näit.: *igas sekundis sureb üks ja sünnib kaks* (VNg, A 1955); *ma igä vara omigul peän töölle minema* (Vig, ÜS); *linast kooli iga oaštas, vahest viiskümmend köenart ja kudas kellegil lõŋgu oli* (Juu, ÜS); *tämäl egäl uassal laps* (Kod, ÜS); *kuläňja om õgal pühäbäävä̆l* (Se, KKI MT 50, 8); ... *ja temma läkkitas neile iggal kuul rahha* (Arwelius, 36); *Igga näddalis piddi pimamees, kui ta liŋna läks, ni ja ni mitto pütti «Soli proua» jure wima* ... (Jannsen, 16—17); ... *satis emmale iggas näddalas postimehhega paljo terwisid* (Koidula, 29); *«Part», keda oleme kohanud igal suvel oma poegadega vaikses tiigivees ujumas* ... (ÕL 1956, 150, 3). Usutavasti kujunesid genitiiv, partitiiv, inessiiv ja adessiiv kõnealuse tähendusfunktsiooni kandjateks hiljem. Kujunemine oli arvatavasti tingitud sellest, et nominatiiv võis väljendada nii sagedust, näit. *iga päev* (kui sageli?) *tahan süüa* kui ka tegevus- või esinemisaega, näit. *vanaema on nüid külla oodata iga päev* (millal?). Asjaolu, et need ajamäärused nominatiivi puhul vormilt kattuvad ja sisuliseltki on väga lähedased, soodustas asjaomaste ajamääruse liikide segiminekut, nii et sagedust märkiv ajamäärus võis tegevus- või esinemisaega (küsimusele *millal?*) märkiva ajamääruse vastavate esinemisvormide eeskujul hakata väljenduma samuti genitiivi, partitiivi, inessiivi ja adessiiviga.

Sagedust märkivas tähendusfunktsioonis on eesti keeles produktiivsed kaassõnalised konstruktsioonid genitiiviga. Kaassõnadeks võivad sel puhul olla näiteks postpositsioonid *järel* ~ *järele* ~ *järge* ~ *järgi, tagant* ~ *takka* ja prepositsioon *üle*. Näit.: *lauabüha oli kahe kolme nädala takka* (Jõe, ÜS); *veškid jahvatavad üle öhö päävä ehk päävä takka* (Juu, ÜS); *siss lasse mina temäl üle nädäli kohtumajan allgirja anda* (Hel, ÜS); *igä kolmõ aastõ järgi käü kõrra liinal* (Krl, A 1956); *Igga kolme asta taggand sai keik temma wälja ülle sitta* (Arwelius, 69); ... *mis iga kümne minuti takka sündis* ...

(Vilde M, 43); *On aga neid, kes iga uue pooletoobi järgi ikka suuremaks ja suuremaks kosuvad ...* (Hint, 8).

Asjaomase ajamäärusena võib eesti keeles esineda rida adverbe, mis on kujunenud kas nominatiivist (*igakord, igapäev*), partitiivist (*ühtelugu, ühtepuhku*), elatiivist (*harvasti, sagedasti*), allatiivist (*tihtipeale*) või ablatiivist (*harvaldasa, harulda*). Näit.: *tihtibiale jäi linna iljaks* (Jõe, ÜS); *igägerd tämä voitas* (Vai, ÜS); *meneva oaṡta käis üsna sagest voaṫamas* (Vll, ÜS); *nävad piavad paľju luòmi ja ühtelugu miški äpardust nagu eilegi* (Avi, KKI MT 21, 212); *ameṫmiṭs arulda rikas* (Trm, ÜS); *ühtebuhku sai seṅna tüñni juùre viìja, igabääv sai juùre viìja* (Äks, KKI MT 155, 5); *edimelt käiss ütsilugu siijä* (Trv, ÜS); *harvastõ tõõsõga saat kokko* (Se, ÜS); *Minna olle eggä Peiw teije man olnu Jummala Koan...* (WT, 101); *... ja ilm arwaste tulli ta ilma sagita koju...* (Suve Jaan, 65); *... et koolmeister põlvili lastes igakord Anna poole pöörab* (Tammsaare R, 8); *Nad tõusevad ühtelugu oma nüride tiibadega lendu...* (Mändmets I, 61); *...seisvad tihtipeale lausa lagedal...* (Siimisker 1526).

X. Ajalist pidevust märkiv ajamäärus.

Ajalist pidevust märkiv ajamäärus väljendub eesti keeles noomeni käändevormide, kaassõnaliste konstruktsioonide ja adverbide kaudu. Käändevormide abil väljenduv ajamäärus jaguneb sisuliselt kahte rühma: a) ajamäärus, mis märgib tegevuse, olukorra, sündmuse, oleku jne. üksnes pidevat eksisteerimist või puudumist ajas; b) ajamäärus, mis väljendab enamasti tegevuse, olukorra, sündmuse, oleku jne. pidevat muutumist ajas, harvemini ka pidevat eksisteerimist või puudumist ajas.

Esimesse rühma kuuluvad fraseoloogilised sõnaühendid, mille esikomponendiks on ajaühiku ühte poolt tähistav sõna, järelkomponendiks sama ajaühiku teist poolt tähistav sõna, kusjuures nimetatud komponendid võivad olla omavahel seostatud mingi sidesõnaga (*ööd ja päevad, talvel kui suvel* jt.). Kõige produktiivsemaks esinemisvormiks on nominatiiv, näit.: *vennadütar valvas üöd ja päivät minu tütre surivuodi juures* (VNg, A 1955); *suved kui talved käis palla jalu* (VMr, V 1956); *suvi ku taľv pid'i inimene mõìsas olema* (Äks, KKI MT 155, 79); *...ninck meije pehle öhdt ninck pehwat Jummala ehs kaibap...* (Stahl, 72); *Minu akna all rõkkab ööd ja päevad valjuhääldaja...* (Tooming, 265). Arvatavasti on nominatiiv selles tähendusfunktsioonis üks varasemaid esinemisvorme, kuna sel on vasteid teisteski läänemeresoome keeltes[35].

[35] Vt. A. Ojajärvi, *op. cit.*, lk. 52.

Küllaltki produktiivne on tänapäeva eesti keeles adessiiv, näit.: *lõhub tööd suvel kui talvel mes ermus* (Käi, A 1955); ...*et noorik väga tige olla, kes temale ööl ja päeval rahu ei anda*... (Hermann, 36); samuti kohtab keeles partitiivi, näit.: *nee magavad ööd ja pεεva* (Käi, A 1955); *siss pańti üüd ja päivä* (Har, KKI MT 1, 2); ...*eb olle meil Öhd ninck Peiwa rahwo* (Müller, 73); *Ööd kui päwa köndisid wöitja luggematta wäehulgad ülle Wenne piri*... (Koidula, 38). Esimesse rühma kuuluvad veel keeles produktiivselt esinev adessiivne sõnaühend *igal ajal*, näiteks: *valgeid palisi saab igal aal* (Vll, TRÜ T 1, 29); *neid oli igal ajal oŝta* (VMr, V 1956); ...*et meye Jumala igka ayal se eddest tännama* (Müller, 30) ja sõnaühendid *kogu aeg* ja *kogu aja*. Kaks viimast esinemisvormi sõltuvad suurel määral oma põhisõnast ja lausest. Objekti reegleile vastavalt esineb lauses nominatiiv, nagu: *kel sisimine värk on segamiste, siis süö üht toito kogo aig, muidu tieb siest lahti* (Lüg, ÜS); ...*peeti kogu aeg silmas ooteruumi, kus ta Liisiga kahekesi istus* (Krusten, 1420); samuti genitiiv, näit.: *inimε lεhεb kogu aja vanamaks, aigus lεhεb kogu aja nooremaks* (Käi, A 1955); ...*kes kogu aja seda tegevust suure põnevusega pealt vaatavad*... (Mändmets I, 26). Viimase asemel esineb küll sageli ka nominatiiv, nagu: *ma ise kogu aeg mäŋgisin neile pilli* (Krj, KKI MT 82, 23); ...*kuid kogu aeg mu mõtted on ema juures* (Luts, 70).

Teise rühma, kus ajamäärus märgib enamasti tegevuse, olukorra jne. pidevat muutumist ajas, kuuluvad fraseoloogilised sõnaühendid, mille esikomponendiks on aega, ajavahemikku, ajaühikut märkiv substantiiv mingis käändevormis, järelkomponendiks sama substantiiv mingis teises käändevormis (*päev-päevalt, aastast-aastani, põlvest-põlve, aasta-aastast* jne.). Eesti keeles on produktiivsed sellised esinemisvormid, kus esikomponendiks on nominatiivivorm, järelkomponendiks elatiivi- või ablatiivivorm, nagu: *aest-aestald ja päiv-päiväld jääb harvemaks* (Kuu, ÜS); *järg-järjest läheb soojemaks* (Rei, ÜS); *ilm kord-korralt läheb külmemase* (Tor, ÜS); *põ'v-põ'võst olõmi? maal elänü* (Rõu, A 1956); ...*lähheb ta ka päew päwast weel ikka suremaks ja perrekamaks*... (MNL, 15); ...*läks haigus tund tunnilt raskemaks*... (Koidula, 54); *Hall, vihmanõrisev taevas tõmbus kord-korralt ikka enam koomale*... (Hint, 58). Sagedasti kohtame eesti keeles ka selliseid kõnealuste fraseoloogiliste sõnaühendite esinemisvorme, kus sõnaühendi esikomponent on elatiivis, järelkomponent kas illatiivis või terminatiivis, näit.: *saab elätud aastast-aasta vaist*

viisi (Lüg, ÜS); *vihub aaštast-aaštani tǫǫd tiha* (Ans, ÜS); *see joob päevast-päèva ja ilmast-ilma* (Muh, ÜS); *uassass-uassaṅi lähväd pääväd* (Kod, ÜS); *aaštast-aaštaìga lätt iks alate halvõmbalõ asi* (Räp, ÜS); *...siis ta ömmetige aastast aastani ikka suremaks läheb...* (MNL, 24); *...peälegi saab liñna kaupmees ka nähhä, et minna... päwast päwa saan ja weel üllegi jäeb* (Jannsen, 14); *...põlvest põlveni oli juba tema perekonnas poeg isa käest säherdust tarkust pärinud...* (Kitzberg, 38); *...mida sa oled näinud... päevast päeva ja nädalast nädalasse* (A. Jakobson E, 34). Vähem produktiivne on seesugune esinemisvorm, kus esikomponent on nominatiivis, järelkomponent komitatiivis, nagu: *tervüss lätt päiv-päävägе alvõmbõss* (Krl, A 1956); *päiv-päävägä lätt elu viletsämbäss* (Rõu, A 1956).

Samasse rühma tuleb paigutada ka ajamäärus, mis väljendub sõnaga *iga* ja selle juurde kuuluva ajalist mõistet tähistava substantiivi komitatiivivormiga. Säärase esinemuse kohta leidub eesti murdeis ja viimaste sajandite kirjakeeles ohtrasti näiteid, nagu: *iga päivägä saab rohkemb tua* (Lüg, A 1955); *egä aeštaga läävä ao sitõmbass* (Plv, ÜS); *Transi Järri maiaello lähhäb igga päwaga sandimaks* (Mannteuffel, 62); *Kahurimürin kaugeneb iga tunniga...* (A. Jakobson E, 81).

Kaassõnalistest konstruktsioonidest väljendavad ajalist pidevust konstruktsioonid nominatiiv + genitiiv + *järel ~ järele ~ järgi ~ järge* ja nominatiiv + genitiiv + *kõrval ~ kõrva*. Esimene neist on eesti keeles väga produktiivne. Ka teine on tuntud murdeis kui kirjakeeles, näit.: *siis on päiv päivä järel vuodis* (Lüg, ÜS); *pεε pεεva kõŕva pead sa väljas olema* (Käi, A 1955); *latsõ? mäŋgivä? päiv päävä järgi* (Plv, A 1956); ... *kui T'e nii pääv pääva järele üksipäine toore alamate hulgas peate raavitsema* (Bornhöhe, 54); *Ja Ulrich pidas aru — öö öö järgi, külleti ja seliti* (Vilde M, 43). *Päev päeva kõrval oli ta töötanud...* (ÕL 1956, 150, 3). Pidevust märgib eesti keeles veel ajamäärus, mis väljendub ajaadverbidega. Sellised ajaadverbid võivad olla kujunenud partitiivist (*ühtelugu, ühtepuhku, ühtesoodu*), inessiivist (*järges*), elatiivist (*järjest, alajärjest, paigulisti*), allatiivist (*peale*), ablatiivist (*pidevalt*), essiivist (*aina*) või abessiivist (*lõpmata, alalõpmata, vahetpidamata*). Näiteks: *on üks tüütu luom, ta süöks vahetpidamata* (Jõe, ÜS); *ühegorra oli üks va kèibija poiss, oli täìsit täis, mükites paigulist* (Khk, ÜS); *kärmestel on pirin järges, pirisevad peäle* (Vll, ÜS); *alajärjest... käib seal* (Juu, ÜS); *kilter ollu üttebuhku, kubjass käünü vahel tõisen nurmen* (Krk, ES MT 254, 41); *kus sa loŋgit järest*

(San, ÜS); *satass päälle vihma, jääb äi maahha ka?* (Se, ÜS); *et temma wahhetpiddamata ... meie pissokese Ma-kerra ümber piddi jooksma ...* (Kreutzwald M, 5); *Meie süda tuksub lõpmata ööd ja päävad ...* (Kreutzwald S, 9); *... lõng katkeb tihti ja lülid ühtelugu venivad pikemaks* (Luts, 148); *... kes pidevalt informeeris sellest ka täitevkomiteed* (RH 1956, 76, 1).

*

Kokkuvõtteks võime ütelda, et ajamäärus väljendab tegevus- või esinemisaega, ajalist kordumist, kestust, ajalist algust, ajalist lõppu, ajalist sagedust, ajalist pidevust, töö- või tasunormile vastavat ajahulka ja küsimustele *mis ajaks?* ning *mis ajast?* vastavat ajapiiri. Ajamäärus eesti keeles esineb noomeni käändevormidena, kaassõnaliste konstruktsioonidena või adverbivormidena.

Noomeni käändevormide kujul edasi antud ajamäärust kohtame eesti keeles kõige sagedamini objektikäändeis (s. o. nominatiivis, genitiivis ja partitiivis) ja kohakäänetest adessiivis. Nimetatud käändevormides esinev ajamäärus võib märkida paljusid erinevaid tähendusi ning tähendusnüansse: tegevus- või esinemisaega, ajalist kordumist, kestust, ajalist sagedust, ajalist pidevust ja töö- või tasunormile vastavat ajahulka. Teistest kohakäänetest on eesti keeles produktiivsemaks inessiiv, mis märgib tegevus- või esinemisaega, ajalist kordumist, kestust ja töö- või tasunormile vastavat ajahulka. Ka ablatiiv ja elatiiv, väljendades tegevus- või esinemisaega ning ajalist pidevust, elatiiv ka ajalist algust ja küsimusele *mis ajast?* vastavat ajapiiri, on eesti keeles ajamääruse käänetena küllaltki produktiivsed. Sama ei saa väita illatiivi ja allatiivi kohta, mis, esinedes küll mitmes tähendusfunktsioonis (illatiiv märgib tegevus- või esinemisaega, ajalist lõppu ja ajalist pidevust, allatiiv ajalist kordumist ja kestust), tulevad eesti keeles ajamääruse käänetena esile suhteliselt harva. Tegevus- või esinemisaega märkivas tähenduses hakkab endale tänapäeval üha laiemat pinda võitma vahepeal keelest peaaegu välja surnud essiiv. Kõik mainitud objekti- ja kohakäänded on ajamääruse käänetena vanad, ulatudes tõenäoliselt läänemeresoome ühiskeele perioodi. Mõnevõrra hilisemasse aega kuulub ajamääruse käändena terminatiiv, mis, märkides ajalist lõppu ja mõningatel juhtudel ka ajalist pidevust, on produktiivne nii eesti murdeis, vanemas kui ka tänapäeva kirjakeeles. Peale objekti- ja kohakäänete esinevad eesti keeles ajamääruse käänetena translatiiv ja komitatiiv. Mõlemad märgivad tegevus- või esinemisaega ja kestust, komitatiiv peale selle veel ajalist pidevust ja translatiiv küsimusele *mis ajaks?* vastavat ajapiiri. Kui translatiiv ajamääruse käändena esines tõenäoliselt juba ühislääneemeresoome keeles, siis eesti tänapäeva komitatiiv kujutab endast hilistekkinud käänet, mis kujunes alles XVII sajandil.

Sellest ajast peale on ta esinenud ka ajamääruse käändena. Nii translatiiv kui komitatiiv on tänapäeval aega märkivas tähenduses eesti keeles võrdlemisi produktiivsed. Ajamäärus rikastub pidevalt uute vormidega mitmesuguste noomenivormide ja nominaalsete konstruktsioonide arvel. Näidetena olgu siinkohal esitatud ajamääruse hilisemad nominaalsed vormid, nagu partitiivsed sõnaühendid *õhtust ööd, kevadist talvet* jms., konstruktsioonid *sügise poole suve, hommiku poole ööd* jms.

Kaassõnalises konstruktsioonis esinev ajamäärus tuleb eesti keeles kõige sagedamini esile genitiiviga, väljendades tegevus- või esinemisaega, kestust (küsimustele *kui kaua?, kui kauaks?*), ajalist lõppu, ajalist sagedust, ajalist pidevust, töö- või tasunormile vastavat ajahulka ja küsimusele *mis ajaks?* vastavat ajapiiri. Mõnevõrra vähem on seesuguseid konstruktsioone partitiivi ja nominatiiviga; need märgivad tegevus- või esinemisaega ja kestust (küsimusele *kui kaua?*). Ajalist lõppu märgib kaassõnaline ühend terminatiiviga, harvemini illatiivi ja elatiiviga. Kõnealune elatiivne konstruktsioon märgib peale selle veel ajalist algust. Tegevus- või esinemisaega annab edasi veel komitatiivi ja kaassõna ühend. Kõik kaassõnad on tulenenud käändevormidest, mis on aja jooksul minetanud oma põhitähenduse, muutunud abstraktsemaks ja hakanud esile tooma sõnadevahelisi suhteid. Enamik kaassõnadest (näit. *eel, vastu, enne, järel, keskel, paiku, pärast, kohta* jt.) väljendab uusi sõnadevahelisi suhteid. Peale nende esineb seesuguseid kaassõnu (näit. postpositsioonid *läbi* ja *otsa* objektikäänetega, prepositsioon *kuni* terminatiiviga, kaassõnad *ühes, koos* komitatiiviga jne.), mis ei lisa käändevormile uut tähendust, vaid ainult rõhutavad, täpsustavad ning selgitavad juba käändevormis väljendatud ajalist suhet, tuues selle ilmekamalt esile. Kaassõnade moodustumise protsess on pidev nähtus. Eesti keel tunneb selliseid kaassõnu, mis on keeles olnud juba sajandeid (näit. *peale, poole, enne, pärast* jt.). Üksikud kaassõnad on keelest väljagi langenud (näit. kaassõnad-arhaismid *emmis, omma* ~ *ommanik*), kuid palju rohkem on keelde juurde tulnud kaassõnu (hilisematest kaassõnadest nimetatagu näiteks *kestel, vältel* jt.).

Ajamäärus eesti keeles võib väljenduda adverbidega. Nagu arvatakse, on kõik adverbid kujunenud käändevormidest, mis on järk-järgult kaotanud oma nominaalse tähenduse ja omandanud uue, abstraktsema tähenduse. Huvitav on märkida seda asjaolu, et adverbid ajamäärusena väljendavad suurelt osalt sedasama põhitähendust mis vastav käändevormgi. Näiteks analoogiliselt vastava käändega võivad nominatiivsed adverbid märkida tegevus- või esinemisaega, ajalist kordumist (küsimusele *mitu korda?*), kestust (küsimusele *kui kaua?*), ajalist sagedust ja ajalist pidevust; genitiivsed adverbid tegevus- või esinemisaega ja kestust (küsimusele *kui kaua?*); partitiivsed adverbid tegevus- või esinemisaega, kestust (küsimusele *kui kaua?*), ajalist sage-

dust ja ajalist pidevust; elatiivsed adverbid tegevus- või esinemisaega, ajalist algust ja ajalist pidevust; illatiivsed, inessiivsed, essiivsed ja komitatiivsed adverbid tegevus- või esinemisaega; adessiivsed ja ablatiivsed adverbid tegevus- või esinemisaega ja ajalist pidevust; translatiivsed adverbid tegevus- või esinemisaega ja kestust (küsimusele *kui kauaks?*); terminatiivsed adverbid ajalist lõppu. Mõningatel juhtudel võib adverb omandada ka uusi tähendusi, mis vastaval käändevormil puuduvad. Nii näiteks võivad lisaks eespool toodud tähendustele märkida inessiivsed adverbid ajalist pidevust; elatiivsed adverbid ajalist sagedust; allatiivsed adverbid esinemisaega, ajalist algust, ajalist lõppu, ajalist sagedust ja ajalist pidevust; ablatiivsed adverbid ajalist kordumist, kestust (küsimusele *kui kauaks?*) ja ajalist sagedust; translatiivsed adverbid ajalist lõppu, komitatiivsed adverbid kestust (küsimusele *kui pika ajaga?*) ja ajalist algust. Vahel võib käändevormi põhitähendus adverbistumise protsessis omandada uue tähendusvarjundi. Sellist nähtust kohtame näiteks genitiivsete, elatiivsete ja adessiivsete adverbide puhul, mis märgivad kordumist üldse, mitte enam kordumist konkreetsemal kujul, nii et oleks võimalik esitada täpsustavaid küsimusi (*mitu korda?, mitmendat korda?*) nagu vastavate käändevormide puhul. Omapäraseks nähtuseks on asjaolu, et vahel võib kääne ise olla elavast keelest välja surnud, vastav adverbivorm aga eksisteerib asjaomases tähendusfunktsioonis keeles edasi. Seda näeme instruktiivsete adverbide puhul, mis lauses märgivad tegevus- või esinemisaega. Kuigi abessiiv ei tule eesti keeles ajamääruse käändena kunagi esile, võime osutada reale abessiivsetele ajaadverbidele (näit. *lõpmata, vahetpidamata* jt.), mis ajamäärusena tähistavad ajalist pidevust. Vaadeldav seik seletub asjaoluga, et kõnealuste adverbide puhul ei ole tegemist mitte noomeni, vaid verbi abessiivivormidega. Seejuures on vastavatel verbidel olnud ajalist pidevust märkiv tähendus. Tähelepanu väärib veel fakt, et nagu kohakäänded omandasid üsna varakult oma algse, s. o. lokatiivse tähenduse kõrvale temporaalse tähenduse, samuti on mitmed kohaadverbidki (näit. *sinnamaani, siitpeale, siiamaale* jt.) võinud sekundaarselt esineda ajaadverbidena. Adverbistumise protsess on pidev. Nii kohtame adverbe, mis on eesti keeles olnud sajandeid (näit. *kord, jälle, ammu* jt.). Eesti keel tunneb selliseid ajaadverbe, mis lokaliseeruvad kitsal murdealal (näit. *pärakord* jt.), kuid nende kõrval ka seesuguseid, mis on tunginud üle murdepiiride ja eluõiguse võitnud kirjakeeleski (näit. *tookord* jt.). Üksikud vanad ajaadverbid on keelest väljagi langenud, kuid hoopis rohkem on kujunenud uusi. Selle tulemusena on eesti keel kujunenud vormirikkamaks ja ilukirjanduslikule stiilile mitmeti kohasemaks oma paindlikkuse ja mitmekesisuse tõttu.

Et keel on lakkamatus arenguprotsessis, siis ei tule imestada selle üle, et ajamäärus eesti keeles on läbi käinud pika arengutee.

Ta on täiustunud vormilt ja rikastunud sisult vastavalt sellele, kuidas on suudetud kindlaks määrata mitmesuguseid ajalisi seoseid ja suhted objektiivses reaalsuses eksisteerivate esemete ja nähtuste vahel ning neid keeles väljendada.

TRÜKITUD ALLIKATE LÜHENDID

A. Jakobson, E = A. Jakobson, Elu tsitadellis, Tallinn 1946.
A. Jakobson, L = A. Jakobson, Lumi sulab. Igavesed eestlased III. Tartu 1940.
Arvelius = Arwelius, Üks Kaunis Jutto- ja Õppetusse-Ramat, Tallin 1782.
Beekman = V. Beekman, Kibepõllu kolhoosis. — Looming 1955.
Bornhöhe = E. Bornhöhe, Tasuja, Jutustus Eestimaa vanast ajast, Tallinn 1880.
Briefe = Briefe und aus Briefen an den Herausgeber. — Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache. XV Heft, Pernau 1822.
C. R. Jakobson = C. R. Jakobson, Kolm isamaa kõnet, St. Peeterburg 1870.
Ehstn. Briefe = Ehstnische Briefe. Von verschiedenen Ehsten. — Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache. VI Heft, Pernau 1816.
E. Peterson = E. Peterson (Särgava), Paised. Juhtumised ja jutustused Eesti elust, Rakvere 1899.
EPm = Eesti Postimees ehk Näddalaleht, Tartu 1864, nr. 16, 26.
Faehlmann T = F. R. F[aehlmann], Tühhi jut, tühhi lorri, tühhi assi, tühhi kõik. — Tarto- ja Wõrroma Kalender ehk Täht-ramat 1842 ajastaja päle, Tartu.
Göseken = H. Göseken, Nuptiis Reverendi, Praestantissimi, Doctissimique Viri, Reval 1638.
Helle = A. Thor Helle, Kurtzgefaßte Anweisung zur Ehstnischen Sprache, Halle 1732.
Heller = F. Heller, Versuch über das Wesen und den Gebrauch der ehstn. Casen, besonders des sogenannten Nominativs, Genitivs und Accusativs. — Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache. XV Heft, Pernau 1822.
Hermann = K. A. Hermann, Rikka ja vaese pulmad. Külajutukene, Jurjev 1899.
Hint = A. Hint, Tuuline rand, Tallinn 1951.
Holtz = O. R. Holtz, Luggemissed Eestima Tallorahwa Moistusse ja Süddame Juhhatamisseks, Tallinn 1817.
Hornung = J. Hornung, Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramat, Riga 1695.
Hurt = J. Hurt, Pildid isamaa sündinud asjust, Tartu 1879.
Jannsen = J. Jannsen, Neljas Sannumetoja aastal 1851. Ehk: Uut ja wanna Ma-rahwa römuks ja õppetusseks, Tarto.
Jen. 1853 = Jenowewa, üks wägga armas ja halle luggeminne, Pernu 1853.
Jen. 1893 = Kõige täielikum Jenoveva elulugu. Kurb ja õpetlik jutustus Kristoph von Schmidt'i ja Ewers'i järele, Tallinn (1893).
Kitzberg = A. Kitzberg, Maimu. Jutt Eesti muinasajast, Tartu 1892.
Koidula = L. Jannsen (Koidula), Ojamölder ja temma minnia. Üks jut Eestirahwa römuks õppetusseks, Tartu 1863.
Kontraht = Kontraht. Von Hrn. Propst. OE. Ass. und Ritter O. W. Masing. — Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache. XV Heft, Pernau 1822.
Kreutzwald M = F. R. Kreutzwald, Ma-ilm ja mönda, mis seal sees leida on. Tullosaks ja õppetlikkuks aeawiteks Ma-rahwale, Tartu 1848, 1849.
Kreutzwald S = F. R. Ristmets (Kreutzwald), Sippelgas. Teine jagu, Tartu 1861.

Kr. J. Peterson = K. J. Peterson, Laulud, päevaraamat ja kirjad, Tartu 1922.
Krusten = E. Krusten, Noorte südamed. — Looming 1955.
Liiv = J. Liiv, Vari. Lugu lähemast minevikust, Tallinn 1894.
Luts = O. Luts, Vanad teerajad. Mälestusi I, Tartu 1930.
Mannteuffel = P. Graf Mannteuffel, Aiawite pero walgussel, Tallinn 1839.
Masing = O. W. Masing, Anmerkungen ... zu einigen ehstnischen Predigt-Dispositionen des Herausgebers. — Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache XIII, Pernau 1821.
Metsanurk — M. Metsanurk, Punane tuul, Tallinn 1955.
MNL = O. W. Masing, Marahwa Näddala-Leht, Perno 1823.
Mändmets H = J. Mändmets, Hiilid karil, Tallinn (1921).
Mändmets I = J. Mändmets, Isa talus, Tallinn 1913.
Müller = G. Müller, Neununddreißig Estnische Predigten ... aus den Jahren 1600—1606. — Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, Dorpat 1891.
NH 1957, 31 = Noorte Hääl, Tallinn 1957, nr. 31 (6. veebruar).
Pärn = J. Pärn, Oma tuba, oma luba ehk Lahvardi Kristjani ja metsavahi Leenu armastuse lugu, Tartu 1879.
RH 1956, 76 = Rahva Hääl 1956, nr. 76 (29. märts).
Saal = A. Saal, Aita. Jutustus Liivi- ja Eestirahva vabaduse võitlustest 12. aastasaja lõpul, Tallinn 1891.
Schmuul = J. Schmuul, Luuletused. Poeemid, Tallinn 1953.
Siimisker = H. Siimisker, Vähe rõõmu valmistav uudisteos. — Looming 1955.
Stahl = H. Stahl, Leyen Spiegel, Revall 1641.
Suve Jaan = Suwwe Jaan (J. Sommer), Luige Laus, Perno 1843.
SV 1956, 14 = Sirp ja Vasar, Tallinn 1956, nr. 14 (6. aprill).
Tammsaare E = A. H. Tammsaare, Elu ja armastus, Tartu 1934.
Tammsaare R = A. H. Tammsaare, Rahaauk. Pildid Läänemaalt, Tartu 1920.
Tooming = O. Tooming, Luigelend. Kolm jutustust, Tallinn 1956.
Tuglas A = F. Tuglas, Ants Laikmaa seltsis. Katke memuaaridest. — Looming 1955.
Tuglas T = Tuglas, Toompea vanglas. Mälestisi 1905 ja 1906 aastast, Tartu 1930.
UT = Meie Issanda Jesusse Kristusse Uus Testament ehk Ue Seädusse Ramat, Tallinn 1739.
Vilde M = E. Vilde, Mäeküla piimamees, Tallinn 1916.
Vilde R = E. Vilde, Rõugearmid, Tartu 1889.
Wilkoks = T. Wilkoks, Kalli Me-Pissara Kristusse Hawu Paest. Ehk üts lühhikenne Mannitsusse Sõnna kiki Pühhide ning Pattatside wasta, Dorpat 1814.
Willmann = R. W. Willmann, Juttud ja Moistatussed kui ka monned õppetussed maja piddamisse pärrast, Tallinn 1804.
WK = H. Weiss ja P. Johansen, 400-aastane eesti raamat. Wanradt-Koell'i katekismus 1535. aastast, Tallinn 1935.
WT = Meije Issanda JEsusse Kristusse Wastne Testament / Echk Jummala Pöhä Sõnna, Riga 1686.
ÕL 1956, 150 = Õhtuleht, Tallinn 1956, nr. 150 (28. juuni).

Käsikirjalised tekstid ja muud allikmaterjalid

(sulgudes olev esimene number osutab vastava materjali märknumbrit, teine leheküle):
A 1955 = Autori poolt 1955. a. kogutud murdematerjalid.
A 1956 = Autori poolt 1956. a. kogutud murdematerjalid.

ES MT = Emakeele Seltsi murdetekstid.
KKI MT = Keele ja Kirjanduse Instituudi murdetekstid.
KKI Ü = Keele ja Kirjanduse Instituudi murde grammatilised ülevaated.
TRÜ T = Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedri murdetekstid.
V 1956 = H. Viirese poolt 1956. a. kogutud murdematerjalid.
ÜS = ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis asuv rahvakeele sõnavara üldkartoteek.

ОБСТОЯТЕЛЬСТВО ВРЕМЕНИ В ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКЕ (ФУНКЦИИ ЗНАЧЕНИЙ)

ЛЕХТЕ РАННУТ

Резюме

Обстоятельство времени в эстонском языке выражается падежными формами имен, препозитивными и постпозитивными конструкциями и наречиями, причем оно может состоять как из одного слова, так и из нескольких слов, образующих словосочетание. В зависимости от различных функции значения в обстоятельстве времени можно различить целый ряд подгрупп.

1. Обстоятельство времени, обозначающее время осуществления действия или состояния. Наиболее древними формами этого обстоятельства времени следует, по-видимому, считать местные падежи, из которых наиболее продуктивными являются адессив и инессив. Из объектных падежей представлены все три, из других падежей — транслатив и комитатив. Кроме вышеуказанных падежей, обстоятельство со значением времени осуществления действия или состояния может быть выражено наречиями, образовавшимися из форм почти всех падежей, и препозитивными и постпозитивными конструкциями с объектными падежами или с комитативом.

2. Обстоятельство времени, отвечающее на вопрос *к какому времени?* и обозначающее временну́ю границу, выражается в основном транслативом.

3. Обстоятельство времени, отвечающее на вопрос *с какого времени?* и обозначающее временну́ю границу, выражается элативом.

4. Обстоятельство времени, обозначающее количество времени, соответствующее какой-либо норме работы или норме оплаты, бывает выражено инессивом, номинативом или препозитивными и постпозитивными конструкциями с генитивом.

5. Обстоятельство времени, обозначающее повторение действия во времени.

а) В обстоятельстве времени, отвечающем на вопрос *сколько раз?* и обозначающем повторение действия во времени, мы можем

различить продуктивное обстоятельство времени, выражаемое объектными падежами и подчиняющееся правилам объекта, и непродуктивное обстоятельство времени, выражаемое внешнеместными падежами.

б) Обстоятельство времени, отвечающее на вопрос *в который раз?* и обозначающее повторение действия во времени, бывает выражено в основном партитивом, реже — номинативом.

в) Обстоятельство времени, обозначающее повторение действия во времени вообще, выражается наречиями.

6. Обстоятельство времени, обозначающее продолжительность.

а) Обстоятельство времени, отвечающее на вопрос *как долго?* и обозначающее продолжительность, подчиняется правилам объекта. Выражается в большинстве случаев объектными падежами.

б) Обстоятельство времени, отвечающее на вопрос *на какое время?* и обозначающее продолжительность, бывает наиболее продуктивным в транслативе.

в) Обстоятельство времени, отвечающее на вопрос *какую единицу времени?, какой период времени?* и т. д. и обозначающее продолжительность, выражается партитивом, реже — номинативом.

г) Обстоятельство времени, отвечающее на вопрос *в течение какого времени?* и обозначающее продолжительность, бывает в большинстве случаев выражено адессивом и инессивом.

д) Обстоятельство времени, отвечающее на вопрос *за какое время?* и обозначающее продолжительность, выражается адессивом, инессивом и комитативом.

7. Обстоятельство времени, обозначающее начало действия или состояния во времени, выражается элативом и препозитивными и постпозитивными конструкциями с элативом.

8. Обстоятельство времени, обозначающее конец действия или состояния во времени, бывает в большинстве случаев выражено терминативом или конструкцией *kuni* 'до' + терминатив.

9. Обстоятельство времени, обозначающее частоту во времени, обычно бывает выражено словосочетанием, первым компонентом которого является местоимение *iga* 'каждый'.

10. Обстоятельство времени, обозначающее непрерывность во времени, в большинстве случаев бывает выражено различными фразеологическими словосочетаниями.

MÕNINGAID LISAMÄRKMEID DIMITRI MEVESEST

JUHAN PEEGEL

1. Eesti foneetikateaduse ajaloos on muuhulgas mainitud ka Dimitri (Demetrius) Vassiljevitš von Mevese nime. Eriti on esile tõstetud — ja seda täie õigusega — tema 1871. a. ilmunud venekeelset kirjutist eesti keele häälikulistest erijoontest [1], mille kohta akad. prof. P. Ariste märgib muuhulgas järgmist: «Ta toob esile rea huvitavaid üksikasju ... Oluline seik Mewesi töös on see, et esimesena on teadlikult rõhutatud poolpika või isegi pika vokaali olemasolu teises silbis. Kirjutises kõneldakse ka diftongide väldetest» [2].

Alljärgnevates märkmetes püütakse seda lühikest hinnangut omapoolselt täpsustada ja esile tuua seda, mis Mevese töödes on eesti keele seisukohalt huvitavat ning hinnatavat. Seepärast ei ole autor käsitlenud ega püüdnud hinnata tema neid kirjatöid, mis kuuluvad teise ainevalda, ega ka tema kauaaegset tööd pedagoogilisel alal.

Meves oli rahvuse poolest venestunud sakslasi [3], kes väga pikka aega (alates 1854. a.) oli töötanud pedagoogilisel alal vene keele ning kirjanduse õpetajana ja koolide inspektorina Eesti- ja Liivimaal [4]. Nii on ta olnud näit. Valgas, Kuressaare gümnaasiumis, Riia linnagümnaasiumis, hiljem kuni 80-ndate aastate lõpuni eesti rahvakoolide inspektor.

Temast kui inimesest annab üsna huvitava pildi Anton Jürgenstein:

«Sügisel 1888 [on tõenäone, et see toimus siiski paar aastat varem, sest 1887. a. kevadel viidi Meves üle Tallinna inspektoraati — J. P.] lendas siis ka esimese pääsukesena inspektorite

---

[1] Звуковые особенности эстского языка, Аренсбург 1871. Leidub raamatus: Einladung zur öffentlichen Prüfung im Gymnasium zu Arensburg am 17. und 18. December 1871 Vormittags 10 Uhr.

[2] P. Ariste, Eesti keele foneetika, Tallinn 1953, lk. 8; vt. ka Hiiu murrete häälikud, Tartu 1939, lk. 6 ja Eesti keele hääldamine, Tartu 1939, lk. 13.

[3] Vt. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, Энциклопедический словарь, С. Петербург 1896.

[4] Vrd. Список лицам служащим по ведомству Министерства народного просвещения, Санктпетербург 1879, lk. 724.

perest revideerima vana riiginõunik Meves, nähtavalt venestatud sakslane. Ta kõneles segi vene, saksa, eesti ja läti keelt. — — — Minu juurde [Vändra kihelkonnakooli — J. P.] prahvatas ta Torist tulles ootamata sisse. See oli suur pikk vanamees, katkise ja määrdunud mundriga, niisuguse ülespidamisega inimene, keda venelased õigesti «tshudak'iga» ära tähendavad. — — — Ta kõneles igavest Paabeli keelesegu, sest ta pidi koolisid revideerima, kus eesti, läti, vene ja saksa keelt tarvitati. — — — Ta küsis näiteks meie klassis loodusloos lastelt: «Kak kala athmet?»»[5]

Mevese viljakam tegevus eesti keele alal toimus tema olles Kuressaare gümnaasiumi vanemate klasside vene keele ja kirjanduse ülemõpetajaks (1867—1874). Sellel perioodil on ta kirjutanud oma silmapaistvamad tööd eesti keele alal. Väärib märkimist seegi fakt, et ta on huvitunud kohalikust elust ja rahvaluulest ning on püüdnud seda sisendada ka õpilastesse. Nii on ta näit. 1871. a. andnud tertsias semestrikirjandeiks järgmised teemad: Küünlakuu aastalaat Kuressaares; Kuressaare loss; Suvi saartel; Eesti muinaslugu «Kalevipoeg»; sekundas ja priimas muuhulgas: Eesti muinaslugu: Tõll Saaremaal; Kuressaare muuseum; Kustunud kraater Kaalis Saaremaal[6]. Võib-olla oli siin omajagu mõjustusi ka ladina ja saksa keele ülemõpetajalt J. B. Holzmayerilt, kes on tuntud eesti folkloristika ajaloos eeskätt oma teosega «Osiliana» (1872). 1868. a. võis tal olla ka kokkupuuteid Jakob Hurdaga, kes siis töötas samas koolis.

2. Kõige huvitavamad ja arvestatavamad on Mevese tähelepanekud eesti keele foneetika alal.

Lühidalt tutvustab ta eesti keele häälduslikke erijooni oma eesti koolidele määratud vene keele õpiku sissejuhatavas osas[7]. Ta märgib, et eesti keel on kõlav tänu vokaalide ja diftongide rohkusele. Eesti keelele olevat loomuvastane konsonantide kuhjumine ühes silbis ja kui seda juhtubki, siis kasutatavat niisuguseid konsonantühendeid, mis ei riku keele kaunikõlalisust ega raskenda häältamist. Nii olevat kahest kõrvu asetsevast kaashäälikust (mis esinevat ka rohkem sõna lõpus või keskel kui alguses) üks tingimata sulahäälik või *s*.

Täiesti õigesti juhib ta tähelepanu sellele, et tervet rida vene keeles esinevaid konsonantühendeid on eestlasel raske hääldada. Nii valmistavat eestlastele raskusi *l*, *r*, *t*-ga algavad konsonantühendid, kusjuures *r* on raskem hääldada *t* ees (ртуть) kui *t* järel (трава). Raskusi valmistavat eestlastele ka vene huulhäälikute *b*, *p*, *v*, *f* ja *m*-i hääldamine konsonantühendeis mõne teise konsonandi (välja arvatud *l*, *r*, *t*) ees. Kõige

[5] A. Jürgenstein, Minu mälestused I, Tartu 1926, lk. 14.

[6] Vt. Jahresbericht über die Thätigkeit des Arensburgschen Gymnasiums im Jahre 1871, lk. 18—19.

[7] Üks juhhataja wenne kele essimesseks õppetuseks Eesti rahwa kolides Paltimaal, Riia 1870, lk. 6—7. Käsikiri on valminud Kuressaares 1869. aastal.

suuremaid raskusi olevat just *v* hääldamisega sõnaalgulises konsonantühendis, mistõttu lapsed ütlevat mitte взять, vaid звять.

Mevese märkused juhivad tänapäeval tähelepanu sellele, kuivõrd tähtis ja vajalik oleks meil tõsiselt uurima hakata, millised konsonantühendid millistes positsioonides ja kui sageli eesti keeles üldse võivad esineda.

Möödaminnes märgitagu ka mõningaid hääldamisjuhendeid, näit. «Kui sa omma kele otsa allumiste hammaste wasto panned, siis kuulukse sinno kele ja üllemiste hammaste wahhel need köwwad heäled c, ц, ja se kummisew з.» (lk. 11); või: «Kui sa kelekidda omma kurgo lae wasto panned, siis saad sa г, к, х...» (lk. 13). Autor nimetab häälikuid ч ja щ «sossimisse», ж ja ш «kohhisewateks» häälteks.

Sissejuhatava osa lõpus lubab ta varsti välja anda eri raamatukese, mille pealkiri tõlkes kõlaks järgmiselt: «Häälikud ja hääldamine eesti keeles seoses häälikute ja hääldamisega vene keeles». See kirjatöö ilmuski järgmisel aastal Kuressaares, kuigi pisut teistsuguse pealkirjaga [8]. See kahekümne viie leheküljeline kirjutis on kahtlemata kõige väärtuslikum Mevese kasinast pärandist, mispärast oleks ehk õigustatud mõningate huvitavamate tähelepanekute alljärgnev esiletoomine.

Autor ütleb sissejuhatuses: «Selleks et kergendada soovijail omandada isamaa keele (vene keele — J. P.) ja kolme kohaliku keele — saksa, läti ja eesti keele — õiget hääldamist ja õigekirjutust, ma seadsin endale ülesandeks sõnastada mainitud keelte häälikulised iseärasused võrdlevalt ja välja anda eri raamatukeses. Eelseisvas artiklis piirdun lühikeste märkustega eesti keele häälikulise külje kohta. Oma vaatlustes ma kasutasin eesti-saksakeelset piiblit, sõnastikku ja Hupeli grammatilisi märkmeid, kuid minu peamiseks juhendajaks oli ja on eesti keelt kõnelev rahvas ise» (lk. 2)[9].

Seega on vaadeldav kirjutis õieti välja kasvanud vene ja eesti keele foneetikas esinevate nähtuste kõrvutavast vaatlemisest, mida on teostatud praktilise keeleõpetamise seisukohast lähtudes. See asjaolu küll mõnevõrra piirab käsitlust, kuid teisest küljest on autoril silma torganud üks või teine huvitav nähtus, mis on esile kerkinud just võõrkeelega kõrvutamisel.

Kirjutise algul konstateerib autor jälle eesti keele «pehmet» hääldamist, kusjuures eriti pehmed ja meloodilised olevat tallinnamaa (ревельское), saaremaa ja pärnu murre. Lõuna-eesti murre seevastu olevat «kõvema» hääldumisega. Järgnevalt iseloomustatakse üksikuid häälikuid, kusjuures enamail puhkudel on tehtud õigeid tähelepanekuid nende kvaliteedi kohta. Näit. väidetakse väga õigesti, et eesti *o* on veelgi helitum kui vene

[8] Vt. viide 1.

[9] Oma varem mainitud raamatus («Üks juhhataja...», lk. 8) märgib Meves, et ta on eesti keele kohta saanud andmeid preestreilt Jakov Lindenbergilt, Jegor To(o)tsilt, Andrei Ramulilt ja diakon Nikolai Orlovilt.

oma (lk. 5), et eesti *õ* on samuti vähem heliline, kuid kõrgem kui vene ы (lk. 5). Autor märgib näit., et *h*-d sõna algul hääldatakse vaid Lõuna-Eestis, Kihelkonna kihelkonnas Saaremaal ja Hiiu saare põhjaosas (lk. 7), toob õigeid tähelepanekuid *s*-i eri kvaliteedi kohta (lk. 8) jne.

Meves märgib, et eesti keele lühikesed ja pikad vokaalid erinevad oma kvaliteedi poolest vene keele vokaalidest. Eestlaste hääldamise intensiivsus olevat üldse nõrk.

Üsna palju tähelepanu on Meves pööranud astmevahelduse nähtustele, suutmata küll seletada selle mitmekesisuse tõelisi põhjusi. Ta toob näiteid konsonantide «tugevnemise» (azi : azja : assja, lehma (gen.) : lehma (part.), õnne : õnne — lk. 11), nende «pehmenemise» (järg : järje — lk. 12) ja «nõrgenemise» (luud : lua, lõök : lõgi — lk. 12) kohta, kõneleb sarnastumisest (kuld : kulla — lk. 9), «kõvade» kaashäälikute üleminekust samanimelisteks «pehmeteks» (kurk : kurgo, kaks : kahe, kaup : kauba — lk. 10). Õigesti on ta märganud, millistes peakäänetes esineb nõrk, millistes tugev aste (lk. 11—12). Üldiselt aga ei vii Mevese tähelepanekud astmevahelduse tundmist edasi, sest niisuguseid nähtusi ligilähedalt samasuguses aspektis ja täielikumas klassifikatsioonis oli näinud ka Ahrens. Osaliselt on Meves laadi- ja vältevahelduslikke nähtusi käsitanud kui eesti keeles valitseva lühenemistendentsi avaldusi (jõgi : jõe, uba : oa, lugema : loen jne. — lk. 14), kusjuures pääsvat maksvusele ka eesti keele kalduvus eristada sel kombel üht käänet teisest, näit. pikkade vokaalide «üleminekuga» lühikesteks (vaev : vaeva (gen.) : vaeva (part.) — lk. 15).

Esiletõstmist väärib Mevese tähelepanek, et lõuna-eesti murdes (дерптское наречие) esineb afrikaat *ts* (*zagama, zibol, ziga, zuskama*), mujal aga hääldatakse konsonantühendis *ts* kumbki häälik eraldi (lk. 8). Ühendis *ds* hääldavat aga kumbki komponent eraldi, kusjuures viimaseks võib olla kas *s* või poolheliline *z* (mis olevat peaaegu võrdne kreeka *z*-ga), näit. *tsödze* (lk. 9).

Meves on püüdnud jälgida ka kvantiteedimuutuste omavahelisi seoseid. Vastavates arutlustes on ta meile jätnud hinnatava tähelepaneku, nimelt selle, et eesti keeles võib teises silbis esineda pikk vokaal. Mevese prioriteedi selle nähtuse avaldamisel on varem teatavasti esile toonud prof. P. Ariste[10]. Peab aga märkima, et arutlus ise, mille käigus see avastus teoks saab, ei ole päris õige, sest Meves arutleb nii: «Eesti õigekirjutus kasutab kaksikkaashäälikut. Kuid kaksikkaashääliku hääldamine eesti keeles ei nõua kõnelejalt pinget, mida me tavaliselt ühendame kahekordistatud kaashääliku mõistega. Kuid täishäälik, andes rõhu kaashäälikule, kaotab üsna tühise protsendi vältusest: anna mul sulg, дай мне перо! Mitte анна ja mitte ана,

[10] Vt. viide 2.

vaid áнā. Järelikult oleneb siin asi sellest, kuidas hääldada täishäälikut, kuipalju venitada seda esimeses ja kuipalju teises silbis» (lk. 19). Teiste sõnadega, vokaalide kvantiteeti enamvähem õigesti nähes ei suuda Meves teravasti eristada konsonandi (antud juhul *n*-i) esimest ja teist väldet, nähes viimases vaid teatud rõhulisandust. Seepärast märgibki ta joone all, et eesti keeles kasutatakse kaksikkonsonanti kui tingmärki. Konsonantide ja konsonantühendite teist ja kolmandat väldet ta aga eristab õigesti. Seega on teise silbi vokaali «venitamine» siin üles kerkinud arutluse kõrvalkäiguna. Palju selgemini (olgugi mitte trükis) fikseerib selle nähtuse mõni aasta hiljem Nikolai Nolcken [11]. Esiletõstmist väärib aga siin siiski see fakt, et Meves on õigesti aru saanud olulisest vahest eesti ja vene keele hääldamise intensiivsuses.

Päris huvitavalt, esimese silbi kvantiteedi jagunemise resp. ülekandumisega on Meves seletanud ka niisuguseid vältelisi vahesid, nagu luud : luua, löök : löögi, roop : roobi jne., kus käänd- ja pöördsõnade esimene silp «annab osa vältusest (долгота) järgnevale silbile» (lk. 12). Ka seda seletust võiks ehk pidada tõendiks selle kohta, et autor on siin kuulnud teise silbi teatud «venitatust» esimese silbi lühenemise arvel. Kuid pisut varem väidab ta seda, et kaashääliku nõrgenemine toovat kaasa sellele eelneva vokaali pikenemise (lk. 11). Selle kohaselt oleks siis näit. *i* vormis *linna* (omast.) pikem kui vormis *linna* (osastav).

Kuigi Meves ei näi õigesti mõistvat kolmandavälteliste diftongide eri komponentide pikkust ega silbi piiri, on ta tähele pannud diftongide vältevaheldust (ta esitab selle lühenemisnähtuste peatükis), kusjuures ta näeb, et ühe ja sama diftongi eri välted samas sõnas on fonemaatilised (lk. 15).

Eesti kõnekeelele omase lühendamistendentsi kohta on Meves toonud rea näiteid. Samuti on ta esitanud näiteid võõrsõnade foneetilise muganemise ja hääldamisvigade kohta, mida teevad eestlased vene keelt õppides.

Lõpuks ehk vääriksid märkimist ka Mevese seisukohavõtud kirjaviisi küsimustes. Ta pooldab uut kirjaviisi, mille «poolel on kahtlemata tõde ja eelis», kuid see ei olevat paraku veel välja kujunenud ja kalduvat kõrvale tegelikust hääldamisest. Nii ei märgita palatalisatsiooni, ei eristata konsonantide teist ja kolmandat väldet («Pikkade kaashäälikute üleminek lühikesteks on jäetud tähele panemata» — lk. 23)[12], ei märgita *õ*-d seal, kus vaja (keik, moned). Niisiis, Mihkel Veske ja Nikolai Nolckeni foneetilise kirjaviisi taotlustele liitub seega Mevese

[11] Vrd. J. Peegel, Nikolai Nolcken keelemehena ja folkloristina. — ESA IV, Tallinn, 1958, lk. 56—57.

[12] Vastavaile näidetele viidates aga juhatab Meves lugeja hoopis diftongide vältevahelduse juurde.

näol veel kolmaski, kusjuures ta oma seisukohad esitab trükisõnas mõnevõrra varemgi kui kaks eelmainitut. Meves arvab, et eesti keele häälikulist omapära arvestades sobiksid diakriitilised märgid ortograafias paremini kui kahekordsed tähemärgid. Niihästi kirjas kui trükis soovitab ta kasutada ladina tähti.

Kokkuvõttes võime Mevese foneetilistest tähelepanekutest öelda seda, et siin on mõningaid huvitavaid üksikasju, kuid põhiliste seaduspärasuste süstemaatilise ning teaduslikult põhjendatud käsitluseni ei ole Meves jõudnud.

3. Ka Mevese ülejäänud vähenõudlikel eesti keelt puudutavail kirjatöödel ei oleks põhjust peatuda, kui neis mitte ei oleks mõni huvitav lingvistiline tähelepanek, mis töösse on pudenenud nagu möödaminnes, kõrvalseigana.

Eelkõige kuuluksid siia etümologiseerimiskatsed, mis leiduvad tema eespool mainitud õpikus «Üks juhhataja . . .». Nimelt, metoodilistest seisukohtadest lähtudes annab ta õpilastele sõnu, mis eesti ja vene keeles on kõlaliselt sarnased («Juttu tükkid niisuggustest makele sõnnadest, mis wenne sõnnade moodi on», kusjuures venekeelses pealkirjas viidatakse ka sellele, et osa neist on laenatud — vt. lk. 15). Paralleelid on iseenesest väga huvitavad. Näit. leidub siin läänemeresoomelisi laene vene keeles: мызника — mõisnikko, лайба — laev (lk. 21); киньги — kingad, сайку — saia (lk. 22); samuti ka hulganisti tuttavaid slaavi või vene laene eesti keeles, näit. огурцы — ugguritside (lk. 21); бичь — piits, скорби — (hädda), kurbdus, крестной — risti- (lk. 23); неделя — nädal, кожух — kassukas (lk. 24); иго — ikket, грамота — raamat; до корчмы — kõrtsi (on), верста — versta maad (lk. 25), серп — sirp (lk. 26) jt. Esitatud on ka juhuslikke kokkusattumusi, samuti sõnu, mis niihästi eesti kui ka vene keel on laenanud ühisest allikast. Igatahes on niisuguste sõnade (olgu need siis läänemeresoome laenud vene keeles või slaavi-vene laenud eesti keeles, või ka juhuslikud ühtivused) esitamine üsna huvitav lisand läänemere-soome-slaavi keeleliste suhete uurimise ajaloole enne Mihkel Vesket.

Mevese keelealane terminoloogia on mõnetigi kohmakas ja abitu, kuid vahest ehk pakub midagi vastava ala ajaloole, mispärast siit möödaminnes mõned näited «Ühhest juhhatajast . . .»: *heälega* ja *heäleta* tähed (lk. 9) 'vokaalid ja konsonandid'; *aja sõna* 'verb' (lk. 41); *praegune, minnew* ja *tullew aeg* (lk. 41—42); *pea sõnad* (lk. 46) 'nimisõnad'; *isast suggu, emmast suggu, keskmisse suggu* sõnnade ots (lk. 46). Vastavat terminoloogiat sisaldab ka tema konversatsioonileksikon [13], näit. *sõnaliige* 'silp'

[13] Vene Eestikeele sõnade- ja öeldistekogu. Русско-эстский сборник употребительнейших слов и выражений расположенных в систематическом порядке. Rias ja Tartus, 1887. Esimene trükk ilmus pealkirja all: Словарь употребительнейших слов и выражений в русском и эстонском языках. Sõna ja kõnede raamat, mis vene ja eesti keeles kõige rohkem prugitakse.

(lk. 6); *sõnalõpuots* (lk. 6) 'muutelõpp'; *kirjavahemärgid*; *talb*, *komma* 'koma'; *tipp*, *punkt* 'punkt'; *tiputalb* 'punktkoma, semikoolon' (kõik lk. 74); *mõnu* 'rõhk' (lk. 75); *ilmamõnuta* 'rõhutu' (lk. 79).

Eesti murdeist on talle tuttavamad olnud lääne- ja saarte murre, kust leidub tema raamatuis üksikuid sugemeid («Ühhest juhhatajast . . .»: *sullo* (lk. 64) 'nohu'; *umbest* (lk. 104) 'täpselt'; ülalmainitud leksikonist: *turu* (lk. 6) 'turg'; *tuleeli* (lk. 11) 'petrooleum'; *lasn* (lk. 26) 'labidas'; *liusad* (lk. 35) 'uisud'; *leiges* (lk. 40) 'kaalikas'; *reine* (lk. 53) 'käru'; *puumaapidamine* (lk. 42) 'talumajandus').

Venekeelsete sõnade seletamisel on Meves tihti üsna kohmakas (näiteid «Ühhest juhhatajast . . .»: ухитриться — *kavvalust prukima* (lk. 132); раздуться — *ennast inge täis ajama* (lk. 124); leksikonist: примерный — *kes teistele eesmärgiks võib olla* (lk. 1); гимнастика — *liikmeteharjutamine* (lk. 6); отвлечённое понятие — *nägemata aru* (lk. 21); артистка — *kunstinaesterahvas* (lk. 23); дамка — *naesterahva sõjamäng* (lk. 24); игра на билиард — *lauakurnimäng* (lk. 24); злорадный — *teise õnnetuse üle rõõmustaja* (lk. 29); горец — *mägisemaamees* (lk. 33) jt.), kuid selle kõrval ei puudu ka huvitavamaid sõnavaralisi sugemeid (leksikonist: поднос — tassid*ekanne* (lk. 12); парикмахер — *liighiustetegija* (lk. 18); климат — *kohailmad* (lk. 35); канал — *kaevand* (lk. 35); черепаха — *kummiga konn* (lk. 48); резинка — *lastikas* (lk. 4) jt.), millest küll osa on Wiedemannigi kaudu tuttav.

Lõpetaksime sellega oma märkmed sellest kaugeltki mitte esimese suurusejärguga tähest eesti keele uurimise ajaloos. Kuid — nagu me konstateerida võisime — on Mevese vähetuntud ja tagasihoidlikes kirjatöödes seisukohti, mis väärivad meenutamist eeskätt eesti foneetikateaduse ning eesti ja vene keele kõrvutava käsitlemise alal.

НЕКОТОРЫЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ЗАМЕТКИ О ДИМИТРИИ МЕВЕСЕ

ЮХАН ПЭЭГЕЛЬ

Резюме

В 60—80-х годах прошлого столетия в Эстляндии и Лифляндии занимался педагогической деятельностью Димитрий Васильевич Мевес, который, исходя из задач практической грамматики, написал труд «Звуковые особенности эстского языка» (1871),

---

Рига 1876 (vt. ka A. Kask, Ülevaade eesti leksikograafiast 1917. aastani. — Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused I, Tallinn 1955, lk. 158). Esitatud näited on pärit teisest trükist.

а также несколько учебников и словарей. Особенно в первом из названных трудов содержатся некоторые очень ценные заметки о длительности звуков в эстонском языке и о их произношении. Между прочим, Мевес выступает как сторонник новой орфографии и считает, что в письме также необходимо различать все три степени долготы звуков. В одном из своих учебников русского языка, предназначавшимся для эстонцев, Мевес вскользь указывает также на наличие в эстонском и русском языках слов, общих для обоих языков.

Наследие, оставленное Мевесом, представляет интерес прежде всего с точки зрения истории эстонской фонетики и сопоставительного изучения эстонского и русского языков.

ESA VI 1960, Tallinn 1960

KAUKAASIA EESTLASTE KEELEST JA RAHVALUULEST*

GUSTAV VILBASTE

Novembrikuu algul 1884. a. lahkus Kolga ja Kõnnu vallast Kuusalu kihelkonnast üle 40 perekonna ja siirdus Kaukaasiasse, kus nende usaldusmees Johannes Lindvest oli teinud riigimaade valitsuse esindajaga lepingu, et väljarändajatele antakse Musta mere rannikul Aadleri linna lähedal asunduseks 2400 dessatiini maad. Väljarändamisele sundisid inimesi rasked elamistingimused sünnimaal.

Asumistingimused olid Kaukaasias alguses väga rasked. Asustusala oli siin võrdlemisi metsastunud ja selle muutmine viljakandjaks kultuurmaaks nõudis palju tööjõudu. Eriti tegi asumise raskeks malaaria, külmtõbi, mis oli levinud Kaukaasias soistunud aladel. Raskustest saadi aga üle. Väljavalitud maa-alale asutati kaks küla, Salme ja Sulevi, mille elanikkonna moodustasid peamiselt just Kolga ja Kõnnu vallast või ka nende naabervaldadest väljarännanud.

Uude elukohta viidi kaasa oma koduküla murre. Kolgas oli siis ja on praegugi veel kaks murrakut: «maakeel» ja «rannakeel». Need murrakud jäid kasutamisele esialgu ka Kaukaasias, sest rannamehed jäid elama Salme küla lääneossa — Rannakülasse, et oleks võimalik kalastada 3 versta eemal olevas Mustas meres. Maamehed asusid kaugemale mägedesse. Peagi selgus, et kalapüük ei tasunud töövaeva, peamiselt vajaliku turu puudumisel, ja varsti siirdusid ka rannamehed põllutööle ja aiandusele. Kalandusega seoses olevad oskussõnad jäid kasutamata ja maamurrak sai isegi enam-vähem üldiseks.

Nüüd on möödunud 75 aastat sellest, kui rännati välja Kolgast ja jäädi eemale sünnimaast. Asunikel tuli elada grusiinlaste, moldaavlaste, kreeklaste, mingreelide ja teiste kaukaasia mägilaste naabruses, kellega suhtlemiseks jäi vene keel, mida aga ei osanud hästi ei eesti väljarändajad ega Kaukaasia päriselanikud. Ei ole seepärast liigne küsimus, milliseks on kujunenud kõnekeel eestlaste asundustes Kaukaasias möödunud kolmveerand sajandi kestel. See küsimus huvitaski allakirjutanut, kui ta

* Esitatud Emakeele Seltsi koosolekul Tallinnas 13. dets. 1959. Ettekanne avaldatakse lühendatult. — Toimetus.

1959. aasta kevadel mais teostas uurimismatka eestlaste asundustesse, peamiselt Salme ja Sulevi külasse. Olgu tähendatud, et Salme kuulub praegu Stalini-nimelisse, Sulevi aga Viktor Kingissepa nimelisse kolhoosi Abhaasia autonoomses vabariigis Gruusia NSV-s.

Sünnimaast eemal olevate eesti asunduste elanike keelelist arengut on seni võrdlemisi vähe uuritud. Ei ole pööratud sellele vajalikku tähelepanu, kui palju on asunikud omandanud oma ümbruse rahvastelt uusi mõisteid ja väljendeid, peamiselt nende esemete ja nähtuste kohta, mis on asunike praeguses elukohas uued ja mille kohta ei olnud väljarändajatel sünnimaalt lahkudes isegi ettekujutust.

Nagu juba tähendatud, on Salme ja Sulevi küla elanikud välja rännanud Kuusalu kihelkonnast, mille maa- ja rannakülade murrakuga olen võrdlemisi hästi tuttav. Seepärast seadsin enesele ülesandeks leida vastuseid nende külade inimestelt järgmistele küsimustele:

1. Kas Salme ja Sulevi küla elanike kõnes on veel põhilisi Kuusalu murraku sõnu? Kas on unustatud sõnu, mis jäid uutes oludes tarbetuks, näiteks rannakalastusega seoses olevaid sõnu?
2. Milliseid sõnu on juurde tulnud uute olude, esemete, nähtuste mõjul ja millist algupära on need sõnad?
3. Kuidas on säilinud rahvapärased taimenimed? Kuidas on tekkinud nimed nendele taimedele, mis ei esinenud sünnimaal ja mida õpiti vahest tundma Kaukaasias?
4. Millised on kohanimed asunduste külades? Kas on sünnimaalt viidud kaasa kohanimesid? Kuipalju on eestlased andnud looduslikele paikadele omalt poolt uusi nimesid? Kuipalju endisi pärisrahvaste antud nimesid on veel kasutamisel?
5. Kuivõrd tuntakse veel Kuusalu folkloori? Kas on eestlaste folkloori tulnud elemente naabrite rahvaluulest? Kas on märgata igapäevases kõnekeeles naaberrahvaste kõnekäände, mõistatusi, vanasõnu?

Olgu tähendatud, et praegu ei ela enam neid, kes täiskasvanuna sõitsid Eestist 75 aasta eest Kaukaasiasse. Oma matkal kohtasin ma vaid nelja inimest, kes olid Eestis sündinud ja lapsena vanematega Kaukaasiasse välja rännanud: Juuli Ludvik 8-aastaselt, Madis Vestholm 2-aastaselt, Rudolf Tsernjagin 3-aastaselt ja August Tinner 12-aastaselt Võrumaalt Rõuge kihelkonnast 1904. aastal, seega 20 aastat hiljem Sulevi külasse asunud. Kaukaasia asundustes elavad praegu peamiselt teine ja kolmas põlv, lapsed neljanda põlvena neist väljarändajatest, kes 75 aasta eest jätsid maha sünnimaa ja asusid elama võõraste rahvaste keskele.

Uued sõnad töös ja tegevuses. Uued olud tõid kaasa uusi mõisteid, millede väljendamiseks oli tarvis uusi sõnu. Võtame näiteks kasvõi kogukondliku korralduse, mis erines Eestis olevast vallast mitmeti. Kogukondlikud ametid olid venekeel-

sed ja seepärast on loomulik, et eestlaste kõnesse tulid juurde sõnad, nagu *upravleenije*, *tarssina*, *utsastok*, pärast ka *selsoveet*, *kalhoos*, *brigaada* jt. Need sõnad ei tulnud kasutamisele korraga, vaid aegamööda, vajaduse järgi.

Ka tööriistad vahetati uute vastu. Algul aeti läbi kaasaviidud tööriistadega niikaua, kui need osutusid otstarbekaks. Ei olnud ju Eestis väljarändamise ajajärgul põllutöövahendid kuigi täielikud. Harkader oli tähtsamaks tööriistaks põllul, hõlmader ei olund veel tunginud igasse majapidamisse. Kaukaasias osutus harkader alguses täiesti kõlbmatuks, sest siin tuli töötada peamiselt kõplaga, nagu seda kasutasid kohalikud Kaukaasia rahvad. Seepärast oli esimesi uusi sõnu just *sapka* (< vene цапка ~ сапка 'käsikõblas'), mis omandati kaukaaslastelt ühes tööriistaga. Siit ka verb *sapkama*, *sapkatama* 'kõplaga taimi muldama, põldu umbrohust puhastama'. Uued sõnad omandati enamasti vene keelest, mis oli suhtlemiskeeleks eri rahvaste vahel. Tuntakse ka gruusiakeelset sõna *dohha*, mis on muutunud eestlastel *tohkaks*. Seda sõna tarvitatakse siiski sagedamini Suhhuumi ümbruse eestlaste juures.

Asundustes satuti naabriteks mõnigi kord inimestega Eesti eri maanurkadest. Võrumaalane oli naabriks virulasele, Harjumaa inimesed elasid kõrvuti pärnakatega jne. Siin segunesid murrakud ja täiendati üksteist sõnavaralt. Seepärast on loomulik, et Kaukaasia asundustes oli inimeste keel sõnavaralt isegi rikkam kui üksiku maanurga murrak. Seda peamiselt nende mõistete osas, mis viidi kaasa sünnimaalt. Teine ja kolmas põlv ei teadnud seepärast sagedasti enam, kust murrakust üks või teine sõna pärineb.

Tööriistade nimed on Kaukaasia eestlaste kõnesse tulnud peamiselt vene keele vahendusel. Neid sõnu ei ole palju, sest põllu ja aia harimine toimus seal varemalt võrdlemisi primitiivselt. Kui põllunduses hakati kasutama masinaid ja keerulisi põllutööriistu, omandati nendega ühes ka üldtuntud nimed või kohandati need ka eestlastele suupäraseks, nagu *matoor*, *rantal* ~ *randel* ~ *randaal*. Aianduses tuli ploomide kuivatamisel kasutamisele *susni*.

S ö ö g i d. Põlluviljade muutusega tulid muutmisele ka Eestis kasutatavad toidud. Kui peaviljaks tuli rukki ja odra asemele mais, siis muutusid maisitangud ja -jahu tähtsaks toiduvahendiks. Maisipuder, mida peagi nimetati kohaliku nimetuse järgi *mammaliigaks*, oli sagedane toit. Üldiseks muutus ka *turssaa*, mida valmistati aedubadest, tomatitest, baklažaanidest, kurkidest jt. hapendamise teel ja mida tarvitati peamiselt talvel, kui ei olnud saada muud aedvilja. Naabritelt on omandatud mitmeid teisigi toite ja nende nimesid, näit. *kartšoo*, *sašlõk*, *lavass*, *tšahhombeeli*, *vaarennik* jt.

J o o g i d. Eestis oli taludes tähtsamaks joogiks kali, mida kasutati sagedasti ka söömisel kuivale leivale pealerüüpamiseks.

Et odrad Kaukaasias ei kasvanud hästi, ei saadud teha linnaseid ega ehtsat eesti kalja. On püütud teha kalja maisist, puuviljadest, kuid selline kali ei ole laiemalt levinud. *Kaukaasia kaljaks* nimetatakse sagedasti ka veini, mida saadakse veini valmistamisel viimastest jäätmetest ja nimetatakse ka *tööviinaks.*

Muide mainitagu, et Kaukaasia eestlane ei tarvita oma kõnes sõna *vein*, vaid see on ikka kas *viin* ehk *marjaviin.* Meie viin on neil ikka *vodka* ja meie puskar *kihka.* Kuid seda *kihkat* ei aeta mitte kartulitest või linnastest, vaid riknenud ja mahakukkunud puuviljast. Sõna *kihka* on üldtuntud Kaukaasia eestlaste juures, kuigi tuntakse ka põliselanike poolt kasutatavaid nimetusi: *satsa, tšatsa, atsaa,* isegi *hanža.* Käärimata viinamarjamahl on *madžaar* ehk *matsaar.* Sõna *virre* mäletavad veel üksikud vanemad inimesed ja sedagi seoses peamiselt õlle valmistamisega.

Viina, s. o. veini valmistatakse peamiselt kahte sorti. Viinamarjade purustamise järel saadakse käärimisel valged veinid. Kui jätteid veel tambitakse, lisatakse isegi natuke vett, saadakse tumedad veinid. Tambitakse tumedate veinide saamisel jätted veel hästi läbi, lisatakse vett juurde, kaetakse tiheda kaanega (savitatakse kaane servad) ja lastakse soojas käärida, saadakse *tööviin.* See ongi kaukaasia kali, nagu tähendati juba eespool,

Grusiinlaste ja armeenlaste *matsoonit,* mida hapendatakse kettidel rippuvas pikas puunõus sagedase kiigutamisega ja mis meenutab meil valmistatud kefiiri, Kaukaasia eestlased palju ei valmista, kuigi seda üldiselt tuntakse.

T a i m e n i m e d. Eestist välja rännates, olgu Kaukaasiasse, Krimmi või mujale, viisid inimesed kaasa suuremal või vähemal määral oma sünnikoha taimenimesid, nagu neid oli õpitud tundma juba lapsepõlvest peale. Kui need taimed kasvasid ka uues elukohas, nagu näiteks enamik umbrohte, püsisid need nimed. Kaukaasias ei olnud selliseid taimi aga kuigi palju. Ei esine sünnimaa taimi asunduses, jäävad nimed peagi unustusse, või antakse need teistele taimedele, mis on sarnased varemalt tuntud liikidele. Esimene põlv vähemalt mäletab sünnimaalt kaasaviidud nimesid. Nad võisid isegi rikastada oma taimede nimestikku, sest asunduses oli inimesi mitmetest maanurkadest. Eri murretest pärinevad taimenimed segunesid kasutamisel ja viimaks ei teadnud tarvitaja, milline nimi on õige, milline vale. Tavaliselt jäi püsima kirjakeelne nimi, kuna murdeline nimi ununes. Igatahes ei tundnud murdelisi taimenimesid kuigi palju enam teine põlvkond, kes taimi ei olnud oma ümbruses näinudki, vaid oli kuulnud nimesid ainult kirjandusest või ka vanemate jutustustest. Näiteks kinnitas mulle kolmandasse põlve kuuluv ülikooli haridusega noormees, et ta tunneb küll kullerkupu nime, aga missugune see taim on, seda ta ei tea, sest nende ümbruses seda taime ei kasva. Teises ja kolmandas põlves on tarvitusel peamiselt kirjakeelsed nimed, kuigi taime mõnikord ei tunta.

Uutele, ainult Kaukaasias kasvavatele taimedele nime andmine on toimunud mitmes kohas, aga siiski on neil ühiseid jooni. Näib, et asunduste eestlased on käinud läbi üksteisega ja omandanud seejuures ka vajalikud taimenimed. Kirjanduse mõjusid ei saa siin oletada, sest esimese ja teise põlvkonna juures ei olnud vastav kirjandus veel kuigi suur. Uued taimed, mis puudusid sünnimaal, said enamasti kohalike elanike kõnekeeles esinevad nimed. Need nimed võeti kasutamisele kas muutmatult või sagedasti muudetult, vastavalt hääldamisvõimalustele. Uued nimed tekkisid ka võrdluse tulemusena Eestis kasvavate sarnaste taimedega. Kaukaasia taimestik on aga liigirikkam ja taimi palju rohkem kui Eestis, kuid liikide vahet ei oska tavalised inimesed sagedasti märgata ja seepärast on asunike kõnekeeles kasutatavad taimenimed õieti kogunimed ja tähendavad enamikus mitut liiki ühes ja samas perekonnas. Seejuures võib märgata, et Salme ja Sulevi taimenimed erinevad suuresti Linda külade ja Estoonia küla taimenimedest.

Kui Kolga väljarändajad asusid Kaukaasiasse, oli nende vene keele oskus väga väike. Inimesed ei osanud seda keelt ei kõnelda ega kirjutada-lugeda. Seepärast ei tunginud vene keel kuigi tähtsal määral eesti perekondadesse. Taimed, mis olid võõrad, s. o. täiesti tundmatud ja ennenägematud, jäid alguses ilma nimeta, eriti need, mis ei tulnud kasutamisele igapäevases elus. Kui aga taim tungis kuidagi esile töös ja tegevuses, näiteks puud ja põõsad tarbepuudena, õpiti neid põliselanike vahendusel peagi eraldama ja et suhtlemiskeeleks oli vene keel, oli loomulik, et selliste puude nimed kujunesid venekeelsete nimede alusel. Nii tekkisid puude nimed: *graap* (*Carpinus betulus*), *sinaar* (*Fagus orientalis*), *kipariss* (*Cupressus sempervirens*), *alõtsaa* (*Prunus divaricata*), *funduk* (*Corylus maxima*), *vurma* ehk *hurma* (*Diospyros lotus*), ka *kukurus* (*Zea mays*). Üldiselt on taimenimed, mida asunikud omandasid vene keele alusel, enamikus ühtlased ja sarnased, kuigi nende hääldamises võib olla mõningaid erinevusi. Puud, mille sarnaseid kasvas ka Eestis, said nime sarnasuse alusel, sellele vaatamata, kas see oli sama liik, mis meil, või koguni teine. Nimed *mänd*, *kuusk*, *lepp*, osalt ka *kask* muutusid kogunimeks ja neid kasutati puude kohta, mis olid sarnased meie männile, kuusele jne., kuigi need olid koguni teised liigid, kuuse juures isegi teine perekond — nulg (*Abies*). Suudeti puu juures siiski liigi vahet märgata, anti neile eraldav nimi. Nii on Salmes *jõelepp* meie sanglepp (*Alnus glutinosa*), mis kasvab jõekallastel; *mäelepp* (*Alnus barbata*) kasvab kuivematel aladel, mägedel. See liik meil ei esine. Mõned põõsad, mis ei tulnud kasutamisele, ei saanudki nime ja on praegugi ilma kindla nimeta. Näitena toodagu okaspaju (*Hippophae rhamnoides*), mis kasvab tihedate kogumikena küll Musta mere rannal, küll Psou jõe lammil, aga teda ei tunta erilise nime all, vaid

märgitakse kui tarvis üldise nime *kaljutska* all tema asteljate okaste pärast.

Osalt samane protsess toimus ka rohttaimedega. Ka siin oli Eestis kasvava taime sarnasus tähtsal kohal, vaatamata sellele, kas taim oli sama liik, mis Eestis, või teine. Nii on antud kaukaasia taimele *Primula acaulis* nimeks *nurmenukk*, mõnel ka *piimapisar* või *kanavarvas*, milline nimi on sarnasel harilikul nurmenukul (*Primula officinalis*). *Lumelille* nime on saanud *Cyclamen ponticum* Alam-Lindas, kuna Eestis selle nimega märgitakse peamiselt võsaülast (*Anemone nemorosa*).

Aegamööda said sagedamini esinevad taimed, eriti puud ja põõsad endale nimed, mis levisid vähemalt nende külade elanike keskel, kellega oli läbikäimine tihedam. Ja kui ei olnud saada kustki toetust nime õppimisel, loodi mõne agarama ja tähelepanelikuma inimese poolt koguni uus nimi, olgu siis võrdluse, mõju või isegi vaba loomingu alusel. Eestlaste loodud on nähtavasti järgmised taimenimed: *plekkleht* 'kirssloorber (*Laurocerasus officinalis*)', nimi arvatavasti jäikade nahkjate lehtede alusel; *kammelakont* (*Paliurus aculeatus*), nähtavasti selle põõsa lehealusel oleva kõvera astla pärast, sest see meenutab kammelja, s. o. lesta kurgu all olevat kõverat konti, mida kolga randlased nimetavad *ränkrood*, tallinnapoolsetes Ida-Harjumaa randades aga *kusistekont*[1]; *peavalulill* 'kollane alpiroos (*Rhododendron flavum*)', mille õied panevat pea valutama, kui õitseajal liikuda nende lähedal; *tuulepesa* 'puuvõõrik (*Viscum album*)', parasiittaim, mis kasvab suurte puhmastena puude, eriti pirnide otsas ja meenutab tuulepesi ehk nõialuudi Eestis kasvavate kaskede võras, aga ka mõne teise puu otsas'. Samuti on rohttaimede hulgas eestlaste loodud *rebasekakk* (*Cyclamen ponticum*), — selle taime mugul meenutab rebasekakku, millega Eestis mürgitati varemalt rebaseid metsades. Seda nime tuntakse rohkem Salmes ja Sulevis, kuna Alam-Lindas on sama taime nimeks *lumelill*, sest ta õitseb kohe lumesulamise järel.

Sulevis kuulsin ma lõhnava kuslapuu (*Lonicera caprifolium*) nimena *elipuu* ja ka *eliväät*. Kui ma hakkasin selle nime kohta pikemalt pärima, vastas keelejuht: «Meie panime ise selle nime.» Kena väänkasv vajas nime ja et selleks ei olnud ühtki allikat, loodi ise nimi, mis levis laiemalegi. Sellised nimed levivad aga üksnes kitsal alal.

Puid, mida Eestis ei kasva, aga mille nimed olid tuntud kirjandusest, peamiselt vaimulikust kirjandusest, õpiti peagi tundma looduses. Sellised nimed on *õlipuu*, *viigipuu*, *viinapuu*, *palm*, *apelsinipuu*, *sidrunipuu* jt. Õlipuu kõrval on ka *oliivipuu* või *masliina*, mõlemad pärit vene keelest. Palmina esinevad siin pea-

[1] Huvitav on, et nooremad, kes ei tunne enam hästi kalanime *kammilas* 'lesta', on taimenime *kammelakont* muutnud nimeks *kamelikont* ja isegi *kaamelikont*, sest kirjakeelne *kaamel* näib neil olevat kondi juures loomulikum kui *kammelas* ~ *kammeljas* 'lest'.

miselt karuspalmi perekonna (*Trachycarpus*) liigid või ka käärbuspalm (*Chamaerops humilis*). *Kaukaasia palm* 'pukspuu (*Buxus sempervirens*)', nimena on tõlgitud vene keelest. Viljapuud on sama nimega mis Eestiski ja uuemad viljapuude liigid on enamikus pärit vene keelest, näiteks *aiva* pro *aivaa* (*Cydonia oblonga*); *vurma* pro *hurma* (*Diospyros lotus*); *alutsa* pro *alõtšaa* (*Prunus divaricata*), *kissell* pro *kizil* (*Cornus mas*). Erilist tähelepanu väärib aedvilja nimi *põdrasaan* pro *baklažaan* (*Cucumis melongena*). Ladina keele alusel on moodustatud nimi *klemaadiväät* (*Clematis vitalba*), kuid seda nime tundis endine metsavaht. Mispärast Alam-Lindas mujal eestlaste keskel hurmapuud (*Diospyros lotus*) nimetatakse *kummimarjadeks*, ei selgunud mulle vastavatel järelepärimistel.

Ka loomade nimed on tekkinud samadel alustel. Kaukaasias elavate uute loomade nimed on moodustatud enamikus vene keele järgi. Uutest loomadest on paremini tuntud sagedasti kodude ümber hulkuv šaakal (*Canis aureus*), keda nimetatakse *sikaal*, *sikalka*, ka *kalka*. Teisi mägedes elavaid loomi tunnevad hästi vaid kütid. Linde ei esine kodude ümber palju ja seepärast pole nende tundmine silmapaistev. Huvitav on linnunimi *lurt*, mis on antud linnule, kes ei ela Eestis, aga kelle eestikeelseks nimeks loodusteaduslikus kirjanduses on *mesilasenäpp* (*Merops apiaster*). Nimi *lurt* on nähtavasti antud seepärast, et linnu häälitsemine meenutab kuidagi sõna *lurt*. Nii seletavad vähemalt mesinikud, sest need tunnevad hästi lindu, kes sööb nende mesilasi suurel hulgal. Nimi *lurt* on Kolgast päritolevatele inimestele hästi tuttav, sest see tähendab Kolga rannakülades 1) 'kibuvitsa, eriti ta vilja', 2) 'noort sama-aastast männi ja kuuse kasvu okste otsas'. Need tähendused on Kaukaasias aga täiesti unustatud ja sõna on võetud kasutusele linnunimena, peamiselt Sulevis ja Salmes. Konni eraldatakse värvuse järgi (*roheline konn*) või asukoha alusel (*veekonn*, *kuivakonn*). Ka usside eraldamisel on umbes samad põhimõtted (*veeuss*, *saviuss*).

Kohanimed. Salme külas kujunesid talude nimed asutamisel peamiselt nende talunimede järgi, mis oli taludel, kust asunik oli välja rännanud. Olid asunikud ühest ja samast külast, nagu Harast, Sigulast, oli loomulik, et teised hüüdsid inimesi samade nimede järgi, nagu neid kutsuti Eestis kodukülas. Nii tekkisidki Salmes kohe talude nimed: *Aadu*, *Ahu*, *Allika*, *Angaste*, *Hansu*, *Kaasiku*, *Kadapiku*, *Kallepõllu*, *Kaskneeme*, *Lebiku*, *Migu*, *Madikse*, *Tooma*, *Saarukeste* jne. Need kõik on talude nimed Kolga ja Kõnnu vallas. Selline talunimede andmine oli mõeldav just esimesel asumisajajärgul. Teised kohanimed, eriti paiganimed, on antud kas sarnasuse või mõne sündmuse meenutamiseks. Lähedased paiganimed koduküla ulatuses on peaaegu kõik eestlaste antud. Asunduse kohal oli ju täiesti inimtühi metsistunud ala, kus ei olnud inimesi, kes oleksid teadnud varemaid nimetusi. Arvatavasti oli siin varemalt pärismaalastel ka paiga-

nimesid, kuid tšerkessid rändasid välja, nende asemele tulid lähedastesse küladesse kreeklased ja moldaavlased, kes ei teadnud ka endisi nimesid. Seepärast tuli kohtadele ja paikadele anda uued nimed. Vanemad nimed on näiteks jõgede nimed (*Psou, Msõmta, Lopsta, Kelasuuri, Kodori, Besletka*) ja mõned kaugemal olevad mägede (*Mahateri mägi*), osalt ka metsade nimed (*Mihelripsi mets*), mida eestlased kasutavad harva. Eestlaste antud nimed on aga: *Kannatuse mägi, Karuauk, Karusööt, Kitseallikas, Lepalageda, Mungalageda, Sulamaa põld, Raba koppel, Puutäimägi, Kastanimägi, Viigimägi, Sõnajalapõld* jt. Eestlaste antud on ka nimi *Konnalinn*, millega tähendatakse Salmes ja Sulevis praegust Lesselidzet, endist Jermolovski suvituskohta, sest siis, kui eestlased asutasid Salme, kuulus see soostunud ala Salme külale ja siin oli enne kuivendamist suuri hulki konni, kes andsid tüütavaid kontserte. Ja praegugi on kuivenduskraavides õhtuti kõva konnade krooksumist, sagedasti päevalgi.

Sulevis on juba algusest peale talunimed enamikus perekonnanimede järgi. Küla asutajad elasid lühikest aega Salmes ja tulid siis küla praegusesse asukohta, kuhu asutasid uue küla ja nimetasid selle *Suleviks* (ühe asutaja perekonnanimi oli Olev, seepärast sobis hästi Sulevi. Ka Salme küla nime aluseks on olnud «Kalevipojas» esinev nimi Salme).

Talude nimetamine perekonnanime alusel on jätkunud ka järgnevate põlvede juures, kes on asutanud endale uued talud. Teise ja kolmanda põlve inimesed ei teadnudki enam hästi vanu talunimesid ega mõistnudki nende tähendust [2]. Külades asutati vanade talude vahele ja lähedale uusi ning neile ei osatudki panna muid nimesid. Kui näiteks Salmes oli alguses talusid poolesaja ümber, on nüüd külas üle 130 elamu ja neid uusi talusid nimetatakse peamiselt just perekonnanime alusel. Isegi vanad talunimed on unustatud ja nendegi kasutamisel on talu nimetamine perekonnanime järgi muutunud üldisemaks.

---

[2] Saarukeste talu praegune peremees ei teadnud enam, mis tähendab see nimi ja arvas, et see ei tähenda muud kui on talu nimi (*saaruke* 'väike põlluaed külast eemal metsas'). Huvitav on mõne paiganime tekkimine. Näiteks on Sulevis *Abessiina põld*. Enne on selle põllu kohal olnud mets. Abessiinia sõja ajal võetud see mets maha. Töölised ristisid metsa *Abessiinia metsaks* ja kui pärast endise metsa asemele tehti põld, jäi see ka *Abessiina põlluks. Hundiküpsetamise palagani* juures on aastat 30 tagasi hunt jooksnud öösel küttide tulle ja kärvanud, sellest jäänud paigale ka nimi. *Karuaugus*, porises lohus, käinud karud püherdamas, *Karusöödil* aga pähkleid ja pirne söömas. *Paasiki* on nähtavasti eestistatud venekeelsest vastest *Passeka* — lagedal alal on varemalt olnud metsmesila; kuid see raskesti mõistetav nimi on vahetatud Eestis tuntud Paasiku mõisa nimega, mida kolklased hääldavad enamikus *Paasiki*. *Sulamaal* oli enne Salme küla asutamist tükike sulamaad kunagise talu ümber põlluna ja see on jäänudki *Sulamaaks*, kuigi haritav maa on nüüd palju laiem. *Kannatusemägi* on pikaldase tõusuga mägi Sulevi külasse minnes ja nõuab tõesti kannatust seda mäge mööda üles minnes. *Mägedevahe* on kitsas org kahe kõrge mäe vahel Besletka jõega Suhhuumi—Alam-Linda teel.

Praegune eesti keel asundustes. Milliseks on kujunenud eestlaste keel Kaukaasia asundustes? Kui asutati asundustes koolid, pandi neis suurt rõhku eesti keelele. Sellel õppeainel oli siin isegi suurem tähtsus kui asunike sünnimaal Eesti- ja Liivimaa kubermangus. Ka oli siin võimalus kasutada eesti keelt suuremal määral õppekeelena kui emamaal. Seepärast avaldas kool märgatavat mõju eesti keele ühtlustamisele asundustes ja murrakulised vahed vähenesid tublisti teise ja kolmanda põlve juures. Kuid see eesti keel on jäänud oma arengus seisma ja näib püsivat sellisena, nagu ta oli eesti külades käesoleva sajandi esimesel kümnel. Sel ajal tegi ajakirjandus tublisti ühtlustavat tööd Kaukaasia eestlaste kõnekeeles. Hilisemal ajal ei ole aga alati suudetud eesti keele arenemisega sammu pidada ja seepärast pole ime, kui Kaukaasia eestlased kaebavad, et praeguses ilukirjanduseski olevat palju selliseid sõnu, mida nad ei mõistvat. Erialasest kirjandusest, kus esineb palju oskussõnu, ei maksa rääkidagi.

Kui võrrelda praegu Kolga maaküladeş kõneldavat kõnekeelt Kaukaasia Salme ja Sulevi külas kõneldava keelega, tuleb märkida, et viimane on tublisti puhtam murraku omapärasustest ja lähedasem kirjakeelele. Pikkade täishäälikute diftongeerumine on märgatavalt nõrgem. Huvitav on märkida, et Kaukaasias on unustatud mitmedki murdesõnad, mis Kolgas tänapäeval on veel sagedasti kõnes kasutatavad. Ma valisin küsitlemiseks mõned murdesõnad (*kanturane*, *remetes*, *tamukas*, *valg*), kuid neid sõnu enam ei mõistetud. Ka sellised sõnad, nagu *ungas*, *olv*, *perdus*, *reppan*, mis olid seoses suitsutare ja selle õlgkatusega, on unustatud, sest neid ei ole olnud tarvis kasutada. Vanematel inimestel meenuvad need veel nagu «läbi udu», aga kõnes neid ei tarvitata, sest neid esemeidki ei nähta enam oma ümbruses. Merekalastusega seoses olevad sõnad on enamikus ununenud, sest kalandusega pole enam tegeldud aastakümneid. Tuntakse vaid üldisemaid, kirjanduses sagedamini esinevaid sõnu, nagu *võrk*, *noot*, *pullud* jt.

Folkloorist eestlaste asundustes. Folkloor on Kaukaasia eestlaste keskel säilinud halvasti. Nähtavasti ei ole asumisel sattunud sinna häid lauluemasid ja muistendite jutustajaid. Kui umbes samal ajal Kuusalust Simititsasse väljarännanud inimesed viisid kaasa sadu rahvalaule ja hulga muistendeid, ei ole Kaukaasias need sünnimaa aarded leidnud viljelemist, kuigi rahvalaule on üksikud inimesed sünnimaalt kaasa viinud. Nii teatab Jüri Ponamar 1891. a. dr. K. A. Hermannile Kaukaasiast, et ta on kirjutanud üles Salmest umbes 150 rahvalaulu [3]. Aga neid laule ei ole saadetud Tartu ega ole neid ka säilinud. Arvatavasti kirjutas J. Ponamar kui kirjatundja need laulud üles

[3] Tampere, H., Vana Kannel III. Kuusalu vanad rahvalaulud I, Tallinn 1938, lk. 32.

Kaukaasias elavatelt eestlastelt. Ka J. Hermi ja Johannes Tiismuse saadetised 1890-ndate aastate alguses näitavad, et Salmes on rahvalaule tuntud, kuid neid ei ole salvestatud üldistesse kogudesse mainimisväärselt. Arvatavasti ei ole rahvalaulude ja muu folkloori teadmine tõusnud Kaukaasia eestlaste külades sellisele aukohale kui Simititsas. Need ei ole oma aja olude mõjul leidnud vajalikku tähelepanu ja hoog rahvalaulude ning muistendite kogumiseks on vaibunud. Seepärast ei ole saadudki Kaukaasias elavate eestlaste hulgast vähegi tähelepandavat folkloori. Muistendid on unustatud, rahvalaulud kadunud, isegi vanasõnad ja mõistatused on jäänud väga väheseks. Kolga rannas varemalt agaralt peetud sügisesed *jäguõhtud* on Kaukaasias peagi unustatud, osalt ka ehk seepärast, et külades ei olnud talud koos, vaid enamikus üksiktaludena ning raske oli mägistel aladel koguneda kuhugi kokku jäguõhtule, eriti veel seepärast, et õhtul läheb ruttu pilkaselt pimedaks.

Naaberrahvastelt on omandatud vähe niihästi muistendeid, vanasõnu kui ka mõistatusi. Peamiseks põhjuseks on siin see, et eestlaste ja põliselanike vahel ei olnud täiesti arusaadavat keelt, mis oleks teinud kergeks suhtlemise: niihästi eestlased kui ka grusiinlased, mingreelid ja teised põliselanikud ei osanud varemalt rahuldavalt vene keelt, mis oli suhtlemiskeeleks. Ka praegugi ei ole vene keele oskus alati küllaldane, eriti vanematel inimestel. Samuti pole eestlastel läbikäimine naaberrahvastega olnud eriliselt tihe, mispärast ei saagi kuigi palju omandada nende vaimuvara. Ühiselt pühitsetakse vahest matuseid ja ka pulmigi, aga kombed nendel jootudel on liialt erinevad ja seepärast ei suudeta kuigi kergesti süveneda üksteise folkloori. Aga üksikuid muistendeid siiski tuntakse. Asjaajamised naabrite vahel on enamikus lühikesed ja ametlikud.

Eesti folkloori tundmine on eriti nõrk nendel, kes on sündinud Kaukaasias. Noored Kaukaasias üleskasvanud inimesed ei ole õieti kuulnudki rahvalaulu inimeste suust. Neid on loetud vaid raamatutest.

T a n t s u d viidi sünnimaalt kaasa. Ei olnud rahvatantsud väljarändamise ajal enam eriti moes, ei tarvitatud neid ka asundustes. Kuid tants oli lõbutsemistel tähtsal kohal. Kuidas arenesid tantsud Eestis, nii arenesid need ka asundustes. Oli ju varemalt side asunduste ja sünnimaa vahel tihe. Tantsiti peamiselt lõõtspilli, *garmoška* saatel, aga kui selle mängijat ei olnud, tantsiti laulu ja trallitamise saatel. Tähtsamad tantsud olid polka, valss, reinlender, polkamasurka.

Asumise järel ei olnud alguses pille. Jootudel mängiti ringmänge ja noored tantsisid enamikus mingi tantsulaulu järgi. Siis tuli lõõtspill, viiul ja viimaks kannel. Torupilli ei mäletata asundustes. Kui pärast asutati puhkpillikoorid, käisid need sagedasti ka perekonnajootudel mängimas, sealhulgas ka tantsuks. Erilisi andekaid pillimehi ei mäletata, sest nende tähtsus on

olnud igapäevases elus võrdlemisi väike. Enamasti on pillimängimine olnud jõudeaja tegevuseks, elukutselisi pillimehi ei mäletata. Põliselanike mänguriistad ei ole eestlaste keskel levinud.

Lõppkokkuvõtteid. Kümnete aastate eest siirdus sünnimaalt Eestist mitmest maanurgast eestlasi muile maile. Seal olid mitmeti teistsugused elamistingimused ja looduslikud olud. Uued elutingimused tõid kõnekeelde uusi sõnu, rikastasid eestlaste sõnavara. Uued mõisted laenati peamiselt elukoha naabritelt kas puhtal kujul või mugandatult. On loodud ka uusi sõnu, kasutades võrdlusi ennetuntud mõistetega või kohandades endises asukohas kasutatud sõnu uues tähenduses. Kuid kas tuleb neid uusi sõnu ja mõisteid pidada eesti sõnavaraks? Minu arvates küll. Kui see on nii, kas ei tule siis panna tarvilikku rõhku sellise sõnavara kogumisele eesti asundustes üle kogu maailma, kus aga elavad eestlased. Neid uusi sõnu, mis on asundustes muutunud vajalikeks igapäevases elus, tuleks koguda hoolikalt ja liita eestlaste üldsõnavarasse, kusjuures rahvakeelest erinevad sõnad märgitakse vastavalt nende kasutamispiirkonnaga.

О ЯЗЫКЕ И ФОЛЬКЛОРЕ ЭСТОНЦЕВ, ПРОЖИВАЮЩИХ НА КАВКАЗЕ

ГУСТАВ ВИЛЬБАСТЕ

Резюме

Более 40 семейств из северо-эстонских волостей Колга и Кынну переселились из-за тяжелых условий жизни приблизительно 75 лет назад на Кавказ, где они основали сёла Сальме и Сулеви (теперь в Абхазской АССР). Весной 1959 года автор статьи посетил названные сёла, чтобы выяснить, поскольку слова прежнего родного говора сохранились в речи жителей сёл Сальме и Сулеви, насколько их разговорный язык обогатился за счет новых слов и понятий и т. д. При исследовании выяснилось, что в их разговорный язык вошли новые понятия и слова главным образом из русского и грузинского языков. Речь жителей названных сёл ближе к литературному языку, чем говор, на котором теперь говорят в Эстонии в селениях Колга. В целом же язык названных пунктов более архаичен, чем современный эстонский литературный язык. Эстонского фольклора сохранилось у переселенцев немного.

HARULDASI SÕNU KIRDE-EESTI RANNIKUMURDEST

MARI MUST

Aastakümnete jooksul eesti murretest kirjapandud sõnavarakogud oma ümmarguselt 1 100 000 sõnasedeliga võimaldavad saada rohkem või vähem täieliku ülevaate eri murrakute sõnavaralisest koosseisust. Eesti murdesõnavara koondkartoteek, mis ühendab põhiliste sõnavarakogude rikkused juba kogu tähestiku ulatuses, moodustab üsna tugeva lähtekoha plaanitsetava «Eesti rahvakeele sõnaraamatu» koostamisele asumiseks ning on muutunud asendamatuks ainekoguks mitte ainult keeleteadlastele, vaid ka folkloristidele, etnograafidele ja teiste naaberteaduste esindajatele. Ometi on senistes kogudes veel väga palju lünki nii otseselt sõnavara kui ka sõnade tähenduste ja fraseoloogia osas. Iga uus sõnavarasaadetis murdekogujailt osutab õige ilmekalt, kui võrratult rikkam on elav rahvakeel selle ülestähendustest arhiivis. Sõnavarakogudes leiduvate puudujääkide väljaselgitamine ja täiendava järelkogumise organiseerimine on praegu eesti murdeuurijate üheks tähtsamaks ja kiireloomulisemaks ülesandeks.

Tõhusat kaasabi sõnavaraliste andmete kogumisel ja kontrollimisel on osutanud kohapeal töötavad murdekorrespondendid. Emakeele Seltsile on viimastel aastatel kohalike kaastööliste poolt saadetud mitmeid väärtuslikke sõnavarakogusid, mis toovad rohkesti täiesti uudset materjali isegi nendest murrakutest, mille kohta meil on olemas süstemaatilised sõnavarakogud (Lüganuse, Karksi, Kuusalu, Häädemeeste, Valjala jm.). Korrespondentide kogutud sõnavaralise ainestiku tutvustamiseks laiemale keelehuviliste ringkonnale tõi «Emakeele Seltsi Aastaraamat V» põimiku haruldasemaid lääne-eestilisi murdesõnu.

Käesoleval korral esitame sadakond haruldast ja seni registreerimata või ainult üksikteatega noteeritud murdesõna kirde-eesti rannikumurde alalt. Valimik on koostatud nimetatud murdealal töötavate kaastööliste Endel Metsa (Jõhvi), Aino Källo (Lüganuse) ja Edgar Lilheina (Kuusalu) viimaste aastate sõnavarasaadetiste põhjal.

eluhiir: *eloiir* (silmas) 'närviline tõmblus inimese ihul' (Lüg).

elgutama: *elgotama* 'mingit eset kelkides eemalt näitama' — *midä sa elgotad, tuo siije sie asi* (Lüg).

enkalad: *eŋkalad* 'riidehilbud' — *saaks ka omale paremad eŋkalad ümbär* (Jõh).

hantal: *hantal*, g. *-a* 'räbal, kalts' — *torm tegi rüsä peris hantaluks* (Kuu).

haukima: *haukima* 'õhupeegeldusena üles kerkima' — *maa otsad haukivad, tuleb meretuuld* (Kuu).

hervenduma: *hervendümä* 'vähenema, nõrgenema (tuule kohta)' — *nüüd paistub tuul vähä hervendümä* (Kuu).

hiisik: *hiisik*, g. *-gu* 'alati vallatusteks valmis laps' — *sie on nii hiisik, sidä täüdüs vähä kuritada* (Kuu).

hiuga: *hiuga* 'vähe, natuke' — *sidä palka makseti siel ka nii hiuga. Valada kas on viel pudelis hiuga viina* (Kuu).

hiutama: *hiuta/ma, -da* 'kergelt pesema' — *hiudin meres pesu. Tänä pidäs vähä permandu hiutama* (Kuu).

hollama: *holla/ma, -da* 'hoolitsema, talitama' — *ma olen käünd neije luomi hollamas* (Kuu).

hoomama: *huoma/ma, -da* 'tähele panema, märkama' — *kas tei ei huomand kui ma viitasin* (Kuu); vrd. Hlj *ōmama* 'id.'.

hommama: *homma/ma, -da* 'muretsema, varuma' — *lähän homman metsäst venele külgvitsad* (Kuu).

hüüding: *hüüdiŋg*, g. *-e* 'õrn jääkirme, tardunud kord veel' — *joba on meri hüüdiŋges* (Kuu); vrd. Kuu *hûɒüma*, VNg *ûɒima*, Krk *üìɒüme* 'hanguma; tarretama'.

ihan: *ihan* ~ *ihna* (uus) 'üsna, päris, täiesti' (Kuu).

inestama: *inestäma* 'inetuks pidama' — *tädä inestäsiväd kõik, kuda mina sis tämäle läksin* (Lüg).

ivendama: *ivendäma* 'ivama, noppima ube kaunadest' — *õhtate sai ikke ubi palgudest ivendäda* (Lüg); vrd. ka Lüg *ivittamma* 'id.'; Lüg *ivamaije*, K, I, M *ivama*, V *jüvämä* 'odrateri okastest puhastama'.

jenkama: *jeŋka/ma, -da* 'kohale seadma, reguleerima' — *liete paulad* ('võrgu ülemist serva veepinnal hoidvate puutünnikeste paelad') *olid kohale jeŋgatud* (Kuu).

jovetsema: *jovetsema* 'tõrelema' — *jovetsin poistega, viskasid auskari mere* (Kuu).

kaaduma: *kaaduma* 'tasakaalu kaotama, kalduma' — *paat kaadus toisele külile* (Kuu).

kalgutama: *kalgutama* 'asjatult kaasas kandma; enesega ühes kutsuma' — *kautad vällä, mis sa kalgutad tädä kaasas. Said nüüd lapse terve päivä oma järäl kalgudetud* (Jõh).

kallistama: *kallistama* 'kallutama' — *tuul kallist venet tugevast* (Kuu).

kangane: *kaŋgane* 'linane' — *naised kandsid mõisatüöl ruutulisi kaŋgaseid sielikuid* (Lüg); vt. ka Jõh *kaŋɢane* 'kodukootud riidest'.

karvistuma: *karvistuma* 'luitunud välimusega, pleekinud' — *paat on ninda karvistund* (Kuu).

keikus: *keikus* 'õieli' — *vahib kael keikus* (Jõh); vrd. Kod *kēɢòn, kēɢoǩkiǐle* 'pea seljas'.

klassima: *klassima* '(sõdureid) värbama' — *ommiku läks uvesta poissisi klassima* (Lüg).

koerkahles: *kuerkahles* (tegema) 'hooletult, ülepeakaela' — *sai aga kudagi kuerkahles tehtud* (Jõh); vrd. Lüg *kahle* 'koerakaelanurga tegemisel palgisse raiutav õnar'; vrd. ka Kad *üle ku̯ĕraɢaĕla teɢema*, Plt, KJn *koĕraɢaĕla teɢema* 'ülepeakaela t.'

kogema: *kogema* 'meres olevatest püünistest saaki ära tooma' — *aŋŋerja rüsi lähäme huomigul vara kogema* (Kuu).

kogima: *kogima* 'koksima (mune)' (Lüg).

koiatama: *koijatama* 'tähele panema' — *porudin ukse pääle, siis viimaks koiat, tegi ukse lahti* (Kuu).

koidur: *koidur*, g. *-a* 'raskest haigusest peaaegu paranenud' — *on kaunis koidur juba* (Jõh).

koigutama: *koiguta/ma, -ta* 'üle teiste (ka müüri, aia jms.) vaatama' — *küll ta koigutas kael pikkal. Vanapoiss koigutab terve sene ommiku siijepuale* (Jõh).

kollustama: *kollusta/ma, -ta* 'oma piskust teisele andma' — *kust minagi enamb kollustan* (Jõh).

kugistama: *kugistama* 'küljeli, kummuli ajama' — *tänä püüs lausa kugistada* (Kuu).

kuihkama: *kuihka/ma, -da* 'kiiresti ja salaja teadustama' — *kiegi läks kuihkas tämä isäle* (Lüg).

kuritama: *kuritama* 'hoiatama, karistusega ähvardama' — *ei sie ka kurida ühtä oma lapsi* (Kuu).

kurrustama: *kurrustama* 'suikuma, tukastama' — *ma vaide kurrustasin, en magand ühtä* (Lüg); *kuurustama* 'lühikest uinakut tegema (voodis lamades)' (Jõh); vrd. Lei *mà râźikstę kùrùda* 'ma natuke suigun'; Lut *kuroťtama* 'tukastama, uinuma'; vrd. ka Räp *kuřva̧uṡ* 'suigak, lühike uinak'.

kõrrevõimalt: *kõrrevõimalt* 'värskelt, noorelt' — *sie sai kohe kõrrevõimalt* (mehele), *vai lierisärgi siest* 'sai kohe pärast leeri mehele' (Jõh).

köhka: *köhkä* 'kõrk, uhke, ennast täis; moenarr; puuduliku mõistusega' (Jõh).

köndili: *köndili* 'pikali (voodis)', (Jõh); vrd. Lüg *köntälli* 'kummuli (näit. ämber, lüpsik)'.

köömakil: *küämäkali* 1. 'küürutades, käpuli' — *tuli ninda küämäkali*; (?) 2. 'pikali' — *õlen vähä aig küämäkali, siis annab* (valu) *järälä* (Jõh); vrd. Kod *köǩmäǩkiǐle* 'küürakili, ettepoole küürus, nina maas'.

lakatama: *lakkatama* 'laginal naerma' (Jõh).

largin: *largin*, g. *-a* 'joomar, tööpõlgur' — *sidä largina mei oma paadiseura ei oda* (Kuu); vrd. Hlj *lɔrɢin, -a* 'looder, joodik'.

larima: *larima* 'palju, vahet pidamata jooma' — *larib vasta ääd siis jällä vuade ujub* (Jõh).

laum: *laum*, g. *-a* 'õli v. rasvakord veel' — *vesi laumas rannal, kus kilu pesti. Kalla öli meresse, sen laum ottab laine maha* (Kuu); vrd. Kuu *laum, -a* 'õhuke jääkord'.

linnuleib: *linnuleib* 'käolina' (Lüg).

loibe: *loiped* 'praagid, riismed' — *vein rannald kassile kala loipe* (Kuu).

lojama: *lojama* 'lööma' (hrv.) — *selle lohele täüdüb pähä lojada, muidu hüppäb viel üle parda* (Kuu).

luipunud: *luipund*, g. *-nne* 'kondine, luine' — *no küll vade on luipund tursk* (Kuu).

lõmisema: *lõmisema* 1. 'lõõmates ja suitsu ajades põlema' — *reijetua ahi sai küttä rontidegä nied ei lõmisenned*; 2. 'mustaks saama, määrduma' — *üliriided sai kierädä palaka sisse, muidu õlesid lõmisenned* (Lüg).

lõõdama: *lõõdama* 'asjatult ringi hulkuma' (Jõh).

lügastama: *lügästämä* 'palju tulema, palju saama' — *küll nüüd vade lügästäb kilu* (Kuu).

lüüd: *lüüdi* 'lõikust, õnne' — *nuar naine majas, vanamel on nüüd lüüdi* (Jõh).

melskama: *melskama* 'mässama, jantima; ka vallatlema' — *oled sen moduriga melskand kaua aiga* (Kuu).

muru: *murud* 'mõrra osad, millest koosneb mõrra tiib, nn. maaaed' — *rüsä murud kogu jamuda* (Kuu).

mõik: *mõik*, g. *-i* 'uhke' — *tämä õli nuorelt viks ja mõik, pidäs ennäst paljust* (Lüg).

mõtrijas: *mõtrijäs*, g. *-e* 'must, määrdunud' — *tõist niisikest mõtrijäst ei õle küll kuski* (Lüg).

mürsk: *mürsk*, g. *-ü* 'vali tuul, torm' — *vesi touseb, taidab mürskü tulla* (Kuu).

niibal: *niipal*, g. *-a* 'lihaviil' — *omal lihaniipalad pannul ja viel süömätä* (Lüg).

niveldama: *nibeldämä* 'näpitsema, näppudega mudima' — *kukkusin kääluu randmest katki, läksin luupainajale* ('luu paigalepaneja juurde'), *sie nibeldäs ja nibeldäs, aga ei saand asja* (Lüg); vrd. Jõh (*sęrme*) *niveläɒ* 'sõrmeliikmed, liikme vahed'.

nogi: *nogi*, g. — 'köiest aas noodatiiva otsas, kuhu seotakse veoköie ots' (Kuu).

nure: *nure*, g. *-ja* 'nukker' — *torm lohkus vergud, tegeb nurejaks* (Kuu).

nuru: *nuru*, g. — 'nõu piima jahutamiseks (plekist, all servas auk, kust sai piima välja lasta, kuna koor jäi nõusse)' (Jõh).

nuusk: *nuusk*, g. *-u* 'mürk' — *külärahvas sossodeti, et valitsejä emändäle annetu nuusku* (Lüg).

närvakil: *närväkällä* 'lamaskil, poollebades' — *ole hiuga närväkällä, ehku valu rambib* (Kuu).

nögalik: *nögälik*, g. *-u* 'väike heinakuhi (halv.)' — *oh üks pisike nögälik on* (Jõh).

nüllik: *nüllik*, g. *-u* 'väike pudel' (Lüg); vrd. Lüg *nülk, nülkkä* 'kõige väiksem viinamõõt, pool kortlit'.

nüllinina: *nüllinenä* 'püstninaline inimene' — *oe nüllinenäda, vahib nenä nüllis* (Lüg); vrd. Vll *nina nìllis* (vahtima) 'uudishimulikult vahtima'.

oiastama: *oijastama* 'avaldama, teatama' — *vana tooke* ('kombe; taya') *järel ei tohtind oma kalasaaki oijastada* (Kuu).

oinastama: *õinastama* 'välja tegema' — *andasin tõsele võmmu kukla, õles ehk õinastandki* (Lüg).

oksitama: *õksitama* 'tüli norima' (Jõh, Lüg) — *ah sa akkad õksitama* (Lüg).

okutama: *okkotama* 'minna kavatsema' — *õlen juo ammu okkotand, aga ei saa teile tulla* (Lüg).

oleska: *oleska* 'suur, tugev inimene' — *võttas endäle naise, igävese oleska* (Lüg).

pabelema: *pabele/ma, -da* 'nihelema, tammuma; kartlikult siiasinna vaatama' — *obone akkas latti ies pabelema, pabeles ja tahi üle üppädä* (Lüg); *pabeles ja pabeles ja viimast tõisi üläs ja läks* (Jõh); vt. Lüg *papelema* 'id.'.

pahrama: *pahra/ma, -da* 'tuisanud teel vaevaliselt edasi liikuma' (Jõh); vrd. Jõh *pahrama* 'püherdama'.

pankima: *paŋkima* 'käima' — *jala paŋkisid tulla sene maa* (Jõh).

pengama: *peŋga/ma, -da* 'magama, põõnama' — *kävin pääle lounat vähä peŋgama* (Kuu).

pihtima: *pihtima* 'paadiehitusel lauaservi kokku suruma' (Kuu).

pirastama: *pirastama, -ta* 'lõhki kärisema, rebenema; katki tegema, lõhkuma' — *vett ei või sisse jättäda, külm pirastab lõhki; pirastand* 'rumal' — *oled ikke va pirastand* (Jõh); vrd. Khk *piraṫtama* 'lõhkema, pakatama (näit. käenahk, püksipõlved); katkema'.

pledima: *pledima* 'kiiresti sööma, helpima' — *kass pledib suoja piimä* (Lüg).

pombutama: *pombotama* 'poolsosinal kõnelema' — *midä te pombodata viel üöse, ajata unest üles tõised* (Lüg).

potsutama: *potsotama* (Lüg) ~ *potsutama* (Jõh) 'hästi toitma, toiduga hellitama' — *minu emäl õli pali lapsi, ei tämäl õld aiga meid potsotada, seimä mida õli* (Lüg); vrd. Trm *poťsiťtama* 'kostitama, võõrustama'.

purgalane: *purgalane*, g. *-se* 'kootud eseme harutamisest saadud lõng' — *purgalastest tehtud* (Jõh); vrd. eR *purgama* 'harutama, üles harutama'.

põdevil: *padevilla* (olema) 'haiguse pärast raskemast tööst

hoiduma' — *olen vähä aigu padevilla, külläp näge kas praavib* (Kuu).

põllaus: *põlläüs*, g. *-kse* 'plahvatusel tekkiv suitsusammas; järsku algav tüli' — *soja ajal oli merel palju miini põlläüksi* (Kuu).

põnse: *põnse* 'lämmatav soe' — *ilm nii põnse, ei seŋgä voi niitä* (Kuu).

pörune: *pörüne*, g. *-se* 'isekas, kinnise iseloomuga, alati halvas tujus olev inimene' — *sie nii pörüne, ei seŋgä saa asju ajada* (Kuu).

rangastama: *raŋgastama* 'jõuga korrale sundima' — *poissid on mend nii ponikuks, ei emä jaksa neid enämb raŋgastada* (Kuu).

rehkama: *rehkama* 'lootma' — *mihed rehkasid igä keväjäse kudu pääle* (Kuu).

rehkamus: *rehkamus*, g. *-e* 'kandam; pahmakas' — *üks igavine rehkamus tuli ülävält kaela. Tuli, mailma rehkamus seljas* (Jõh).

remutama: *remutama* 'lebades puhkama' — *remudimme hüä tügü aiga* (Kuu).

ridisk: *ridisk*, g. ? 'haiglane' — *elu aig õli niisikene ridisk, aga vahi, kui vanast elas* (Jõh); vrd. Lüg *ritisemma* 'haiglane olema, virelema'.

robu: *robo* 'padrik' — *mää all õli suo ja robo, tümä, sinne ei võind obosegä ligi mennä* (Lüg).

rogitama: *rogitama* 'näppama' — *juba on paadist auskar ärä rogidetud* (Kuu).

ronklama: *roŋklama* 'toimetama, askeldama' — *roŋklasin paadi juures* (Kuu).

rosane: *rosane*, g. *-se* 'haiglane' — *rosane tunne keress, ei ma merele lähä* (Kuu).

rähnima: *rähnima* 'palju jooma' — *mis sa rähnid sest viest omale sisse vasta õhtat* (Jõh).

räisastama: *räisästama* 'käratama' — *räisästäsin ühä kõrra, siis õli tuba vagane* (Jõh); vrd. Lüg *räisimäije* 'tigedalt haukuma'; Lüg, Jõh *räiškima* 'kurjalt, äkitselt sõnelema, kärkima'.

rösmu: *rösmü*, g. — 'praak, mitte vajalik' — *nuodas oli vade rösmü kalu* (Kuu).

rööbe: *rüöbe*, g. — 'ülbe, uhke' — *nüüd ta on vähä joukamb, kohe on mend nii rüöbeks* (Kuu).

röösap: *rüäsäp*, g. *-i* 'lõhkuja, hooletu inimene, kelle käes kõik katki läheb' — *sa ei õle muud kui üks riide rüäsäp. Sene rüäsäpi kättä ärä anna enamb midagi* (Jõh).

rüdas: *rüdäs, rüttä* 'küürus, küüru' — *olin kive ääres rüdäs tuule varjus. Küll sie vana inimine on ka rüttä jäänd* (Kuu); vrd. Kuu *rüdäsk*, g. *-ü* 'kartlik, külmetanud, kohmetanud inimene v. loom'; *rüdüksis* 'külma pärast kokku tõmbunud'.

rühe: *rühe*, g. *-jä* 'suureline, ennast täis' — *jädä nie rühejäd judud, nie jäävät sulle viimaks kurku kinni* (Kuu).

rümpane: *rümpäne*, g. *-se* 'lühike ja paks inimene' — *rümpäne tütrik* (Kuu).

rüntsima: *rüntsima* 'lurinal jooma' — *jua ilusast, ärä rüntsi* (Jõh).

rütitama: *rüttistämä* 'kokkutõmbunult istuma' — *midä sa rüttistäd, mene magama*' (Lüg); *rüttitama* 'külmetama' — *obune rüttitab vihma kääs* (Jõh); vrd. Kuu *rüdüstämä* 'maha vajuma; kokku tõmbama; külmetama'.

saaksesa: *saaksesa* 'omakasu pärast' — *ega saaksesa sendä tormiga hendäst tappama voi mennä* (Kuu).

sahke: *sahke* (tuul) 'vali tuul' (Kuu).

siibal: *siipal*, g. *-a* 'kuuesiil' — *ku võttan siipalaist kinni ja viskan õuve* (Lüg).

siista: *siista* 'puhas, kombekas (rohkem naiste kohta)' — *siel on siista perenaine* (Kuu); vrd. Mih, Vig *šišta* 'puhas, tühi'.

sillasa: *silläsä* 'endises seisukorras' — *paadi juures oli kaik silläsä, ei siel old kennegi kääünd* (Kuu).

suupama: *suupa/ma, -da* 'rüüpama (pudelisuust)' — *ämm tuli ja tõi pudeli, niŋg andas igäle suupada* (Lüg).

sühutama: *sühütämä* 'sügama, kratsima' (Kuu).

tabu: *tabud* 'nooda väljavinnamise kohad, harilikult kolm: ülemine, keskmine ja alumine, esimene rannast kõige kaugemal' (Kuu); vt. Kei *tавù aŭgud* 'väikesed augud jääs, mille kaudu noota jää all edasi lükatakse'.

taidav: *taidav*, g. *-a* 'õiglane, auväärne' — *muidu taidav mies, aga oma naisega ei saa läbi* (Kuu).

tamukas: *tamugas*, g. *-ka* 'kandam' — *kus sa sen suure tamukaga jaksad mennä* (Kuu).

tauskama: *tauskama* 'vestlema, latrama' — *kenest nie naised siel jälle tauskavad* (Kuu).

tehas: *tehas*, g. *tehta* 'merest väljaveetud võrkude hunnik paadis. Kui on rohkem võrke, veetakse kahte «tehtasse»' (Kuu).

teiskama: *teiska/ma, -da* 'käima, asju õiendama' — *kogu päiv teiska siije ja sinne* (Kuu).

tigupuud: *tigupuud* 'kalavõrkude kuivatamise nagid' (Kuu).

tiuga: *tiuga* 'tihedalt (kui näiteks uks v. aken hästi ei sulgu)' — *nie tullid kääväd pardasse liiga tiuga* (Kuu).

tiukama: *tiukama* 'nuruma, manguma' — *kääb vade siin raha lainuks tiukamas* (Kuu).

tomin: *tomin*, g. *-a* 'vali tuul, torm' — *pohi taevas ninda pime, lähteb vist tominaks* (Kuu).

tooge: *tooge*, g. *tooke* 'vana nõiduskomme, tava' — *kui kalu vähä saab, siis sie tooge avitab, vie sauna keriksekivi paati* (Kuu).

tuheline: *tuheline* 'tuhakarva hall, luitunud' — *kieräsin kuuele tõise puole, sie puol õli juo tuheline* (Lüg).

tuiskima: *tuiskima* 'jonnima, virisedes v. pahasena vastu rääkima' — *kas sa mõtled, et mina sinu tuiskimist kardan. Küll ta võib tuiskida* (Jõh); vrd. Kuu *tuiskima* 'meelepahaga asju ühest kohast teise loopima'.

tännerdama: *tännerdämä* 'askeldama, toimetama' — *küll siin lauda ja tua vahel saab igä tännerdädä* (Kuu).

uinama: *uinama* 'kaotama, unustama' — *kuda ninda võib õmmete uinada* (Lüg).

vaaraline: *vaaraline*, g. *-se* 'hädaohtlik, kardetav' — *pohi taevas ninda pime, tänä on vaaraline verku lassa* (Kuu).

varulik: *varulik*, g. *-gu* 'ettevaatlik' — *poissid olga varuligud muidu peseme püksü* (s. t. võime vette kukkuda) (Kuu).

veivama: *veijäma* 'meisterdama, valmistama; keerutama, ringi ajama (näit. võid tehes)' (Jõh); 'ringi ajama (ratast)' (Lüg) — *jätta sie vokki veijämine juo kõrra järele, veijäb ja veijäb* (Lüg); *veivama* 'paadis veiviga ('horisontaalteljega pöördvinn') noota vinnama' (Kuu); vrd. VNg, Lüg *veìv, -i* '(voki) vänt'; Lüg *veivima (ije)* 'vahet pidamata liikuma, ringi jooksma'.

vesilusikal: *vesilusikal* 'hädas, näljas' — *õli ka neid, kie evväd viitsined tüöd tehä, õllivad vesilusikal* (Lüg); *anna viimane kääst vällä, viimast jää ise vesilusikale* (Jõh).

vidi: *vidi* 'kiire jooks' (nooremate sõna) — *aga sul õli ka niisikene vidi pääl, et* ... (Jõh); vrd. Muh *viᴅima* 'kiiresti jooksma', *viᴅi‿jalɢ* 'käskjalg'.

virvel: *virvel*, g. *virvli* 'lant, kalapüügiriist' (Kuu).

virvlama: *virvla/ma, -da* 'landiga kalu püüdma' (Kuu).

vitkutama: *vitkutama* 'meelega pikendama, viivitama' — *vitkutab ja vitkutab, ei tie valmis* (Lüg).

ärnima: *ärnima* 'vastu rääkima' — *katsu sa mull siin ärnidä* (Lüg); vrd. Lüg *ärnästämä, ärnimä(ije)* 'peale käratama'.

öhekas: *öhökäs*, g. *öhökä* 'kergesti ehmuv' — *mina õlen kõhe peris öhökäs, kerge kartama. Emä ikke üttel, kust mina küll niisikese öhöka tütre sain* (Lüg).

örsutama: *örsötäma* 'edvistama' — *mina ei salli niisikesi inimisi, kie tahavad örsötäda* (Lüg).

Nagu näeme esitatud loendist, on senistes murdekogudes registreerimata palju kohaliku murraku seisukohalt üsnagi olulisi ja harilikke sõnu, sealhulgas sõnu kõige mitmekesisematelt mõistealadelt ja väga erineva stiiliväärtusega. Eriti rohkesti on uued kogud juurde toonud pöördsõnu (*haukima, jovetsema, koiatama, koigutama, lügastama, oiastama, okutama, pengama, rehkama, remutama, ronklama, suupama, tauskama, tännerdama, örsutama* jmt.), kuid leidub ka kümmekond uudset nimisõna (*enkalad, hantal, loiped, niibal, rehkamus, tamukas, tehas, tomin, tooge, virvel* jt.), omadussõna (*koidur, köhka, mõik, mure, pönse, pörune, rosane, rööbe, rühe, sahke, öhekas* jmt.) ja määrsõna (*keikus, köömakil, närvakil, nüllis, rüdas* jmt.).

Uudsete, seni murdekogudes registreerimata tüvede kõrval leidub kõne all olevates kogudes hulgaliselt sõnu, mis on huvipakkuvad tuletuslikult, nagu *hüüding* 'õrn jääkirme veel', *inestama* 'inetuks pidama', *ivendama* 'poetama (ube kaunadest)', *karvistuma* 'luitunud välimust omandama, pleekima', *nuusk* 'mürk', *oksitama* 'tüli norima', *purgalane* 'kootud eseme harutamisest saadud lõng', *põdevil* (olema) 'haiguse pärast raskemast tööst hoiduma', *ridisk* 'haiglane', *röösap* 'lõhkuja inimene', *uinama* 'kaotama, unustama', *varulik* 'ettevaatlik' jne.

Nagu osutavad eespool toodud sõnad, on kirde-eesti rannikumurdes, eriti Kuusalu murrakus, märksa rohkem soome keelega ühiseid sõnu, kui seda peegeldavad meie senised kogud, näiteks *hervenduma, hiuga, hommama, ihan, kaaduma, kogema, kugistama, kuihkama, kuritama, melskama, mürsk, nure, põllaus, rangastama, teiskama, tiukama, vaaraline, veivama, vitkutama* jmt., mida seni ei ole eesti murretest märgitud. Sõnal *eluhiir* on olemas vaste vadja keeles, *kangane* tähenduses 'linane' on tuntud veel ka vadja ja isuri keeles.

Korrespondendid on kirja pannud mitmeid omapäraseid fraseoloogilisi väljendeid, nagu *koerkahles tegema* 'lohakalt, ülepeakaela tegema', *kõrrevõimalt mehele minema* 'väga noorelt abielluma', *lüüdi olema* 'lõikust, õnne olema', *vesilusikale jääma* 'hätta, nälga jääma' jne.

Emakeele Seltsi murdekorrespondentide sõnavarakogud on tubliks täienduseks senistele murdekogudele ja tuleb pidada kõigiti otstarbekaks korrespondentide edasist suunamist kohaliku murde sõnavara jälgimisele.

ПОДБОР СЛОВ ИЗ СЕВЕРОВОСТОЧНОГО ПРИБРЕЖНЕГО ДИАЛЕКТА

МАРИ МУСТ

Резюме

Собрания эстонской диалектной лексики, содержащие около 1 100 000 карточек слов, дают возможность получить более или менее полное представление о словарном составе отдельных говоров. Примерно такое же количество материалов содержит и сводная картотека эстонской диалектной лексики, объединяющая богатства основных лексических собраний в алфавитном порядке и таким образом являющаяся прочной основой, позволяющей приступить к составлению предполагаемого «Словаря эстонского народного языка». Но вместе с тем в лексических собраниях еще имеется немало пробелов — это касается как самой лексики, так и определения значений слов и фразеологии. Новые материалы,

поступающие от собирателей диалектной лексики, каждый раз служат ярким доказательством того, насколько живой народный язык богаче тех записей, которые хранятся в архиве.

Значительную помощь в собирании лексических данных и в их проверке оказывают местные корреспонденты. В настоящем сборнике приводится около ста редких слов северовосточного прибрежнего диалекта. Подбор составлен на лексическом материале, присланном за последние годы местными корреспондентами Энделем Метсом (говор Йыхви), Айно Кялло (говор Люганузе) и Эдгаром Лильхейном (говор Куусалу).

Приведенный словарь содержит немало таких, имеющих в местном говоре довольно большое значение и обычных для него, слов, которые еще не были зарегистрированы в диалектных собраниях. Среди этих слов имеются слова, обозначающие самые различные понятия и очень отличающиеся друг от друга по своим стилевым качествам. Материалы, присланные корреспондентами, содержат особенно много глаголов, но, кроме того, в этих материалах имеется и около десяти новых имен существительных, имен прилагательных и наречий.

Наряду с корнями слов, еще не зарегистрированными в диалектных собраниях, эти материалы содержат немало таких слов, которые представляют интерес как производные.

Лексические собрания местных корреспондентов Общества родного языка являются ценным вкладом в имеющиеся собрания диалектной лексики, и поэтому следует считать вполне целесообразным и в дальнейшем привлекать местных корреспондентов к работе по сбору диалектной лексики.

KADEVAST AJAST

TEATMEID HÄÄDEMEESTELT

MARTA MÄESALU

Väljendus *kadev aeg* on seotud kuuga. Varasest lapsepõlvest peale mäletan oma kodukohast Kura külast väljendust *kadev aeg* vana kuu aja kohta, mida loeti parajaks ajaks maaliste ja paisete arstimiseks ja «elumajasöödikute harimiseks», s. o. *kańtsakate* ehk prussakate, kirpude, lutikate hävitamiseks. Seinapragusid savitati *kadeval ajal*, et siis ei teki söödikuid.

1959. a. kevadel sain Emakeele Seltsi kaudu täiendavate seletuste kogumiseks rea vanemaid murdesõnu, mille tähendus olevat puudulikult esitatud. Nende hulgas oli ka *kadev aeg*. Seni olin arvamisel, et *kadev* : *kadeva* on sama, mis *kade* : *kadeda*, sest kohalikus murrakus on selliseid sõnapaare: *pude* : *pudeda* = *pudev* : *pudeva*; *libe* : *libeda* = *libev* : *libeva*; *sige* : *sigeda* = *sigev* : *sigeva* (*sige* 'pinevil ümber olev'; kitsas riie on sigedalt ümber keha).

Häädemeeste kihelkonnas sündinud vanade inimeste küsitlemisel selgus, et *kadev aeg* peab tähendama kadumist, kahanemist. Nad teavad, et *kadev aeg* on vana kuu ots ja pimedate öödega vahemik vana kuu lõpu ja noore kuu loomise vahel; vanas kuus kuu viimase *veerendi* aeg, kui kuu tagasi vaatab jne.

Enamus vanakesi ütleb peaaegu samade sõnadega, et *kadevad päevad* olid neljapäevad vana kuu otsa sees või vana ja noore kuu vahel. Mõni nimetab ka reedet.

Esitan mõned pikemad seletused.

Noore ja vana kuu vahe; siis ku pime aeg oĭli, neĭlapäevasel päeval, k a d e v neĭlapäev oĭli, riìded viiti saùna, et siis kirbud kaùvad. Prussaki ja luťiki ävitati k a d e v a l neĭlapäeval (Liidia Meerents, 78 a., Äleviku küla).

Vanadel inimestel oĭli neid k a d e v i aègu paelu, nägu mõńi piab päevadel ka vahet; arstiti ühte ja teist ikki k a d e v a l a j a l, vana kuu neĭlapäeva õĥtalt (= õhtuti), *sịị on ka siis k a d e v a e g. Lehma vaśikas, kis nụụres kuus sünnib, on piimaloom* (Maria Varm, 75 a., Padina küla).

Noore ja vana kuu vahe on k a d e v a e g ja vana kuu ots, lut'iki ja seuk̀si saab ävitud, oodati ikki k a d e v a t a è g a. K a d e v i päèvi on kah, vana kuu nel'lapäeva ja ri̯ì̯di õh̀tad on k a d e v a d a j a d (Veera Tähendus, 85 a., Kägiste küla).

Sis, ku si̯i̯ iŋgede aeg on, mardi ja kadri vahel veh (= või) *on k a d e v a d p ä e v a d, ei tohe tü̯ü̯d alustada ega miŋ̀git aš̌sa ette võtta, nagu abiel̀luda või last riš̌tida või, ei pidada äš̌ti minema. Kevadi kül'imise aeg kah ei kül'ita pimedal ajal, kui vana kuu kadunu ja nu̯u̯r vi̯i̯l lu̯ù̯du põle. Ri̯ì̯di õhta on k a d e v a e g, siis ei tohe tü̯ü̯d alustada, ei pidada äš̌ti minema* (Anna Karu, 81 a., Arumetsa küla).

K a d e v a d a j a d ol̀lid vana kuu nel'lapäeva õh̀tad, siss arstiti, ku midagi ära kaut̀ada taheti, nägu paìsi või maàlesi või. Öèldi, siś̌s oleja (= olevat) *k a d e v a e g, siss nad kaùvad ära* (Veera Simson, 70 a., Kägiste küla).

Kuidas vanad inimesed hindavad rahvatarkust, sellest üks näide.

K a d e v a d a j a d on jaa, kadevad nel'lapäeva õh̀tad. Enne ol̀lid vanad iń̌imesed targad, neil ol̀lid puha tääda seuk̀sed ajad ja aś̌jad. Kuust vaadati. Puud võet̀i maha oma aja jär̀gi ja ni̯i̯d puud seisavad poole kauem ku ni̯i̯d, mis ilma ajata on võet̀u. Vanal ajal ol̀lid pää jär̀gi pailu targemad ku nüid kirja jär̀gi (Andres Kuusik, 87 a., Kabli küla).

Kuidas vana aja mälestused kahvatult edasi elavad, sellestki ka näide:

Räägiti ju jah, et pid'i ju olema nel'lapäeva õh̀tad, seuk̀e k a d e a e g, et kuu vaat̀ab tagasi või kudas si̯i̯ ol̀li . . . (Elisabet Pea, u. 60 a., Suur küla) — Kuu viimase veerandi kohta öeldakse, et kuu vaatab tagasi, ta nägu on liikumissuunast ära pööratud.

Märgitakse ka k a d e v a l e vastupidist aega, kuid sellest on teateid vähem. Eespool nimetatud 78-aastane L. Meerents ütleb lühidalt: *K a s u v aeg ol̀li siś̌s, ku kuu taèvas ol̀li.* Kuid kõik kuu taevas oleku aeg pole siiski k a s u v. Teatakse üldiselt, et lambaid tuleb niita noores kuus, kuu kasvamise ajal, et vill hästi kasvaks. Ja siga tuleb tappa kuu keskel, kui kuu kasvab, kuule juurde antakse, aga mitte väga noor enam ei ole. Vanas kuus ei või tappa, sest kui kuu kahaneb, siis liha kahaneb ka ära.

Lähemalt seletab Aleftina Avamere (44 a., Kägiste küla): *Üks on k a d e v aeg ja teine on k a s e v aeg. Minu täd'i Tali vallast õpetas mind: ära sa mit̀te k a s e v a l ajal pesu pese, si̯i̯ ei lähe puh̀taks, nühi või puruks, aga k a d e v a l ajal pesed, saad puh̀ta pesu.*

Kuna üldiselt on arvatud, et õige pesupesemise aeg on vanas kuus, siis minevat pesu hästi puhtaks, seega peab *kasev aeg* kuu esimesel poolel olema, mil polnud hea pesu pesta.

Neist teatmeist võib järeldada, et sõna *kadev* tähendab kadumist, kahanemist või selleks soodsate tingimuste olemasolu ja vastupidi *kasev* ehk *kasuv aeg* tähendab juurdekasvu.

О ВЫРАЖЕНИИ *KADEV AEG* 'ИСЧЕЗАЮЩЕЕ, УБАВЛЯЮЩЕЕСЯ ВРЕМЯ'

МАРТА МЯЭСАЛУ

Резюме

В хяэдемеэстеском говоре знакомо выражение *kadev aeg* в значении 'исчезновение, убывание, ущерб'. Этим выражением обозначают конец ущерба луны и промежуток времени между концом последней четверти луны и новолунием. Автор приводит ряд соответственных примеров.

EKSTSESSIIVIST LÄÄNEMERE KEELTES*

PAUL ARISTE

Oskar Lutsu följetonide üheks peategelaseks on härra Karl Martin Uhhuu, Tartu väikekodanlane, kes kõneleb lõuna-eesti murde pärast keelt. Käesoleva sajandi esimestel aastakümnetel oligi Tartus veel üsna tavaliseks nähtus, et paljud vürtspoodnikud, antvärgid ja muudki linlased kõnelesid omavahel murdepärast ühiskeelt. Puukaupmehe K. M. Uhhuu suhu on Oskar Luts pannud huvitavaid morfoloogilisigi jooni peale lõuna-eesti sõnavara ja foneetiliste iseärasuste. Sellel följetonide tegelasel esineb muuseas elatiivi asemel *nt*-lõpuline kääne, mida asjaomases kirjanduses nimetatakse ekstsessiiviks. Olgu selle kohta mõni näide: *Aadu nakas naarma ja küsksi omakõrd, kost mõtsant ma päri olla*[1]; *Pääluunt särtsive sädeme justku raketi*; *jämmedet vihma valap taivant nigu bindvaadenit* (sidumisnööri); *Ma küll ütli juišt niisamade moka otsant, et tulgu no iks vaihel ka mede manu*; *Ämmä-roišk, too saduseer, haaras Bärta tutint kinni*, jne.

Esitatud juhtudel laseb Oskar Luts elatiivi asemel ekstsessiivil esineda lausa elava käändena. Peale selle on K. M. Uhhuu keeleuususes olemas juhtusid, kus lõpp *-nt* või *-nd* esineb adverbides: *Tollest sai kah villänd*; *lei mulle keksu tagant ku üits püüräne*; *Palasvere Aadu selet pikält ja laiänt* jne.

Sel lõuna-eesti keelekujul, mis esineb K. M. Uhhuul, ei ole kindlat murdelist tausta. Oskar Luts oli ise pärit põhja-eesti alalt. Tartus elades ja lõuna-eesti murret kuuldes on ta följetoni tegelase keeletarvitusse toonud murrakujooni, millel on vägagi mitmesugune päritolu. Mis puutub läänemere keeltes kohati tõesti olemasoleva ekstsessiivi tarvitamisse, siis see ei esine elava käändena üheski lõuna-eesti murrakus. On usutav, et kirjanik on selle ise loonud nende üksikute adverbide ja kaassõnade eeskujul, kus on olemas lõpp *-nt*. Eeskujuks on võinud olla ka lõuna-eesti *n*-lõpuline inessiiv. Murdekuju *mõtsan*, millele vastab põhja-eesti *metsas*, on võinud olla lähtekohaks vormile *mõtsant*, põhja-eesti *metsast*. Et ühel juhul oli põhja-eesti *s*-i asemel *n*,

---

* Esitatud Emakeele Seltsi koosolekul Tartus, 1. novembril 1959.

[1] O. Luts, Följetonid, Tallinn 1957, lk. 182 jj-d.

on teiselgi juhul *s* võidud asendada *n*-ga näilise murdepärasuse saavutamiseks.

Kuigi pole usutav, et Oskar Lutsul oleks olnud eeskujuks *nt*-lõpuline kääne mõnest praegusest lõuna-eesti murrakust, peab ometi möönma, et see kääne pole lõuna-eesti murdes olnud täiesti tundmatu. Lõuna-eesti regivärssidest on registreeritud sellised juhud, nagu *Kuuli roonta rogina / Ranna pajunda pagina* 'kuulsin roost roginat, rannapajust paginat' (Helme); *T'siga röhüt sulunta: Süldis saa, / Lammas määgse laudana: Praadi anna, / T'äkk irnsõ tallinta: Sõita saa* 'siga röhatas sulust: süldiks saan; lammas määgis laudas: praadi annan; täkk hirnus tallist: sõita saab' (Urvaste)[2]. Mõningaid ekstsessiivi esinemise juhtusid on ka setu rahvalauludes: *Esi om meil taari tarenda* 'meil on endal kalja toast (toodud)', millele korduvas värsis vastab *taresta*; *Lääge iks länigu käenda, / Pilge iks pikkeri peonda* 'läikisid ju lännikud käest, ajasid ju üle peekrid peost'; *Tooni uot' iks naine pahütsinda* (pro *pähütsinda*), *Tooni uot' tütär jalotsinda* 'Toone naine ootas ju päitsist, Toone tütar ootas jalutsist'[3]. Registreeritud ekstsessiivi esinemise juhtusid on siiski sedavõrd vähe, et nende põhjal pole võimalik oletada selle käände tingimatut ulatuslikumat esinemist kaugemas minevikus. Lõuna-eesti murdes on liiatigi vähesed need partiklid, mille lõpus tuleb esile *-nt* või *-nd*.

Alljärgnevalt tulebki peatuda eesti keeles esinevail nn. ekstsessiivsetel partiklitel. Need partiklid on järgmised: *kodunt*, *tagant*, *küllant* 'küllalt', *viljand* 'küllalt', *siint* 'siit' ja *kavent* 'kaugelt', *viimandi* 'viimati', *hulgandi* 'hulgani', *kogundi* 'koguni' ja *üksinda*.

Adverb *kavent* on kirja pandud üksnes Karksist[4] ja adverb *siint* ainult Vaivarast. Vaivara murrakus on olemas üsna ohtrasti isuri ja soome elemente. Viimaste hulka kuulub ka *siint* ~ isuri *sĭnd*, kagu-soome *siint*, *siintä*.

Partikkel *tagant*, mis esineb ka eesti kirjakeeles, on murretes küllaltki ulatusliku levikuga. ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi murdekogude ning mujalt saadud andmete põhjal esineb *tagant* — Jämaja, Anseküla, Kihelkonna, Kaarma, Valjala, Pöide, Häädemeeste, Martna, Kullamaa, Risti, Järva-Madise, Koeru, Kadrina, Iisaku, Väike-Maarja, Viru-Jaagupi, Jõelähtme ja Põltsamaa murrakus. Jõhvis ja Viru-Nigulas esineb tugevama vokaalidevahelise klusiiliga vaste *takant* ja Naissaarel helilise klusiiliga *tagant*. Murdekuju

---

[2] J. Peegel, Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia, Tartu 1954, lk. 282 (käsikiri Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte kateedri arhiivis).

[3] J. Peegel, op. cit.; J. Hurt, Setukeste laulud I, Helsingi 1904, lk. 214 jj.; III, Helsingi 1907, lk. 231.

[4] A. Saareste, Petit Atlas des parlers estoniens. Väike eesti murdeatlas, Uppsala 1955, lk. 94.

tagànd on registreeritud Kihelkonnalt, Jaanist, Emastest, Reigist, Käinast, Pühalepast, Kuusalust ja ka lõuna-eesti alalt Tarvastust. Kirde-eesti rannikumurrakuis on *takand* või *takant* (Lüganuse, Jõhvi, Vaivara). Seega on see partikkel tüüpiliselt omane põhja-eesti murdeile ja murrakuile.

Adverb *kodunt*, mis samuti esineb ka eesti kirjakeeles, leidub samadest allikatest hangitud andmeil kujul *kodunt* Jämaja, Anseküla, Kihelkonna, Kaarma, Karja, Püha, Valjala, Märjamaa, Ambla, Koeru, Kadrina, Rakvere, Väike-Maarja, Viru-Jaagupi, Simuna ja Haljala murrakus. Naissaarel oli *kodunt*. Murdekuju *kodùnd* on kirja pandud Kihelkonnalt, Põidelt, kogu Hiiumaalt, Häädemeestelt, Jõelähtmest ja Kuusalust. Kirde-eesti rannikumurdes on *kotunt*, *kotund* (Jõhvi, Viru-Nigula) või *kotont*, *kotond* (Lüganuse, Vaivara). Esitatud andmeil on seegi adverb levinud üksnes Põhja-Eestis. Olemasolevate andmete põhjal ei saa siiski väita, nagu oleksid ekstsessiivsed partiklid üksnes põhja-eesti murde omapäraks, sest mõned teised sama lõpuga partiklid esinevad peamiselt ainult või ainult lõuna-eesti murrakuis.

Adverb *küllant*, *külland* esineb mitmel murdekujul üksnes Lõuna-Eestis: *küllànd* (Halliste, Kambja, Nõo, Puhja, Rõngu, Sangaste); *küllànd* (Rõngu); *külànd* (Sangaste, Põlva, Karula, Hargla); *küllànt* (Sangaste, Tartu-Maarja); *külànt* (Halliste, Põlva, Karula); *külant* (Tartu-Maarja). Põhja-eesti murdealale on omane adverb *küllalt*.

Adverb *viljand* on omane peamiselt ka lõuna-eesti murdele, kus ta esineb foneetiliselt mitmesugusel kujul, nagu *vĭllànd* (Karula, Hargla), *vĭllàńd* (Tarvastu, Helme); *vĭllànd* (Karula); *vĭlländ* (Rõngu); *vĭlland* (Leivu); *vilànd* (Põlva, Urvaste, Hargla, Räpina, Setu, Leivu); *vĭländ* (Rõuge, Setu); *vĭländ* (Lutsi); *vilàndeš* (Hargla); *vilànd* (Räpina, Setu). Põhja-eesti murdealalt on üksnes Viru-Nigulast registreeritud *vilànd*. Kui asjaomane adverb Põhja-Eestis on veel tuntud (Kursi, Risti), on ta adessiivikujuline *villalt*. Põlvas, Rõuges ja Setus esineb kohati see adverb huvitava sõna sees toimunud metateesiga: *vinàld*, *viňàld*.

Käsitletavat ekstsessiivi kohtab ka niihästi põhja- kui lõuna-eesti murdealal esinevas adverbis *üksinda*, *ütsindä*, kus lõpus on omal ajal olnud kolmanda isiku possessiivsufiks.

Adverb *viimandi* esineb murretes kohalike foneetiliste erinevustega kujul *vĭmandi* (Anseküla, Tori), *vĭmańdi* (Saarde), *vĭmàndə* (Jaani), *vĭmande* (Põide, Audru) ja *vĭmanĭtti* (Pärnu). Tähenduseks on sel adverbil 'viimati, lõpuks, mõne aja eest, mitte kaua tagasi'.

Adverb *hulgandi* = *ulgandi* 'hulgani' on elavast keeleuususest registreeritud Kolga-Jaani murrakust. F. J. Wiedemanni sõnaraamat tunneb murdekujusid *hulgandi* ja *hulgandes*.

F. J. Wiedemanni sõnaraamatus leiduvad adverbid *kogunda*, *kounda* 'gegen einander geneigt' ja *kogundi* 'ganz, gar, gänzlich, ganz und gar, durchaus', mis tulenevad sõnast *kogu*. Murdekogude põhjal on neist sõnadest hiljemini kirja pandud *kogundi* (Tarvastu, Karula), *kogunti* (Karksi) tähenduses 'koguni, täiesti'. Viimasest sõnaperest tuleb eriti tähele panna nõrgal astmel esinevat vastet *kounda*. Nagu hiljem näeb, on mõningaid nõrgaastmelise tüvega ekstsessiive ka soome keele murretes.

Eesti keeles esinevad partiklid on enamasti kõik mingis noomeni käändes, olgu see kääne endine, keelest hävinud või veel praegugi produktiivsena esinev. Seega võib oletada, et partiklite lõpus esile tulev liide *-nt*, *-nd* on ka endine käändelõpp. Sellisele oletusele juhib pealegi tõik, et mainitud adverbid ja kaassõnad võivad esineda ka teiste käändelõppudega, nagu *kaugelt*, *siist*, *siit* (endine ablatiiv), *kodust*, *tagast*, *tagalt*, *küllalt*, *viljalt* jne.[5] Ometi ei luba esitatud adverbidki vastuvaidlematult väita, et *nt*-lõpuline ekstsessiiv oleks eesti keeles kunagi olnud ulatuslikult tarvitatavaks käändeks. Sellelõpulist käänet on aga küll tahetud eesti kirjakeelde luua. 1930. aastal esines nimelt A. Nei ettepanekuga võtta tarvitusele *nt*-agentaal ehk kentütlev, kentkääne, millega soovitati väljendada nomen agentist passiivses konstruktsioonis: *see on seadusent keeldud* 'see on seadusega keelatud'; *maa on kaetud metsint* 'maa on metsadega kaetud'; *vaat on veent täidetud* 'vaat on veega täidetud' jne. Niisuguse «kentütleva» kasutuselevõttu soovitas A. Nei selle tõttu, «et elavate kaasuste seas kohane puudub, äratatagu ellu «varjusurnu» *nt* < **nta* ekstsessiiv (kodunt, tagant)». A. Nei ettepanekule oli vastu J. Aavik, kes omalt poolt soovitas agentadverbiaali väljendamiseks *n*-lõppu, sest *nt*-lõpp suurendavat *t* hääliku hulka, mida J. Aavik pidas inetuks häälikuks ja mida eesti keeles olevat juba muidugi liiga palju[6].

Eesti keelest kõneldes peab esile tooma veel ühe seiga, mis oletatava omaaegse ekstsessiivi küsimuse seisukohalt on oluline. Lõuna-eesti murrakuis on kohati eesti kirjakeelest täiesti erineva lõpuga abessiiv: *rahalʋa*? 'rahata'. See abessiiv on kujunenud sel teel, et ablatiivi lõpule *-lta*, *-ltä* on liitunud nn. latiivi lõpp *-k* > **-ltak*, **-ltäk*. Mõningais lõuna-eesti kagupoolseis murrakuis esineb abessiiv kujul *rahanʋa*?. Arvesse võttes abessiivi lõpu

[5] Vt. ka F. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, St. Pétersbourg 1875, lk. 305; P. Ariste, Adverbide arenemisest läänemere keeltes. — Teaduslikud tööd pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn 1952, lk. 99 jj-d.

[6] Eesti Keel 1930, lk. 12 jj-d; Eesti Keel 1933, lk. 104; J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, Tartu 1936, lk. 119 jj.

-lɒa², *-lɒä²* kujunemist, on loogiline arvata, et lõpp *-nɒa²*, *-nɒä²* on lähtunud mingist *nta-*, *ntä*-lõpulisest käändest, millele on samuti liitunud lõpp *-k* > **-ntak*, **-ntäk*.

Kõike esitatut arvestades võib eesti keele suhtes oletada, et vähemalt murrakuti on kauges minevikus võinud siiski olemas olla selline kääne, mille lõpuks oli **-nta*, **-ntä* ja mida asjaomases kirjanduses kutsutakse ekstsessiiviks. Ulatuslike funktsioonidega pole see kääne siiski olnud ega ole ta kuulunud ka läänemere keelte nn. primaarsete käänete hulka, nagu osutavad teiste lähedaste sugulaskeelte faktid.

Siirdudes teistele läänemere keeltele võib kõigepealt nentida, et liivi keeles tuleb kõnesolev element *nt*, *nd* esile üksnes mõnedes määr- ja kaassõnades. Sellised sõnad on *koùgənɒ* 'kaugelt', *tagànɒ*, *tagàndə*, *tagàndəst*, salatsi murdes *tagantest* 'tagant'. Viimases kahes murrakuvormis on partikliga liitunud elatiivi lõpp *-st*, nagu ka üksnes salatsi murdest kirja pandud adverbiga *velentest* 'väljast' ja adverbiga *kᵘo'ndəst* 'kodunt', millega kõrvuti esineb *kᵘo'ndə*. Liivi keeles kuulub ehk morfoloogiliselt siia ka adverb *paǩkànɒ* 'kiiresti, varsti, pea' [7].

Liivi keeles on vähe näiteid *nt*-elemendi esinemisest partiklites. See asjaolu annab põhjust arvata, et liivi keele erielu ajal pole ekstsessiiv iseseisva produktiivse käändena selles keeles olemas olnud.

Hääbuvas vadja keeles on ekstsessiivi esinemisel omapärased suhted. Selles keeles on ekstsessiivsed partiklid üsna haruldased. Ainult murrakuti esinevad *kotonta*, *kotontę*, *kotonɒ*, *kottoanɒ* 'kodunt' ja *takanɒ* 'tagant'. Vadja keeles on harilikumad niisugused adverbid ja kaassõnad, mis on lähtunud omaaegsest ablatiivist (praegune partitiiv), nagu *takā* 'tagant', *kotụa* 'kodunt', *tüveä* 'juurest', *kaukā* 'kaugelt' jne.

Vadja keeles esineb ekstsessiiv deklinatsioonisüsteemi kuuluva käändena. Selle käände esinemistingimused ja funktsioonid on siiski õige piiratud. Ekstsessiiv, mille lõpuks on *-nɒ*, osutab kõigepealt inimeste tegevusala, millest lahkutakse, näiteks *poika tuli kotõ soʌdatinɒ* 'poeg tuli sõdurist, sõjaväeteenistusest koju'; *tuʌęb ‿vällä karjušinɒ* 'ta tuleb karjusest, karjusekohalt ära'; *sütšüzül menen vällä traktoristinɒ* 'sügisel lähen traktoristikohalt ära'; *tämä tuli papint‿koʌχozā* 'ta tuli preestrikohalt ära kolhoosi'. Teiseks osutab ekstsessiiv olukorda, millest inimene siirdub teise olukorda: *ʌahsi tuli tervēssi läsivänɒ* 'laps sai terveks,

[7] Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann, St. Petersburg 1861, lk. 184 jj-d; L. Kettunen, Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung, Helsinki 1938.

sai haigusest lahti'; *tuli lezzent_täz_nõrikossi* 'sai lesest peast taas pruudiks, noorikuks'. Ekstsessiivi tarvitatakse üksnes inimestest kõneldes [8].

Konsonantide ühend *-nt-* kaugemal pearõhulisest silbist pole omane vadja keele fonoloogilisele süsteemile, kus *-nt-* > *t* (*rakętan*, eesti *rakendan*; *avato*, eesti *avandus* jne.)[9]. Üksnes isuri, eesti või soome keelest tulnud laensõnades on *-nt-* esinemine võimalik. Allpool osutatakse, et isuri keeles on ekstsessiiv levinud üsna ulatuslikult. Isuri keeles on selle käände lõpuks *-nd*. On kõigiti usutav, et vadja keelde on ekstsessiiv niihästi morfoloogiliselt kui ka semantiliselt laenatud just isuri keelest. Vadja keeles on päris ohtrasti isuri laensõnu. Murrakuti avaldub isuri keele mõju ka morfoloogias ja foneetikas. Vadja keeles on üldiselt väga reeglipärane ning kaugele arenenud tüveline astmevaheldus. Partiklid *kotond* ja *takand* on aga tugevaastmeliste tüvedega, kuigi teine silp on suletud. Ootuspärased kujud oleksid **kõnd* ja **tagand*. Tugevaastmelised on need ekstsessiivsed partiklid ka eesti, isuri ja soome keeles. Seega pole võimatu, et *kotond* ja *takand* on vadja keeles üldse laensõnad mõnest mainitud keelest.

Nagu on juba öeldud, on isuri keeles ekstsessiivi tarvitamine ulatuslikum. 1885. aastal on V. Porkka avaldanud väärtusliku ülevaate isuri murretest, kus kõigepealt on toodud mõned ekstsessiivsed partiklid [10], nagu *üksintään* 'allein', *takkaant* 'von hinten'. Isuri deklinatsioonisüsteemi analüüsides esitab V. Porkka ekstsessiivi täiesti elava käändena. Selle käände foneetilisest omapärast on paaris kohas eraldi mainitud, et temas ei tule esile konsonantide astmevaheldus: ootuspärase nõrga astme asemel on tugev aste: *tüttöi* 'tüdruk' : *tüttöint*; *pappi* 'preester' : *pappiint*, *pappint* [11]. Et V. Porkka võrdleb pidevalt isuri keelt soome keele savako ja äürämöise murdega, on ekstsessiiv toodud noistki murretest. Käändkondade ülevaates on mõned sõnad esitatud täielikus paradigmas. Neis esineb ekstsessiiv järgmiselt: *kattoont*, *kattont* : *kattoloint*, *kattoint*, *kattoont* (savako ja äürämöise *kattont* : *kattoloint*) 'katus'; *tüttöint* 'tüdruk'. Esitades paradigma sõnast *pää* 'pea' on ainsuse ja mitmuse ekstsessiivi ette lisatud tärnike, mis märgib seda, et ekstsessiivi olemasolu on oletatav: **päänt* : **päint* (äür **päänt*, sav **peänt* : **päint*).

V. I. Junuse isuri keeles kirjutatud isuri grammatikas on elavate käänete hulgas toodud ka ekstsessiiv (eksessiva) [12].

---

[8] P. Ariste, Vadja keele grammatika, Tartu 1948, lk. 57 jj.

[9] L. Kettunen, Vatjan kielen äännehistoria. Toinen, uusittu painos, Helsinki 1930, lk. 94 jj.

[10] V. Porkka, Ueber den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte, Helsingfors 1885, lk. 127 jj-d.

[11] Op. cit., lk. 56 ja 64.

[12] V. I. Junus, Ižoran keelen grammatikka, Moskova—Leningrad 1936, lk. 81.

Käände olemusest ütleb autor, et see osutab kohta, olukorra või omaduse lõppemist, milles keegi on (eksessiva näyttää tilan, položenjan tali kacestvan, kummaas ken ono, loppumista). Edasi ütleb autor, et ekstsessiivis käänduvad ainult teatud sõnad (määrätyt sanat), mis näitavad olukorda, elukutset, ametit, spetsiaalsust. Muud sõnad esinevat selles käändes üksnes harvadel juhtudel ning siis muutuvat nende esialgne tähendus (silloin niijen merkitös entisest muuttuu toiseks). Ekstsessiivi tarvitamise kohta on toodud järgmised näidislaused: *miun veljä tuli pois motoristant* 'mu vend tuli ära motoristi kohalt', *Hänt jätettii pois sekrettarint* 'ta kõrvaldati sekretäri kohalt', *Miä tahon jäävvä pois traktoristant ja männä inženeran oppii* 'ma tahan traktoristikohalt ära tulla ja minna inseneriks õppima', *Ivanov jäi pois brigadirant, ku sai komandirovkan kurssiloille* 'Ivanov jättis maha brigadirikoha, kui ta sai komandeeringu kursustele minekuks', *Denisov tuli matrossint pois, ku alus tuli talveks rantaa* 'Denissov tuli meremehekohalt ära, kui laev tuli talveks randa', *Miun tovarišša jäi opettajant pois ja mäni oppihummaa instituttaa* 'minu sõber (seltsimees) jättis õpetajaameti maha ja läks instituuti õppima'. Ekstsessiivi lõpust on öeldud, et see esineb aina kujul *-nt* niihästi ainsuses kui ka mitmuses. Mitmuses on lõpp liidetud sõnale mitmuse tunnuste *l*-i ja *i* järele, näit. *motoristant* 'motorist', *trengint* 'sulane', *koirant* 'koer', *brigadirant* 'brigadir', *kolhoznikkant* 'kolhoosnik', *inženerant* 'insener', *opettajant* 'õpetaja': *motoristoint, trenkilöint, brigadiroint, kolhoznikkoint, inženeroint, opettajint, paimenint* 'karjane' [13]. Ekstsessiivi nõudvateks küsimusteks on esitatud *kenent, kennent, minent, minnent.*

V. I. Junuse esitatud ekstsessiivi tarvitamise kirjeldus ja grammatikas toodud näited pole omavahel kooskõlas. Näidete hulgas on selliseid, mis ei osuta sugugi olukorda, ametit või eriala, millest lahkutakse. Grammatika autor on tahtnud osutada, et isuri keeles on kolmed kohakäänded, mis kõik esinevad sarnaselt kolmes eri käändes, nimelt illatiivis, inessiivis ja elatiivis, allatiivis, adessiivis ja ablatiivis ning translatiivis, essiivis ja ekstsessiivis. Seega esinevad grammatikas ka järgmised ekstsessiivijuhud ainsuses ja mitmuses: *variksent* : *variksint* 'vares', *peltont* 'põld', *patsaant* : *patsaint* ehk *patsahant* : *patsahint* 'sammas', *kalakkaant* : *kalakkaint* ehk *kalakkahant* : *kalakkahint* 'kalarikas', *petoksent* : *petoksint* 'petus', *oikehuent* : *oikehuksint* 'õigus', *kanant* : *kanoint* 'kana', *koirant* : *koirint* 'koer', *koivunt* : *koivuint, koivuloint* 'kask', *lehtent* : *lehtilöint* 'leht', *vahtint* : *vahtiloint* 'valvur, vaht', *lähteent* : *lähteint* ehk *lähtehent* : *lähtehint* 'allikas', *päivyent* : *päivyeint* 'päike', *maant* : *maint* 'maa', *leivättömänt* : *leivättömint* 'leivatu', *kyntäneent* : *kyntäneint* 'kündnud, kündnu', *korkiampant* : *korkiampint* 'kõrgem', *yhtent* : *yksint* 'üks', *seitse-*

[13] Op. cit., lk. 45.

mänt : *seitsemint* 'seitse', *kaheksant* : *kaheksint* 'kaheksa', *kolmannent* : *kolmansint* ehk *kolmantehent* : *kolmantehint* 'kolmas'. Üksnes mõnel korral on V. I. Junus ekstsessiivi sulgudesse asetanud, tahtes sellega öelda, et asjaomast käänet tegelikult pole olemas. Niisugused sõnad on *kärpäisent* : *kärpäisint* 'kärbes', *vettent* : *vessint* 'vesi' ja *ortent* : *orsint* 'õrs'. Kõneldes isikulistest asesõnadest on öeldud, et nendest pole võimalik ekstsessiivi moodustada, sest ekstsessiiv oleks loogika vastu. Ei olevat lauseid, kus esineksid *miunt* 'mina', *hänent* 'tema', *siunt* 'sina', *meint* 'meie', *teint* 'teie' või *heint* 'nemad' [14]. Näitava asesõna *se* suhtes on konstateeritud, et see võib esineda niihästi pronoomenina kui ka adverbina: *Siint kohast möö saimma paljo kallaa* 'sellest (siit) kohast me saime palju kala' ja *Siint möö saimma paljo kallaa* 'siit me saime palju kala'.

Nagu nähtub esitatust, on V. I. Junus oma grammatikas andnud ekstsessiivile õige ulatuslikud funktsioonid. Selles grammatikas üritati luua isuri kirjakeele normid Soikola ja Lauga (Luuga) murde põhjal. Autor ütleb ise grammatika eessõnas, et tema teose ülesandeks pole üksnes isuri murretes esinevate faktide esiletoomine, vaid ülesandeks on ka proovida ja muuta fakte, muuta keele vormid selliseks, et need paremini teenindaksid isuri keele kõnelejaid kultuuri- ja koolitöös [15]. Pole kahtlust, et üheks isuri kirjakeele kujundamise ning rikastamise võtteks on olnud ekstsessiivi tarvitamise laiendamine, kuigi sellega satuti vastuollu tegeliku keeletarvitusega. Kuidas ekstsessiivi tarvitamissfääri on kirjakeeles laiendatud, seda näitab ka V. I. Junuse ja N. A. Iljini poolt koostatud isuri keeleõpik [16]. Kõneldes asjaomasest käändest öeldakse siingi, et ekstsessiivis võib deklineerida vaid neid sõnu, mis on töö, elukutse, ameti nimetuseks. Teised sõnad võivat harva ekstsessiivis olla. On toodud isegi (ja õigesti toodud) nende sõnade loend, mis selles käändes esinevad, nagu *sekretari* 'sekretär', *vanhemikko* 'vanem', *predsedaatteli* 'esimees, juhataja', *opettaja* 'õpetaja', *doktori* 'arst', *sanitara* 'sanitar', *matrossi* 'madrus, merimees', *krasnoarmeitsa* 'punaarmeelane', *komanderi* 'komandör', *brigadira* 'brigadir', *käyttäjä* 'juht', *kolhoznikka* 'kolhoosnik', *tööläin* 'tööline', *kalastaja* 'kalur', *motorista* 'motorist', *traktorista* 'traktorist', *agronoma* 'agronoom', *lentäjä* 'lendur', *radista* 'radist', *mašinista* 'masinist' jne. Käändkondi esitades on aga toodud ekstsessiivid ka sellistest sõnadest, nagu *peltont* 'põld', *venneent* : *venneint* 'paat, vene', *pärreent* : *pärreint* 'piirg', *koivuisent* : *koivusint* 'kaskne, kasest' ja *syksynt* : *syksyint*, *syksylöint* 'sügis'. Isuri kirjakeeles avaldatud õpikuis pole ekstsessiivi tarvitamises siiski nõnda kaugele mindud, nagu seda on soovitatud keeleõpikuis ja grammatikas. Avaldatud raa-

[14] Op. cit., lk. 99.
[15] Op. cit., lk. 15.
[16] V. I. Junus — N. A. Iljin, Inkeroisin (ižoroin) keelen oppikirja alkuškouluja vart. Toinen osa, Moskova—Leningrad 1936, lk. 19 ja 23.

matuis kohtab seda käänet üldse harva. Peamiselt adverbid ja kaassõnad *takkant*, *kotont*, *siint*, *loont* 'juurest' on sõnu, kus see käändelõpp tuleb esile. Ekstsessiivi ulatuslikku tarvitamist ei maini ka monograafilised uurimused selle keele eri murrete kohta [17]. Et ekstsessiivi funktsioone on isuri kirjakeeles ulatuslikult laiendatud, osutavad kõige ilmekamalt nende murrete andmed, millele kirjakeel baseeriti. Isuri keele uurija A. Laanest ja allakirjutanu on Soikola poolsaarel ja Lauga jõel kõneldavast isuri keelest võinud nentida, et selle käände kasutamine piirdub ikkagi vaid ühelt tegevusalalt või ühest olukorrast teise siirdumise tähistamisega. Olgu selle kohta mõned näited eri küladest: *miun veljeD tullīD ʂoDamēheND poiʐ* 'minu vennad tulid sõjaväeteenistusest ära' (Logove); *olin ʂkipparin ja tulin vaʂt vanhan ʂkipparinD poiʐ* 'olin kippariks ja alles vanana tulin kipparikohalt ära' (Voloitsa), *ʂükʂül tulin ʂtorožanD poiʐ* 'sügisel tulin valvurikohalt ära' (Taatsoi), *mēʐ jäi oBaʂtajanD penʂijale* 'mees läks õpetajakohalt pensionile' (Tarinaisi) jne. Lõpuks mainitagu veel üht tõika ekstsessiivi esinemissuhetest. Isuritelt on kirja pandud õige palju rahvalaule, mille keel on mitmeti vanem tänapäeval kõneldavast elavast keelest. Neis rahvalauludes leidub näiteid ekstsessiivist, kuid ikkagi üksnes samadel eeldustel, mille kohaselt see kääne on levinud kõnekeeles.

Isuri keele kohta võib siis kokkuvõttes nentida, et ekstsessiiv on selles keeles elav kääne, kuid tema esinemissfäär on piiratud. Pole olemas andmeid, et varemgi oleks selle käände tarvitamine olnud ulatuslikum.

Ülal on juba mainitud, et ekstsessiiv esineb soome keele murretes. Soome murretes on kõigepealt olemas mitmeid adverbe ja kaassõnu, mis kuuluvad siia [18], nagu *etempänt*, *etempänt*,

---

[17] J. Mägiste, Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned, Tartu 1925; A. Sovijärvi, Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeroismurteesta, Helsinki 1944.

[18] A. Ahlqvist, Om Ungerska språkets förvandtskap med Finskan. — Suomi II 1, Helsinki 1863, lk. 30; O. A. F. Blomstedt, Halotti Beszéd ynnä sen johdosta Wertailevia Tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin Kielissä, Helsinki 1869, lk. 70; A. Ahlqvist, Suomen Kielen Rakennus I, Helsinki 1877, lk. 109; O. Donner, Die gegenseitige verwandtschaft der finnisch-ugrischen sprachen, Helsingfors 1879, lk. 71; O. Hannikainen, Kielimurteesta Parikkalan pitäjässä. — Suomi II 19, Helsinki 1886, lk. 119; J. G. Toivonen, Tutkimus Halikon kielestä. — Suomi III 2, Helsinki 1889, lk. 143; G. E. Leino, Lopen pitäjän kielimurteesta. — Suomi III 3, Helsinki 1890, lk. 274; A. Jännes, Kielellisiä muistoonpanoja Kaakkois-Karjalasta. — Suomi III 3, Helsinki 1890, lk. 344; A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, Helsinki 1890, lk. 34, 63, 104, 105, 113, 149, 170—172; A. E. Lindfors, Tutkimus Heinolan murteesta. Vähäisiä kirjelmiä XVI, Helsinki 1892, lk. 19; U. I. Sirelius, Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. — Suomi III 10, Helsinki 1894, lk. 77; H. Ojansuu, Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Konsonantit, Helsinki 1903, lk. 125 jj.; Virittäjä 1908, lk. 56, 1941, lk. 226; E. A. Tunkelo, Über einen urfinnischen trennungskasus auf -tta ~ -ttä. — FUF XXIV, Helsinki 1937, lk. 11 jj., 17 jne.

etimpänt 'eemalt, eespoolt'; *hyväntä päin* 'heast'; *kaukanta* 'kaugelt'; *kotonta, kotontā, kotont, kotoont* 'kodunt', *kottontan* 'minu kodust'; *likkintän* 'minu juurest, minu lähedalt'; *luonta, luont* 'juurest'; *pahanta päin* 'pahast'; *rannempanta* 'rohkem ranna poolt'; *siintä, siint* 'siit, sealt'; *takanta, takant, takaant* 'tagant', *takkantan* 'minu tagant', *takantais* 'sinu tagant'; *takempanta* 'tagapoolsemalt'; *tykööntt, tykkönt* 'juurest', *tykköntäs* 'sinu juurest'; *ulkonta, ulkont, ulkönt* 'väljast'.

Soome keele kagupoolseis ja ingeri murdeis on ekstsessiiv mõnel määral tõeliselt olemasolev kääne, nagu seda on konstateerinud juba A. Ahlqvist. Käsitledes 1863. aastal ungari ja soome keele suhteid mainib see soome uurija, et Viiburi läänis ja Põhja-Ingerimaal esineb eri kääne, mis osutab siirdumist ühest omadusest teise. Näitena selle kohta on toodud *paimenenta* 'karjasest, karjasekohalt'. Käände tarvitamisest on esitatud ka mõned katkendid rahvalauludest: *Tulin linnasta likanta / Pauluskalta palvelijanta* 'tulin linnast tüdrukukohalt, Pavlovskist teenijatüdrukukohalt'; *En mä joutanut kotonta, / Emon ainoan apunta* 'ma ei saanud (kuhugi) kodunt, ema ainsa abilise kohalt'. A. Ahlqvist on andnud käändele nimeks *excessivus* [19]. Sama autor on teoses «Suomen Kielen Rakennus» esitanud uuesti mainitud näited ning peatunud pikemalt kõnesoleva käände olemusel, mida ta nimetab seekord ekstsessiiviks ehk mutatiiviks (excessivi- eli mutativi-sija). Ekstsessiivist öeldakse, et see osutab kellekski olemisest või mingisugusest omadusest loobumist. A. Ahlqvist mainib kahetsusega, et soome kirjakeeles pole seda käänet. Ta leiab, et käände kasutuselevõtt oleks kirjakeelele siiski kõigiti sobiv. Asjaomast ettepanekut tehes tarvitab ta ise praktiliselt ekstsessiivi: «Suotava olisi, että tämä maineen alalla niin sopiva ja tarpeellinen muoto otettaisiin kirjakielessäkin käytettäväksi, jossa käytettäväntä sen harvinaisuus ja kirjoittajain siitä tietämättömyys sen ovat tähän asti pidättäneet».

A. Ahlqvist soovitas soome kirjakeelele järgmist «öeldisekäänete» (maineensijat) süsteemi: «olosija» *palvelijana* 'teenijana', *paimenena* 'karjasena'; «erosija» *palvelijanta* 'teenijakohalt', *paimenenta* 'karjasekohalt'; «tulosija» *palvelijaksi* 'teenijaks', *paimeneksi* 'karjaseks' [20]. A. Ahlqvisti ettepanek ekstsessiivi soome keeles ulatuslikult tarvitusele võtta ei leidnud siiski poolehoidu. Hiljemgi pole see kääne soome kirjakeelde juurdunud. Tänapäeva grammatikais ei peeta ekstsessiivi käändeks, vaid elementi *-nta* nimetatakse tuletusliiteks [21]. A. Ahlqvisti elupäevilt on siiski olemas üks tähelepandav sõnavõtt, milles pooldatakse ekstsessiivi ulatuslikumat tarvitamist ja kus tuuakse ühtlasi lisaandmeid käände esinemisest Kagu-Soomes ja Ingeris, nimelt M. Kurik-

[19] A. Ahlqvist, Om Ungerska språkets förvandtskap med Finskan, lk. 30.
[20] A. Ahlqvist, Soumen Kielen Rakennus, lk. 109 jj.
[21] A. Penttilä, Suomen kielioppi, Porvoo—Helsinki 1957, lk. 149.

ka kirjutis «Mietelmiä exessivi- eli mutativisijan käyttämisestä» [22]. Autor arvab, et soome kirjakeeles on ekstsessiiv vajaline, sest soome sisekohakäänded (*talossa* 'majas', *taloon* 'majja', *talosta* 'majast') ja väliskohakäänded (*mäellä* 'mäel', *mäelle* 'mäele', *mäeltä* 'mäelt') väljendavad kolmesugust olukorda, nn. üldised kohakäänded aga üksnes kaht olukorda (*pappina* 'pastorina', *papiksi* 'pastoriks'). Et kõik kohakäänded oleksid ühtlases süsteemis, olevat vajaline anda üldistelegi kohakäänetele võimalus väljendada kolme olukorda. Ekstsessiivi (*papinta* 'pastorikohalt') tarvituselevõtt tegevat selle reaalseks. M. Kurikka nendib õigesti, et elavas keeleuususes on ekstsessiivi esinemine siiski üsna piiratud. Temaga ei võivat tähistada aega, mis on möödunud, küll aga loobumist olukorrast või tegevusest. Viimase väite kinnitamiseks on toodud mitmed näited, nagu *Mene pois talon vastuksinta* 'mine minema ja ära ole majale vaevaks, ristiks', *Tulin tyt(t)öntä akaksi* 'sain tüdrukupõlvest abielunaiseks', *Hyväntä ystäväntä muuttui hän pahimmaksi vihamieheksi* 'heast sõbrast sai ta kõige pahemaks vihameheks, vaenlaseks', *Tulivat sotamiehentä kotia* 'nad tulid sõjaväest koju'. Peale igapäevases kõnekeeles esinevate juhtude on M. Kurikka toonud ekstsessiivi esinemise kohta näiteid rahvalauludestki: *Pääs tuo paimenent papiksi / Lurjuksenta lukkariksi* 'sai ta karjusest pastoriks, lurjusest köstriks', *Eipä tuhat tohtoria / Päästä hullunta Hutosta* 'Ega päästa tuhat tohtrit Hutoneni hullusest', *Hullunta on hupa päästä, / Terveeksi tärähtäneentä* 'aegavõttev on hullusest pääsemine, põrunud peast terveks saamine. Olgu siinkohal üldiselt mainitud, et Ingeri rahvalauludes võib ekstsessiiv esineda muudelgi juhtudel. M. Kurikkale tagasi minnes tuleb öelda seda, et see autor on A. Ahlqvisti poolt esitatud ekstsessiivi nõrgaastmelist tüve pidanud teoretiseeringuks (*likanta* õige *likkanta* 'tüdruk' asemel), sest murdes esinevat üksnes tugev aste. M. Kurikka on aga ka ise ühel juhul toonud ekstsessiivi nõrgal astmel: *tytöntä*.

Ekstsessiivi mõningat tarvitamist peale adverbide ja kaassõnade on maininud veel mitmed teisedki uurijad. Parikkala murdest on öeldud, et ekstsessiivi tarvitatakse, kuigi ta on võrdlemisi haruldane. Asjaomase näitena on esitatud lause *Tule pois hänen ruokanta!* 'tule tema toidult ära!' [23]. Jääski ja Kirvu murdest on pandud kirja laused *Joha se nyt o' pääst sielt paimenent* 'küllap see on nüüd sealt karjasekohalt vabaks saanud', *Sielthä hää tul' pappint meile* 'ta tuli ju sealt pastorikohalt meile' [24]. Uurimuses Hirvensalme murdest on O. Hyyryläinen peatunud ekstsessiivil veidi pikemalt. Temagi mainib, et seda käänet ei tarvitata kuigi sageli. Esitades paradigmasid murde deklinatsioonitüüpidest toob ta järgmised ekstsessiivi-

[22] Virittäjä 1883, lk. 136 jj.
[23] O. Hannikainen, Kielimurteesta Parikkalan pitäjässä, lk. 119.
[24] U. T. Sirelius, Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta, lk. 77.

juhud ainsuses ja mitmuses: *vapaanta*, *vapainta* 'vaba', *parempanta*, *parempinta* 'parem'. Ainult ainsuses on toodud *talonta* 'maja' ja ainult mitmuses *sarkointa* 'põlluriba', *korkeinta* 'kõrge' [25]. Kuivõrd levinud on ekstsessiiv savako ja äürämöise murdes, seda on juba mainitud isuri keelest kõneldes [26]. Hilisemadki märkmed ekstsessiivi kohta mainivad ikkagi seda tõika, et kui seda käänet murdes kasutatakse, siis ikkagi vaid olukorrast või elukutsest loobumise tähistajana. Soome murrete alal on ekstsessiiv omane Ylä-Vuoksi murdele, äürämöismurdele ja Leningradi oblasti savako ning muudele murretele [27]. Leningradi oblasti murdeist on ka allakirjutanu registreerinud mõned siia kuuluvad näited: *hänt panti pois opettajant* 'ta kõrvaldati õpetajakohalt' (Venjoki), *mie tulin treŋkint linnā tüömieheks* 'ma tulin sulasekohalt linna tööliseks', *miel tekkõ männä pikant väprikkä* 'on tahtmine teenijatüdrukukohalt vabrikusse tööle minna', *sotamiehent* 'sõdurist', *traktoristint* 'traktoristist' jne. (Tyrö).

On tähelepandav, et soome murretest on siiski kirja pandud mõningaid selliseidki ekstsessiivijuhte, kus asjaomane sõna on ootuspäraselt nõrgas astmes. Venjoe savako murdest on allakirjutanu kuulnud *lapset tulĭĭt pün tuant ulos* 'lapsed tulid puu tagant välja'. Muolaast on talletatud vanasõna *Tullooha mies mere taant, mut ei tule turpee alt* 'tuleb siiski mees mere tagant, aga ei tule mätta alt' [28].

Karjala keeles pole ekstsessiivi tarvitamine kuigi ulatuslik. Tõelise käändena ta üldse ei esine. On olemas ainult üksikuid siia kuuluvaid adverbe ja kaassõnu päris-karjala murdes, nagu *loittuonda* 'kaugelt', *luonda* 'juurest', *tagoanda* 'tagant' [29].

Vepsa keeles on kõnesolev käändelõpp nähtavasti täiesti tundmatu.

Ülaltoodu põhjal võib kokkuvõttes öelda, et nn. ekstsessiivi kohta on olemas andmeid liivi, eesti, vadja, isuri, soome ja karjala keelest. Läänemere keeltes on olemas kahesuguseid ekstsessiivseid funktsioone. Kõigis mainitud keeltes tähistab lõpp *-nta*, *-ntä või -nt*, *-nd*, *-nd* kõigepealt kohasuhteid, nimelt kohta, millest on lahkutud või lahkutakse: liivi *koùgənd*, *tagànd*, *kuo'ndə* jne.; eesti *tagant*, *kodunt*, *siint*, *kavent*, *roonta*, *pajunda*, *sulunta*, *tarenda*, *käenda*, *pähütsinda*, *jalotsinda*; vadja *kotonta*, *kotond*, *kottoand*, *takand*; isuri *takkaant*, *siint*, *loont*,

[25] O. Hyyryläinen, Tutkimus Hirvensalmen kielestä. — Suomi III 7, Helsinki 1893, lk. 35 jj-d.

[26] V. Porkka, Ueber den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte, lk. 67 jne.

[27] V. Ruoppila, Äyrämöismurteiden äännehistoria, Helsinki 1955, lk. 61.

[28] V. Ruoppila, op. cit., lk. 61.

[29] A. Genetz, Tutkimus Karjalan kielestä. — Suomi II 14, Helsinki 1881, lk. 241, 246 jj.; A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, lk. 170.

kotont jne.; soome *etempänt, kaukanta, kotonta, likkintän, luonta, tyköönt, ulkonta, rannempanta* jne.; karjala *luonda, tagoanda, loittuonda.* Teiseks tähistab kõnesolev lõpp olukorrast või ametialalt, elukutsest lahkumist. Neid funktsioone on sel lõpul vadja, isuri ja soome keeles. Kohafunktsiooni tähistajana on ekstsessiiv eriti levinud soome keele äärämoismurdeis ja isuri keeles ning ingeri murdeis. Levinud on ta lõuna-eesti vanades rahvalauludes. Olukorra jne. funktsioonide osutajana on see kääne levinud samadel aladel peale lõuna-eesti. On usutav, et vadja keeles esiletulev olukorrast või ametialalt lahkumist osutav ekstsessiiv on grammatiline laen isuri ja soome keelest. Enne kui analüüsida küsimust, kumb ekstsessiivi funktsioon on vanem, tuleb peatuda sellel, mida on senises erialakirjanduses arvatud ekstsessiivi lõpu päritolust.

Ekstsessiivi lõpu päritolu kohta on seni avaldatud mitugi arvamust. Kõigepealt on lõppu **-nta, *-ntä* peetud väga vanaks soomeugriliseks käändelõpuks. O. A. F. Blomstedt on oma doktoriväitekirjas võrrelnud ekstsessiivi lõppu ungari keele adverbide lõpuga *-nt* või *-nta*: *mint* 'niinkuin, kuin, koska, sillä', *szerint* 'mukaan, jälkeen', *gyanánt* 'siasta', *naponta* 'päivällä', *ifjonta* 'nuoruudessa', *régente* 'muinoin' jne. Soome ekstsessiivi otsest vastet on see autor arvanud olevat ka ungari väljendites *atya-ként* 'niinkuin isä'. Käände tähendusilkust küljest on O. A. F. Blomstedt oletanud, et algselt see on tähistanud mingilt kohalt lahkumist (lähtö paikasta). Peale ungari vastete on kõnesolev uurija soome ekstsessiiviga ühendanud ka mokša-mordva adverbid *kizinda* 'kesällä', *talinda* 'talvella', *ilädindä* 'illalla' [30].

O. A. F. Blomstedtiga samal arvamisel on O. Donner [31]. See autor on korranud eelmise poolt esitatud ainestikku ning lisanud mansi vasted. Ta arvab nimelt, et siia kuuluvad ka mansi *nl*-lõpulised partiklid: *l'äpänl* 'aus der nähe' (kus $l < t$).

Mõlemad mainitud autorid on ilmselt eksinud, sest ungari keeles pole soome-ugri konsonantide ühend *nt* säilinud, vaid selles on nasaal klusiili eest reeglipäraselt kadunud ($nt > d$) [32]. Ei ole üldse usutav, et läänemere keelte ekstsessiiv oleks ürgvana soome-ugri kääne, vaid see on tekkinud hiljemini läänemere keelte erielu ajastul.

Teise arvamuse ekstsessiivi lõpu päritolu kohta on toonud esile A. Ahlqvist [33]. Tema arvates on kõnesoleva käände

---

[30] O. A. F. Blomstedt, Halotti Beszéd ynnä sen johdosta Wertailevia Tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin Kielissä, lk. 69 jj.

[31] O. Donner, Die gegenseitige verwandschaft der finnisch-ugrischen sprachen, Helsingfors 1879, lk. 70 jj-d.

[32] J. Szinnyei, Magyar nyelvhasonlítás 7. Budapest 1927, lk. 40, 63.

[33] A. Ahlqvist, Om Ungerska språkets förvandtskap med Finskan, lk. 31; sama, Suomen Kielen Rakennus, lk. 109.

vanem funktsioon olnud lokatiivne (*kotonta* 'kodunt'), millest hiljemini on arenenud predikatiivne funktsioon (*apunta* 'abist'). Käändelõpust oletab A. Ahlqvist, et see on hiline ning kujunenud essiivi ja infinitiivi, s. o. partitiivi lõpu liitumisel: *na* + *ta*. A. Ahlqvisti oletusi on pooldanud ka M. Kurikka[34] ja A. Genetz[35]. Viimane autor on ekstsessiivi funktsioonide ja päritolu kohta kirjutanud veidi ulatuslikumalt kui tema eelkäijad. Temagi järgi on ekstsessiiv võrdlemisi hiline nähtus (verraton myöhäinen ilmiö), mis on tekkinud «ühissoome» (yhteissuomalaisen) ajal, s. o. läänemere keelte aluskeele ajastul. A. Genetz oletab edasi, et see kääne kujunes ehk alles siis, kui soomlased ja karjalased olid eraldunud vepslastest loode poole ning liivlased ja eestlased lääne poole, seega siis alles läänemere keelte erielu ajastul. A. Genetz arvab, et kunagi polegi olnud käände lõpuks *na* + *ta* (*kotonata*, *takanata*), kus essiivi lõpuga oleks liitunud partitiivi lõpp, vaid et partitiivivormidesse *kotota*, *takata* oleks *n* essiivi (*kotona*, *takana*) analoogial tulnud *t* ette selle toeks (tueksi). Seegi autor pooldab arvamust, et kohasuhteid osutav ekstsessiiv on vanem kui predikatiivsena esinev ekstsessiiv.

H. Ojansuu on ekstsessiivi moodustamisest oletanud, et soome keele edelamurdeis esinevad omapärased partitiivid *aikkan* 'aega', *vīkkon* 'nädalat' ning adverbid *kotton* 'kodunt', *tükkön* 'juurest' jne. on mõjustanud partitiive *kottotan* 'minu kodust', *tükkötän* 'minu juurest', nõnda et neissegi on tulnud *t* ette *n*: *kottontan* 'minu kodust', *tükköntän* 'minu juurest'[36].

Õige arukas ekstsessiivi päritolu seletus on M. Veske doktoriväitekirjas[37]. Selles teoses on autor toonud eesti sõnad *tagant* ja *kodunt* (rahvalaulude keeles *taganta*, *kodunta*) ning mõned liivi keele asjaomased adverbid ja kaassõnad. Neist arvab M. Veske, et nende lõpp on tekkinud ablatiivi liitumisel *n*-lokatiiviga, s. o. *n* + *ta*. Tema peab vanaks lokatiivi lõpuks *-na*, *-ne* ja *-n*.

Arvestades ülal esitatud ainestikku võib ühineda M. Veske, A. Ahlqvisti, M. Kurikka ja A. Genetzi arvamisega, et ekstsessiivi lõpu kujunemisel on liitunud kaks kohta osutavat elementi. Liitlõpu esimene osis on olnud kohatunnus *n*, mis esineb muide läänemere keelte essiivis (või lokatiivis). Teiseks osiseks on omaaegse ablatiivi, praeguse partitiivi (või «infinitiivi») lõpp *-ta*, *-tä*. Ekstsessiiv on kujunenud samal viisil, nagu on arenenud läänemere keelte elatiiv ja praegune ablatiiv. Omaaegse ablatiivi lõpu liitumisel kohatunnuse *s*-ga on saadud elatiivi lõpp *-sta*,

---

[34] Virittäjä 1883, lk. 136.
[35] A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, lk. 171.
[36] H. Ojansuu, Suomen lounaismurteiden äännehistoria, lk. 125 jj.
[37] M. Weske, Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes, Leipzig 1873, lk. 45, 50.

-stä ja liitumisel *l*-elemendiga on saadud praegune ablatiivi lõpp *-lta, -ltä*. Lõppude *-sta, -stä* ja *-lta, -ltä* eeskujul on moodustatud ka lõpp *-nta, -ntä*. M. Veske on arvanud õigesti, et vana ablatiivi lõpp *-ta, -tä* on liitunud kohatunnuse *n*-ga otseselt, ilma vahepealse siirdevokaalita [38]. Nagu inessiiv on n. ö. paralleelkäändeks elatiivile (*kojas* : *kojast*; soome *kodassa* : *kodasta*) ja adessiiv paralleelkäändeks ablatiivile (*kojal* : *kojalt*; *kodalla* : *kodalta*), on essiiv olnud paralleelkäändeks ekstsessiivile (soome *kotona* : *kotonta*). Välte poolest ühtivad omavahel inessiiv ja elatiiv ning adessiiv ja ablatiiv. Kui teine silp on suletud, on neis käänetes sõnatüvi nõrgal astmel. Essiiv on tugevaastmelise tüvega, sest teine silp on lahtine (eesti keeles on essiivi nõrgaastmelisus sekundaarne nähtus). Paralleelanaloogia mõjul on tugev aste saanud omaseks ka ekstsessiivis.

Essiivi vanaks funktsiooniks on koha- ja ajafunktsioonid, mille kohta leidub näiteid kõigist läänemere keeltest: liivi *kuo'nnə̂* 'kodu', *koùgə̂n* 'kaugel', *tagànə̂* 'taga'; eesti *siin*, murdeis *kaugen* 'kaugel', *kuna, toona*; vadja *koto(n)na* 'kodu', *taka(n)na* 'taga', *kauka(n)na* 'kaugel', *tüve(n)nä* 'juures', *sĭnä* 'seal, siin', *tō(n)na* 'toona', *ōmẹnna* 'homme'; soome *takana* 'taga', *kotona* 'kodus', *ulkona* 'väljas', *kaukana* 'kaugel', *rannempana* 'rohkem ranna pool', *huomenna* 'homme'; isuri *koťtōn* 'kodus', *taǩkān* 'taga', *ligempā̆n* 'ligemal', *sĭn* 'seal'; karjala (valdai murdes) *лoittona* 'kaugel', *алahan* 'all', *ül'ähän* 'üleval', *al'embana* 'allpool'; vepsa *алahan* 'all', *ül'ähän* 'üleval', *edahan* 'kaugel', *tagan(a)* 'taga' jne. Paralleelselt essiivile on ekstsessiivigi üldiseks ning usutavasti ka vanemaks funktsiooniks koha- (ja aja-) suhete tähistamine. Tähelepandavad on ses suhtes lõuna-eesti murded, kus ekstsessiiv on hakanud kohasuhteid väljendama ulatuslikumalt kui mujal läänemere keelte alal. Et ekstsessiiv koha- ja ajasuhete väljendajana on levinud õige ulatuslikult, võib arvata, et neis funktsioonides on ekstsessiiv läänemere keeltes küllaltki vana.

Eesti keeles esinevad adverbid *küllant, viljand*, liivi adverb *paǩkànd* ei väljenda küll otseselt koha- ja ajasuhteid. Need adverbid on arenenud ekstsessiivsetena samal teel, nagu on eesti keeles ulatuslikult kujunenud adverbe ablatiivi ja elatiivi lõpuga, kus samuti pole enam otsest sidet ei aja- ega kohamõistetega (*küllalt, laialt*, murretes *suurest* 'suurelt', *ilusast* 'ilusasti' jne.). Lõuna-eesti murdeti esinev *-ndaʔ-*, *-ndäʔ-*lõpuline abessiiv on sisuliselt täiesti seotav ekstsessiiviga. Selle käändelõpuga on rõhutatud millestki täiesti lahkumist, millestki ilmajäämist ja ilmaolemist (**jäin esäntäk* 'jäin isata' > *olẹn esäntäk* 'olen isata').

---

[38] M. Veske, op. cit., lk. 45.

Olgu siinkohal märgitud, et lõuna-eesti abessiivi lõpu *-nda*? kohta on esitatud teisigi arvamusi, nimelt on P. Ravila oletanud, et see lõpp kuulub ühte lapi abessiivi lõpuga *-pt-*, *-mt-* [39]. Selle arvamusega pole siiski põhjust ühineda.

Läänemere keeltele on omane see derivatsiooniseik, et adverbide (ja kaassõnade) moodustamisel on võinud mitu käändelõppu üksteisega liituda [40]. Õige tavaline adverbide moodustamisviis on see, te mõnele käändelõpule on liitunud instruktiivi lõpp. Sellised juhud, kus ekstsessiiviga on liitunud instruktiiv, on eesti keeles adverbid *viimandi*, *hulgandi* ja *kogundi*.

Essiivi hilisemaks funktsiooniks on olukorra ja elukutse tähistamine, mis mõnes läänemere keeles pole nähtavasti kunagi üldiseks saanud, nagu liivi ja vepsa keeles ning eesti keele enamais murdeis (eesti kirjakeeles on essiiv tulnud kirdemurrakuist soome keele kaasmõjul). Kus essiiv on tähistanud olukorda, elukutset jne., on olnud tegelikke eeldusi, et ka ekstsessiiv on võinud hakata väljendama samu suhteid. Ülal on juba viidatud sellele, et soome keele äürämöismurretes on ekstsessiiv levinud olukorra ja elukutse väljendajana. Samades funktsioonides on see kääne maad võtnud isuri keeles. Niihästi isuri keel kui ka äürämöismurded on lähtunud karjala hõimkonna keele läänepoolsest või edelapoolsest osast [41]. Tollest karjala keele alast kujunes osa iseseisvaks isuri keeleks, osa on aga liitunud soome keelega. Mõlemal pool on säilinud vanu ühiseid karjala jooni ning iseseisvalt kujunenud omapärasusi. Üheks selliseks ühiseks erijooneks on ekstsessiivi tarvitamise laienemine. Äürämöismurrete alalt on ekstsessiiv mõnel määral levinud muudessegi soome keele murretesse. Isuri keelest on ta kandunud vadja keelde.

Vadja keeles on ekstsessiivi esinemiseks kaks erinevat astmevahelduse suhet. Nagu on juba mainitud, on ekstsessiivsete adverbide ja kaassõnade sõnatüvi tugevas astmes (*kotonta*, *takanta*), mis peaks viitama tõigale, et sellised adverbid on laenatud niisugustena ning on jäänud erandiks vadja keele fonoloogias, kus astmevaheldus on vägagi reeglipärane. Olukorda ja elukutset tähistava ekstsessiivi tüvi on aga nõrgas astmes (*soлdatinD*, nominatiiv *soлdatti*; *papinD* : *pappi*; *lezzenD* : *lehtši*), nagu seda nõuab vadja fonoloogia. Seega on käändena laenatud ekstsessiiv kõigiti kohanenud vadja keele deklinatsioonisüsteemi. Eraldi vadja keelest on ka eesti ja soome keeles üksikjuhtudel ekstsessiivitüvi nõrgas astmes (*taanta*, *tuanta*; *kounda*).

Läänemere keeltes on mitmeid adverbe ja kaassõnu, millest arvatakse, et neis on jädemena säilinud mõni endine kääne, nagu prolatiiv, latiiv, komparatiiv jne. Mõnel juhul on tõesti võimalik

---

[39] P. Ravila, Die Stellung des lappischen innerhalb der finnisch-ugrischen sprachfamilie. — FUF XXIII, Helsinki 1935, lk. 35.

[40] P. Ariste, Adverbide arenemisest läänemere keeltes, lk. 119 jj-d.

[41] Vt. ka V. Ruoppila, Äyrämöismurteiden äännehistoria, lk. 7 jj-d.

osutada, et mainitud sõnaliikides elab edasi endine kääne, nagu muide *s*-lõpuline illatiiv (vrd. soome *ylös* 'üles', *alas* 'alla', *ulos* 'välja', *kauas* 'kaugele' jne.)[42]. Mõne teise arvatava käände suhtes on aga võimatu veenvalt väita, et asjaomane kääne oleks kunagi tõesti olemas olnud ning liiatigi laialt levinud. Mis puutub ekstsessiivi, siis ei ole põhjust oletada, nagu oleks ta kunagi üldiselt tarvitatava käändena läänemere keelte vanasse deklinatsioonisüsteemi kuulunud. Ekstsessiiv näib olevat tekkinud määrusena mõnest üksikust sageli tarvitatavast sõnast juba käsiteldud käändelõppude kuhjumise teel. Ainult kohati on tollel liitlõpul olnud ulatuslikum levik, kuid kuskil pole ta kujunenud tõeliseks käändeks peale nende lõuna-eesti murrakute, kus temast latiivse *-k* liitumisel moodustus abessiiv. Mujal jääb ekstsessiivi lõpp ikkagi adverbe moodustavaks tuletusliiteks, seda sisuliselt ka neis keeltes (isuri, vadja, soome murded), kus ta on näiliselt käändelõpuks.

Läänemere keeltest kaugemale ekstsessiiv ei ulatu. Väga vana algupära on küll essiiv ja ablatiiv-partitiiv, mis on olnud ekstsessiivi koostiselementideks[43]. Neist vanadest elementidest on siis läänemere aluskeele murretes üksikuis sõnus kujunenud uus lõpp *-nta*, *-ntä*, mis kohati on mõnel määral levinud. Vanade läänemere käänete süsteemi kuuluvaks ei saa ekstsessiivi pidada.

ЭКСЦЕССИВ В ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКИХ ЯЗЫКАХ

ПАУЛЬ АРИСТЭ

Резюме

В прибалтийско-финских языках имеется падежное окончание **-nta*, **-ntä*, которое в финских диалектах, в ижорском и водском языках является относительно продуктивным суффиксом формообразования (финское *piikanta* 'с работы, с места прислуги'; водское *солdatinо* 'из солдат'; ижорское *traktoristinо* 'с работы, с места тракториста'). Рассматриваемое окончание встречается в некоторых наречиях: ливское *kuõndə* 'из дому', эстонское *tagant* 'из-за', финское диалектное *siint* 'отсюда' и т. д. В статье указывается, что падежное окончание **-nta*, **-ntä* никогда не являлось продуктивным во всех прибалтийско-финских языках. Кроме того, как падежное окончание **-nta*, **-ntä* выступало лишь в связи с словами, обозначающими профессию, занятие или положение человека. Рассматриваемое окончание образовалось от консонантной основы эссива *-n(a)*, *-n(ä)* и от аблатива *-ta*, *-tä*.

[42] П. Аристэ, s-овый иллатив в прибалтийско-финских языках. — Академия Наук СССР. Институт языкознания. Доклады и сообщения VII, Москва 1955, lk. 22 jj-d.

[43] Vt. muide L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki 1941, lk. 87 jj.

VADJA FRASEOLOOGIAT

HUNO RÄTSEP

Alljärgnevad keelenäited on kogutud 1959. a. juulis prof. P. Ariste juhatusel toimunud ekspeditsiooni ajal vadjalaste juurde Leningradi oblastisse. Fraseoloogilise materjali kirjapanek vajab head, taiplikku keelejuhti. Selliseks abiliseks oli autorile Mati külas elav Maria Baranova (* 1895), kellelt pärinebki suur osa esitatavast ainesest.

Teised keelejuhid olid järgmised.

2. Olga Ivanova (* 1892) Mati külas.
3. Aleksandra Ossipova (* 1894) Mati külas.
4. Jekaterina Petrova (* 1900) Mati külas.
5. Anna Issajeva (* 1886) Kõrvõttula külas.
6. Jekaterina Jovleva (* 1893) Kõrvõttula külas.
7. Maria Grigorik (* 1888), sündinud Kõrvõttulas, elab Korovaisi külas.
8. Jevdokia Ivanova (* 1882) Savvokkala külas.
9. Natalja Tšarina (* 1889) Lempola külas[1].

Fraseoloogiline materjal on esitatud tähestikulises järjekorras väljendi (mitte konteksti) esimese substantiivi järgi. Kui nimisõna puudub, siis on märksõnaks võetud verb või adjektiiv. Ühesuguste märksõnade erinevad vormid on antud paradigmaatilises järgnevuses.

Tähenduste selgitamisel tuuakse apostroofide vahel tavaline, lihttähendus või ka seletus. Seejärel on sulgudes sõnasõnaline tõlge. Kolmandal kohal on esitatud tavalisemad eesti keeles olemasolevad umbes samasisulised väljendid, tähistatuna märgiga ≈. Kui sõnasõnaline tõlge ja eesti vaste ühtivad, siis on sulgudes tõlke ees sama märk (≈).

1. *kui sämmę aikoi nüd* (B) 'kuidas me saame nüüd hakkama' (kuidas saame aegu nüüd).

2. *ajut ˌkuivęvad* (B) 'läks rumalaks' (ajud kuivasid).

---

[1] Tekstis on kasutatud järgmisi keelejuhte märkivaid lühendeid: B — Maria Baranova; OI — Olga Ivanova; AI — Anna Issajeva; J — Jekaterina Jovleva; JI — Jevdokia Ivanova; G — Maria Grigorik; AO — Aleksandra Ossipova; P — Jekaterina Petrova; Tš — Natalja Tšarina.

3. *häilӓв ain ampād‿irvillā* (B) 'naerab alati' (lõngub alati hambad irevil).

4. *elä миллę ampaita prāvita, miл evād‿vaivata* (B) 'ära mind tüssama tule' (ära mul hambaid paranda, mul ei valuta).

5. *pĭppu on ampaiz* (B) 'piip on suus' (≈ piip on hambais); *staruhha sęitap‿starikkā, mūd‿ep‿tē ku ain pĭppu ampaiz* (B) 'eit tõreleb taadiga, muud ei tee, kui aina piip suus' (... piip hambais).

6. *tuli apĭsę* (OI) 'tuli aitama' (≈ tuli appi).

7. *mussa niku arappi* (B) 'nahavärvilt täiesti must' (≈ must nagu murjan).

8. *sāp‿kęik arvoa* (B) 'mõistab' (≈ saab kõik aru).

9. *bumizęb‿niku tühjä astia* (B) (kõmiseb nagu tühi astja) ≈ kõmiseb nagu tühi vaat.

10. *täl on āli niku astiд pęhjassę* (B) 'tal on jäme hääl' (tal on hääl nagu astja põhjast) ≈ räägib nagu tõrre põhjast.

11. *ebę· aźźā sinne mennä* (B) 'ei ole põhjust sinna minna' (≈ ei ole asja sinna minna).

12. *näd‿miltin avęsū* (B) 'näed, missugune lobiseja' (näed, milline avasuu) ≈ näed, milline lobamokk.

13. *varma niku bohattęŕi* (B) 'väga tugev' (tugev nagu kangelane) ≈ tugev nagu karu.

14. ... *pajattāz — a täm juttęв, лa pajataв, a miлta bokkā ep‿sõ* (B) 'kõneldakse, aga see ütleb, las räägib, minule see ei mõju' (... aga minult külge ei sõõ) ≈ ei võta tükki küljest ära.

15. *meŋkā bokaлę ōkāmā* (B) 'heitke pärast sööki magama' (minge küljele puhkama) ≈ minge leiba luusse laskma.

16. *niku boroni* (B) 'väga uhke, härraslik' (≈ nagu parun).

17. *nęiz‿eлōsę* (OI) 'elustus' (≈ tõusis ellu).

18. *kui eläв?* (B) (kuidas elad?) ≈ kuidas käsi käib?

19. *emāpĭmä bęллu kuivannu ūliję pālt, a täm epętab‿vanapia* (J) 'veel täiesti nooruke, aga tema õpetab vanemaid' (emapiim ei olnud kuivanud huulte pealt, ...) ≈ kõrvatagused alles märjad ...

20. *vēl eммā pĭmä on ūlĭ pällä, a jo tütterĭ aлgab‿ajjā takkā* (B) 'alles nooruke, aga juba kurameerib' (veel emapiim huulte peal, aga juba tüdrukuid hakkab ajama taga) ≈ tal suu alles emapiimane ...

21. *mitä näilē pajattā, üφs kęik niku seinäsē erneitä vizgata* (OI) 'mis neile rääkida, nad ei kuula sõna' (mis neile rääkida, ükskõik nagu seina herneid visata) ≈ ... nagu hane selga vesi.

tällē viskä niku erneitä seinäsē, evād‿miňnū sęnat‿tällē tartu (B) 'talle pole mõtet rääkida, ta ei kuula mind' (talle viska nagu herneid seina, ei minu sõnad talle külge hakka).

22. *isud‿niku frovva* (B) 'istud uhkesti' (≈ istud nagu proua).

23. *värizeb‿niku āvālehto* (J) 'väriseb üleni' (≈ väriseb nagu haavaleht).

24. *me vällā, kunniz ęᴅ heŋkiz* (B) 'mine kiiresti ära' (mine ära, kuni oled hingis) ≈ ... kuni oled veel elus.

25. *rikaz‿niku herra* (B) 'väga rikas' (rikas nagu härra) ≈ rikas nagu Riia kikas.

26. *huллu pajatap‿tarkępassi mēlevā* (B) 'püüab targemat õpetada' (hull kõneleb targast targemini).

27. *nī palľo jęi, što huллuš meni* (OI) 'jõi viina väga palju' (≈ nii palju jõi, et hulluks läks).

28. *mentī humaлā* (B) 'jäädi purju' (mindi humalasse).

29. *miä tēn senē vešā niku ĭgruškā* (OI) 'ma teen selle asja kiiresti, vaevata valmis' (ma teen selle asja nagu mänguasja) ≈ see on mul naljaasi teha.

30. *märtšä niku ĭri* (B) 'läbimärg' (märg nagu hiir) ≈ märg nagu kassipoeg.

31. *nī puhtāš лęppu vęi i лāfkad‿on tšĭn, etti ĭrelē nokkā eb‿jännü* (B) 'või sai täiesti otsa, ja poed on kinni, nii et mitte sugugi ei jäänud' (nii puhtasti lõppes või, ja poed on kinni, et hiirele nokka ei jäänud).

32. *pāltä on iлoza vāttā, a aлta ęhsęnęmā tšānāв* (B) 'väliselt kena, seesmiselt inetu' (pealt on ilus vaadata, aga alt pöörab oksendama).

33. *nī on prokutō, eb mälestä ipo iлmoja* (B) 'nii rumal, et ei mäleta midagi' (nii on rumal, ei mäleta ilmugi) ≈ ... ei mäleta tuhkagi.

34. *kui siä kazē teiᴅ, a miä izeęenessä* (B) 'kuidas sa seda tegid, aga mina omapäi' (kuidas sina selle tegid, aga mina iseenesest).

35. *ivus‿pittšä, a mēli lühüᴅ* (B) 'rumal naine' (juus pikk, aga meel lühike) ≈ juus pikk, aga aru lühike;

ivus‿pittšä, a лadva lühüᴅ (B) 'id.' (juus pikk, aga latv lühike).

36. *i pojo pāsi jaлkā (~ jaлkāsę) naizę tähhę* (B) 'ja poiss sai heale järjele naise tõttu' (ja poiss pääses jalga naise tõttu) ≈ poiss sai jalad alla ...

37. *johzęв nī, etti jaлgaᴅ mālę evät‿pūtu* (J) 'jookseb väga kiiresti' (jookseb nii, et jalad maale ei puutu) ≈ jookseb nii, et jalad ei puutu vastu maad.

38. *värizeв, jaлgaᴅ evät‿piä* (J) 'väriseb, ei seisa jalul' (väriseb, jalad ei pea) ≈ ... jalad ei kanna.

39. *nāᴅ nī johzęв, etti jaлgat‿persē tappāvaᴅ* (B) 'näed,

jookseb väga kiiresti' (näed nii jookseb, et jalad perse puutuvad);

pani menemā̆, nī etti jaлgat‿persē tap̆pāvaD (B) 'jooksis kiiresti minema' (pani minema, nii et jalad perse puutuvad) ≈ ... nii et kannad käisid kuklasse.

40. *aлkę tuлла sūriлла jaлkoiлла* (B) 'hakkas tulema suurte sammudega' (hakkas tulema suurte jalgadega).

41. *vęta jumaлa apī!* (B) 'jõudu!' (võta jumal appi).

42. *täm on nī arka, täl jänessē nahgaлла perze paikattu* (B) 'ta on väga arg' (ta on nii arg, tal jänesenahaga perse paigatud);

senellä on jänessē nahgaлла perze paikattu (J) 'ta on arg' (sel on jänesenahaga perse paigatud) ≈ sel on jänes püksis.

43. *senellä inehmizellä on jänessē süä* (J) 'see inimene on arg' (sel inimesel on jänese süda).

44. *miḣhē pajatattę ühtä juttua kahtę̄* (OI) 'miks te kõnelete sama juttu mõlemad' (milleks kõnelete üht juttu kahte) ≈ ... ühest suust.

45. *elä sülli kaivōsę̄, izze nę̄d‿vettä jōmā* (J) 'ära kaeba teise peale, endal läheb pahasti' (ära sülga kaevu, ise hakkad vett jooma);

elä sülli seňnē kaivōsę̄, izze nę̄d‿vettä jōmā (OI) 'id.' (ära sülga selle kaevu, ise hakkad vett jooma) ≈ ära kaeva teisele auku, ise kukud sisse.

46. *en tā̆ mitä tšihuttā, a pereṁmēz juttę̄в: pā kaлuni tšugunā, siz tšihuta χot' koko päivä, ain lēt‿tō̆zä, elä tuskā iлmā tō̆ttä ed‿lē* (B) (ma ei tea, mida keeta, aga peremees ütleb: pane venekirves patta, siis keeda kas või kogu päeva, alati oled töös, ära muretse, ilma tööta ei jää) ≈ ... keeda kirvesuppi ...

47. *tämä nī strašnoizi, etti tēлo tuli kananahgallīn* (B) 'ta kohkus nii, et ihukarvad tõusid püsti' (ta nii ehmatas, et keha tuli kananahaline) ≈ ... ihu läks kananahale.

48. *tšäüp‿karjaz; mēp‿karjāsę̄* (OI) (≈ käib karjas; läheb karja).

49. *varma niku karu* (J) 'väga tugev' (≈ tugev nagu karu).

50. *märtšä niku katti* (B) 'läbimärg' (≈ märg nagu kass).

51. *miä ümperikkoa tšäün niku katti ümper ęm̆mia rīssō* (OI) 'ma käin kogu aeg teatud asja ümber [ka jutuga]' (ma ümber käin nagu kass ümber oma riistade) ≈ käin nagu kass ümber palava pudru.

52. *mene kat̆tī ănnā̆ aл̆лā* (B) 'jäta oma jutt, mine minema!' (≈ mine kassi saba alla!).

53. *mē kat̆tī persē!* (OI) 'jäta oma jutt, mine minema!' (mine kassi perse).

54. *ahnas‿sõmä niku koira* (OI) 'väga ahne sööma' (ahne sööma nagu koer).

55. *mēz naizĕkä eläb‿niku koira da katti, ain sĕitĕллaz* (OI) 'mees elab naisega halvasti, alati tülitsevad' (mees naisega elab nagu koer ja kass, alati sõitlevad);

näväd‿nĭ hŭvĭ elävad, niku koira da katti (B) 'nad elavad halvasti' (nad nii hästi elavad nagu koer ja kass) ≈ elavad nagu koer ja kass.

56. *koira suvväp‿koirä* (G) 'ta hoiab omasugust' (koer armastab koera).

57. *täl on koto niku koiräbütka* (B) 'tal on pisike maja' (tal on maja nagu koeraputka).

58. *poika juttĕв: tõtä bĕ; emä juttĕв: joko bĕ tõtä, käli koirä äntä* (OI) (poeg ütleb: tööd pole; ema ütleb: kui ei ole tööd, laku koera saba).

59. *лahsaлaiлĕ pajatĕttĭ: peĭлägä, peĭлägä, nĭ türmä pannaz, a siällä konnä suppia sätta* (B) (lastele räägiti: mängige, mängige, siis vangi pannakse, aga seal konnasuppi saate).

60. *päivüt‿paisaв, a vihmä saĭtäв: tšülpēvät‿kõллüd* (B) (päike paistab, aga vihma sajab: vihtlevad surnud).

61. *kase on pūstaлla kotiлla raď'd'ottu* (B) 'see on rumal inimene' (see on tühjal kotil löödud) ≈ see on sooja sepikuga pähe saanud.

62. *täl bĕлĕ kĕik kotonna mēl* (OI) 'ta on loll' (tal pole kõik meel kodus) ≈ tal pole kõik kodus.

63. *nĭ on kĕvĭ köühä niku krotti mäz* (OI) 'ta on väga vaene' (nii on väga vaene nagu mutt maas) ≈ ta on vaene nagu kirikurott.

64. *nĭ aлta kuлmoja vätaв niku paha ärtšä* (B) 'vaatab vihaselt altkulmu' (nii alt kulmude vaatab nagu paha härg) ≈ vaatab altkulmu nagu tige härg;

vätap‿kuлmõ aлta (J) 'vaatab altkulmu' (vaatab kulmude alt).

65. *лahsi radgĕp‿koko kurkussa* (B) 'laps karjub ·kõvasti' (laps lõhub kogu kõrist ~ kurgust) ≈ laps karjub täiest kõrist.

66. *mĕni on naizikko itkuri, a siz‿mēz juttĕв: idgĕ, idgĕ, nĭ vähäp‿kuzĕd* (B) (mõni naine on nuttur, aga siis mees ütleb: nuta, nuta, siis vähem kused).

67. *tämä on vaлgissunnu niku kuva* (B) 'ta on kahvatu' (ta on kahvatanud nagu pilt).

68. *kĕrva elizeв* (OI) 'kõrvus nagu piniseb, ei kuule hästi' (kõrv heliseb) ≈ kõrv ajab pilli.

69. *arvä, kumpa kĕrva eĭlāв? kui ĕikĕa kĕrva eĭlāв, sis‿tšĭsĕллaz, a ku kura kĕrva, siz лaittäz* (B) (arva, kumb kõrv helab,

kui parem kõrv helab, siis kiidetakse, aga kui vasak kõrv, siis laidetakse) ≈ arva ära, kumb kõrv ajab pilli?

70. *nõri pojo, kęrvātakuzęd‿märjäd, a tütteriä jo ajęлęp‿taǩkā* (AI) 'poiss on väga noor, aga tahab juba kurameerida' (≈ noor poiss, kõrvatagused märjad, aga tüdrukuid juba ajab taga); *kęrvātakuzęd‿märjäd, a jo naisi tahob‿ŋęisa* (JI) 'alles nooruke, aga tahab juba naist võtta' (kõrvatagused märjad, aga juba naistesse tahab hakata).

71. *miä lõn siñnua kęrvaлę̄* (P) 'ma löön sulle vastu kõrvu' (ma löön sind kõrvale).

72. *kūлtāp‿kęrvad‿örtšillā* (B) 'kuulab tähelepanelikult' (≈ kuulab kõrvad kikkis).

73. *isu, elä mē, vēd‿лahzę̄ uñnę̄ vällā* (J) (istu, ära mine, viid lapse une ära).

74. *kase inehmin ęli лattęję̄ aл̆лā pantu* (B) 'selle inimese kasv oli seisma jäänud' (see inimene oli vajutise alla pandud).

75. *bę̄ miťtäit‿sūvvä, ku bę̄ miťtäit‿sūvvä, nǐ pā ampād‿лautōлę̄* (B) 'ei ole midagi süüa, kui ei ole midagi süüa, siis ära söö' (pole midagi süüa, kui pole midagi süüa, siis pane hambad riiulile) ≈ pane hambad varna.

76. *nǐ pamastutti kęrvaлę̄, kęik kęrvālehod‿mentǐ tulizęssi* (B) (nii virutas kõrvale, kõik kõrvalehed läksid tuliseks) ≈ tegi kõrvad tuliseks.

77. *mȭ jo līdgęt‿pǐmme, jęimmę̄* (B) (me juba liigud pidasime, jõime) ≈ me juba tegime liigud.

78. *ühez‿lintà ajęlittę̄* (B) 'olite lapsepõlves koos' (ühes linde ajasite).

79. *täm nǐ on ahnaz, etti tšainęi лuzikassa ęžzā vętaв* (B) 'ta on väga ahne' (ta nii on ahne, et teelusikast osa võtab) ≈ võtab leiva suust ära.

80. *miä ęlin kęvǐ läsivä, jäi üφsi лū i nahka* (OI) 'ma olin väga haige, jäin väga kõhnaks' (≈ ma olin väga haige, jäi üks luu ja nahk); *nǐ on eñnē kuivattannu, etti лū i nahka* (B) 'ta on väga kõhnaks jäänud' (nii on enese kuivatanud, et luu ja nahk); *лaihukkęin, bę̄ miťtäit‿ku лū da nahka* (B) (lahjakene, pole midagi kui luu ja nahk).

81. *sõťǐ лuinā päinā kęik* (B) 'söödi kõik, midagi järele jätmata' (söödi luudega peadega kõik) ≈ söödi naha ja karvadega tükkis.

82. *no ko siä kehnoš pajataD, enellēz лęukāsę̄* (OI) 'no kuidas sa nii viletsasti kõneled, omaette' (no kuidas sa viletsasti kõneled, enesele lõuga) ≈ ... enesele habemesse.

83. *põл mā¸iлmā mentü ümperikkòa* (B) 'väga palju on reisi-

tud, läbi käidud' (pool maailma mindud ümberringi) ≈ pool maailma on läbi käidud.

84. *nī eittüzin, etti kẹik māi.ıma muttẹni* (B) 'kohkusin hirmsasti' (nii ehmusin, et kõik maailm mustenes) ≈ ... et silme ees läks mustaks.

85. *äviz, niku mānaĭıā meni* (B) 'kadus äkki teadmata kuhu' (kadus, nagu maa alla läks) ≈ kadus nagu maa alla ≈ kadus nagu tina tuhka ≈ kadus nagu vits vette.

86. *karjušši tetši ıavotšikā tüttärelle maǧgō* (B) 'poodniku tütar jäi karjusest rasedaks' (karjus tegi poodniku tütrele kõhu).

87. *issū, to mõ emmä nẹiz makāmā* (OI) 'istu, ära mine kohe ära' (istu, muidu me ei jää magama) ≈ muidu viid meie laste une ära.

88. *nüt‿sai vähäkkẹizẹ̄ mautsī ẹttsā* (B) 'nüüd sain natuke süüa' (nüüd sai vähekese soole otsa) ≈ nüüd sai natuke kõhusopi sisse.

89. *miä piän mēlez* (B) (≈ ma pean meeles).

90. *miı bẹ mēlezä tämäs* (B) 'ma ei mäleta seda' (mul pole meeles sellest) ≈ mul pole seda meeles.

91. *miä seňnē tein üvässä mēlessä* (B) 'ma tegin seda meeleldi' (≈ ma tegin selle heast meelest) ≈ ... heameelega ...

92. *vet, mennäz jo i mēled‿mettsā* (B) 'vaat, ta on juba rumalavõitu' (vaat, lähevad juba ka meeled metsa) ≈ ta on juba metsa poole.

93. *tämä niku muiza mēlīzä* (B) 'ta on hullumeelne' (ta nagu muudes meeltes) ≈ ta on peast segane.

94. *nẹizimma itkẹmā üvīs mēlīs* (AJ) (≈ hakkasime nutma heast meelest).

95. *meni vene ümperikkòa i uppozivad‿vīmīzē mehēssā* (B) (≈ vene läks ümber ja nad uppusid viimse meheni).

96. *ka on ajannu eňnē täünnā niku meriärtšä* (B) 'vaat, ta on rasvunud' (vaat, on ajanud enda täis nagu merihärg).

97. *naizikko õttẹ̄b‿mennä moskvāsẹ̄, kuıtatubaretkaıẹ̄ isuta* 'naine on rase' (naine ootab minna Moskvasse, kuldtaburetile istuda).

98. *mūta että tē, kui ain ıamotta — piäb‿murud azẹgoittā* (B) 'muud te ei tee, kui aina lamate — peab pärast sööki puhkama' (... — peab palad kohale panema) ≈ ... peab leiba luusse laskma. Kohalikus vene murdes on vastav väljend *надо крошки осадить*. Siit tõlkelaenuna vadja kõnekäänd.

99. *vajotamma izze eňnēsē muruja* (OI) 'puhkame pärast sööki' (vajutame iseenesesse palakesi) ≈ laseme leiba luusse.

100. *hoikka niku nätti* (B) 'väga sihvakas' (sihvakas nagu naat, s. o. peedi, kaalika jne. pealsed).

101. *kazel ühesättä nagлä bę* (B) 'see on arulage' (sel pole üheksandat naela) ≈ sel üks kruvi puudub.

102. *on mokoma, ep‿sä nahkoissa tiлloi, nï tarttūb‿ain tęisę inehmisē niku piki, tarttūb‿niku nättšiäs* (B) 'on selline, kes teisele inimesele ligi tükib' (on selline, ei saa nahkadest kohti, siis ≈ hakkab teise inimesse nagu pigi ≈ hakkab külge nagu takjas).

103. *kęvï nōri pojo, tahob‿vaŕrā nęisa naisï* (OI) 'väga noor poiss, tahab varakult abielluda' (väga noor poiss, tahab vara hakata naistesse).

104. *neńnā pühtšiä ep‿tunnę, a naisï лätiuв* (J) 'alles nooruke, aga tahab juba abielluda' (nina pühkida ei oska, aga naistesse valmistub).

105. *surma rippu nïtï pällä* (B) 'ta oli suremas, surma saamas' (surm rippus niidi peal) ≈ tal oli hing niidiga kaelas.

106. *vaŕrā tšïsseli, etti sāв, a nätko nenä nęggękā vędďęttï* (B) 'vara kiitles, et saab, aga näed teda peteti' (vara kiitles, et saab, aga kas näed nina nōega võiti) ≈ ... sai pika nina.

107. *ęmmā neńnā essä eb‿näe irttä, a tęizę neńnā ēs i nigлā näeв* (B) 'oma suuri vigu ei näe, aga teise väikesi vigu näeb' (oma nina eest ei näe palki, aga teise nina eest nōelagi näeb) ≈ oma silmas ei näe palki, aga teise silmas näeb pindu.

108. *tämä tätä nenässä väittēв* (B) 'ta petab teda' (ta teda ninast veab) ≈ ta veab teda ninapidi.

109. *siä ędˇvēl nōri minūkā sęittęmā* (OI) (≈ sa oled veel noor minuga sõitlema).

110. *tāltä meni poika vällā, nęisi elämā üŭvï, ęmaл ōлęл* (OI) 'siit läks poiss ära, hakkas elama hästi, iseseisvalt' (... omal hoolel) ≈ ... omal käel.

111. *näD nedˇęллasˇpāri parkkuлaizęD, etti nęлępaD ... üqtē* (B) 'näed, need on ühesugused, et mõlemad ... ühte' (näed, need on paar — täiesti sarnased, et mõlemad ... ühte) ≈ need on paras paar; ≈ nagu ühest suust sadanud.

112. *elkā paŋkā pahassi* (Tš) 'ärge pahandage' (≈ ärge pange pahaks).

113. *naizikko on paksu* (B) 'naine on rase' (naine on paks).

114. *eitän vähükkęizï, paлat panęn rātua* (J) 'heidan natuke söömise järel puhkama' (heidan väheke, palad panen ridamisi) ≈ ... lasen leiba luusse.

115. *лahs pajatap‿sūriję juttuję välï, siz juęллaz elä tuŋkę, varā vananęD kazvap‿pittšä parta* (B) (laps räägib suurte juttude vahele, siis öeldakse, ära tungi, vara vananed, kasvab pikk habe).

116. *ajap‿partā vällā* (B) 'raseerib' (ajab habet välja [ära]) ≈ ajab habet.

117. *nītät‿partā vällā, etti ęʌęizid‿iʌozap* (AI) 'raseerid, et oleksid ilusam' (niidad habet välja, et oleksid ilusam) ≈ ajad habet...

118. *nürip‿partā* (B) 'raseerib' (nürib habet) ≈ ajab habet.

119. *no ko siä kehnoš pajataᴅ, enellēs‿partāsę* (OI) 'noh kuidas sa viletsasti kõneled, omaette' (≈... enesele habemesse).

120. *ai, tällē paręp elä pajata, täl vesi persēz ep‿kestä* (B) 'ai, talle parem ära kõnele, ta ei kuula seda' (... tal vesi perses ei püsi) ≈... tal läheb ühest kõrvast sisse ja teisest välja.

121. *tämä tantsib‿vęrā pillī pälē* (OI) 'ta kuulab alati teiste sõna' (ta tantsib võõra pilli peale) ≈ ta tantsib teiste pilli järele.

122. *kęik veššaᴅ ovat‿pilli-palli* (OI) 'kõik asjad on segamini' (≈ kõik asjad on pilla-palla).

123. *lei puřrū purussi* (B) 'lõi täiesti puruks' (lõi puru puruks) ≈ lõi pihuks ja põrmuks.

124. *każē od'd'an musassi päivässi* (B) 'selle hoian halbadeks aegadeks' (selle hoian mustaks päevaks) ≈ selle hoian mustade päevade jaoks.

125. *nōri poika, tämäl vēl päiväd‿on ēz* (B) 'noor poiss, tal on võimalik veel kõike teha' (≈ noor poiss, tal veel päevad on ees).

126. *on nätšüvällä tämmä päiväᴅ, etti tällē lēp‿kehno eʌo* (B) 'on näha, et tal tuleb vilets elu' (on nähtaval tema päevad, et talle saab kehv elu) ≈ ta näeb näguripäevi.

127. *vātap‿sū avę niku pärvakka* (B) 'vaatab suu ammuli' (vaatab suu lahti nagu pirdkorv).

128. *nüd‿ajattęb‿i ajattęʙ, nī etti pä ʌęhkęʙ* (B) 'nüüd mõtleb pikka aega ja pingeliselt' (nüüd mõtleb ja mõtleb, nii et pea lõhkeb) ≈ murrab pead.

129. *mitä isuᴅ, pä māzę* (B) 'mis sa norutad' (≈ mis sa istud, pea maas);

pä māzę isuʙ, taitā on gořā pal'l'o (OI) 'istub norgus, vist on muret palju' (pea maas istub, võib-olla on muret palju) ≈ istub pea maas.

130. *ai, miʌ on pūsta pā, en mälestä* (B) 'ai, mul ei tule meelde, ei mäleta' (ai, mul on tühi pea, ei mäleta).

131. *miä ęn läsivä, vaivattāp‿pätä kęvī, daži mēb‿ümperikkōa* (OI) (ma olen haige, pea valutab kõvasti, isegi läheb [käib] ümber) ≈ pea käib ringi ~ ümber.

132. *umalikaz piäp‿pā prāvittā* (B) (≈ purjus inimene, peab pea parandama).

133. *piäp‿sȫttā ęmmā pätä* (P) 'peab end toitma' (≈ peab söötma oma pead).

134. *pǟd‿ęttsimā; ętsi miлta pǟᴅ; ku‿ed‿mennü tšerikkō, siz ętsit‿pǟtä* (B) 'täisid otsima; otsi mul täisid; kui sa ei läinud kirikusse, siis otsid täisid peast' (≈ pead otsima; otsi mul pead; kui sa ei läinud kirikusse, siis otsi pead).

135. *nät‿tämä miltine tarkka, etti tęrvassia pāb aл̆лā, en miä täm̆mā̄ täh̆hē pisä ęm̆mā pǟt‿tuл̆лęsę̄* (B) 'näed, tema kavalasti õhutab takka, mina tema eest seda tegema ei lähe' (näed, ta milline tark, et tõrvaseid paneb alla, ≈ ei mina tema pärast pista oma pead tulle).

136. *jürizi tuлла māлę̄, miлtä pǟtä ep‿kadgęnnu* (B) 'kukkus raskesti maha' (mürises tulla maha, minult pead ei murdnud) ≈ ei murdnud kaela.

137. *täm̆mā̄ pǟz on pöllü, eväd‿ę̄ ajuᴅ* (B) 'ta on rumal' (tema peas on tolm, ei ole ajud).

138. *miл̄ pǟssä meni vällā̄* (B) 'unustasin' (mul peast läks välja) ≈ mul läks meelest ära.

139. *repo pani menemā̄, johzęb va pöllü ül̆lēz‿lā̄в* (J) 'rebane jooksis minema, jookseb väga kiiresti' (rebane pani minema, jookseb, vaid tolm üles läheb) ≈ pani minema, nii et tolm taga.

140. *mitä tęi? — tuli pöllüä kormunat‿täün̄* (B) 'mida tõi? — mitte midagi' (mida tõi? — tuli tolmu taskud täis) ≈ tuli tühjade kätega.

141. *nät‿ko лęppu, etti kęik pöllüd‿on pühittü* (B) 'näed, täiesti otsa lõppes' (kas näed, lõppes, et kõik tolmud on pühitud) ≈ näpud on põhjas.

142. *kasta aлgab‿jo pȫrüttā̄* (B) 'ta jääb juba purju' (teda hakkab juba pööritama) ≈ talle hakkab juba pähe.

143. *ivanaл̄ rataz murtū* (AO) 'Ivanile sündis laps' (Ivanil ratas murdus).

144. *kukęᴅ ratkoas̄ лauлā* (B) 'kuked laulavad kõvasti' (≈ kuked lõhuvad laulda).

145. *vīzaz‿niku repo* (J) 'väga kaval' (≈ kaval nagu rebane).

146. *täl vaivattāb‿rintoi* (B) 'tal rinnad valutavad' (≈ tal vaevab rindu).

147. *hoikukkęin niku rōska* (B) 'sihvakas ja nõtke' (sihvakakene nagu roosk) ≈ sihvakas nagu osi.

148. *näd‿miltin räkänenä, a jo vātap‿tütterī pǟlē* (B) 'näed, veel alles poisike, aga juba kurameerib' (≈ näed missugune tattnina, aga juba vaatab tüdrukute peale).

149. *peltšäz vihmā, a pūttu rässā̄ aл̆лā* (B) 'kartis paha, aga sattus veel halvemasse olukorda' (pelgas vihma, aga sattus räästa alla) ≈ sattus vihma käest räästa alla.

150. *kase mēz‿on naizikoлла säppagā aлла, naizę̄ mēlel̄ eläв* (B) 'see mees teeb kõik, mis naine käsib' (see mees on naisel saapa all, naise meelel elab) ≈ see mees on tuhvli all.

151. *kasta pehmitättĭ, kazeлę annętti saunā* (B) 'seda peksti' (seda pehmendati ≈ sellele anti sauna).

152. *naizikko sai saunā* (B) 'naine sünnitas lapse' (naine sai sauna).

153. *nüd‿лohmip‿sŭvvä niku sika* (B) 'õgib' (nüüd lohmib süüa nagu siga).

154. *täm on siğgā rōkā tehnü* (B) 'ta on kõik segi ajanud' (ta on sea rooga teinud) ≈ tal on kõik segi nagu puder ja kapsad.

155. *kase on sigaлę dovarišša, kęik stokanaD viruttannu* (B) 'see on enese purju joonud' (see on seale seltsimees, kõik klaasid loputanud).

156. *tämmä tŏssä on nĭ paĺĺo toлkkua, kui sigлākā kannaD vettä* (B) 'tema töös pole üldse mõtet' (tema tööst on nii palju tolku, kui sõelaga kannad vett).

157. *sūręt‿silmäd‿niku opęizęл* (B) 'väga suured silmad' (≈ suured silmad nagu hobusel).

158. *näd‿nĭ ęli äppiä, etti en tātännü, kuĥhę silmät‿panna* (B) 'näed, mul oli väga häbi' (≈ näed, nii oli häbi, et ma ei teadnud, kuhu silmad panna).

159. *silmät‿peziD; piäp‿pesä silmäD* (B) 'pesid näo, peab pesema nägu' (≈ silmad pesid; peab pesema silmad).

160. *väzütin kęik silmät‿siñnua ōttęza* (B) 'ootasin sind kaua' (väsitasin kõik silmad sind oodates) ≈ ootasin pikisilmi; *ōttęlin, väzütin silmäd‿ōttęza* (B) 'ootasin kaua' (ootasin, väsitasin silmad oodates).

161. *silmät‿tšillillā niku rattāD* (B) 'silmad pungis' (≈ silmad jõllis nagu rattad).

162. *täĭ nĭ on äppiä, eb‿vęi näüttä ęmmia silmiä* (B) 'ta häbeneb väga' (tal nii on häbi, ei või näidata omi silmi) ≈ tal on nii häbi, et ei või oma nägu näidata.

163. *kęik musętap‿silmĭz* (OI) (kõik mustendab silmis) ≈ silme ees läheb mustaks.

164. *miä nĭ kęvĭ žaĺetan kasta inehmissä, daže tšŭneleD silmĭssä tuллaz* (OI) 'ma haletsen seda inimest nii kõvasti, et isegi nutan' (ma haletsen nii kõvasti seda inimest, isegi pisarad tulevad silmist) ≈ . . . pisarad tulevad silmi.

165. *ęmĭl silmĭl näin, se ęli nĭ aźźa* (B) 'nägin ise, nii see asi oli' (omil silmil nägin, see oli nii asi) ≈ oma silmaga nägin . . . ; *miä kasta aźźā jo näin ęmĭl silmil* (OI) 'ma nägin ju seda asja ise' (ma seda asja juba nägin omil silmil).

166. *nĭ paĺĺo ęli kęikkęa, mižzē pālē vāttā, kęik ęmmĭlę silmilē en uskonnu* (B) 'nii palju oli kõike, millele vaadata, ma olin hämmastunud' (nii palju oli kõike, mille peale vaadata, kõik

omile silmile ei uskunud) < vn я не верил своим глазам ≈ . . . ma ei uskunud omi silmi.

167. *ain bobotab‿niku sōлęi лugęв* (B) 'aina pobiseb' (aina pobiseb nagu soolasid loeb);

nüt pohab‿niku sōлęi‿лugęв (B) 'nüüd pobiseb üha' (nüüd pobiseb nagu soolasid loeb) ≈ pobiseb nagu soolapuhuja.

168. *kase nī on kehno niku surmā kuttsęri* (B) 'ta on väga kõhn' (≈ see on nii kõhn nagu surmakutsar).

169. *tappę surmaлę̄* (B) 'tappis' (lõi surmale) ≈ lõi surnuks.

170. *miä eb‿bę susi, purętmā siňnua en nęiz* (B) 'ma ei puutu sind, ära karda' (≈ mina ei ole hunt, purema sind ei hakka).

171. *piäв nī tehä, etti suęt‿sōnnūD i лampāt‿tervēD* (B) 'peab nii tegema, et mõlemad pooled rahule jäävad' (≈ peab nii tegema, et hundid söönud ja lambad terved).

172. *pā sū tšīn!* (B) 'vaiki!' (≈ pane suu kinni!).

173. *annap‿sūta* (B) 'suudleb' (≈ annab suud).

174. *piä sūta tšīn!* (B) 'vaiki!' (≈ pea suu kinni!).

175. *nī eľlās köühässi, etti näillä bę̄ mitä suňhę̄ panna* (B) 'nad elavad väga vaeselt' (≈ elavad nii vaeselt, et neil ei ole midagi suhu panna).

176. *nī ęli mā‚iлmā pīraga, kęik suňhę̄ suлaв* (B) 'oli väga maitsev pirukas' (nii oli maailma pirukas, kõik suhu sulab) ≈ nii maitsev pirukas, et sulab suus ~ suhu ära;

nī on makuza, etti sūs‿suлaв (J) 'on väga magus' (nii on magus, et suus sulab).

177. *tänäñ ęlin surmaллa sūza, a vēl bęллu лōtu surmaлę̄* (B) 'täna pidin surma saama, aga ei saanud' (täna olin surmal suus, aga veel polnud loodud surmale) ≈ olin täna surmasuus, aga polnud veel surmaks loodud.

178. *mā‚iлmā pettelikko, sęňnā juttę̄p‿tęťtūtta, kęm petteleв* (B) 'suur valetaja' (maailma petlik, sõna ütleb tõtt, kolm valetab).

179. *nī eittüzin, ev‿vęinnu kęik sęňnā sūssa juęллa* (B) 'kohkusin koledasti' (nii ehmusin, ei võinud kõik sõna suust ütelda) ≈ . . . ei saanud sõnagi suust.

180. *nī eľlāze, et‿bę̄ mitä sāvvas‿sūssa persē sāttā* (B) 'väga viletsasti elavad' (nii elavad, ei ole, mida saadakse suust perse saata) ≈ elavad peost suhu.

181. *miä täm̆mā̄ kutsun, i лa tämä juttę̄в sūssa suňhę̄ i silmässä silmā̄* (B) 'ma kutsun ta ja las ta kõneleb siis otse asjaosalise kuuldes' (ma tema kutsun, ja las ta ütleb suust suhu ja silmast silma) ≈ las ta ütleb siis suu sisse.

182. *vot suku sūri i suita pal'l'o* (B) 'pere on suur, kõik tahavad süüa' (vaat, sugu suur ja suid palju).

183. *kazelt inehmizelt ed‿лunasa sęňnā sūssa* (B) 'seda inimest ei saa rääkima panna' (sellelt inimeselt sa ei lunasta sõna suust) ≈ ei saa sõnagi suust; ≈ vn не выкупишь слово из рта.

184. *miä ęlin nī eittünnü, etti sęnātši en vęinnu juęлла* (J) 'ma olin väga kohkunud' (ma olin nii kohkunud, et sõnagi ei võinud öelda) ≈ . . . et sõnagi ei saanud suust.

185. *ę̄ vaiti, elä pajata mokomia sęňnęi* (OI) 'ole vait!' (≈ ole vait, ära räägi niisuguseid sõnu).

186. *miä kažzē juťtū tā̄n niku ęmia vīsi sęrmęa* (OI) 'ma tean seda lugu hästi' (ma selle jutu tean nagu omi viis sõrme) ≈ ma tunnen seda nagu oma viit sõrme.

187. *pitšät‿sęrmęᴅ, tšäüz varkāлę̄, tahto vargassā* (J) 'ta oli varas, käis vargil, tahtis varastada' (≈ pikad sõrmed, käis vargil, tahtis varastada).

188. *kase vātaв inehmīn aźźā pā̄lē läpi sęrmī* (OI) 'see inimene jätab meelega asja tähele panemata' (see vaatab inimene asja peale läbi sõrmede) ≈ ta vaatab sellele läbi sõrmede.

189. *kazeлла süä лaŋkęs‿sāppagā vartę̄* (B) 'ta kohkus' (≈ sel süda langes saapa säärde).

190. *näᴅ nī süämizä, kęik süä лęhkę̄в* (B) 'näed, ta on väga kangekaelne' (näed nii kangekaelne, kõik süda lõhkeb).

191. *näd‿naizeläijīl on süä* (B) 'näed, naised on kangekaelsed, pika vihaga' (näed, naistel on süda) ≈ vaat kus naistel on süda.

192. *emä juttę̄в, etti tütär on nī paska‿tavollīn, etti sō̄p‿süätä pahapęs ku mato* (B) 'ema ütleb, et tütar on halbade kommetega, teeb palju muret' (ema ütleb, et tütar on nii halvakombeline, et sööb südant pahemini kui uss).

193. *miä en taho kasta rīssā antā, süätä kęvī vaivattāв, daže veri tiлkuв* (OI) 'ma ei taha hea meelega seda riista anda' (ma ei taha seda riista anda, südant väga vaevab, isegi veri tilgub); *miä tahon miťtäit‿tšüšsüä, en vęi tšüšsüä, a miлta tšüšsüäz, mitä siä tahod‿mokoma tšüšsüä, a et‿tęhi, taitā siл̄ süätä vaivattāв* (OI) (mina tahan midagi küsida, ei või küsida, aga minult küsitakse, mida sa tahad nagu küsida, aga ei tohi, vist sul südant vaevab).

194. *mitälēp‿sein, eb‿ęлли mēltä mō̄ i süämelē tēp‿paȟhā* (B) 'sõin midagi, ei olnud maitsev ja ajab oksele' (midagi sõin, ei olnud meelt mööda ja südamele teeb paha) ≈ . . . süda läheb pahaks.

195. *naizikot‿kui katiᴅ. eľlā̄s‿sitkęākā süämēkā* (B) 'naised elavad kaua' (naised nagu kassid, elavad sitke südamega) ≈ . . . visa hingega.

196. *miä nī kęvī tahon sū̄vvä, лavvaл̄ on pal'l'o kęikkęa üv̆vā̄,*

daže sültši tiлkuв (OI) (ma nii väga tahan süüa, laual on palju kõike head, isegi sülg tilgub) ≈ . . . isegi suu jookseb vett.

197. *tänän̄ sain nī pal'l'o paȟhā mēltä, etti süämühset‿kẹik veřrēkā tšǟntüziväD* (B) 'täna vihastasin palju' (täna sain nii palju paha meelt, et sisikond kõik verega käändus) ≈ . . . nii et kops läks üle maksa.

198. *ted'd'ēkā sāb‿nagrā, etti šoǩkā‿лūD väsüväD* (B) 'teiega saab palju naerda' (teiega saab naerda, et põseluud väsivad).

199. *nī äp̆pēв, etti mentī šokat‿kaunīssi* (B) 'häbeneb ja punastab' (nii häbeneb, et läksid põsed punaseks).

200. *nät‿siz‿jo piti šūba üllä лahsī tehä* (B) 'näed, siis oli juba vana' (näed, siis juba pidi kasukas üll lapsi tegema).

201. *ain naisīkā šūtkā lōв* (B) 'naljatab alati naistega' (alati naistega nalja lööb) ≈ . . . teeb nalja.

202. *tämä eb‿elä ẹmaл̄ mēlellä, tällē kui juẹллaz, täm nī tantsiв* (B) 'ta ei ela oma tahtmist mööda, teeb, mis teised tahavad' (ta ei ela omal meelel, talle kui öeldakse, ta nii tantsib) ≈ ta tantsib teiste pilli järele.

203. *üφs tē, a kahs aźźā* (B) 'saab korraga kaks asja ära õiendada' (≈ üks tee, aga kaks asja).

204. *nī on vaлgissunnu niku toȟhō libлo* (B) 'kahvatas lumivalgeks' (nii on valgeks läinud nagu tohu lible) ≈ valge nagu kasetoht.

205. *ep‿sā mit̆täit‿toлkkua, elkā börizgā* (B) 'ei saa aru, ärge lärmake' (≈ ei saa midagi tolku, ärge lärmake).

206. *siä ẹ̄d‿nī mussa niku trubapuhassaja arappi* (B) 'sa oled süsimust' (sa oled nii must nagu korstnapühkija neeger).

207. *лahsi ep‿pajattannu i nẹiz pajattamā, tšēlē sōnẹt‿katkẹuzivaD* (OI) 'laps ei kõnelnud ja hakkas kõnelema' (laps ei kõnelnud ja hakkas kõnelema, keele sooned katkesid) ≈ . . . keelepaelad läksid lahti.

208. *miä dūmazin juẹлла inehmizē nimē, no unostin, miлла on tšēlē ẹttsaz, no en vẹi juẹлла* (OI) (ma mõtlesin öelda inimese nime, kuid unustasin, mul on keele otsas, kuid ma ei või öelda);

vot tšēlē ẹttsaz on, a en mälestä (B) (vaat, keele otsas on, aga ma ei mäleta) ≈ mul on see keele peal.

209. *rītẹlimma, rītẹlimma tšerikō peräs̄, sīz tulimma ühtē juttū, panimma tšerikō tšül̆lǟsē* (OI) 'riidlesime, riidlesime, viimaks leppisime kokku' (riidlesime, riidlesime kiriku pärast, siis tulime ühte juttu, panime kiriku külasse) ≈ tegime kiriku keset küla.

210. *nī on inehmin köühä niku tšerikō īri* (AI) 'inimene on väga vaene' (nii on inimene vaene nagu kiriku hiir) ≈ vaene nagu kirikurott.

211. *nĭ on köühä niku tšerikō rotti* (B) 'on väga vaene' (≈ on nii vaene nagu kirikurott).

212. *tšihuaz niku tšihermō pesä* (B) 'sagitakse' (kihiseb nagu sipelgapesa).

213. *nĭ üv̆vĭ ellāz niku tšiutto da perze* (B) 'elavad omavahel väga hästi' (≈ nii hästi elavad nagu särk ja perse) ≈ vn они так хорошо живут как жопа да рубашка.

214. *kẹik rozoritattĭ i tšiv̆viä eb‿jännü* (OI) 'kõik lõhuti viimseni maha' (kõik lõhuti, kivigi ei jäänud) ≈ ei jäänud kivi kivi peale.

215. *kasen rihez on nĭ il'l'ā, daže tšärpessä et‿kūлẹ kui lentāв* (OI) 'siin toas on väga vaikne' (selles toas on nii vaikne, isegi kärbest sa ei kuule, kui lendab).

216. *tämä näd‿nĭ on üvä inehmin, mitä ni tsüzü, miллẹ niku ẹikẹa tšäsi, kẹikkẹa täm avitaв* (B) (ta näed nii on hea inimene, mida ka ei küsi, ≈ mulle nagu parem käsi, kõike ta aitab).

217. *täm on vargaz, aivoi piäp‿pittšā tšättä* (B) 'ta on varas, aina varastab' (ta on varas, aina peab pikka kätt) ≈ tal on pikad näpud.

218. *mō̆ mēmmä tšüllā mō̆ tšäeš tšĭn* (OI) (≈ me läheme küla mööda käest kinni).

219. *elä va juttẹ tẹizẹлẹ tšäelē, лa mō̆ kaĥhẹ tāmmä* (B) 'ära naisele ütle, las me kahekesi teame' (ära vaid ütle teisele käele, las me kahekesi teame).

220. *tämä izze eb‿mittā tē, kẹik tehäz rahvā tšäeD* (OI) (tema ise ei midagi tee, kõik teevad rahva käed).

221. *lōtĭ tšäššiä ühtē, a kẹлmaz лahgottĭ* (B) 'veeti kihla, kolmas oli tunnistajaks' (löödi käsi ühte, aga kolmas lahutas) ≈ löödi käed, kolmas lõi lahti.

222. *miä vẹtan täm̆mä tšäsĭlē* (B) 'ma hakkan seda tegema' (≈ ma võtan selle käsile).

223. *näD nĭ on ahnẹz inehmin, kẹik tšūsinā ampainā enelē vẹttais* (B) 'ta on väga ahne inimene' (näed, nii on ahne inimene, kõik küüntega hammastega enesele võtaks).

224. *tuлta izzeв* (B) 'lööb välku' (lööb tuld).

225. *mitä nĭ tšĭrēš mēd‿vällā niku tuлta vẹtiD* (OI) 'miks nii kiiresti ära lähed' (mida nii kiiresti lähed välja, nagu tuld võtsid) ≈ . . . tulid nagu tuld tooma.

226. *täl on tuskapäivāD* (B) 'ta on pahas olukorras' (tal on tusapäevad) ≈ ta näeb näguripäevi.

227. *mitä siä tulit‿tūлt ajamā, etti siл nĭ bẹ aikā* (B) (mida sa tulid tuult ajama, et sul ei ole aega) ≈ vn ветру гонять.

228. *ku äd'd'ä i ämmä tšehsinā sẹitẹлtĭ, siz ämmä juttẹв: oi*

siä tẹrvastākka (B) (kui äi ja ämm omavahel riidlesid, siis ämm ütleb: oi sina tõrvasekoorem).

229. *tämä nī on nōri, vēl on em̆mā̆ pīmä ūlī pā̆l* (OI) 'ta on veel väga noor' (ta nii on noor, veel on ema piim huulte peal).

230. *ep‿tahtonnu vasata, vassazi miллẹ̄ ūlī ẹtsẹiлла* (B) 'ei tahtnud vastata, vastas vaevalt kuuldavalt' (ei tahtnud vastata, vastas mulle huulte otstega) ≈ ... vastas moka otsast.

231. *pajattāz, sis‿kẹik tuллaz vait, seneл aikā süntü vargaz* (B) 'räägitakse, siis kõik vaikivad äkki, seepeale öeldakse, et kellel on jalad risti' (kõneldakse, siis kõik jäävad vait, sel ajal sündis varas).

232. *kẹik on vattsā pantu* (B) 'kõik on söödud' (kõik on kõhtu pandud) ≈ kõik on nahka pandud.

233. *vad'd'ikko verezä* (B) 'sünnilt vadjalane' (vadjalane veres) ≈ verelt vadjalane.

234. *kase on veriлaiska* (B) 'see on väga laisk' (see on verilaisk) ≈ see on purulaisk.

235. *tämä ku sō̆в, miл kẹik vesi sūsẹ̄ valuв* (B) (tema kui sööb, mul kõik vesi suhu valgub) ≈ ... mul tuleb vesi suhu.

236. *mẹni elab‿niku villavakkaza, rauhuлла* (B) 'mõni elab rahulikult' (≈ mõni elab nagu villavakas, rahul).

237. *tširjotab‿ühtä voimā* (B) 'kirjutab aina' (kirjutab ühte jõudu) ≈ ... ühtelugu.

238. *lō̆tī vet̆tȯa* (B) (löödi vedu) ≈ veeti kihla.

239. *miä mēn vẹ̄raissi* (J) 'ma teen külaskäigu' (ma lähen võõraiks) ≈ ma lähen võõrsile.

240. *pöllüzel̄ värtsil̄ nurkā takā lō̆tü* (J) 'loll' (tolmuse kotiga nurga tagant löödud).

241. *tämä on nī tülppä inehmin, täm̆mā̆sē ep‿tarttū mik̆käid‿ẹpẹtuz* (B) 'ta on rumal inimene, ei võta õpetust' (ta on nii nüri inimene, temasse ei hakka mingi õpetus).

242. *bẹ ẹttsā nī ā̆rtä* (B) 'lõputa' (≈ pole otsa ega äärt).

243. *šokad‿on kaunīd‿niku ẹunaлла* (B) 'põsed on punased' (põsed on punased nagu õunal).

244. *piäb‿mennä ẹvvẹ̄sẹ̄* (B) 'tuleb minna käimlasse' (peab minema õue).

245. *täl̄ on tože äntä pittšä* (B) 'tal on ka palju lapsi' (tal on ka saba pikk).

246. *üväd‿on kōллūд, jā̆nnū̆d‿on kehnoд* (OI) '(vastus küsimusele: kas minia on hea?) halb' (head on surnud, jäänud on kehvad).

ИЗ ВОДСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

ХУНО РЯТСЕП

Резюме

В июле 1959 г. автор принимал участие в экспедиции, проведенной под руководством проф. П. Аристэ, к води в Ленинградской области, где он записал фразеологический материал, приведенный в настоящей статье. Образы речи записаны в деревнях Маттия, Корветино, Саввикино и Ранолово.

ISURI KEELE OREDEŽI MURDEST

ARVO LAANEST

Kui 1958. aasta suvel rühm Eesti ja Moskva etnograafe korraldas ekspeditsiooni Peipsi taha, otsustasid ENSV TA akadeemik P. Ariste ja käesoleva kirjutise autor nendega kaasa sõita, et külastada Leningradi oblasti Oredeži rajooni ja selgitada, kas seal on mingisuguseid jälgi isuritest. Vastu ootusi leidus neid jälgi sellisel määral, et osutus võimalikuks sealse isuri murde uurimine. P. Ariste on avaldanud mõned sellel lühikesel uurimisretkel saadud tekstid ühes kommentaaridega [1]. 1959. aastal viibis allakirjutanu Oredeži isurite juures pikemat aega.

Oredeži ehk ülemluuga murre (viimane nimetus on aga desorienteeriv, sest kõik teadaolevad külad, kus kõnesolevat murret kunagi on räägitud, asuvad Luuga jõest üsna kaugel) on tänapäeval tegelikult välja surnud. Säilinud on ta mingil määral ainult väheste vanemate inimeste mälus. Juba mitmekümne aasta jooksul ei ole seal isuri keelt suhtlemisvahendina kasutatud. Isegi mitmed isikud, kes mäletasid võrdlemisi rohkesti isuri sõnu, väitsid, et nad ise ei ole seda keelt kunagi rääkinud, vaid on lapsepõlves ainult kuulnud ja aru saanud, kui vanemad inimesed kõnelesid. Ei leidu enam ühtki inimest, kes oskaks oredeži murdes vabalt rääkida. Kõige paremini on keel säilinud Novinka külas, kus üks inimene, Jevdokia Tšukarjova, suutis suure vaevaga väljendada oma emakeeles lihtsamaid mõtteid. Tema oligi ainus, kellelt õnnestus kirja panna tekste, milles sõnavara on küll väga piiratud ja väljendusviis äärmiselt primitiivne. Ülejäänud keelejuhtidelt võis üles märkida ainult üksikuid sõnu, harva ka mõne juhuslikult meenunud lausekatkendi. Veelgi vähem mäletatakse isuri keelt Tšaštša külas. Lõpuks leidub Ozerešno, Olhovetsi ja Nesterkovo külas üksikuid isikuid, kes suudavad meenutada kuni paarkümmend isuri sõna [2].

---

[1] P. Ariste, Isuri keelenäiteid. — Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused V, Tallinn 1960, lk. 57—67.

[2] J. Mägiste kirjeldab artiklis «Metsäsuomalaismurteiden nykyisestä vaiheesta» (Suomi 105, Helsinki 1952) Rootsis asuvate nn. metsasoomlaste keele olukorda 1947. a., mida mitmes suhtes võib võrrelda allakirjutanu poolt uuritava murde praeguse seisundiga. Mõlemile ühiseks nähtuseks on näiteks

Arusaadavalt on murde uurimine sellistes tingimustes väga raske. Suurem osa sõnavarast on lõplikult ununenud, ei suudeta meelde tuletada paljusid kõige tavalisemaid ja igapäevasemaid sõnugi. Et viimsed Oredeži isurid on lapsepõlvest alates rääkinud peamiselt vene keelt, on nad põhiliselt üle läinud vene keelele omasele artikulatsioonibaasile ega oska isuri sõnu edasi anda täpselt nii, nagu neid usutavasti hääldas eelmine põlvkond. See asjaolu väljendub ka hääldus e ebastabiilsuses: sageli hääldab isegi üks ja sama keelejuht ühte ja sama sõna eri juhtudel erinevalt. Tihti eksitakse nende sõnade tarvitamisel, kus esineb astmevaheldus. Veelgi raskem olukord on morfoloogia uurimisega. Mitmesuguste vormide tarvitamises ollakse ebakindel. Verbide ja paljude noomenitegi täieliku paradigma kindlakstegemine on praegusel ajal juba lahendamatuks ülesandeks.

Kõigest sellest hoolimata õnnestus Oredeži murde uurimisel saavutada mõningaid tulemusi ja täiendada neid väga väheseid andmeid, mida selle murde kohta on avaldanud V. Porkka.

Järgnevalt püüame esitada lühikese ülevaate oredeži murde grammatilise ehituse põhijoontest. Olenevalt ülalkirjeldatud asjaoludest on see ülevaade mitmeti lünklik.

*

Murdes esinevad konsonandid *b*, *d*, *g*, *k*, *p*, *t*, *ʃ*, *h* (*γ*), *j*, *л*, *l*, *m*, *n*, *ŋ*, *r*, *s*, *š*, *z*, *ž*, *v*.

Helitud fortisklusiilid *k*, *t*, *p* esinevad sõna alguses ja helitu konsonandi kõrval sõna sees: *kodį* 'maja, kodu', *kego* 'kuhi', *rahka* 'kohupiim', *šāški* 'sääsk', *tārį* 'kali', *t'üttöi* 'tüdruk', *tūpuš* 'küünal', *aštu* 'astuda', *mahta* 'oskab, suudab', *paška* 'halb', *pil'vi* 'pilv', *лapšet* 'lapsed', *l'üpšän* 'lüpsan'. Sõna lõpus esineb *t* enamasti samasugusel kujul, kuid vahel võidakse siiski hääldada nõrgemalt: *koлt* 'kolm', *tuллot* 'tulevad', *šīmeneɒ* 'seemned', *šīɒ* 'siis'. *k* esinemisest sõna lõpul ei ole oredeži murdes mingisuguseid jälgi. Vokaalide vahel ja helilise konsonandi naabruses on klusiilid muutunud helilisteks leenisteks *g*, *d*, *b*: *šiga* 'siga', *vago* 'vagu', *pergaman* '(marju) korjama', *šelgä* 'selg', *šada* 'sada', *ńīdän* 'niidan, lõikan vilja', *tundį* 'tund', *kerda* 'kord', *šiлda* 'sild', *ƙibu* 'valu', *karbaлo* 'jõhvikas', *лambahat* 'lambad'. *g*, *d*, *b* esinevad ka silbi lõpul helilise konsonandi ees: *kagлa* 'kael', *šīglа* 'sõel', *kagra* 'kaer', *adra* 'ader', *лadva* 'latv', *t'edri* 'teder', *лab'ja* 'labidas'.

---

hääldus e kohanemine assimileeriva keele seaduspärasustega jm. Kuid tuleb rõhutada, et Oredeži murre on oma hääbumise astmelt jõudnud kaugemale kui metsasoomlaste murre J. Mägiste andmete järgi. Isegi kõigist teistest keelejuhtidest tunduvalt paremini oma keele säilitanud J. Tšukarjova tuleks J. Mägiste liigitussüsteemi kasutades paigutada b-rühma, s. t. nende keelejuhtide hulka, kes ainult suurte pingutustega võivad midagi rääkida emakeeles.

Novinka küla.

Sõnasisesed klusiilid alluvad astmevaheldusele. Vokaalidevahelisele *g*-le vastab nõrgas astmes kadu, harvemini siirdehäälik *j*: *ruiš* 'rukis', (*magajan* 'magab') *mäda* 'magada', (*l'ägäjän* 'räägib') *l'ädä* 'rääkida', (*poiga* 'poiss') *pojat* 'poisid'. Kadu esineb ka konsonantühendite puhul: (*jalga* :) *jalat* 'jalad', (*halgo* :) *halot* 'küttepuud', (*kurgi* :) *kurin* 'kure', (*märgä* 'märg') *märänd* 'mädanenud'. Oredeži murde üheks erijooneks on astmevaheldus *ŋg* : *nn* (V. Porkka andmetel *ŋg* : *ŋŋ*[3]) — *kennittä* 'kängida', (*lunŋgo*:) *lunnot* 'vaod' — mis aga ei esine tänapäeval sugugi järjekindlalt. Mainitud esinemuse kõrval kohtame sageli ka vorme, nagu *l'äŋget* 'rangid', *kaŋgaš* 'kangas'. Tuleb märkida veel palataalklusiili astmevaheldust ühendites *hk*, *šk*, *tk* — (*pühki* ·) *pühi* 'pühi', (*koški*:) *kožen* 'löön, puudutan', (*poški* :) *požet* 'põsed', (*laški* :) *lažen* 'lasen', (*iški* :) *ižen* 'löön', (*itki* :) *idin* 'nutsin', (*pitkä* :) *pidät* 'pikad'.

Vokaalidevahelisele *d*-le vastab nõrgas astmes samuti kadu. Pika vokaali ja *i*-lõpulise diftongi järel ilmub sageli *j*. Näit. (*kutto* :) *kuon* 'koon', (*käži* :) *käet* 'käed', (*redu* 'pori') *reugaž* 'porine', *jūa* 'juua', *mūjä* 'müüa', *tījän* 'tean', *l'ūjä* '(heina) niita',

[3] V. Porkka, Ueber den ingrischen Dialekt, Helsingfors 1885, lk. 55: *heŋŋen* 'hinge', *haŋŋen* 'hange'.

(*pittä* :) *pīj̆än* 'pean', (*voida* : *voijan* 'võian', (*paida* :) *paijat* 'särgid'. Kui dentaalklusiil asetseb teise konsonandi järel, on vaheldused järgmised. *ld* : *ll* — (*ρелдо* :) *ρеллот* 'põllud'. *nd* : *nn* — (*k'ünttä* :) *k'ünnän* 'künnan', (*kanš* :) *kannen* 'laua', *tunn̮it* 'tunnid, kell'. *rd* : *rr* — (*pordahat*:) *porraš* 'redel'. *ht* : *h* — (*tahto* :) *tahon* 'tahan', *unohin* 'unustasin'. *št* : *šš* — (*ošta* :) *oššin* 'ostsin', (*mušta* 'must' :) *muššikkain* 'mustikas', *iššutta* 'istutada', *varaššan* 'varastan', *aššu* 'astu', *ρelišš̄üin* 'kohkusin'.

b vasteks nõrgas astmes on *v*: (*kibu* 'valu') *kivištä* 'valutab', *tavada* 'püüa kinni', *uv'eh* 'halb inimene', *šīvet* 'tiivad', *šūvät* 'söövad'. *mb* : *mm* — (*hambahat* :) *hammaš* 'hammas', *vemmel* 'look', *kummat* 'mis, missugused'.

Murdes esinevad geminaadid *kk*, *tt* ja *pp*, millele vastavad nõrgas astmes *g*, *d* ja *b*. Näit. *šukka* 'sukk' : *šugat*, *akka* 'eit' : *agat*, *rokka* : *rogat* 'kapsasupp', *kukka* 'lill' : *kugat*, *nukku* 'magada' : *nugun*, *katto* 'katus' : *kadon*, *vetťä* 'vedada' : *vedä* 'vea', *k'eit'ťä* 'keeta' : *k'eidin* 'keetsin', *otta* 'võtta': *oda* 'võta', *hävittä* 'kaotada' : *hävidin* 'kaotasin', *puržutta* 'pesu pesta' : *puržudan*, *pappi* 'preester' : *pabit*, *k'eppi* 'kepp' : *k'ebit*, *tappa* : *tab'ettu* 'tapetud, pekstud'.

Isuri keelele on iseloomulikud mitmesugused konsonantide gemineerumisjuhud. Kõigis isuri murretes esinevad geminatsioonid, mille eelduseks oli, et kontraheerumise teel tekkis rõhulise silbi järele pikk vokaal või diftong, viimaste ees asetsenud konsonant pikenes seejärel geminaadiks. Oredeži murdes on geminaat tekkinud enamasti ka siis, kui rõhuline silp oli pikk; vahel kuuldub sellisel juhul siiski geminaatklusiili asemel üksikfortisklusiil nagu Soikola murdeski [4]. Kontraheerumisel tekkinud pikad vokaalid on oredeži murdes muutunud lühikesteks nagu kõik muudki järgsilpide vokaalid. Nimetatud tingimuste olemasolu korral esineb geminatsioon (või klusiili pikenemine) järjekindlalt muuhulgas järgmistes vormides: 1. Ainsuse partitiivis, kusjuures geminatsiooni eelduseks olnud kontraheerumine tekkis dentaalklusiili nõrgaastmelise vaste kadumise läbi: (kaks) *šikka* 'siga', *kanna* 'kana', *калла* 'kala', *poika* 'poissi', *l'eipä* 'leiba', *haлkko* 'halgu', *väkki* 'rahvast'. 2. *da*-infinitiivis, kus kontraheerumine on samuti toimunud dentaalklusiili nõrgaastmelise vaste kadumise teel: *ellä* 'elada', *torru* 'riielda', *vetťä* 'vedada', *ajja* 'sõita', *kantta* 'kanda', *kutto* 'kududa'. 3. Oleviku ainsuse ja mitmuse kolmandas pöördes ning mineviku mitmuse kolmandas pöördes seoses *p* nõrga vaste kadumisega: *алkkat* 'algavad', *ńännö* 'läheb', *el'l'ät* 'elavad', *tul'l'it* 'nad tulid', *antoit* 'andsid'. 4. Illatiivis ja muudes vormides seoses *h* kadumisega: *kül'l'in*

[4] A. Sovijärvi, Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeroismurteesta. — Suomi 103, Helsinki 1944, lk. 13 ja 81.

'sauna', *pinnon* 'pinusse', *kottiṇ* 'koju', *kujjan* 'õue', *jaлkkan* 'jalga', *vetten* 'vette', *šüttiṇ* 'söödi', *jütiṇ* 'joodi'.

Algselt kolmesilbilistes sõnades, mille esimene ja teine silp olid lühikesed, on teise silbi vokaal või diftong pikenenud ning selle ees olev konsonant gemineerunud või (pika esimese silbi puhul) tugevnenud üksikfortisklusiiliks. Ka sel juhul pole Oredeži murdes pikenenud vokaal säilinud, vaid tänapäeval esineb ta lühikesena. Kõnesoleva geminatsiooni esinemus on viimsete Oredeži isurite keeletarvituses üsna ebajärjekindel, sageli võib see ka puududa. Näit. *ṕettäjä* 'mänd', *šattaiš* 'sajaks', *putteli* 'pudel', *jummaлa* 'jumal', *aллain* 'labakinnas', *h'eppoin* 'hobune', *k'ippuin* 'valus', *l'intuist* 'linnud' — kuid ka: *madaлa* 'madal', *orava* 'orav', *t'erävä* 'terav'. Sellele geminatsiooniseadusele on allunud ka *ia-*, *iä-*lõpulised adjektiivid, millel V. Porkka järgi oli *i* pikenenud [5]. Tänapäeval oleme võinud registreerida ainult selliseid sõnakujusid, kus mainitud pika *i* asemel esineb *j*: *vaлkja* 'valge', *piṁjä* 'pime', *t'ük'jä* 'raske', *äk'jä* 'palav', *l'ipjä* 'libe'. Selle kõrval võib kuulda ka tugevnemata klusiiliga vorme, nagu *kargja* 'kibe', *magja* 'magus', *hobja* 'hõbe', *korgja* 'kõrge'. Nähtavasti tuleb lugeda siia rühma ka gemineerunud mitmuse partitiivi vormid, nagu *pattoi* 'potte', *munnoi* 'mune', *krippoi* 'seeni', *hüvvi* 'häid', mis soikola murdes on kolmesilbilised: *paťtōja* 'potte'.

Ainult oredeži murdele iseloomulikuks nähtuseks on gemineerumine neis käändevormides, mille lõppvokaal on kadunud ja eelmise silbi vokaal pikenenud: *k'eppil* 'kepil', *akkaл* 'eidel', *säkkil* 'kotil', *ättiḷ* 'isal', *pattaš* 'pajas', *mattaš* 'kaugel' (*matka* : *madan* 'matk, vahemaa'), *peŕttiš* 'majas', *üttušt* 'august'. Porkka järgi esinesid vormid *šeppääl* 'sepal', *jallaakš* 'jalaks', *hallool* 'halul' [6]. Tänapäeval on astmevaheldus- ja geminatsioonisuhted siiski niivõrd tuhmunud, et kasutatakse geminaadilisi vorme sageli ka siis, kui ükski ülalkirjeldatud seaduspärasustest seda ei õigusta, näit. *akkal'e* (pro *agal'e*) 'eidele'.

Oredeži murdes on *s* muutunud *š*-ks: *šatta* 'sadada', *šilmä* 'silm', *vašta* 'viht', *uško* 'uskuda', *üš* 'uus', *radaš* 'vanker'. Vokaalide vahel ja heliliste konsonantide naabruses esineb aga *ž*: *aiža* 'ais', *k'ežä* 'suvi', *noužen* 'tõusen', *važikka* 'vasikas', *karžina* 'aed lammaste jaoks', *kažvoi* 'kasvas', *varža* 'varss'. Erandiks on ühend *zr*: *ozra* 'oder', *kezrän* 'ketran'. Huvitav on märkida, et *s* on järjekindlalt säilinud uuemates vene laensõnades: *saraffona* 'sarafan', *snoppi* 'viljavihk', *stantsa* 'jaam', *stāt'tiva* 'kangaspuud', *stōga* 'heinakuhi'. Tšaštša külas võis vahel kuulda *s*-häälikut mujalgi, eriti *i* järel: *issu* 'istu', *лaiska* 'laisk', *kissa* 'kass'. Üldiselt on aga *š* esinemus tänapäeval nähtavasti järjekindlam

[5] V. Porkka, op. cit., lk. 110: makkiia 'magus'.
[6] Ibid., lk. 40.

kui Porkka ajal, kelle andmete järgi *s* ja *š* esinevad sõna sees vaheldumisi [7].

Eelmisega on seotud see seik, et muude murrete afrikaadile *ts* vastab käsitletavas murdes *tš*: *metšä* 'mets', *vaťša* 'kõht', *mańtšikkain* 'maasikas', *päľitše* 'üle'.

Vene keele mõjul on tekkinud muutusi *h* hääldamises. Tavalise läänemeresoome keeltele omase hääldusе kõrval võib nimelt kuulda ka häälikuid *γ*, *g* või *j*: *γaravat* ~ *garavat* 'reha', *лambaγat* 'lambad', *jeinä* ~ *h'einä* 'hein'. Esinemus on üsna ebastabiilne: sama keelejuht võib isegi ühes ja samas sõnas hääldada *h*-d kord nii, kord teisiti. Muus osas on *h* esinemus põhiliselt sarnane teiste isuri murretega. Märgime eraldi *h* säilimist sõna lõpus: *h'erneh* 'hernes', *taeh* 'sõnnik', *t'erveh* 'tere'.

n puhul tuleb tähelepanu juhtida sellele, et järgarvude *ns*-sufiksis ei ole *n* säilinud, nagu Porkka väidab [8], vaid tänapäeval tuntakse vorme *koлmeš*, *neľľäš*, *vīješ*. Erinevalt soikola murdest on *n* sõna lõpus säilinud ka illatiivi (ka *ma*-infinitiivi) ja passiivi vormides: *pertt̨in* 'majasse', *jokken* 'jõkke', *makkaman* 'magama', *jūt̨in* 'joodi'. *g* ees esineb *ŋ*, kuid mitte järjekindlalt, mõnikord hääldatakse selle asemel ka *n*; näiteks *kaŋgaš* 'kangas', *ľäŋget* ~ *ľänget* 'rangid'. Murde omapärasuseks on nasaali esinemine sõnades *riŋgaš* ~ *riŋgaš* 'rikas' ja *ŕeŋgit* ~ *ŕennit* 'regi'.

Muude konsonantide osas ei ilmne märkimisväärseid eriarenguid.

Lõpuks tuleb märkida konsonantide palatalisatsiooni, mis toimub tavaliselt kõigi eesvokaalide ees, kuid siiski kaugeltki mitte järjekindlalt. Ilmselt on see palatalisatsioon tekkinud vene keele mõjul ja pärineb ajast, millal isurid rääkisid juba rohkem vene keelt kui oma keelt. Mõningaid näiteid: *ľehmä* 'lehm', *k'äži* 'käsi', *t'üt't'ö* 'tüdruk', *tūľi* 'tuul', *veži* 'vesi', *ŕäbäkkä* 'rätik', *mетšä* 'mets', *n'ännät* 'nisad'. Porkka märkmed palatalisatsiooni olemasolu ei kajasta, samuti on palatalisatsioon tundmatu kõigis teistes isuri murretes.

Edasi vaatleme mõningaid iseloomulikke jooni oredeži murde vokalismi alalt. Murdes esinevad vokaalid *a*, *o*, *u*, *ä*, *e*, *i*, *į* ~ *į*, *ü*, *ö*. Märgiga *į* (*į*) tähistame *i* ja *ę* vahelist vokaali, mis teatavates positsioonides asendab *i*-d, esinedes eriti *r*, *t*, *š* ja *ž* järel. Näit. *rištį* 'rist', *šūrį* 'suur', *tįkka* 'rähn', *moštįna* 'korv', *pertt̨iš* 'majas', *šūt̨in* 'söödi', *tantšį* 'tantsida', *šužį* 'hunt'. Ranget seaduspärasust ei näi selle hääliku esinemuses siiski olevat, ka

[7] Ibid., lk. 34.
[8] Ibid., lk. 77.

tema kvaliteet on üsna kõikuv[9]. Nagu muudeski isuri murretes on *r*-i ees *i* > *e* — *k'erveš* 'kirves', *hervi* 'karta', *h'erš* 'palk'. Esimese lahtise silbi lühikesi vokaale häälda takse mõnikord pikkadena või poolpikkadena: *tūl'in* 'tulin', *hŭvä* 'hea', *ōl'i* 'oli', *põjat* 'poisid', *vāgi* 'rahvas', *mìdä* 'mida', *vèži* 'vesi'. Samasugune nähtus on tuntud mõnes muuski tugevasti vene keele mõju all olevas läänemeresoome murdes[10]. Seoses pikkade vokaalidega tuleb mainida muutusi *ō* > *ū*, *ē* > *ī* ja *ȫ* > *ȳ*: *kūli* 'suri', *šū* 'soo', *tī* 'tee', *vīraš* 'võõras', *ȳ* 'öö', *vȳ* 'vöö'. Muude murrete diftongile *öü* vastab oredeži murdes *eu*: *keuhä* 'vaene', *leužin* 'leidsin', ning sõnas *täuš* 'aitab, küllalt' esineb *äü* asemel *äu*. Nagu eespool on mainitud ja nagu selgub ka paljudest esitatud näidetest, esinevad tänapäeval järgsilpides ainult lühikesed vokaalid, kuna Porkka järgi esinesid ka pikad vokaalid (*kattoo* 'katust', *kottiin* 'koju', *omeena* 'õun' jne.). Käänetes, kus on toimunud lõpukadu ja teise silbi algusest on kadunud klusiili nõrgaastmeline vaste, esinevad Porkka andmetel nii esimese kui ka teise silbi vokaal pikkadena: *ree'eeš* 'rees', *laa'eeš* 'laes', *määeelt* 'mäelt', *sooaast* 'sõjast'[11]. Seda tüüpi sõnade vastavate käänete kohta ei õnnestunud käesoleva kirjutise autoril registreerida ühtki näidet.

Mõnes sõnas esineb järgsilbis teiste murrete *ü* asemel *i*: *kül'i* 'saun' (vrd. karjala *külü*), *l'euli* 'leil' (Soikolas *löülü*). Mõnedes algselt kahesilbilistes pika esimese silbiga sõnades on kadunud sõnalõpuline *i*: *h'erš* 'palk', *kanš* 'laud', *ūš* 'uus', *vūš* 'aasta', kuid seevastu: *h'eŋgi* 'süda', *hīli* 'süsi', *hīri* 'hiir', *kīli* 'keel', *kūžį* 'kuusk', *pūli* 'pool', *nūrį* 'noor', *šūrį* 'suur', *tūli* 'tuul' jt. Soikola murdes on sellistel juhtudel lõppkadu veidi ulatuslikumalt levinud[12]. Sisekadu esineb järjekindlalt mineviku partitsiibis — *taittunᴅ* 'murdunud', *märänᴅ* 'mädanenud', *kügäkštänᴅ* 'kükitanud, kükakil' — samuti *nen*-lõpuliste sõnade mitmuse nominatiivis, kusjuures ainsuse nominatiivi lõpust on *-en* välja langenud; näit. *аллain* — *аллaišt* 'labakindad', *l'intuin* — *l'intuist* 'linnud', *mil'l'ein* — *mil'l'eišt* 'millised', *munnain* — *munnaišt* 'kartulid', *muššikkain* — *muššikkaist* 'mustikad'.

---

[9] Nähtavasti on ka siin tegemist venepärase joonega, nimelt ei ole vene keeles palataliseerimata konsonandi järel võimalik *i*, vaid see muutub niisugusel juhul *ы* sarnaseks. Vrd. Грамматика русского языка 1 (Академия Наук СССР, Институт языкознания), Москва 1952, lk. 60; E. A. Tunkelo, Vepsän kielen äännehistoria, Helsinki 1946, lk. 564 ja 669—670; A. Turunen, Lyydiläismurteiden äännehistoria II. Vokaalit. — SUSA XCIX, Helsinki 1950, lk. 12.

[10] E. A. Tunkelo, op. cit., lk. 890; A. Turunen, op. cit., lk. 236—237; P. Palmeos, Märkmeid karjala valdai murdest. — ESA III, 1957, Tallinn 1957, lk. 182—183.

[11] V. Porkka, Ueber den ingrischen Dialekt, lk. 49—51.

[12] A. Sovijärvi, op. cit., lk. 142.

Enne kui üle minna morfoloogia vaatlusele, tuleb esile tõsta veel ühte oredeži murdele iseloomulikku häälikumuutust, nimelt et järgsilpide *a-*, *ä*-lõpulised diftongid (*oa*, *ua*, *eä*, *ia*, *iä*) on muutunud pikkadeks vokaalideks *ō*, *ū*, *ī*, millisel kujul nad esinevad ka Porkka kirjapanekutes [13], ning seejärel on pikad vokaalid lühenenud. Niisiis esinevad murdes sellised ainsuse partitiivi vormid nagu *halkko* (< *halkkō* < *halkkoa* < **halkoda*) 'halgu', *ello* 'elu', *ŕettu* 'pori', *väkki* 'rahvast', *arttušši* 'kartulit', *varrį* 'kuuma'. *e*-tüve puhul on toimunud muutus *eä* > *iä* > *ī* > *i*. Ka *a-* ja *ä*-tüveliste sõnade ainsuse partitiivis on pikk vokaal lühenenud: *kanna* 'kana', *h'üvvä* 'head', *rahka* 'kohupiima'. Samasugused arengud on toimunud mitmuse partitiivis: *šilmi* (< *šilmī* < *silmiä*) 'silmi', *h'üvvi* 'häid', *lapši* 'lapsi', *munaiži* 'kartuleid', *vīriγi* 'võõraid'. Kus muudes murretes on mitmuse partitiivi lõpp *-oja*, *-öjä*, vastab sellele oredeži murdes *-oi*, *-öi*: *pattoi* 'potte', *polovikkoi* 'põrandariideid', *munnoi* 'mune', *marjoi* 'marju', *karhuloi* 'karusid', *rättilöi* 'jalarätte', *peldoloi* 'põlde', *ŗiugulοi* 'teibaid'. Nagu selgub esitatud näidetest, kasutatakse mitmuse moodustamiseks laialdaselt tunnust *-loi*, *-löi*, eriti *o-*, *u-* ja *i*-tüveliste sõnade puhul. Ühe murde iseärasusena võib märkida seda, et allatiivi lõpus on mitte geminaat, vaid üksik *l*: *kadol'e* 'katusele', *lapsiloil'e* 'lastele'.

Vokaaltüveliste verbide *da*-infinitiivid on allunud samasugustele muutustele nagu noomenite ainsuse partitiivid, niisiis: *laula* 'laulda', *iššutta* 'istutada', *hiutta* 'teritada', *l'evittä* 'laotada', *kutto* 'kududa', *liugu* 'liuelda', *torru* 'riielda', *itki* (< *itkī* < *itkiä* < *itkeä*) 'nutta', *koški* 'puudutada, lüüa, kloppida', *tukki* 'kinni toppida', *pil'l'i* 'saagida', *ŗišti* 'ristida'. Sarnaselt *oi*-lõpulistele mitmuse partitiividele on moodustunud *da*-infinitiivid nagu *haravoi* (heva murdes *haravoijaa*) 'riisuda'.

Ühesilbiliste pikavokaalilise tüvega verbide oleviku ainsuse kolmandas pöördes on säilinud lõpp *-bi*: *tūbi* 'toob', *lūbi* 'lööb'. Mitmuse esimeses pöördes ei esine geminaat, vaid üksik *m*: *alama* 'algame', *šūmä* 'sööme', *valoima* 'valasime'.

Oredeži murdes tarvitatakse sageli refleksiivseid verbe, nagu *h'eittäišša* (< **heittäidestäk*, Soikolas ja Heval *heittīssä(a)*) 'maha heita', *rīdaišša* 'riielda', *torišša* 'riielda', *svättaišša* 'kosida', *ventšäišša* 'ennast laulatada', *raǵehteša* 'riietuda', *peššüišša* 'ennast pesta', *kügähtäišša* 'kükitada', *kummarteša* 'kummardada', *keŋgišša* 'ennast kängida', *ištuiša* 'istuda, istet võtta' (imperatiivi teine isik *ištui* 'istu'), *paištaiša* 'küpseda'. Tähelepanu äratab oleviku ainsuse kolmas pööre, mida on registreeritud üldse kahe refleksiivverbi juures: *ištujen* 'istub', *paišta-*

[13] V. Porkka, op. cit., lk. 48—49.

jan 'küpseb'. Vorm *ištujen* sarnaneb vastavate heva murdest tuntud vormidega, nagu *istuhen* ~ *istuen*, *vättihen* 'riietub'. Seoses vormiga *paištajan* tuleb aga märkida, et oredeži murdes esineb samasugune oleviku kolmanda isiku lõpp kontraheerunud verbidel, millest osa on küll tähenduslikult lähedased refleksiividele, osa aga sugugi mitte. Näit. *l'ägäjän* 'räägib', *magajan* 'magab', *obaštajan* 'õpib', (*pil'vi*) *jurajan* '(pikne) müristab'. Nähtavasti on siin toimunud kontraheerunud verbide ja refleksiivide vaheline kontaminatsioon, kusjuures element *-ja*, *-jä* on pärit kontraheerunud verbidest (soikola *läcäjä* 'räägib'), lõpp *-n* aga kuulub refleksiivverbide preesensi ainsuse kolmandasse isikusse. Niisiis on esialgsed refleksiivvormid kõige vähem muutununa säilinud heva murdes, kuna soikolas on oleviku ainsuse kolmandas isikus üldistunud puhtakujuline kontraheerunud verbide lõpp *jä*, *jä* (*pessijä* 'peseb').

*

Siin käsitletavat murret on V. Porkka uurinud oma lühiajalisel viibimisel Nizovka külas, kust on pärit kaks lühikest teksti ja arvatavasti ka tema raamatus leiduvad vähesed märkmed selle murde iseärasuste kohta. On teada, et Nizovka küla on asutatud möödunud sajandi keskel mõnede endiste Tšaštša küla elanike poolt, kes sinna siirdusid uute asumisalade otsingul [14]. Praegust Tšaštša küla murrakut oli mul võimalik vähesel määral uurida; seejuures ei ilmnenud olulisi erinevusi võrreldes naabruses asuva Novinka küla murrakuga, mis oli meie peamiseks uurimisobjektiks. Seega peaksid ka Novinka ja Nizovka murrakud olema teineteisele väga lähedased, kuigi neid külasid lahutab mõnekümnekilomeetrine soine teedeta ala. Võrreldes enda kogutud materjali Porkka omaga märkame siiski mitmeid üsna silmatorkavaid foneetilisi erinevusi, millest eespool on juba juttu olnud. Neist suurem osa seletub kahtlemata vene keele mõjuga, nimelt palatalisatsioon, *h* esinemus ja esimese silbi vokaalide pikenemine. Tõenäoliselt on need nähtused välja kujunenud alles praeguse põlvkonna keeletarvituses. Järgsilpide pikkade vokaalide lühenemise põhjustamine vene keele mõjul ei ole niivõrd ilmne, kuigi tuleb silmas pidada, et ka vene keeles ei ole mitterõhulistes järgsilpides pikki vokaale. Võimalik, et Porkka ajal oli Nizovka murrakus lühenemine hakanud toimuma; seda oletust kinnitaks kaks Porkka tekstis esinevat juhtu, kus vokaali pikkus on antud sulgudes: *ostama(a)n*, *vîmä(ä)n* [15]. Teiselt poolt üks allakirjutanu vanimaid keelejuhte, kes oli pärit Tšaštša külast, hääldas järgsilpide vokaale sageli pikkadena või poolpikkadena. Seetõttu ei

[14] J. L[ukkarinen], Matkahavaintoja Inkerin Ylä-Laukaalta. — Virittäjä 1911, lk. 109 ja 111.

[15] V. Porkka, op. cit., lk. 146.

ole alust pidada järgsilpide vokaalide lühenemist vanaks nähtuseks, mis oleks haaranud kogu oredeži murdeala.

Niisiis võib väita, et allakirjutanu poolt kogutud materjalid esindavad, arvestamata hiliseid vene mõjust tingitud häälduslikke muutusi, üldjoontes sama keelekuju, mida uuris Porkka 1885. a. Nizovka külas.

*

Oredeži murde sõnavarast õnnestus koguda umbes 700 eri sõna, mille hulgas oli 30 sellist sõna, mis senistel andmetel on ülejäänud isuri murretes kas üldse tundmatud või on tuntud hoopis teistsuguses tähenduses. Suuremal osal neist on aga vasted teistes läänemeresoome keeltes. Järgnevalt esitame nende, ainult oredeži murdele iseloomulike sõnade loetelu, tuues ühtlasi vasteid lähematest sugulaskeeltest.

h'eŋgi 'süda' (Soikolas *heŋɢi* 'hing') — krjL *heŋg* 'hing, süda', vps *h'eŋg* 'süda', sm *henki* 'hing'; *hīvun* 'aeglaselt' — krjK *hiivuo* 'aeglaselt käia, lonkida', sm *hiipiä* 'hiilida'; *jädemeš* 'kaua'; *karkan* 'tantsin' (Soikolas *karkān* 'kargan, põgenen') — krjV *karata* 'tantsida', vps *kargeita* 'tantsida', sm *karata* 'põgeneda, hüpata'; *kaŕḿju* ~ *kaŕḿiš* 'puusärk' — sm *karmi* 'seljatugi; (Lönnr.) hauakamber'; *kāvi* 'kopp, kulp' — sm Rosona *kāvi* 'toop, kopp, kruus', e. Iisaku, Helme *kavi* 'kulbitaoline suur puust õõnestatud riist leili viskamiseks'; *k'erštelen, k'erššon* 'jooksen'; *kugaittin* 'vajusin küüru' — eL *kuk̄* 'vaohari; turi, selg', Vastseliina *kuk̀ka jalaɢa* 'lombakas'; *kül'i* 'saun' — krj *külü*, vps *kül'b'et'* 'saun'; *лammoi* 'lamab' — krjL *лamoda* 'maha langenult lamada', sm *lamata* 'maha suruda, loiuks teha'; *лūa* '(ära) heita, visata' — krjA *lūa*, krjL *лuoda* 'luua (kangast), tõsta, heita (heina, sõnnikut)', sm *luoda* 'luua, heita'; *лūttaišša* 'pikali heita'; *maja* 'onn' — krj, sm *maja* 'onn, peavari, eluase'; *merda* 'vitstest mõrd' (Soikolas *merɒa* 'korv') — krjA *merdu*, vpsL *merd*, sm *merta* 'mõrd'; *moština* 'korv' — krjK *mośt'ina* 'korv', vene murd. *мостин(к)а*; *ojapū* 'adra ais' — krjL *oja* 'adra ais'; *ortti* 'kult' — sm (Lönnr.) *ortti* 'kult, orikas'; *pajari* 'isand, härra' — krjA *bajari*, vps *bajar*, sm (Lönnr.) *pajari* 'härra', vn *боярин*; *parišša* 'karjuda' — e. Vaivara, Lüganuse, Viru-Nigula *parisema* 'kõvasti rääkima, kisendama'; *pri̯ha* 'poiss' — krj, vps *briha* 'poiss'; *pul'l'i* 'hapupiim' — krjK *pul'ju* 'hapupiim'; *ragehtešša* 'riietuda' — sm *rakentaa* 'ehitada', e *rakendada*; *šerppińä* 'lusikas' — krjL *särbäda*, vpsL *śärbā̄t'ä* 'süüa lusikaga', sm *särpiä* 'lörpida'; *šoitta* 'vilistada' (Soikolas *soittā* 'pilli mängida') — krjA *soittua* 'pilli mängida', sm *soittaa* 'pilli mängida, helistada'; *tūlihua* 'tuule käes külmetuda' — krjA *tūldavuo*, sm *tuulettua* 'tuulduda'; *t'ük'jä*

'raske' — krj *jügie*, vps *jüged* ~ *d'üged* 'raske', sm *jykevä* 'jäme, raske'; *v a r h u t t a* 'soojendada' — krjA *varivuttua*, sm (Lönnr.) *varittaa* 'soojendada, kuumutada'; *ä k'j ä* 'palav' — krj *ägie* ~ *ägiä* 'palav', *sm äkeä* 'äge, tige'; *ä m b ä r i* 'ämber' — sm, krjP *ämpäri* 'ämber'.

Ülaltoodu seas on hulk selliseid sõnu, mis langevad täiesti ühte vastavate karjala sõnadega, kuid antud tähenduses ei esine soome keeles, näit. *h'eŋgi*, *karkan*, *kül'i*, *moština*, *ojapū*, *priha*, *pul'l'i*, *äk'jä*. Mitmed oredeži sõnad, millel on vasted nii karjala kui ka soome keeles, seisavad oma tähenduse või häälikulise kuju poolest lähemal karjala keelele, näit. *hĭvun*, *лammoi*, *šerppiňä*, *t'ük'jä*. Mainitud sõnade asemel tarvitatakse muudes isuri murretes enamasti soomepäraseid sõnu, kuna seevastu Oredeži isurid, kes pole elanud soomlaste naabruses, on säilitanud oma sõnavara selles suhtes algupärasemal kujul. Niisiis toetavad siin esitatud andmed seda seisukohta, et isuri keel on oma päritolult kõige lähemalt seotud karjala keelega.

•

Kõik alljärgnevad tekstid on saadud 73-aastaselt (1959. a.) Novinka küla elanikult Jevdokia Tšukarjovalt, kes muide oli ümbruskonnas laialdaselt tuntud kui lausumise abil haigeid raviv posija; tema üheks harrastuseks oli ka vanaslaavikeelsete usuliste raamatute lugemine. Tekstid nr. 1—11 on helilindistatud, ülejäänud kuuldeliselt kirja pandud.

1. *pitťä l'ämmittä ťiukka. алan ķeittä rokka, l'ĭhan ķeŕran. алan ķeittä arttuśśi, kāšša. i алan paišta pĭra arttuśśin ķeŕran. pitťä panda rahka i voida. pitťä koški pĭra, i pān pĭra ťiukkan. лā paištajan. pūl'i tšassu paištajan. šę̄n pitťä ĥändä ṽetťä poiš, pān kannen. i алan ĥändä voida i l'eikka i šūjä pĭra. i pĭra ol'i hüvä. šoima pĭra i pitťä ḿännä ḿetšän, l'eikkada haлkko. pitťä otta ķerveš i širma, širmankka i pil'imoi γaлkko. pitťä panda pinnon. pinno oli sūrį. лā haлot kuivait. pitťä val'jašta ĥeppoin i pitťä ṽetťä kottį̄n. pāma kujjan, vĭhma hį̄ ei šattaiš.*

1. Tuleb kütta ahi. Hakkan keetma kapsasuppi lihaga. Hakkan keetma kartuleid, putru. Ja hakkan küpsetama pirukat kartuliga. Tuleb panna kohupiima ja võid. Tuleb rullida pirukat ja panen piruka ahju. Las küpseb. Pool tundi küpseb. Siis tuleb ta tõmmata välja, panen lauale. Ja hakkan teda võidma ja lõikama ja sööma, pirukat. Ja pirukas oli hea. Sõime pirukat ja tuleb minna metsa, lõigata puid. Peab võtma kirve ja sae ning saeme puid. Tuleb panna pinusse. Pinu oli suur. Las puud kuivavad. Tuleb rakendada hobune ja vedada koju. Paneme (kaetud) õue, et vihm ei sajaks (peale).

2. *piťťä otta vīgahaš i ḿā̆ḿä ľūjä ḣeinä. лā ḣeiṅä kuiva, jeini̯ kuivait. i ḣeiṅä oľi aivoin hüv́ä. piťťä ḣeiṅä panda ambari̯n. sē̯n piťťä v́eťťä ḣeiṅä kotti̯n.*

2. Tuleb võtta vikat ja läheme heina niitma. Las hein kuivab. Hein kuivas ja hein oli väga hea. Tuleb panna hein küüni. Siis tuleb hein vedada koju.

3. *алан ńīťťä ruiš. šē̯n алан ńīťťä i oźra. šē̯n алан ńīťťä i kāgra. piťťä v́eťťä kūminan ruiš i алата iššutta rī̯hi. piťťä rī̯hi kuiva. šē̯n алата tappa. tappoi колд mīhi, i aivoin hüv́ä tappoima.*

3. Hakkan rukist lõikama. Siis hakkan lõikama ka otra. Siis hakkan ka kaera lõikama. Tuleb vedada rukis rehealusesse ja hakkame rehte «istutama» (s. o. rukkivihke paigale asetama). Rehi peab kuivama. Siis hakkame peksma. Peksis kolm meest ja peksime väga hästi.

4. *piťťä vaľjašta ḣeppoin i piťťä iššutta arttuśśi. piťťä aija pīńemeд i panna arttuśśi pīńemeš. arttuśśi kažvoi aivoin ḣüv́ä. šē̯n piťťä ḣändä, aijoi лunnot. šī̯d händä piťťä kaiva, panna mošti̯nan, mošti̯našt šäkkin. a šäkkil piťťä kantta kotti̯n i panna pogŕeban. лā ḣän лammoi, arttuśśi лammoi.*

4. Tuleb rakendada hobune ja tuleb kartul maha panna. Tuleb ajada vaod ja panna kartul vakku. Kartul kasvas väga hea. Siis tuleb teda, vaod ajada. Siis tuleb teda üles võtta, panna korvi, korvist kotti. Aga kotiga tuleb kanda koju ja panna keldrisse. Las ta lamab, kartul lamab.

5. *piťťä ťemppa kuži̯. šē̯n piťťä ḣändä v́eťťä kotti̯n. piťťä iššuda ḣändä rī̯hiľe, kuivada. ḣän kuivi, kuži̯ kuivi i piťťä ḣändä tappoi. piťťä tappoi kūndeла. piťťä otta šī̯meńeд. šē̯n ḣändä piťťä panna māγan. лā ḣän лammoi ükš kakš koлt neljä,koлt* ńedeli. ḣän лammoi māγaš. šē̯n piťťä ḣändä nošta. piťťä ḣeidä šeižotta bapkoi. šē̯n piťťä ḣeidä ṗuhašta. алата ḣändä puhašta. šē̯n алата ḱezrä. piťťä ḱezräppū i v́ärttänä. miel maššinoi, miel samoprjahhoi ei oľe. mū̆ ḱezrämä ḱezräppuл. šē̯д алата kutto, piťťä stāťťivat, piťťä kaik instruḿenttaд. piťťä kutto paлtti̯na. paлtti̯na ḣüv́ä. umbeлot kāďjat, paijat, ŕättilöi teijän, salf'etkaд. tā̆ kaik, stāťja.*

5. Tuleb kitkuda lina. Siis tuleb ta vedada koju. Tuleb asetada ta rehte, kuivatada. Ta kuivas, lina kuivas, ja peab teda peksma. Tuleb koonal peksta. Tuleb võtta seemned. Siis tuleb ta

---

* Keelejuht ei suutnud nähtavasti isurikeelseid arvsõnu muidu meelde tuletada, kui pidi neid järjekorras lugema.

asetada maha. Las ta lamab üks, kaks, kolm, neli, kolm nädalat. Ta lamab maas. Siis tuleb ta üles tõsta. Tuleb ta seisma panna kuhilasse. Siis tuleb neid puhastada. Hakkame teda puhastama. Siis hakkame ketrama. On vaja kedervars ja värten. Meil masinaid, meil vokke ei ole. Me ketrame kedervarrega. Siis hakkame kuduma. Peavad olema kangaspuud, peavad olema kõik riistad. Tuleb kududa lõuendit. Lõuend on hea. Õmmeldakse püksid, särgid, jalarätte tehakse, laudlinu. See on kõik.

6. *ḿā̄mä ḿetšän ṕergaman maŕjoi. miľľeišt maŕjoi ono? ono muššikkaišt, ono pūла, ono karbaло, i ḿešt i krippain ono. šę̄ᴅ panna‿moštin̯an i v́ējä‿pīťťerin. šā̄l piťťä mū̄jä marjoišt i piťťä midänibu·ť ošta kottin̯. лapšiлoiľe piťťä ošta oḿenoi, kanf'etkoi. a akkoiľe piťťä ošta ḣüv́v́ä buлkkà, ḣüv́v́ä šeľtì, hüv́v́ä каллà, i šūhharu, i tšāju. vot i kaik.*

6. Läheme metsa marju korjama. Milliseid marju on? On mustikad, on pohl, on jõhvikas, ja ka seeneke on. Siis pannakse korvi ja viiakse Piiterisse. Seal tuleb marjad müüa ja tuleb midagi osta koju. Lastele tuleb osta õunu, kompvekke. Aga eitedele tuleb osta head saia, head heeringat, head kala ja suhkrut ja teed. Ongi kõik.

7. *miul vunukka armijaž. poiga aivoin ḣüv́ä. tuлло v́äľjän kottin̯. aлkka rātta ľēningrāttaž. ḣän šof'f'eŕa.*

7. Minul on pojapoeg sõjaväes. Poiss on väga hea. Tuleb varsti koju. Hakkab töötama Leningradis. Ta on autojuht.

8. *ḿännin̯t svāttaman ťüťťöi. svāttaiššin̯t. ťüťťöi andoi ŕäbäḱḱä. nīn, šę̄n tuľi žeńihha. ištujen kannen tā. ištuit kannen tā. ōľit ḣū̄v́ät, krāśivoit, ťüťťöi i poīga. šę̄t ajjoit tšerḱḱivon, v́intšaišša. šin̯t tuľľit kottin̯. iššutti‿kannen tā. i vīraγat iššuit kannen tā. šū̄tin̯ i jūtin̯ i лauлin̯t i tantšit. midä šū̄tin̯? oľi i šeľľit i štūďeni i, kaiǵeлajiži zākkuskoit. i rin̯ba i tŕeska i pīroi. akka vanγa, ei muišša kaiǵi ľā̄dä.*

8. Mindi tüdrukut kosima. Kositi. Tüdruk andis rätiku. Nii, siis tuli peigmees. Istus laua taha. (Nad) istusid laua taha. Olid head, ilusad, tüdruk ja poiss. Siis sõitsid kirikusse laulatama. Siis tulid koju. Istuti laua taha. Ka külalised istusid laua taha. Söödi ja joodi ja lauldi ja tantsiti. Mida söödi? Oli heeringaid ja sülti ja igasuguseid suupisteid, kala, turska ja pirukaid. Eit on vana, ei mäleta kõike rääkida.

9. *v́äľjän ľīnö prāžnin̯kka. akkaľe tuллot vīraγat. tuлло oma poiga. tuлло oma ťüťťöi. aлgat jūa tšāju, šū̄jä pīroi, stopkoišši*

vīnoi. šę̄t алgat лauлa. šę̄t ḿännän ūľitšaľe. ṕerttį̄š äḱjä. ḿännöt ūľitšaľe i šā̄l алgat лauлa. tuллot vīl naižet, mīhet, pōjat, ťüťťöi, алgut nāgra, taṅtšį̄.

9. Varsti tuleb püha. Eidele tulevad külalised. Tuleb oma poeg. Tuleb oma tütar. Hakkavad jooma teed, sööma pirukaid, (jooma) topsidega viina. Siis hakkavad laulma. Tulevad veel naised, mehed, poisid, tüdrukud. Hakkavad naerma, tantsima.

10. *kūľi akka. tūľit toiš agat, akka ṕeššä. akkaľe pandį̄ paida, saraffana, kofta, ŕäbäḱḱä, šugat i bašmagoit. akka pannį̄n kaŕḿjun. tūľi pappi лauлa. лauлį̄ pappi i kaik v́ā̄ǵi. šį̄t aivoin idettin akka. kaik v́ā̄gi idettin akka. šę̄t ḿännit pomiŋkoiľe. pomiŋkoiš kaṅṅel ōľi kūťja. kūrnį̄gat, kāšša, sūppa, vīnoi. kaik v́ägit rį̄štį̄ jumaлaľe. ištuit kannen tā i алgoit šū̄jä. šū̄jä kuťju, šį̄t pikküŕüišt stopkaišt vīna jūtį̄n i алgoit šū̄jä rį̄bṅikkoi, ḱen midä tahtoi. oľi ḱüv́ä akka. i‿jännel oľľit kri̯unat i ḱän andoi v́ägiľe kri̯unoi v́äheižen i ḱändä v́ägit itkit što oľi ḱüv́ä akka.*

10. Suri eit. Tulid teised eided, eite pesema. Eidele pandi särk, sarafan, jakk, rätik, sukad ja kingad. Eit pannakse kirstu. Tuli papp laulma. Laulis papp ja kogu rahvas. Siis väga nuteti eite. Siis mindi surnumälestusele. Surnumälestusel oli laual kutjaa, kanapirukad, puder, supp, viina. Kõik inimesed lõid risti ette. Istusid laua taha ja hakkasid sööma, sööma kutjaad, siis väikesed topsikesed viina joodi ja hakkasid sööma kalapirukaid, kes mida tahtis. Oli hea eit. Ja temal oli raha ja ta andis rahvale vähe raha ja teda inimesed nutsid, et oli hea eit.

11. *v́äľjän tuлло ū̄. алama ḱeittäiššä makkaman. tuлло hūḿenikko. miďä алama ťekkä emme tę̄jä, i kuin ľīnö voima. tuľi ū̄. miä pān vīraγaš rovattį̄ľe a itše ḱeittän makkaman māľe. māš pikküŕüin pošteľi a rovattį̄š šūrį̄. rovattį̄ľe алat лūttaišša. šīä vīraš. kuhon pān, šę̄l i лammoit. et ала minnu torru. miä алan ľevittä poštelit.*

11. Varsti tuleb öö. Hakkame heitma magama. Tuleb hommik. Mida hakkame tegema, ma ei tea, ja kuidas on jõudu. Tuli öö. Ma panen külalise voodisse, aga ise heidan magama põrandale. Maas on väike ase, aga voodis suur. Voodisse heidad. Sina oled külaline. Kuhu panen, seal lamadki. Sa ei hakka minuga riidlema. Ma hakkan asemeid tegema.

12. *ḱenlin koško ikkunan ťäl. a miä küžün: ḱen šā̄l? ḱän miuľe parišo: mīä. miuľe ťänäṕän tuli vīraš. tuli šiar. ḱän eľľä stantsiaл. ḱänel on mīš i prį̄ha. ḱän pageno hūmen.*

12. Keegi koputab siin aknale. Aga mina küsin: «Kes seal on?» Tema hüüab mulle: «Mina.» Mulle tuli täna külaline. Tuli õde. Ta elab jaamas. Tal on mees ja poiss. Ta läheb homme ära.

13. *miä olin ľinnaš. ľinnaš kuiva i hüv́ä. tüär, poiga eľľät hüv́ä. minnu aivoin ṕeregit.*

13. Ma olin linnas. Linnas on kuiv ja hea. Tütar, poeg elavad hästi. Nad hoidsid mind väga.

14. *ruiš kažva maiš, ṕeллoš. piťťä nīťťä ruiš. ruiš vaлmiš. šerppi oli hüv́ä. ätti küžüi emmo: me veŕt nīdit? piťťä šättä snoppi. piťťä v́että kūmeniľe. vaľjasta ḣeppoin, pā rattaγan i v́edä kūmeniľe. piťťä ahta rī̯γi i ľämmittä rī̯γi. ľäkki ahta. piťťä vējüťťä. i ruiš pāmma šäkkin.*

14. Rukis kasvab mullas, põllul. Tuleb rukis lõigata. Rukis on valmis. Sirp oli hea. Isa küsis emalt: «Kui palju lõikasid?» Tuleb siduda vihk. Tuleb vedada rehealusesse. Rakenda hobune, pane vankri ette ja vea rehealusesse. Tuleb rehi ahta ja kütta rehi. Lähme ahtma. Tuleb tuulata. Ja paneme rukki kotti.

15. *oda vīgaš ja ḿā̄ḿä lū̄ä eiń̄ä. miä nīdin šarga. šarga oli šūri. ḣeiń̄ä oľi äijä. piťťä haravoi heiń̄ä. piťťä panna stōgan. piťťä vaľjašta ḣeppoin ŕeŋgin i v́eťťä kottin. piťťä heiń̄ä anta ľehmiľe i лambahiľe i ḣeppoiľe.*

15. Võta vikat ja läheme heina niitma. Ma niitsin põlluriba. Põlluriba oli suur. Heina oli palju. Tuleb riisuda heina. Tuleb panna kuhja. Tuleb rakendada hobune ree ette ja vedada koju. Tuleb heina anda lehmadele ja lammastele ja hobustele.

16. *vaľa toi tüťťöiń i piťťä ri̯šti̯. tuli pappi i ri̯šti tüťťöiń. ätti kutšui vośprijemnikkoi. ätti ťegi hüv́ä kanš. iššutti pappiлoi i vośprijemnikkoi i kaikki suśedoi. ōľi äijä vīna.*

16. Valja sünnitas tüdruku ja tuleb ristida. Tuli papp ja ristis tüdruku. Isa kutsus vadereid. Isa tegi hea laua. Pani istuma pappe ja vadereid ja kõiki naabreid. Oli palju viina.

17. *mū̄ iššuma i hüv́ä päiv́ä. ľäkki ṕergaman marjoi, karbaлo. v́että ḿetšäš äijä i v́eži ḱüľmä jaлoiľe. aivoiń magjat karbaлot, kummat oľľit лunden aлD. i ḿetšäš äijä krippoi. katšo korovľekka šeišo. kūš ḣän šeišo? mīä en ń̄ā̄. ätti šanno: šokja šiä et ń̄ā̄. ätti näutti korovľekka. ḱeppil näutti emoiľe.*

17. Me istume ja on hea ilm. Lähme korjama marju, jõhvikat. Vett on metsas palju ja vesi on külm jalgadele. Väga magu-

sad (on) jõhvikad, mis olid lume all. Metsas on ka palju seeni. Vaata, puravik seisab! Kus ta seisab? Mina ei näe. Isa ütleb: «Pime, sa ei näe.» Isa näitas puravikku. Kepiga näitas emale.

18. *mīä eľin hüv́v́ä елло. mīä oľin ükš ättil̯. miuл oľi maššina. mīä umbeľin paidoi, saraffonoi, bljuskoi. miul mīš oli paška. aivoin äijä joi vīna. ei andoi miuľe hüv́ä еллоі. mīä näin i kugaittin̯. äijä oli лapši. oli kūš ťüttöi i kakš poiga. poiga ükš hüv́ä a ükš paška. koлt kūľi i koлt елоіš. vot kuin mīä eľin. e‿оле hüv́ä ело. hüv́ä ело oli kuin olin ättil̯.*

18. Ma elasin head elu. Ma olin ainus isal. Minul oli masin. Ma õmblesin särke, sarafane, pluuse. Minul mees oli halb. Väga palju jõi viina. Ei andnud mulle head elu. Nii ma vajusingi küüru. Palju oli lapsi. Oli kuus tütart ja kaks poega. Üks poeg on hea ja üks halb. Kolm (tütart) suri ja kolm on elus. Vaat kuidas ma elasin. Ei ole hea elu. Hea elu oli, kui olin isa juures.

19. *mīä tūľin pīťteriš. i miuľe andoi ťüttöi kiŕja. i minnu kutšudan vī̯ritsan. minnu ūtteli ťüttöi. ḣän aivoin ei‿jakša. i miä ajoin vī̯ritsan. katšoin ťüťťöi. i ḣän minnu ūtteli. ḣänel aivoin ḱibu jaлga.*

19. Ma tulin Piiterist. Ja mulle andis tütar kirja. Ja mind kutsutakse Võritsasse. Mind ootas tüdruk. Ta on väga haige. Ja ma sõitsin Võritsasse. Vaatasin tüdrukut. Ja tema ootas mind. Temal väga valutab jalg.

20. *mīä aлan ṕeššä mā. mā reugaš. akka ei šuvaitše reugaš. šuvaitšen puγaš.*

20. Ma hakkan pesema põrandat. Põrand on must. Eit ei armasta musta. Armastan puhast.

LÜHENDID.

Lönnr. = Elias Lönnrot, Suomalais-ruotsalainen Sanakirja, Porvoo 1930.

ОБ ОРЕДЕЖСКОМ ДИАЛЕКТЕ ИЖОРСКОГО ЯЗЫКА

АРВО ЛААНЕСТ

Резюме

Публикуемые здесь материалы собраны автором в 1958—1959 гг. в Оредежском районе Ленинградской области, где проживают отдельные представители старшего поколения, сохранившие ещё в своей памяти кое-что из этого столь малоизвестного диалекта ижорского языка.

В ореджском диалекте наблюдаются некоторые черты, типичные только для этого диалекта: употребление *š* вместо *s* и *ž* вместо *z*; геминация согласных, вызванная удлинением следующего слога в связи с отпадением конечного гласного слова (*akkal* < *akkāl* < *akalla* 'у старухи'); наличие дифтонгов *eu* и *äu* вместо *öü* и *ää* других диалектов (*l'eužin* 'я нашёл', *täuš* 'хватит'); ассимиляция конечного гласного с предыдущим гласным в сочетаниях *oa, ua, eä, ia, iä* в непервом слоге (*kutto* < *kuttō* < *kuttoa* 'ткать' *torru* 'ругать', *itki* 'плакать', *rišti* 'крестить'. Кроме того встречаются некоторые фонетические явления, по всей вероятности возникшие совсем недавно в связи с переходом ижоров на русский язык: палатализация (*käži* 'рука', *l'ehmä* 'корова', *veži* 'вода'); произношение *g, γ* или *j* вместо *h* (*garavat* ~ *γaravat* 'грабли', *jeinä* 'сено'); удлинение гласного первого слога (*tūl'in* 'я пришел', *vāgi* 'народ'). Сюда относится повидимому и сокращение долгих гласных непервого слова (*ńetšän* 'в лес' вместо *metšään*).

Особый интерес представляет нам словарный состав ореджского диалекта. В отличие от других ижорских диалектов, в ореджском диалекте, в силу его географического расположения, влияние ингерманландских диалектов финского языка не наблюдается. В исследуемом диалекте встречается ряд своеобразных слов, неизвестных для других ижорских диалектов, в которых вместо этих слов большей частью употребляются другие, совпадающие с соответствующими словами финского языка. Наоборот, многие слова, типичные именно для ореджского диалекта, имеют точные соответствия в карельском языке, но являются в данном значении неизвестными для финского языка, например: *h'eŋgi* 'сердце', *karkan* 'пляшу', *kül'i* 'баня', *moština* 'корзина', *ojapū* 'оглобля (у сохи)', *priha* 'подросток, мальчик', *pul'l'i* 'простокваша', *äkjä* 'жарко'. Таким образом представленные нами материалы подтверждают предположение о том, что ижорский язык по своему происхождению ближе всего связан с карельским языком.

Публикуемые здесь тексты записаны со слов Евдокии Васильевны Чукаревой, проживающей в деревне Новинка. Она является в настоящее время единственным человеком, способным на этом диалекте говорить. Тексты № 1—11 записаны при помощи магнитофона.

SUBJEKTI JA PREDIKAADI KONGRUENTSIST KARJALA VALDAI MURDES

EDUARD LEPPIK

1. Üldist.

Subjekti ja predikaadi kongruentsi põhilisemad reeglid on karjala valdai murdes samad, mida võib näha teisteski läänemeresoome keeltes. Nende kõrval esineb muidugi ka rida eripärasusi, mis aga oma tagasihoidliku esinemissageduse tõttu küllalt mõjule ei pääse. Veel torkab silma ilmne ebastabiilsus õige mitme seiga puhul. See teeb asja kirjuks ja sunnib nii mõnegi harvemini esineva nähtuse puhul piirduma ainult fakti konstateerimisega, ilma et oleks võimalik seda reegliks üldistada.

Subjekt ja predikaat karjala valdai murdes üldiselt kongrueeruvad nii arvus kui ka isikuti, näit. *mìe hèil'ä šanoin* [1], *tüö olętta hùimazęt* 'ma ütlesin neile: te olete lollakad', *pǫäksüt šàno, šìe kĭjät* 'pääsuke ütles: sa tead', *hüö i ruvettih kažvamah* (N) 'nad hakkasidki kasvama'.

Kõrvalekaldumisi kongruentsist esineb peamiselt arvus, harva isikuti. Arvulise kongruentsi küsimusis valitseb küllaltki silmatorkav erinevus lausete vahel, kus predikaadiks on *олла*-verb, ja lausete vahel, kus predikaadiks on mingi muu verb. See ei kehti muidugi kõikide lausetüüpide puhul, vaid puudutab ainult teatavaid tüüpe ja tavaliselt ka neid lauseid, kus *олла*-verb on tähenduses 'eksisteerima', ning avaldub eeskätt *олла*-verbi suuremas singulaarsuses ja sellest tulenevalt kongruentsi teistsuguses esinemuses, s. o. ühelt poolt näeme kongruentsi ulatuslikumat puudumist pluraalse subjekti puhul, teiselt poolt aga erandlikku kongruentsi real üksikjuhtudel. Sellest kõigest allpool.

---

[1] Murdenäited, millede järel puudub viide allikmaterjali, on pärit autori kogudest.

2. Subjekti ja predikaadi arvulisest kongruentsist *олла*-verbist predikaadi puhul.

Singulaarse subjekti puhul *олла*-verbist predikaat enamasti kongrueerub subjektiga arvus, näit. *mie олęn šiško* (Jabl.) 'mina olen kurat', *šie олęt miun makšańe* (J) 'sa oled minu kallike', *tùl'i on veneheššä* (J) 'tuli on paadis'.

Erandiks on siin mitme subjektiga laused, kui neis

a) esineb predikatiiv, näit. *mòamo i tòatto viel'ä елоš олдiḫ* (M 5) 'ema ja isa olid veel elus', *nàine i лapšet оллah näl'l'ällä* (M 6) 'naine ja lapsed on näljas', *heil'ä toatto i moamo moizet олдiḫ* (M 6) 'neil olid isa ja ema «niisugused»',

b) pole predikatiivi ega inversiooni, näit. *heŋgi i makša оллah šüämeššä* (J; SU 45, lk. 209) 'süda ja maks on sees', *šiźär i vel'l'i олдiḫ šĭnä i šanottiḫ «nu ńin ...»* (M; ESA III, lk. 195) 'õde ja vend olid seal ning ütlesid: olgu ... (ss. noh nii)', *tšuguna i ufatta оллah ka täššä* (J) 'ahjus keetmise pott ja potihark on näed siin'.

Inversiooni puhul on predikaat viimases lausetüübis singularis, näit. *tarhašša oli borana i tsiḫa* (J; SU 143, lk. 12) 'õues oli oinas ja kits'. *miwла on toatto i moamo* (M) 'mul on isa ja ema', *kärbäzel'ä on šĭvät i ńokka* (J; SU 32, lk. 10) 'kärbsel on tiivad ja nokk'.

Siit järeldus: mitme subjektiga koondlauses on predikaat pluuralis ja ei kongrueeru singulaarsete subjektidega, kui lause koosseisu kuulub predikatiiv või kui predikatiivita lauses on otsene sõnajärjestus.

Teise erandigrupi moodustavad vormilt singulaarsed kollektiivi tähistavad sõnad *rahvaš* (mõnel keelejuhil paiguti *naroda*) 'inimesed, rahvas', *hŏäveh* 'pulmalised, pulmarahvas' ja *nuorilisto* 'noorsugu', näit. *naroda олдiḫ kirjemiehet, kiŕjutettiḫ žалoban* (M) 'inimesed olid kirjaoskajad, kirjutasid kaebuse', *mūęnnęt rahvaš оллah ožakkahat* (J) 'mõned inimesed on õnnelikud', *höäveh оллah piналла* (J) 'pulmarahvas on õues', ent *rahvašta on vàhä* (N) 'inimesi on vähe'.

Mõned üksikud muudki kollektiivi tähistavad sõnad põhjustavad vahel predikaadi pluraalsust, näit. *олдiḫ mejän kùlä dotла kaŕieлat* (N) 'meie küla olid viimaseni karjalased', ent *d'ikoi kaŕieла òl'i mejän kùlä* (N) 'umbkeelne karjala oli meie küla'.

Tavaliselt näeme pluraalset predikaati kollektiivi tähistava singulaarse subjekti puhul siiski ainult neil juhtudel, kui subjekt on lähemalt määritletud sõnaga *kaikki* 'kõik, kogu, terve', näit. *kaitti pereh tòaš ruvettiḫ kargizemah* (M) 'kogu pere hakkas (ss. hakkasid) toas tantsima'.

Edasi esineb järjekindel arvuline kongruents pluurali 1. ja 2. isiku puhul, näit. *müö олęmma van^{a}hat, ei sȯa meil'ä rȯadȯa* (J) 'meie oleme vanad, meil pole võimalik tööd teha', *pagiźiźīma hil'l'äkvźīn, hǫän ei kūlīś, miśśä müö олęmma* (J) 'kui räägiksime tasakesi, ta ei kuuleks, kus me oleme', *ke^{t}tüö олętta* (J) 'kes te olete', *teidä ei‿joллut, ol'ija linnašša* (J)' teid ei olnud, olite linnas'.

Kui subjekt on pl. 3. isikus, siis arvuline kongruents enamasti puudub. Viimane asjaolu johtub sellest, et pl. 3. isikus oleva subjekti puhul on *олла*-verbist predikaat valdavalt ainult tähenduses 'eksisteerima' või siis koos kõrvalvarjundiga 'asuma, viibima, paiknema'. Niisuguse tähenduse puhul on aga iseloomulik pealiikmete inversioon, millega üldiselt kaasneb predikaadi singulaarsus, mis antud juhul põhjustabki kongruentsi puudumise, näit. *järveššä on šijat, miśśä on äijä kaлoa* (N) 'järves on kohad, kus on palju kalu (ss. kala)', *tedriлла on лapšet* (J) 'tedrel on pojad', *sankoiśśa on zav́jortkat, kunnę aizoja panna* (J) 'saani(de)l on vitsvõrud, kuhu [saab] aisu kinnitada (ss. panna)'.

Inversiooni puudumine vastava tähenduse puhul on kaunis harva esinev nähtus. Kui aga inversioon puudub, on predikaat pluuralis ja kongrueerub subjektiga arvus (vt. järgnevast kongruentsijuhtude loetelust punkt 4), kuigi päris välistatud pole ka singulaarse predikaadiga laused, näit. *häneššä maŕjat on* (J) 'temas on marjad', *końkat on linnašša, miśśä järvet oллah* (M) 'uisud on linnas, kus järved on', *kindahat on köäśśä* (J) 'kindad on käes', *hirret on tukušša a haллot on pinošša* (J) 'palgid on hunnikus, ent halud on riidas'.

Pluraalse predikaadiga lauseid liigitades näeme, et *олла*-verbist predikaat kongrueerub pluurali 3. isikus oleva subjektiga järgmistel juhtudel:

1. Kui predikaat on imperfektis, näit. *iel'ä oлdi̯h t́šetvertnoit i sorokofka òl'i* (M) 'enne olid setvertnoid ja sorokovka oli', *pahat šöät oлdi̯h* (N) 'halvad ilmad olid', *hǫät oлdi̯h mòńi päivǫä* (M) 'pulmad olid mitu päeva'.

2. Kui subjektiks on pronoomen, näit. *hüö oллah täštä kül'äštä* (J; SU 45, lk. 155) 'nad on sellest külast', *mis's'ä hüö oллah* (J) 'kus nad on', *moлommat oллah naizikkahat* (J) 'mõlemad on abielus'.

3. Kui lauses on predikatiiv, näit. *purdiлon rannat oллah pakšut* (J) 'kausi servad on paksud'; *nȁmä oллah koiran purennat* (M) 'need on koera puremisjäljed', ent *èl'ä šàno, što nȁmä on šiun hebozet* (M) 'ära ütle, et need on sinu hobused'; *tormozat oллah železnoit* (M 5) 'ree tallarauad on raudsed', ent *männün jūret on sil'iezet* (M) 'männi juured on siledad'.

Singulaarset predikaati on taolistes predikatiiviga lauseis siiski väga vähe. Järjekindlalt kalduvad singulaarsusse üksnes nende lausete predikaadid, kus subjekt tähistab maaviljeluskultuure, õigemini küll nendega külvatud põlde, näit. *pelvahat on hüvät* (N) 'linapõllud (ss. linad) on ilusad', *tänävuodena rugihet neblitšaššа on hüvät* (N) 'tänavu on rukkid Neblitšas head', *meilä on leivät hüvät, rugihet šagiet* (M) 'meil on viljad head, [ja] rukis tihe (ss. rukkid tihedad)'.

4. Kui preesensis olevais predikatiivita ja pronoomenist subjektita lauseis on pealiikmete otsene järjestus, näit. *hüvät päivät олlah, ieľä олdiḫ vihmat* (N) 'ilusad ilmad (ss. päevad) on, enne olid vihmad', *lambahat олlah lǫävääššä* (J) 'lambad on laudas', *šugahat олlah šiалla šeľľällä* (J) 'harjased on seal seljas'.

Inversiooni puhul võib sääraseis lauseis näha predikaati õige harva, näit. *potsankoišša олlah kabлahat* (J) 'järelkelgu küljes on nöörid', *kiekkoloiś'ś'a олlah šinat* (J) 'ratastel on vitsad (rehvid)', *nu олlah pahat šõät, ei šoa ńäidä heinie kuivattoa, nagoľi олlah vihimat* (M) 'noh on halvad ilmad, ei saa neid heinu kuivatada, kogu aja on vihmad'.

Ühe väga stabiilse kongruentsiga rühma moodustavad laused, milles subjekti juurde kuulub kardinaal. Neis kohtame subjekti ja predikaadi vahel peaaegu sajaprotsendilist arvulist kongruentsi. See tuleb ühelt poolt sellest, et kardinaal nõuab substantiivilt, mille juurde ta kuulub, singulari partitiivi, ning teiselt poolt sellest, et niisuguseis lauseis on predikaat praktiliselt ainult tähenduses 'eksisteerima' (harva asumise, viibimise või paiknemise nüansiga). Selle tähendusega aga kaasneb, nagu juba eespool on tähendatud, pealiikmete inversioon ja predikaadi singulaarsus, näit. *miuла òľi kahekšan лašta, vieľä on vīźi poigua* (N) 'mul oli kaheksa last, veel on viis poega', *teľegääššä on neľľä kiekkua* (J) 'vankril on neli ratast', *kušša on kümmenen liuhešta, že on rugehiṅe kuhiľaš* (J) 'kus on kümme vihku, see on rukkihakk'.

Inversiooni puudumist võib siin konstateerida vaid lühikesis rõhutatud subjektiga lauseis nagu *i neľľä vjoslоa on* (M) 'ja neli aeru on', kusjuures säilib predikaadi singulaarsus.

Samuti leidub üksikuid kongruentsita (pluraalse predikaadiga) näiteid. Nende hulka kuuluksid kõigepealt mõned liittempustes olevate predikaatidega laused (vt. tagapool) ning lisaks veel lause *олdiḫ kakši mužikkoa meťšääššä pilaṅ'ke* (J) 'olid kaks meest saega metsas'.

Kui subjektina esineb pelk kardinaal, on predikaat pluuralis ja kongruents järelikult puudub, näit. *meiľä vain kakši олlah küľääššä* (J) 'meil vaid kaks on [kulte] külas'.

Erandiks on sõna *üks'i* 'üks', millega kaasneb singulaarne predikaat, näit. *mejän kül'äššä on vain ükśi, kumbańe калоа šoaw, händä kuťšutah* т о л ị ń j a *m ī š š a* (N) 'meie külas on vaid üks, kes kalu püüab, teda kutsutakse Molõnja Miiša'.

Pelk kardinaal subjektina nõuab järelikult predikaadilt sisulist kongruentsi.

Liittempuste puhul kongrueerub *олла*-verb reeglipäraselt ainult 1. ja 2. isikus oleva subjektiga, näit. *mìe олęn jo šüönǜn* (J) 'ma olen juba söönud', *müö олęmma kaikīn tuллun* (J) 'meie oleme kõik tulnud', *šie олęt šǫändün miun pǫäl'l'ä* 'sa oled minu peale vihane', *tüö олętta äijäl'di vaibun* (J) 'teie olete väga väsinud'.

Pluurali 3. isikus oleva subjekti puhul on predikaat enamvähem võrdselt kord singularis, näit. *vel'l'et on kaikki kuoллuot* (M) 'vennad on kõik surnud', *rahvaš on väl'illiśtün* (J) 'inimesed on hakanud endale liiga palju lubama', *šuot on oponnuot i лūgat* (J; SU 45, lk. 180) 'sood on vee all (ss. uppunud), samuti heinamaad', kord pluuralis, näit. *hüö оллah kuoллuot* (M) 'nad on surnud', *kakši tüt'ärdä олdịh mäńńüöt varmih* (M) 'kaks tütart olid armeesse läinud', *kaŕieлazet оллah tuллu edähöädä* (Jabl.) 'karjalased on tulnud kaugelt'.

3. Subjekti ja predikaadi arvulisest kongruentsist muude verbide puhul.

Kui nüüd siirduda lausete vaatlemisele, kus predikaadiks pole *олла*-verb, siis näeme neiski subjekti ja predikaadi vahel võrdlemisi üldist arvulist kongruentsi. Kõrvalekaldumised on põhijoontes analoogilised juba eespool käsitletud juhtudega, kuigi leidub ka mitmesuguseid eripärasusi.

A. K o r d u v a t e s u b j e k t i d e g a k o o n d l a u s e s.

Kui on tegemist lausega, milles predikaadi juurde kuulub mitu subjekti, on predikaat pluuralis, sõltumata sellest, kas subjektid on

1. kõik pluuralis, näit. *mǜö i mejän gos'tjat issuttịh stoлan tagoana* (J) 'meie ja meie külalised istusid lauas', *tǜö i toizet istońťšat kirjutatta hüvīn* (M) 'teie ja teised eestlased kirjutate hästi';

2. osa singularis, osa pluuralis, näit. *p à š š a i poлkovńikka i poлkovńikan nàińe i gośtjat istuoťšettịh ühen stoлan tagoakšị* (M) 'Paaša ja polkovnik ja polkovniku naine ja külalised istusid ühte lauda', *hüö mȯamo i tüťär i toizet pandịh täẅven maššinan,*

mìdä heiľä òľi (M) 'nemad ema ja tütar ja teised laadisid auto täis, mida neil oli';

3. kõik singularis, näit. *tämä mòamo i tüťär i лapšut seŕjõža èľätäh hüvĩn* (M) 'see ema ja tütar ja lapsuke Serjooža elavad hästi', *ka brìha i kūťšaŕi issutah šüẅväh* (M) 'vaat noormees ja kutsar istuvad, söövad'.

Seega esineb mitme subjektiga koondlauses arvuline kongruents üldreeglina vaid predikaadi ja pluraalse subjekti vahel. Ainult inversiooniga lauseis võib predikaat kongrueeruda ka singulaarsete subjektidega, näit. *meťšäššä eľäẅ hukka i kondie* (J) 'metsas elab hunt ja karu', *tùľi pappi i jaťška i äijä narodoa* (M) 'tuli papp ja diakon ja palju rahvast', *istuoťťši kūťšaŕi i poiga bohatta, hüvä* (M) 'istus kutsar ja rikas tore [pere] poeg'.

Inversiooniga aga ei kaasne siin järjekindlalt singulaarne predikaat, nagu *олла*-verbi puhul, vaid otse vastupidi — korduvate subjektidega koondlauses on pluraalne predikaat inversiooni puhul märgatavas ülekaalus, näit. *istuoťšettih mužikka i gòŕa teľegäh* (M) 'istusid mees ja mure vankrisse', *eľättih dèda da bàba* (M) 'elasid taat ja eit', *roď i иda, иллаśśettih d'èda da bàba* (M) 'tuli õhtu, õhtustasid taat ja eit'.

B. Kui lauses esineb komitatiivne protsessikaaslast märkiv sõna.

Kui lause koosseisu kuulub mõni komitatiivis sõna, mis märgib subjektiga väljendatu protsessikaaslast, siis näeme kaht erinevat lausestruktuurilist tüüpi, kusjuures kummalgi on oma erinev tähendusvarjund.

Esimeses tüübis on predikaat subjekti ja komitatiivis sõna vahel ning komitatiivne sõna väljendab protsessisviibija passiivset kaaslast, tähenduslikult sekundaarset osavõtjat samast protsessist, näit. *mìe eľĩn omĩŋke veľľilöiŋke* (J) 'ma elasin oma vendadega'.

Erandina pole predikaat niisuguse tähenduse puhul subjekti ja komitatiivse sõna vahel, kui lauses on toimunud pealiikmete inversioon, näit. *edgo làhe šìe mìunkeла* (M) 'kas sa ei tule minuga', *tòaлla piнaлla istuw bàba лapšuźĩŋke* (J) 'tol õuel istub vanaema lapsukestega'.

Teises tüübis paiknevad subjekt ja komitatiivne sõna kõrvuti. Komitatiivne sõna märgib siin subjektiga väljendatu aktiivset, võrdse osatähtsusega tegevuskaaslast ning teda iseloomustavad subjektile omased süntaktilised suhted.

Seda näeme esiteks sellest, et komitatiivne sõna paikneb vahetult subjekti(de) kõrval nagu üks subjektidest koondlauses, sest korduvaid subjekte võivad seal eraldada ainult subjektide eneste

laiendid, mitte aga kunagi predikaat, ning teiseks sellest, et kirjeldatud omadustega komitatiivse sõna lisamine ühe singulaarse subjektiga lausesse põhjustab predikaadi pluraalsuse analoogiliselt eespool vaadeldud mitme subjektiga lausetega.

Sellest järeldus: kui subjekt on singularis ja vahetult tema kõrval asub komitatiivis sõna, mis märgib subjektiga väljendatu tähenduslikult võrdset tegevuskaaslast, on predikaat pluuralis ja arvuline kongruents puudub, näit. *ruvettih èl'ämäh brìha naizeŋke hüvïn* (M) 'hakkasid elama noormees naisega hästi', *i täšš⌣àigoa pòiga naizenkeла voatvtah d'edoa i baboa* (M) 'ja sel ajal poeg naisega ootavad vanaisa ja vanaema', *nu tuatto poijan kela uiittih tozih maih* (Starina, KKN I, lk. 154) 'noh taat pojaga läksid teistesse maadesse'.

Singulaarset predikaati tuleb viimati esitatud struktuuriga lauseis väga harva ette, näit. *a mie teiŋke issuin* (N) 'aga mina istusin teiega', *ka mie лapšïŋke el'ïn* (N) 'vaat ma elasin lastega', *mìe šiunkeла l'ähen* (M) 'ma lähen sinuga'.

Raske on täpselt öelda, kumba ülal vaadeldud tähendust siin just tahetakse esile tuua, sest kui komitatiivse sõna ülesandeks oleks neis lauseis ainult passiivse kaaslase, tegevuse puhul juuresolija osutamine, siis peaksid need laused ootuspäraselt kõlama järgmiselt: *a mie issuin teiŋke*; *ka mie el'ïn лapšïŋke*; *mìe l'ähen šiunkeла*, sest *mìe el'ïn omïŋke vel'l'öiŋke* (J) 'ma elasin oma vendadega', *pappi otpeitt'ši jat'škankeла i l'äht'iettih grubuo kandamah kiŕiköštä mogilaлla* (M) 'papp laulis diakoniga igavest mälestust ning asuti kirstu kirikust kalmistule kandma', *tämä brìha gul'äitt'ši miunkeла* (J) 'see noormees käis minuga', teiselt poolt aga sisuline külg taas võimaldaks seda tähendust eeldada. Selle tähenduse kasuks räägivad osalt ka niisugused laused nagu *müö poijańke val'l'aššamma hüvän hebozẹn* (J) 'meie pojaga rakendame ette hea hobuse', *müö šiuńke šuvat'šemma toiŋtoista* (M) 'meie sinuga armastame teineteist', *nel'l'ä vuotta emmä häńeŋkelä gul'äinun* (M; ESA III, lk. 193) 'neli aastat meie ei käinud temaga', s. o. kui tahetakse näidata subjektiga väljendatu ja komitatiivse sõnaga väljendatu tähenduslikku võrdväärsust, võrdset aktiivsust protsessis, on subjektina esinev personaalpronoomen pluuralis.

On muidugi veel võimalik, et vaadeldud erandlauseis on komitatiivne sõna subjekti kõrval vajadusest anda teatav tähendusvarjund, samuti võib kõne alla tulla personaalpronoomeni mõju predikaadi arvule (pronoomenitega kaasneb üldiselt järjekindlam kongruents). Igatahes ei paku sääraste lausete erakordne vähesus järelduste tegemiseks küllaldast alust.

C. Kui subjekti juurde kuuiub kardinaal.

Kui *олла*-verbist predikaat esines subjekti juurde kuuluva kardinaali puhul prevaleerivalt singularis ja kongrueerus subjektiga arvus, siis muudest verbidest predikaadid on niisuguseis lauseis enamasti pluuralis ja järelikult ei kongrueeru, näit. *kupal'njалла paлętah kakšį tuohušta* (J) 'ristimisvaagnal põlevad kaks küünalt', *kakši brįhaťťšuo kaiken kežan roatah* (M) 'kaks poissi töötavad kogu suve', *tarhašša kižatah kūžį brihasta* (J) 'õues mängivad kuus poissi'.

Singulari ja pluurali tarvitamise vahekorras näib osaliselt valitsevat tendents, mida H. Sepamaa märgib oma artiklis «Öeldise ainsusest ja mitmusest arvsõnalise aluse puhul» eesti keele kohta, nimelt et põhitähelepanu pöördumisel protsessile (tegevusele) on predikaat pluuralis, muude faktorite (protsessis viibijate arv, koht) esiletõstmisel aga singularis [2].

See sobib hästi singulaarsete predikaatide puhul (põhitähelepanu on pööratud hulgale, subjekt koos teda kvantitatiivselt määrava sõnaga on nihutatud tähenduslikuks esiletõstmiseks ebatavalisse asendisse — lause lõppu), näit. *таталла jäi mužikašta kakšį лašta* (V) 'emal jäi mehest kaks last', *šiwлa l'ieńi šeiťťšemen vuotta* (N) 'sa said seitse aastat vanaks', *proidi koлmę päivǫ̈ä* (J) 'möödus kolm päeva' ja lauserõhuliste predikaatide puhul, näit. *kakši vel'l'ie roatah a kakši kaťšotah* (M) 'kaks venda töötavad, aga kaks vaatavad pealt', *kakši pul'koa popadįttih* (M) 'kaks kuuli tabasid'.

Viimast tüüpi lauseid on aga karjala valdai murdes (ent ka eesti keeles) küllaltki vähe. Kuidas siis seletada pluraalsust neis lauseis (mis moodustavad kaheldamatu enamuse), kus pole esile tõstetud tegevust, vaid tegevuse tingimusi (kas või näiteks kohta, mida H. Sepamaa peab koguni, nagu juba tähendatud, singulaarsuse eelduseks), näit. *kakši vel'l'ie roatah hüv́īn, kakši ei ńi mìdä makšeta, hèidä pidäẅ ahoлda l'ükätä pòiś rīhivaššaлла* (J) 'kaks venda töötavad hästi, kaks ei ole midagi väärt, neid tuleb nurmelt reheluuaga minema ajada', *kakši mužikkoa jöädih koiśśa a koлmen lähk'iettih* (M) 'kaks meest jäid koju, ent kolm lahkusid', *kakši siźärdä miušša el'ettih, ükśi linnašša* (M) 'kaks õde elasid minu juures, üks linnas'.

Eriti tüüpiline on pluraalne predikaat nn. neutraalseis lauseis, s. o. lauseis, kus kõik lauseliikmed on oma tüüpilises positsioonis, s. t. ühtki neist pole ebatavalisse positsiooni siirmisega teiste suhtes esile tõstetud, rõhutatud, näit. *voina лoppieťťši,*

---

[2] Vrd. «Keel ja Kirjandus» 1959, lk. 111.

kakši tütärdä tuлdih kod'ih (M) 'sõda lõppes, kaks tütart tulid koju', *kakši koiroa purdi̯h miun* (M) 'kaks koera puresid mind', *vīźi istont'ťšoa issutti̯h re̯wnossa miuлa* 'viis eestlast istusid minu kõrval'.

Paljut saab siin seletada L. Hakulineni poolt soome keele käsitlemisel rakendatud definiitsuse ja indefiniitsuse teooriaga [3]. Sellele vastavalt märgib singulaarne predikaat indefiniitsust, pluraalne aga definiitsust. Definiitsuse puhul on subjekt kui tuntut ja teatut väljendav ning seega lause mõtte lähtepunktiks olev lauseliige (nii grammatika kui loogika aspektist) paigutatud lause algusse. Indefiniitsuse puhul on subjekt kui sisuliselt täpsustamata, uut mõtet väljendav, antud konteksti (loogika) seisukohalt teatavas mõttes sekundaarse tähtsusega lauseliige paigutatud predikaadist tahapoole (tekib inversioon). Primaarseks, lause mõtte lähtekohaks (loogika aspektist) saab niisugusel juhul predikaat. Subjekti kui uut, tähenduslikult sekundaarset mõtet edasi andva lauseliikme arv talle enam mõju ei avalda ja ta on singularis.

Et definiitsuse üheks tunnuseks on otsene sõnajärjestus, sellest räägib kujukalt seik, et kõikide subjekti lähemalt määravate sõnade (*kaikki* 'kõik, kogu', demonstratiivpronoomenid, predikatiiv seoses *олла*-verbiga) puhul on ainuiseloomulik inversiooni puudumine, näit. *nämä kakši̯ mužikkȯa l'ehmọ̇ä ṕ è t'j a n k'iettih* (M; ESA IV, lk. 269) 'need kaks meest teadsid Peetja lehma', *kaikki vīźi poigȯa eлoš liettih'* (N) 'kõik viis poega jäid ellu', *kakši brihoa šomat oлdih* (J) 'kaks noormeest olid kenad'.

Predikaadi singulaarsuse ja pluraalsuse sõltuvust pealiikmete järjekorrast kinnitavad krjV murde puhul ka järgmised faktid:

1) kui esineb singulaarne predikaat, ei asu vaadeldud tüüpi lauseis subjekt enne predikaati (puudub otsene järjestus), näit. *üheššä kül'äššä èl'i kakši mužikkoa* (M) 'ühes külas elas kaks meest',

2) kui subjekt on enne predikaati, ei ole predikaat singularis, näit. *kakši̯ siźärdä iel'l'ä el'ättih miušša* (J) 'kaks õde elasid enne minu juures'.

Kõikide registreeritud lausete hulgas leidus siin vaid kaks erandit: *koлm päivöä proidiw, mie šiuлa jo tuon* (M) 'kolm päeva möödub, ma toon sulle juba tagasi' ja *koлm päivöä proidi, höän ei tuonu* (M) 'kolm päeva möödus, ta ei toonud'.

Siit järeldus: kui subjekti juurde kuulub teda kvantitatiivselt määrav kardinaal, on predikaat singularis, kui esineb inversioon, ja pluuralis, kui esineb otsene järjestus.

Erandiks on siin laused, kus ka inversiooni puhul on pluraalne predikaat, näit. *ahoлла roatah* (ootuspärane oleks *roadaw* 'töö-

---

[3] Л. Хакулинен, Развитие и структура финского языка. Часть II. Лексикология и синтаксис, Москва 1955, peatükk «Выражение специса».

tab') *nel'l'ä vel'l'ie* (J) 'nurmel töötavad neli venda', *täštä taлošta vi̯idittih* (ootuspärane oleks *vi̯idi* 'väljus') *kakši mužikkoa* (J) 'sellest majast väljusid kaks meest', *sielä seižᵃtah* (ootuspärane oleks *seizow* 'seisab') *kakši gigȯa* (J) 'seal seisavad kaks hane'.

Et erandiks on pluural pro singular, mitte aga vastupidi, siis võib neid erandeid panna vene keele pluraalse predikaadi eeskuju arvele.

Analoogiline esinemus näib valitsevat ka niisugustes harva esinevates lausetes, kus kardinaali asemel on mõni muu hulka väljendav sõna, näit. *matatah ülen šūri artteli rahvašta* (N; KKN I, lk. 142) 'tuleb (ss. tulevad) väga suur hulk inimesi'. See ei kehti ainult siis, kui vastava hulka väljendava sõna juurde kuuluv partitiivne substantiiv märgib ainet (s. o. loendamatut hulka), nagu *kobrańe jauhoa* 'peotäis jahu', *paлańe leibọ̈ä* 'palake leiba', *arššina sit'śoa* 'arssin sitsi' jne., sest siis on predikaat ikka singularis ja kongrueerub subjektiga arvus.

Kindlat ülevaadet pole aga sellest tüübist näidete nappuse tõttu võimalik saada.

D. Seoses mõningate vormilt singulaarsete, ent sisult pluraalsete sõnadega.

Kui subjektiks on pelk kardinaal või sõnad *rahvaš* (*naroda*) 'rahvas, inimesed', *höäveh* 'pulmarahvas, pulmalised' ja *nuoril'isto* 'noorsugu', siis puudub pealiikmete vormiline kongruents arvus, kuna predikaat kongrueerub subjektiga sisuliselt ja on pluuralis, näit. *kakši̯ roatah peллošša a kakši̯ ei* (M) 'kaks töötavad põllul, aga kaks ei', *vīźi kuoлdi̯h pikkarazẹt a vīźi kažvetti̯h* (N) 'viis surid väikestena, aga viis kasvasid suureks', *èlɛttih' miwšša hüvät rahvaš* (J) 'elasid minu juures head inimesed', *rahvaš händä ruv́etah nagramah* (J) 'inimesed hakkavad teda naerma', *họ̈äveh issuti̯h stoлan tagoana, šüödi̯h i nošti̯h* (M) 'pulmalised istusid lauas, sõid ja tõusid', *tämpöänä veśśeli'tšetti̯h nuoril'isto, karratti̯h, virtta лawлetti̯h* (M) 'täna noorsugu lõbutses, tantsis, laulis (ss. lõbutsesid, tantsisid, laulu laulsid)'.

Erandiks on sellest arusaadavasti sõna *ükśi* 'üks'. Selle puhul on predikaat singularis ja kongrueerub, näit. *ükśi vain tùl'i* (J) 'üks vaid tuli'.

Erandlikke kongruentsivõimalusi pakub siin ka partsiaalsubjekt, näit. *kaiken nävöśtä on rahvašta* (J) 'rahvast on igasugust', mis on üldiselt haruldane nähtus, kuid mis esineb täiesti järjekindlalt sõnade *äijä* 'palju', *vȁhä* 'vähe' ja *mòńi* 'mitu' puhul,

näit. *l'iew äijä rahvašta* (J) 'tuleb palju inimesi', *häih tuлow äijä höävehtä* (J) 'pulma tuleb palju pulmarahvast', *tùl'i äijä narodoa* (M) 'tuli palju rahvast'.

Et aga subjekti partsiaalsus pole niisuguste sõnade puhul predikaadi arvu suhtes määrav tegur, seda näitavad järgmised laused: *äijä poarmoa šüẅväh l'ehmie* (J) 'palju parme sööb (ss. söövad) lehmi', *a keššel'l'ä лotkòa mòńi ribakkoa лaškietah järveh setťjòa* (M) 'ent paadi keskel laseb (ss. lasevad) mitu kalurit võrku järve', *kaлoa popadittih verkkoлoih vàhä* (M) 'kala sattus (ss. sattusid) võrkudesse vähe'.

Paistab taas silma, et oluline osa on siin subjekti ja predikaadi omavahelisel asendil, s. t. otsese järjekorra puhul on predikaat pluuralis, inversiooni puhul singularis.

Pelk sõna *äijä* on subjektina pluuralis ja predikaat kongrueerub temaga, näit. *äijät linnašša jo nöättih tàdä tüt'üö* (M) 'paljud linnas ju nägid seda tüdrukut'.

Muud kollektiivi osutavad singulaarsed sõnad nõuavad pluraalset predikaati tavaliselt vaid siis, kui neid määrab lähemalt sõna *kaikki* 'kõik, kogu, terve', näit. *kait't'i linna i paiśśah, ül'en hüvä näine, krassivoi* (M) 'kogu linn aina räägib (ss. räägivad): väga hea naine, ilus', *i kait't'i kül'ä t'ijuššettih p'èt'ja müöẅ l'ehmöä* (M) 'ja kogu küla sai teada (ss. said teada) — Peetja müüb lehma', *kait't'i pereh toaš ruvettih kargizemah* (M) 'kogu pere hakkas (ss. hakkasid) uuesti tantsima'.

Kui aga sõna *kaikki* kuulub subjektina esineva substantiivi juurde, mis e i tähista kollektiivmõistet, kongrueerub predikaat vastava subjektiga arvus, näit. *kevööl'l'ä šuлaw kaikki лùmi* (J) 'kevadel sulab kogu lumi'.

Kui sõna *kaikki* täidab iseseisvana subjekti funktsioone, kongrueerub predikaat temaga sisuliselt, olles tavaliselt pluuralis, näit. *kaikki l'ähk'ietäh' heinäl'l'ä* (J) 'kõik lähevad heinale', *šiel'ä kaikki äijäl'di juwvah* (J) 'seal joovad kõik palju', *kaikki händä nagrvtah* (J) 'kõik naeravad teda'.

4. Subjekti ja predikaadi kongruentsist isikuti.

Mis puutub karjala valdai murde subjekti ja predikaadi kongruentsi isikuti, siis on see täiesti üldine. Kõrvalekaldumisi esineb ainult juhul, kui lauses on mitu erinevas isikus olevat subjekti. Valitseb teistestki läänemeresoome keeltest tuntud reegel, et predikaadi pööre sõltub subjektide isikuist nii, et esimesel isikul on eesõigus teise ja kolmanda ees ning teisel isikul kolmanda ees, näit. *mie i miun uťšenikat issumma skammiлla* (J) 'mina ja minu õpilased istume pingil', *tüö i toizet istońťšat kirjutatta hüvin* (M) 'teie ja teised eestlased kirjutate hästi'.

Selle kõrval võime siiski näha ka tendentsi kongrueerida subjekti ja predikaati, mis asuvad kõrvuti, sõltumata teiste sama lause subjektide isikuist, näit. *mìe i miun uťšenikat issuttih koivun алла* (M) 'mina ja minu õpilased istusime (ss. istusid) kase all', *šie i павла jurjevna eľäw tartušša* 'sina ja Pavla Jurjevna elate (ss. elab) Tartus', *mie i mìšša i ondre ľähkiettih roavoлла* (M) 'mina ja Miiša ja Ondre läksime (ss. läksid) tööle'.

Karjala valdai murdes pole aga mitme erinevas isikus subjekti rakendamine populaarne; üldine on, et teise subjekti asemel esineb komitatiivne adverbiaal, näit. *tämä brìha guľäiťťši miunkeла* (J) 'see noormees jalutas (resp. kurameeris) minuga', harva: *tämä brìha i mie guľäiťšìma* 'see noormees ja mina jalutasime', *mie šiuńk'e oлęmma mieľövät* (J) 'mina sinuga oleme targad', harva: *mie i šie oлęmma mieľövät* 'mina ja sina oleme targad', *mie miňňan moamoňke ľienemmä svoatjakšet* (J) 'mina minia emaga oleme langud', harva: *mie i miňňan moamo ľienemmä svoatjakšet* 'mina ja minia ema oleme langud'.

Sel puhul on veel tavaline, et subjekti singulaarne vorm asendatakse vastava pluraalse vormiga, näit. *müö šiuńke šuvaťšemma toiňtoista* (M) 'meie sinuga armastame teineteist' (sisuliselt oleks see lause järgmine: *mie i šie šuvaťšemma toiňtoista* 'mina ja sina armastame teineteist'), *müö poijańke vaľľaššamma hüvän hebozęn* (J) 'meie pojaga rakendame ette hea hobuse'). (= *mie i poiga vaľľaššamma hüvän hebozęn* 'mina ja poeg rakendame ette hea hobuse').

Seega võib kongruents isikuti puududa ainult mitme subjektiga lauses, kus subjektid on erinevais isikuis. Seal kongrueerub predikaat üldreegli kohaselt subjektiga, mis on väiksema järjekorranumbriga isikus. Erandiks on laused (neid esineb üldiselt harva), kus kongruents toimub kõrvuti paikneva subjekti ja predikaadi vahel.

5. Kokkuvõtteks.

Esitatust võib näha, et kuigi subjekti ja predikaadi kongruentsi esinemus on karjala valdai murdes küllaltki kirev, mida suurendab veelgi ebajärjekindlus mitmesuguste seikade puhul, peegelduvad selles siiski olulisemad läänemeresoomelised jooned.

Nii kongrueeruvad subjekt ja predikaat enamasti arvus ja isikus. Kõrvalekaldumisi isikulise kongruentsi osas võib esineda vaid mitme subjektiga lauseis, kuna predikaat kongrueerub erinevates isikutes subjektide puhul ainult kõige väiksemat järjekorranumbrit kandvas isikus oleva subjektiga, harvadel erandjuhtudel aga vahetult tema kõrval oleva subjektiga.

Kõrvalekaldumisi arvulise kongruentsi osas põhjustab kõigepealt sisuline kongruents, s. t. kui subjektiks on

1) vormilt singulaarsed, kuid sisult pluraalsed sõnad (kardinaalid, *kaikki* 'kõik, kogu', *rahvaš* 'rahvas, inimesed', *hööveh* 'pulmarahvas, pulmalised', *nuoril'isto* 'noorsugu');

2) substantiiv singulari partitiivis, kui nimetatud vorm on tingitud mõnest kvantumit osutavast sõnast (kardinaalid, *äijä* 'palju', *vähä* 'vähe', *mòńi* 'mitu', *kaikki* 'kõik, kogu');

3) mitu singulaarset substantiivi või singulaarne substantiiv koos komitatiivse sõnaga, millel on tähenduslikult subjekti kaal.

Predikaat on siis subjekti tähenduslikku külge arvesse võttes pluuralis ja ei kongrueeru vormilt singulaarse subjektiga, resp. subjektidega.

Teiseks oluliseks teguriks kongruentsi küsimustes on inversioon. Inversiooniga kaasneb väga järjekindel predikaadi singulaarsus, s. t. inversioon põhjustab

1) sisulise kongruentsi annulleerumist (s. o. vormilise kongruentsi ilmumist) kolmes ülalesitatud lausetüübis;

2) kongruentsi puudumist pluraalse subjektiga lauses.

Arvukate pisierandite olemasolu kongruentsi põhireeglite juures on tingitud

1) mõningate kitsa mõjusfääriga reeglite toimest (näit. seoses pronoomenite ja predikatiividega),

2) ebajärjekindlusest (näit. rida irregulaarseid hälbimusi),

3) vene keele eeskujust (näit. pluraalne predikaat mõningais inversiooniga lausetüüpides),

4) tõenäoliselt mõnel määral ka lauserõhust.

Lõpuks tõstab erandite hulka veel see, et paljudel juhtudel on ilmne erinevus lausete vahel, kus predikaadiks on *олла*-verb, ning lausete vahel, kus predikaadiks on mõni muu verb.

LÜHENDID.

J = Jakonovo küla.
Jabl. = Jablonka „
M = Markovo „
N = Nebõliitsõ „
V = Valdai.
KKN I = E. Leskinen, Karjalan kielen näytteitä I, Helsinki 1932.
SU = Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte kateedri käsikirjaliste materjalide säilitusühik.

ss = sõnasõnalises tähenduses.

О СОГЛАСОВАНИИ ПОДЛЕЖАЩЕГО И СКАЗУЕМОГО В ВАЛДАЙСКОМ ДИАЛЕКТЕ КАРЕЛЬСКОГО ЯЗЫКА

ЭДУАРД ЛЕППИК

Резюме

В общем в валдайском диалекте карельского языка подлежащее в форме единственного числа требует сказуемого в единственном числе, а подлежащее в форме множественного числа — сказуемого во множественном числе, как это наблюдается и в других прибалтийско-финских языках.

Однако это правило имеет ряд исключений, когда согласование осуществляется по смысловым признакам. Это бывает тогда, когда подлежащее по форме стоит в единственном числе (*rahvaš* 'народ, люди', *äijä miestä* 'много мужчин', несколько подлежащих в единственном числе и пр.), но по смыслу обозначает многих субъектов, то сказуемое употребляется во множественном числе.

Другим существенным фактором в вопросах согласования является инверсия, которой сопутствует очень последовательное употребление сказуемого в единственном числе. Таким образом, в случае инверсии в предложениях с подлежащим, выступающим в форме единственного числа, но по смыслу представляющим множественное число, имеет место согласование сказуемого с подлежащим.

В предложениях с инверсивным порядком слов сказуемое не согласуется с подлежащим тогда, когда подлежащее по форме стоит во множественном числе.

В согласовании сказуемого с подлежащим в лице наблюдаются отклонения лишь в предложениях с несколькими подлежащими, выраженными формами разных лиц.

Многочисленные мелкие отклонения от этих правил обусловлены неустойчивостью диалектной речи и некоторыми закономерностями, имеющими лишь узкую сферу влияния.

USTINJA PAVLOVNA TARUNOVA LAPI MUINASJUTTE

VIKTORIA SIENKIEWICZ-GUDKOVA

Koola poolsaare idaosas paiknevas Jokonga (Turja) külas, mis asub Barentsi merre suubuva Jokonga jõe suudmes, õnnestus mul 1955. aastal leida andekas muinasjuttude jutustaja ja säilitaja Ustinja Pavlovna Tarunova. Ta on keskealine (56 aastat vana) täidlane ja kahvatu laplanna, seda ugri tüüpi, mis on väga levinud Koola poolsaare laplaste hulgas.

Raske südamehaigus ei võimalda Ustinja Pavlovnal osa võtta kollektiivsest merekalastusest oma kodukolhoosis. Kuid siiski on ta kolhoosile täiel määral kasulik kui parim meister põhjapõdranahast seemisnaha töötlemisel ja karusnahksete jalatsite valmistamisel ja kunstilisel väljaõmblemisel.

Lapi küla nõukoguliku tänapäeva tegelikkus leiab sügavat vastukaja tema südames. Sageli palub ta oma tütart, kolhoosi lüpsjat, lugeda talle ette ajalehte ja tõlkida selle sisu lapi keelde. Väga aktiivselt külastab Ustinja Pavlovna kino, jätmata vahele ühtki uut filmi. Kuid koos austusega tänapäeva vastu elab Ustinja Pavlovna südames armastus laplaste vanade kommete ja suulise rahvaloomingu vastu, mida ta nimetab *i̯əmmɛ sā̆mmᵉ jiɛl'l'em* 'vanaaegne lapi elu'.

Ustinja Pavlovna kõneleb lapi keele Jokonga (Turja) murrakut. Nimetatud murraku vokaalfoneemide süsteem torkab silma nii vokaalide kvaliteedi kui ka kvantiteedi poolest. Jokonga murraku vokaalidel on viis järgmist pikkusastet: pikad vokaalid (*āɒ́t̆ša* 'isa'), poolpikad vokaalid (*kà̯l'ȧś* 'mees'), lühikesed vokaalid (*koñᵈt̆ɛ* 'metsik põhjapõder'), ülilühikesed vokaalid (*kābᵃzazi̯* 'tema pruudi'). Oma koola lapi murrete sõnaraamatus märgib T. Itkonen õigusega ära koola lapi vokalismi suurt komplitseeritust [1].

Jokonga murrakus torkab silma sõna esimese silbi vokaalide vastandamine järgsilpide vokaalidele, mis avaldub selles, et pikad ja poolpikad vokaalid (välja arvatud poolpikk *ì*) võivad esineda ainult esimeses silbis, samuti nagu ka redutseerimata vokaa-

---

[1] T. I. Itkonen, Koltan- ja kuolanlapin sanakirja, Helsinki 1959, lk. XXXII.

lid, aga ülilühikesed ja taandatud ehk redutseeritud vokaalid esinevad ainult järgsilpides.

Igal vokaalfoneemil on Jokonga murrakus rida variante, näit. foneemil *a* on 20 varianti. Suur hulk diftonge, samuti triftongide esinemine on Jokonga vokalismi karakteerseks erijooneks. Mõnedele Jokonga murraku vokaalidele on omane tähelepanuväärne püsivus (s. o. püsivus mitte alluda vaheldusele sõna erinevates grammatilistes vormides, nii näit. vokaal *ạ* sõnas *ạl̄ᵍ'ḱɛ* 'poeg'. Kuid valdav vokaalsete monoftongide, diftongide ja triftongide hulk esineb terves reas vaheldustes, nagu näit.:

i̯	—	*ī̯*	—	*i̯*	
ki̯l̓l̓ᵃ	'kala'	*kī̯l̓ᵃ*	'kala (gen.)'	*ki̯əлла*	'kalasse'
ī̯	—	*ȯa*			
pi̯əd̓ì	'tuli'	*pȯaɒta*	'tuleb'		

Mõnikord muutub vokaalide vaheldumine üheks võimaluseks väljendada grammatilist tähendust. Mõnede verbide juures väljendub sisemise fleksiooni abil ajakategooria, näit.

a	—	*i*
лam 'mina olen'		*lim* 'mina olin'

või arvukategooria asesõnades:

ii̯	*ȯai̯*
mii̯ 'meie'	*mȯai̯* 'meie (kaks)'

Jokonga murraku vokalismi huvitavaks omapärasuseks on helitud vokaalid (stimmlose Vokale), mis esinevad siin kahel kujul: väga lühikesed vokaalid, mis on säilitanud oma helilise vaste tämbri, s. o. nagu oleks neid hääldatud sosinal (*tuwutiàmᵇpᴬ* 'kiiremini'), ja pikk helitu vokaal *ɔ̄*, mis kujutab endast talle eelneva vokaali konsonantset lõpuosa (*kuoɔt* 'kuidas'). Nimetatud vokaal esineb Jokonga murraku kahes positsioonis: moodustab konsonantse lõpuga diftongide eritüübi ja esineb tugeva astme tähistajana konsonantide astmevahelduses:

Tugev aste	Nõrk aste
ɔ̄k	*ɕḱ*
āɔ̄ḱɛ 'naine'	*āɕḱiṅes* 'oma naisega'

Jokonga murraku konsonantism pole vähem rikas ega mitmekesine kui vokalism. Konsonantidel on siin samuti viis pikkuseastet: ülipikad konsonandid (*joɕ̀'ḱe* 'jõkke'), pikad konsonandid *ki̯l̓l̓ᵃ* 'kala', poolpikad konsonandid (*ạлgai̯* 'poiss'), lühikesed

konsonandid (*ą.ʌgai* 'poiss'), ülilühikesed konsonandid (*sĭrrą^{a}* 'mängima').

Väga rikkalikult on esindatud Jokonga murrakus konsonantide helilisuse ja helituse astmed. Helitud konsonandid *p*, *t*, *k* on tänu nende juures esinevale aspiratsioonile rohkem helitud kui näit. vastavad konsonandid vene keeles.

Jokonga murraku konsonantismi üheks karakteerseks omapäraks on poolhelilised foneemid ʙ (*kàiʙą* 'lõuaotsad'), ᴅ (*niį̄ᴅɛ* 'neiu'), ɢ (*ą.ʌɢa* 'poja') ja nende variandid ^{b}p (*kàĭ^{b}pɛ* 'lõuaots'), ^{d}t (*nĭi^{d}t* 'neiu'), ^{g}k (*ą̄ĭ^{g}kɛ* 'poeg'). Tuleb märkida, et poolhelilised ^{b}p, ^{d}t ja ^{g}k koosnevad hetkelisest helilisest algosast, mis läheb üle helituks häälikuks, aga ʙ, ᴅ, ɢ on ühtlased poolhelilised häälikud. Nagu näha meie näidetest on ^{b}p — $\bar{ʙ}$, ^{d}t — $\bar{ᴅ}$, ^{g}k — $\bar{ɢ}$ astmeteks konsonantide vaheldumises.

Väga rikkalik afrikaatide esinemus Jokonga murrakus annab koola lapi konsonantide astmevahelduse keerulises protsessis järgmised opositsioonid: helilisuse ja helituse vaheldumise alusel: *jieᵭťše* 'isa' — *jieťže* 'isad', nendes esineva klusiilse ja frikatiivse elemendi vaheldumise alusel: *ā^{d}z* 'kuri nõid' — *āᴅtsį̄ĭ* 'kurjad nõiad', pikkuse astme vaheldumise alusel: *ťšiāᵭťšɛ* 'vesi' — *ťšiā^{d}že* 'veed', tugeva ja nõrga astme vaheldumise alusel: *ťšiāᵭťšɛ* 'vesi' — *ťšāᴅsa* 'vette'.

Konsonantide palatalisatsiooni alal võib märkida kolme astet: väga nõrk palatalisatsioon, mida keeleteadlased-lapoloogid transkriptsioonis ei märgi (*šĭrrą^{a}* 'mängida'), tugevam palatalisatsiooniaste (*ą̄ĭ^{g}kᵉ* 'poeg') ja väga tugev palatalisatsiooniaste, mis esineb mediolingvaalse hääliku *n* juures (*mąńńɛ* 'muna'). Sellist mediolingvaalset *n*-i tuleks L. V. Štšerba transkriptsiooni järgi tähistada erimärgiga. Sonantide *l*, *r*, *n* juures esinevad Jokonga murrakus helitud variandid ʟ (*pąʟtie^{a}* 'hirmutada'), ʀ (*pąʀst* 'majas'), ɴ (*maiɴs* 'muinasjutt'), mis tekivad tavaliselt helitute konsonantide ees. Konsonantide astmevaheldust on üksikasjaliselt käsitlenud T. Itkonen oma teoses «Venäjän-lapin konsonanttien astevaihtelu Koltan, Kildinin ja Turjan murteiden mukaan» (Helsinki 1916), mille juurde soovitame pöörduda ka lugejal, kes on huvitatud andmetest Jokonga murraku konsonantismi kohta.

U. P. Tarunova individuaalsetest foneetilistest eripärasustest nimetame järgmisi: sõnaalgulise nõrga *v* kadu, näit. kõneleb ta *i̯ǝmmɛ* 'vanaaegne', aga tema sõbrannad kõnelevad *vi̯ǝmmɛ*, siis veel foneemi *i̯* kasutamine absoluutses lõpus, tavaliselt esineb *a*: *jieǵkeni̯* 'õhtul' *jieǵkeną* asemel.

1. *koń̄ɒɛ mai̯ɴs.*

kà̯l'áś àɢkai̯ńes jiel'l'en. sist lin kòɔ̄m niī̯ᵈt. niī̯ᵈt šan̄ᵈt'in šūrr. sii̯ji pi̯əɒ́t'in kòɔ̄m žeńiχ. kà̯l'áś a̯ńɒ́ì śet't'es zadańńɛ ta̯ɢ́ḱeᵈ kòɔ̄m kuhsa pi̯əɒtaᵈ in̄ᵈt'śeiᵍḱɛ kuhsan̄ᵈtke̯i̯m. sii̯ pi̯əɒ́t'in in̄ᵈt'śei̯ᵍḱɛ kuhsan̄ᵈtke̯i̯m. sᵘon a̯ńɒ́ì ki̯i̯je nii̯ᵈt'es. a̯kt nī̯i̯ᵈt li mā̯nmei̯ń ki̯i̯ji kòn̄ᵈta. ńu̯m̄ᵇpɛ nī̯i̯ᵈt ma̯ńì kā̯rńės. koaɹman̄ᵈt nī̯i̯ᵈt li mā̯nmei̯ń ke̯ntsi̯ji. kà̯l'áś jiel'l'ì nⁱeɒtaɹa. jed'žès vi̯l'ᵍḱì ui̯naᵈ kuoɔ̄t jiel'l'ev nii̯ᵈt.

sᵘon pi̯əd'ì ki̯əɒti̯ kì̯ŕŕi. jedta sì̯vv. ki̯əɒ́t'ɛ li joɢk-ri̯ndaśt. kirstoɹɹi̯v ki̯əɒ̄a a̯l'n ke̯ntsiji pā̯rna. jeɒ́t'šes sòaŋŋa̯i ki̯əɒ̄a sèz i vā̯r̄ᵈtai̯a nii̯ᵈt'es òarra ištan. jeɒ́t'šes ve̯šid'ì nii̯ᵈt'esśt kìɒ piel'a iɹ‿ɹaᵍk. ki̯ədaśt pai̯ lⁱev pai̯ šivn.

jieɒ́t'šes vi̯l'ɢ́ì ne̯mᵇpᵃ nii̯ɒ̄asi pi̯əd'ì ki̯əɒti̯ kì̯ŕŕi. avuᵈta sì̯vv jeɒta, kirstol'l'ev kà̯rnaz pā̯rna.

jed't'šes pi̯əd'ì ki̯əɒ̄a sèz ve̯šid'i nii̯ɒ̄es. nii̯ᵈtśeśt a̯kt t'šàl'mɛ iɹ‿ɹaᵍk, a ki̯ədast lⁱev pai̯ kà̯rnaz šivn. kà̯l'áś vi̯l'ɢ́ì kòaɹman̄ᵈt nii̯ᵈti̯. pi̯əd'ì jieɒ́t'šes ki̯əɒti̯ ki̯ŕŕi. ki̯əɒta ki̯ʀst ka̯rrav koń̄ɒ'ɛ pā̯rna. jeɒ́t'šes sòaŋŋa̯i̯ kòaɒta, vārᵈtai̯a nii̯ɒ̄es. nii̯ᵈt'ės li t'šīɒta moɒ́t'šes. sᵘon ka̯ɒ́t'ša: «kuoɔ̄t nii̯ɒ̄'em jiàɹɹaᵍk?» — «šuvval'ᵈt jāɹɹam.» sii̯ òa̯rrev nii̯ᵈtńes ke̯ktaśt. i pi̯əɒ́t'in aɒ́ževès pe̯ᵍk‿kas. sii̯ kòaɒta pi̯əɒ́t'in. koń̄ɒ'ɛ pā̯rna porgi̯əɒ́t'in i̯ən̄ɒ́t'šɛ pi̯i̯ɒta, a̯ɒ́t'i̯m.

sii̯ poŕŕin i̯ən̄ɒ́t'šas pe̯ᵍk‿kas i òaɒti̯škiəɒ́t'in. pi̯əd'ì sieɔ̄ti̯s i òaɒta̯i̯, a kāʙpḱès liɔ̄t'i oɹɢi̯s vàl'ɒ́ì ti̯l'l'à̯, i pei̯jì tol'l'ɛ i pi̯əl'd'ì. ti̯l'l'a̯ pi̯l'aki̯əd'ì pe̯ᵍk‿kas.

kà̯ɹaźes nitški̯əd'ì pà̯rnaski̯əi̯m. ki̯i̯jes pāt'šḱì vā̯rra̯ i pā̯ŕńas. pe̯ᵍk‿kas karrᴬl'in koń̄ᵈtań vā̯rra̯.

a jeńńes ōwla, ōwla i riàᵍka: «pi̯əɒtaᵈ, pi̯əɒtaᵈ ānnańi!» a pā̯rna riàᵍkav: «mii̯ jeᵇp oai̯j pi̯əɒtaᵈ tᵘońńe māzi̯ mìne kiàssa vā̯ŕŕɛ.» i pā̯ŕńas ui̯t'in vā̯rra̯. jeńńes ki̯ɒ̀t'ì a̯kti̯. jeńńes ki̯əɒta̯i̯ pa̯ŕńatta, ōwlu òwla̯i̯ ki̯əɒ̀t'ì jiel'l'eᵈ jed'žii̯ńes. mai̯nźes pe̯ᵍk.

1. Muinasjutt metsikust põhjapõdrast.*

Elasid taat eidega. Neil oli kolm tütart. Tütred kasvasid suureks. Nende juurde sõitsid kolm peigmeest. Taat andis väimeestele ülesandeks teha kolm kappa ja tulla hommikul oma kappadega. Nad tulid hommikul oma kappadega. Ta andis oma tütred mehele. Üks tütar oli läinud mehele (metsikule) põhjapõdrale.

---

* Tekstid eesti keelde tõlkinud Karl Kont.

Teine tütar läks kaarnale. Kolmas tütar oli läinud hülgele. Taat elas nädala. (Siis) läks isa vaatama, kuidas elavad tütred.

Ta tuli lapikoja juurde. Tuleb suitsu. Koda oli jõekaldal. Koja pealt kelgutavad alla hülge lapsed. Isa läks kotta sisse ja näeb tütart istumas. Isa märkas: tütrel ei ole teist kätt. Kojas on palju raipeid.

Isa läks teisele tütrele külla ja läks koja juurde. Jälle tuleb suits, kelgutavad kaarna lapsed.

Isa läks kotta, näeb oma tütart. Tema tütrel ei ole üht silma, aga toas on palju kaarna raipeid. Taat läks kolmandale tütrele külla. Tuli isa koja juurde. Koja juures jooksevad (metsiku) põhjapõdra lapsed. Isa läks kotta, näeb oma tütart. Tütar on väga ilus. Tema küsib: «Kuidas (sa), minu tütar, elad?» — «Hästi elan.» Nad istusid tütrega kahekesi koos. Ja tulid lapselapsed. Nad tulid kotta. (Metsiku) põhjapõdra lapsed hakkasid sööma lihapekki, üdi.

Nad sõid ära kogu liha ja heitsid magama. Tuli väimees ja uinus, aga tema naine läks välja, võttis (põdra)naha ja pani tulle ning põletas ära. Nahk põles puha ära.

Tema mees kolis ära koos lastega. Tema mees põgenes metsa ja lapsed ka. Kõik jooksid põhjapõtradeks muutunutena metsa.

Aga nende ema nutab, nutab ja hüüab: «Tulge, tulge ema juurde!» Aga lapsed hüüavad: «Meie ei või tulla sinu juurde tagasi, meid, meid tõmbab mets.» Ja tema lapsed läksid metsa. Nende ema jäi üksi. Nende ema jäi ilma lasteta. Ta jäi nuttes elama oma isaga. Muinasjutt temast kõik.

2. *tāлла maiNs.*

pą̄rna лęɢkast kirstoллi̥n sāngi̥əim. a tāлла ȯarra лęɢka vi̥l̓n. i są̄rənta pą̀rnai̥ᵈt: «tii̥ kirsťii̥ᵍḱɛ, kirsťii̥ᵍḱɛ! mu̥n tii̥je tą̄gi̥m ȯᴅt sàńii̥ᵈt.» a iďž ȯarra puŋ̄ɢi̥n. pą̄rna kiʀsťev puŋ̄ᵍki̥ sèz i puŋ̄ᵍki̥ sèz.

tāлла puŋ̄ᵍki̥ koŕì pą̀rnai̥gęi̥m. sᵘon ki̥n̄ᵈti̥l̓i pą̀rnai̥ᵈt jȧwrɛ tieγa. są̄rną̀ì: «tii̥ ȯaŕŕeᵈ tą̄śť, a mu̥n vi̥əлgam vędᵉ kudᵉ jȧwŕeńi.» pą̄rna pieśťin puŋ̄ᵍki̥, tòγo pii̥jin kieťḱii̥ᵈt. puŋ̄ᵍki̥ tiviťśi pii̥jin kieťḱii̥ᵈt i ki̥ɒ́ťin ą̄fťe ą̄лɢ̄a i koŕŕin puŋ̄ᵍki̥.

tāлла pi̥əďì vàl̓ɒ́ì puŋ̄ᵍki̥ ki̥n̄ᵈti̥l̓ì kȯaᴅtaśi. tāлла pi̥əďì, puŋ̄ᵍki̥ ḱą̄rą̄i ki̥əďɛ ą̄л i są̄rənta: «niȧŋŋa, niȧŋŋa, pii̥j tᵘoлi̥ tovva kīmna, pi̥ɔ̄ťim vaʀs ᵛi̥ənɒ́žɛ.» āɔ̄ḱes pii̥jì tᵘoлi̥, tovval̓ì šurr kīmna i kīmna pii̥jì ťšiȧɒ́źɛ. tāлла luvval̓i puŋ̄ᵍki̥, a tȯmal̄ᵈt lin pai̥ kieťḱe i ą̄kt ą̄лgai̥ niťškąďì. tą̄ɒ́ťɛ nęi̥ᴅtą ą̄лgai̥.

niȧŋŋa są̄rənta: «pą̄šk tāлла, koñťš tāлла, mai̥ᵈt pi̥ɔ̄ťiᵍk nęi̥ᴅtą pą̀rnai̥ᵈt?» pą̀rnai̥ išťì ȧi̥eγi: «muną jeɒ́ťša šurrą nęi̥ᴅtą, muną jenną šurrą nęi̥ᴅtą.»

niàŋŋa są̄rənta tāллi̯: «vęᵍk tuwutiàm̄ᵇpᴬ māzi̯ᵈt.» tāлла vi̯l̓ᵍk̓ì. sii̯ vi̯l̄ᵍk̓in, vāñᵈt̓śav, vāñᵈt̓śav i pi̯əɒ́t̓in pą̄ŕt̓e. tāлла àvveď̀ì uɔ̄si̯ i są̄rənta: «val̄ᵈt̓eᵈ ą̄лɒ̄añᵈt, im pormi̯ń, im paštᵉmai̯ń.»

sii̯ sà̯rńin: «pą̄šk tāлла, koñt̓š̄ tāлла! aɒ́t̓e tońńe soʳᵉma. tᵘon aɒ́t̓e kì̯śśi.»

ą̄л̄ᵍka jeɒ́t̓š̄a tāла ą̄rśt̓ì. naroᵈt vi̯l̄ᵍk̓in, tāлi̯ t̓š̄iɒtsi̯ pęᵍk vàl̓ᵈt̓in. mai̯ɴs pę̄ᵍk.

2. Muinasjutt Taallast [1].

Lapsed sõitsid (kelguga) mäest alla. Aga Taalla istub mäe jalal (mäe all) ja räägib lastele (kõnetab lapsi): «Kelgutage, kelgutage! Ma teen teile uue kelgu.» Aga ise istub kotiga. Lapsed sõidavad kotti sisse ja kotti sisse.

Taalla sidus kinni lastega koti. Ta viis lapsed järve taha. Räägib: «Teie istuge siin, aga mina lähen viie, kuue järve taha.» Lapsed päästsid koti lahti, panid sinna kive. Panid koti kive täis ja jätsid sinna ühe poisi ning sidusid koti kinni.

Taalla tuli, võttis koti ja viis oma kotta. Taalla tuli, pani koti koja peale ja ütleb: «Njannga, Njannga, süüta tuli, sea katel üles, tõin värsket liha.» Tema naine süütas tule, seadis suure katla üles ja katlasse pani vee. Taalla raputas kotti, aga seal oli hunnik kive ja (sealt) kargas üks poiss välja. See poiss oli nõid.

Njannga ütles: «Pask Taalla, kusi Taalla, miks tõid nõia lapsi?» Poiss istus, laulis: «Minu isa (on) suur nõid, minu ema (on) suur nõid.»

Njannga räägib Taallale: «Vii kiiremini tagasi.» Taalla läks. Nemad läksid. Lähevad, lähevad ja saabusid majja. Taalla avas ukse ja ütleb: «Võtke oma poeg, ma ei söönud teda, ei küpsetanud.»

Nad ütlesid: «Pask Taalla, kusi Taalla. Nüüd surm sulle. Nüüd kuuse otsa.»

Poisi isa poos Taalla üles. Rahvas läks, võtsid Taallalt kogu karja.

Muinasjutt kõik.

3. *kol̓t̓ɛ олmi̯i̯ mai̯ɴs.*

kà̯l̓àś āɢk̓ii̯ńes jiel̓l̓en kęktaśt. sist lei̯ pi̯əl̓l̓ą̄. pi̯əl̓l̓a šańɒ́ì lei̯ᵇpᴬ (pi̯əl̓l̓ą̄л).

pòaлла vārdi̯škiəď̀ì si̯лл, sęl̓anta lei̯ᵇpą̄.

kà̯l̓àś āɔ̄kaśik̓e są̄rənta: «kie mist sęl̓anta lei̯ᵇpa?» āɔ̄k̓es sońńe są̄rənta: «tᵘon mą̄n pòaлла jegka. tòmal̄ᵈt ui̯naᵍk kie vą̄rrada.»

---

[1] *tāлла* — karu nimetus, mida kohatakse jokonga muinasjuttudes. Tavalises kõnes nimetatakse karu *kì̯m̄ᵈt̓š̄*.

kḁľäś vi̯ľċì pòaлла jegka. piei̯ɔťì mīra tieγa. òarra vi̯ərta kie pòaᴅta, ui̯na kūɔken miľai̯e pe̯ʟk'a. s^{u}on vi̯ri̯^{d}taki̯ədì, ui̯nigi̯ədì.

tòлла олmii̯, олmii̯ li koľťɛ олmii̯. s^{u}on pi̯ədì pòaлла, ko^{b}pťšei̯ liei̯^{b}pḁ.

kḁľäś mi̯ri̯ te̯^{g}kań, tovvaľì puŋċi̯, šur puŋ̄^{g}ki̯, ḁлťeńì koľťɛ олmii̯. kḁľäś puŋċi̯ sèz tsoŋċì· koľťɛ олmi̯ kiń^{d}ťeľì kòaᴅtaśi.

pi̯ədì āɔkaśi. āɔkes sḁrənta: «pei̯j s^{u}onḁ sāńńi, kież tsāŕŕi.» kḁlàś pii̯ì koľťɛ олmi̯ sāńńi kieśeľì s^{u}onḁ tsḁrri. tsārr vàľᴅì koľťɛ олmi̯, pii̯jì s^{u}onḁ aťti̯ лuoɔki̯ədì. ai̯^{d}taśt lei̯ i̯əɔkan. tsaʀst lei̯ ḁлgai̯. ḁлċaśt lei̯ ūᴅťś pe̯ssi̯. s^{u}on ťšiäd jeɔkan pòafkii̯ì. koľťɛ олmii̯ vàľᴅì лi̯di̯. ḁlgai̯ ānna: «pi̯ᴅt mońńe лi̯di̯.»

koľťɛ олmii̯ ji ḁń^{d}t sońńe лi̯di̯. ḁлgai̯ ōwлi̯ki̯ədì. koľťɛ олmii̯ sḁrənta: «vḁľ^{d}ì pḁʀtsań^{d}t loɔkāvo^{g}k.» ḁлgai̯ vàľᴅì pḁʀtseśt loɔkāvo^{g}k. āvviďì uɔsi̯ лi̯šťì олċi̯s, a koľťɛ олmii̯ ḁлċańi sḁrənta: «nieśśe tońńe tḁgaza, t^{u}on sḁrənta: «kośt лä^{g}k koľťɛ олmii̯?»

koľťɛ олmii̯ ui̯ťì. ḁлgai̯ pi̯ədì pḁʀ'ti̯śi i sḁrnai̯ jiànnaśi: «mu̯n лi̯šťim koľťɛ олmi̯ олċi̯s.»

jieńńes sḁrnai̯ jaďžaśi: «mist ḁлċan лi̯šťì koľťɛ олmi̯ олċi̯s.» jiďžas ḁľġes tieʀ'pì i sḁrənta: «mu̯n tovva^{d}ti̯m ťšeŋ̄^{g}ke^d naro^{d}t lańii̯gi̯əim sii̯je vi̯że^d koľťɛ олmi̯, a t^{u}on лi̯šťi^{g}k олċi̯s muśt i^{g}k kḁᴅťš^{A}mii̯ń.»

jieᴅťšes ḁľġes ve̯ġì олċi̯s i sḁrənta ḁлċaśi: «vḁrri̯^{d} mist pòagi̯, t^{u}on mii̯je i^{g}k лa ḁľ^{g}kɛ, vḁrri̯d tògo kośt li koľťɛ олmii̯!»

ḁлgai̯ vi̯ľċì, vāń^{d}ťśeľì paľ'ke miľ^{d}ťi, ui̯na òarra pḁʀ't. ḁлgai̯ pi̯ədì pḁʀ't kiŕŕi, a pḁʀ't ki̯ʀst li ogorod. kāžnai̯ paʟ'keśt li ол̄mолmi̯ i̯əi̯vɛ, kòл̄m paʟ'keśt jev лä^{g}k i̯əi̯vi̯. pḁʀst līɔťì kḁľäś sḁrənta ḁлċańi: «ui̯na^{g}k kòл̄mi̯ paʟ'k kieďžeśt jev лä^{g}k ^{v}i̯əivɛ, ḁfti̯ paʟ'ki̯ tḁgaza t^{u}onḁ i̯əi̯vɛ.» kḁľäś ḁлċa vàľᴅì pḁʀ'ti̯, sost lei̯ nii̯dì. ḁлgai̯ nii̯^{d}ťiń sīrrgi̯ədì. kḁľäś vàľᴅì ḁлċa ve̯ġì олċi̯s, ḁńᴅì s^{u}ońńe uᴅťś kiànna roża. ḁлgai̯ vàľᴅì niŕeśt roża, a rōśśḁ ḁлċa kḁroлgi̯ədì jiemńɛ miľ^{d}ťi.

ḁлgai̯ sḁrənta: «kośt лä^{g}k koľťɛ олmii̯?» koľťɛ олmii̯ kuľľì ī pi̯ədì, vàľᴅì ḁл^{g}kaśt roża, maɔti̯śki̯ədì. ḁлċańi sḁrnai̯ koľťɛ олmii̯: «t^{u}on vi^d'ž, sīŕ!»

ḁлgai̯ sīrrgi̯ədì jegki̯ńì rai̯ja. je^{g}ki̯ńì pi̯ədì koľťɛ олmii̯ pīťì roża, ḁńᴅì ḁлċańi. rōśśḁ tḁgaźi ai̯vas. ḁлgai̯ vàľᴅì roża. ḁлgai̯ pīťì kḁллaźi. kḁľäś vàľᴅì roża i sḁrnai̯ ḁлċańi: «ťšīᴅta jiennii̯ олmii̯ pi̯əᴅťe^d lii̯ kieġeń ji oai̯^{E}maiń màᴅtḁ^d roża. ḁᴅťḁ t^{u}on peńńi^{g}k oai̯vań^{d}t.»

kà̯l'ȧś ạ̯ʌɒ̄ańi sā̯rənta: «ạ̯ɒ́t̓ạ̯ tᵘon must mom vàʌdaᵍk?»

ạ̯ʌgai̯ sā̯rənta: «mun vàʌdam tᵘonạ̯ nii̯ɒ̄ɛ kii̯ji.» kà̯l'ȧś sā̯rənta: «tᵘon ʌȧᵍk šuvva pā̯ŕńa, mu̯n tᵘońńe ạ̯nɒam nii̯di̯n kii̯ji.» kà̯l'ȧś āʌ̄ᵍk̓ì t̓śi̯əŋɢeᵈ svād'bi naroᵈt, ńiȧvai̯ pe̯ᵍk tsàŕᵈt. tāffa tsār pi̯əɒ́t̓in svad'bi. sii̯ porrgi̯əɒ́t̓in, juᵍkki̯əɒ́t̓in svad'beśt ròańitoi̯k̓in, ai̯jegi̯əɒ́t̓in, nit̓śki̯əɒ́t̓in.

žeńix vạ̯r̄ᵈtai̯a ạ̯kt tsāra āɔ̄k̓ɛ òarra ōwla. kà̯l'āś sārənta: «mai̯ᵈt tᵘon òwlaᵍk?» tsār āɔ̄k̓ɛ sā̯rənta: «žeńiχ tȧ̯ɒ́t̓ɛ li munạ̯ ạ̯l̄ᵍk̓e.» tsār sā̯rənta: «mina ạ̯l̄ᵍk̓e ʌ̄ȧᵍk. vi̯əʌ̄ᵍkaᵇp māzi̯ mii̯je me̯ʌdai̯nan̄ᵈt.»

ạ̯l̄ᵍk̓e sā̯rənta: «mun tii̯je im vi̯l̄ᵍk̓, a jiel'l'egòadam kāʙpk̓ii̯nan̄ᵈt.»

svad'bas pud'ì. tsār pe̯ᵍk sìl̄ᵍk̓in māzi̯. ạ̯l̄ᵍk̓es jiel'l'egi̯əd'ì aɢk̓ii̯ńes.

mai̯ɴs pe̯ᵍk.

3. Muinasjutt kuldinimesest.

Elasid mees ja naine kahekesi. Neil oli põld. Põllul kasvas vili. Põllul hakkas käima varas. Varastas vilja. Taat räägib oma eidega: «Kes varastab meilt vilja?» Eit ütleb: «Sa mine öösel põllule. Seal näed, kes tuleb.»

Taat läks öösel põllule. Peitus puu taha. Istub, ootab, kes tuleb. Näeb, et kaugel midagi helgib. Ta hakkas ootama, vaatama.

Tuli inimene. Inimene oli kuldinimene. Ta tuli põllule. Korjas vilja. Taat puu taga seadis valmis koti, suure koti. Kuldinimene lähenes. Taat püüdis kuldinimese kinni, pistis kotti ja viis oma kotta.

Tuli oma naise juurde. Naine räägib: «Pane ta saani ja vii tsaari juurde.» Tsaar võttis kuldinimese ja pani ta aita, lukustas. Aidal oli aken. Tsaaril oli pojakene. Pojal oli väike püss. Ta tulistas läbi akna sisse. Kuldinimene võttis kuuli. Poiss küsib: «Anna mulle kuul tagasi.» Kuldinimene ei anna talle kuuli. Poiss hakkas nutma. Kuldinimene räägib: «Too oma majast võti.» Poiss võttis majast võtme, avas ukse, laskis tema välja. Aga kuldinimene räägib poisile: «Kui sul on halb, siis ütle: «Kus sa oled, kuldinimene?»»

Kuldinimene läks ära. Poiss läks majja ja jutustas oma emale: «Ma lasksin kuldinimese välja.» Tema ema ütles isale: «Meie poeg laskis kuldinimese välja.» Isa peksis poega ja räägib: «Ma tahtsin koguda linnadest inimesi, neile näidata kuldinimest, aga sina lasksid tema välja minult küsimata.»

Isa ajas poja välja ja räägib: «Mine ära minu juurest, sa pole mulle enam poeg. Mine sinna, kus on kuldinimene.» Poiss läks. Ta läks mööda rada, näeb: seisab maja. Poiss läks maja juurde. Maja juures on juurviljaaed. Iga aiateiba otsas on ini-

mesepea. Ainult kolme teiba otsas pole pead. Majast tuli välja vanamees ja räägib poisile: «Näed kolme kepi otsas ei ole pead, ühe kepi otsa ilmub sinu pea.» Vanamees viis poisi majja. Temal oli tütar. Poiss hakkas mängima tüdrukuga. Vanamees võttis poisi, viis välja, andis talle sõitmaõpetamata hobuse. Poiss võttis köitpidi hobuse, aga hobune hakkas poissi maad mööda järele lohistama.

Poiss ütles: «Kus sa oled, kuldinimene?» Kuldinimene kuulis ja tuli, võttis poisilt hobuse ja hakkas õpetama seda. Poisile ütles kuldinimene: «Sina jookse, mängi!»

Poiss mängis ööni. Öösel tuli kuldinimene, tõi hobuse, andis selle poisile. Hobune sai taltsaks. Poiss võttis hobuse. Poiss viis hobuse vanamehele. Vanamees võttis hobuse ja ütles poisile: «Väga palju inimesi on tulnud, keegi ei osanud õpetada hobust. Nüüd sa päästsid oma pea.»

Vanamees räägib poisile: «Mis sa nüüd võtad minult selle eest?» Poiss ütles: «Ma võtan sinu tütre naiseks.» Vanamees ütles: «Sa oled hea poiss. Ma annan sulle oma tütre naiseks.» Vanamees hakkas koguma rahvast pulmadeks. Kutsus kõik tsaarid. Palju tsaare tuli pulma. Nad hakkasid sööma, jooma, lõbutsesid pulmas, hakkasid laulma, tantsima.

Peigmees näeb: üks tsaari naine istub ja nutab. Vanamees räägib: «Miks sa nutad?» Tsaari naine räägib: «Peigmees, see on minu poeg.» Tsaar räägib: «Sina oled meie poeg. Lähme koju noore naisega.» Poeg räägib: «Ma ei lähe teie juurde, vaid hakkan elama oma naisega.»

Pulm lõppes. Kõik tsaarid sõitsid (põhjapõtradega) koju. Poeg hakkas elama oma naisega.

Muinasjutt kõik.

4. *sā̄ɔ̄pl'iŋ́ɢ̇ᵉ maiᴺs.*

kà̰l'áś ā̰ɢk'iń̇es jiel'l'a̰v. sist li ai̯'ta. ai̯ᵈtaśt lᵉev puorrum i lei̯ᵇpᴬ. ai̯ᵈtaśt li jenni̯i̯ sā̄ɔ̄pl'iŋ̄ᵍk'eᵈ. sii̯ poŕŕin lei̯ᵇpᴬ. ki̯ᵈt'ì ka̰rr. sā̄ɔ̄pl'iŋ̄ᵍk'ᴱ ka̰rᵉ kieźì joɢ́k'e išt'ì ka̰rᵉ sėz suɢkⁱl'ì si̯ʌʌi̯i̯i. sòńńe tòʌʌa kuri̯ja̰ riàᵍka:

«sà̄ɔ̄pl'iŋgai̯, sà̄ɔ̄pl'iŋgai̯,
i̯əńaǵis i̯əʌgai̯,
kass t'šembai̯
vàl̄ᵈt' muna̰ tòavri̯šeń.»

sā̄ɔ̄pl'iŋ̄ᵍ'k'ᴱ vàl'ɒ́ì, suᵍkl'in kḛktaśt. pi̯əd'ì sii̯je rīmńa riàᵍka:

«sà̄ɔ̄pl'iŋ́gai̯, sà̄ɔ̄pl'iŋ́gai̯,
i̯əńaǵis i̯əʌgai̯,
kass t'šembai̯,
vàl'ɒ́ muna̰ tòavri̯šeń.»

sii̯ vàl̄ᵈt́en, suᵍkl'in kȯl'mest. pi̯əǒt́in si̯ʌʌi̯i̯i. jiel'l'egi̯əǒt́in. ta̯gazì tāl'vɛ, i̯ksėm. sii̯ jiel'l'a̯v si̯ʌʌi̯śt. sii̯je pi̯əd'ì pal'd'eś sīna̯ pe̯ᵍk pořì. mai̯ɴs pe̯ᵍk.

4. Muinasjutt hiirest.

Elavad mees naisega. Neil on ait. Aidas on sööki ja leiba. Aidas on palju hiiri. Nad sõid ära leiva. Jäi koorik. Hiir kandis kooriku jõkke, istus kooriku sisse, sõudis saarele. Tema juurde tuli jänes, hüüab:

«Hiirekene, hiirekene,
lühikene jalakene,
paks sääremarjakene,
võta mind seltsimeheks!»

Hiir võttis. Sõudsid kahekesi. Tuli nende juurde rebane, hüüab:

«Hiirekene, hiirekene,
lühikene jalakene,
paks sääremarjakene,
võta mind seltsimeheks!»

Nad võtsid, sõudsid kolmekesi. Sõitsid saarele. Hakkasid elama. Tuli talv. Külm. Nad elavad saarel. Nende juurde tuli hunt, sõi nad kõik ära.

САAМСКИЕ СКАЗКИ УСТИНЬИ ПАВЛОВНЫ ТАРУНОВОЙ

ВИКТОРИЯ СЕНКЕВИЧ-ГУДКОВА

Резюме

Представленные саамские сказки записаны в 1955 году в селе Иоконьга, расположенном в восточной части Кольского полуострова, от пожилой талантливой сказочницы Устиньи Павловны Таруновой. Устинья Павловна говорит на иоконьгском говоре саамского языка. Представлены следующие тексты: 1. «Сказка про дикого оленя», 2. «Сказка про Таалу», 3. «Сказка о золотом человеке» и 4. «Сказка про мышь».

MARI KEELE SUFIKSI *аη* PÄRITOLUST

IVAN GALKIN

Kaasaegses mari keeles on sufiks *аη* denominaalsetes tuletistes üsna produktiivne. Deverbaalsetest tuletistest aga õnnestus leida ainult üks mainitud sufiksiga verb ja sellel on frekventatiivne tähendus: *шӱрангаш* 'ennast määrima, minkima; lipitsema; ennast hõõruma' — verbist *шӱраш* 'määrima, võidma'. Teistest sõnaliikidest liitub sufiks *аη* järgmistele:

1) nimisõnadele, näit. *пуракангаш* 'tolmuma' < *пурак* 'tolm', *пуангаш* 'puiseks muutuma, puituma' < *пу* 'puu', *пыстыланган* 'sulituma' < *пыстыл* 'sulg', *ӱангаш* 'õliseks, rasvaseks muutuma' < *ӱ* 'õli', *кӱангаш* 'kivistuma' < *кӱ* 'kivi' jt.;

2) omadussõnadele, mis peamiselt lõpevad vokaaliga *а*. Neist omadussõnadest tuletatud verbidel on translatiivne tähendus: *уданган* 'halvaks muutuma' < *уда* 'halb', *лопканаш* 'laiaks muutuma' < *лопка* 'lai', *пустанаш* 'tühjaks muutuma' < *пуста* 'tühi'. Kõik sufiksiga *аη* varustatud verbid, nii deverbaalsed kui denominaalsed, kuuluvad esimesse (*am*-) pöördkonda.

Nagu näeme, on vaadeldav sufiks kaasaegses mari keeles produktiivne ainult denominaalsete verbide tuletajana. Siia kuuluvad ka kõige hilisemal ajal moodustunud verbid, nagu *культурангаш* 'kultuuri omandama', *купоросангаш* 'vitriolisseeruma' jne.

Mari keelt käsitlevas keeleteaduslikus kirjanduses on sufiksi *аη* tähendust määritletud mitmel viisil. J. Budenz loeb seda translatiivseks [1], Ö. Beke arvates aga märgib see sufiks millegagi varustatust [2]. Kaasaegsetes mari keele normatiivsetes grammatikates ei käsitleta üldse nimetatud sufiksi tähendust. Keegi ei ole uurinud sõnade tuletamise võimalusi mainitud sufiksi abil, tuletiste produktiivseid ja ebaproduktiivseid tüüpe.

Nagu selgub ülaltoodud näidetest, esineb sufiks *аη* rohkem kui ühes tähenduses. Olenevalt sellest, missugusele sõnaliigile see sufiks liitub, moodustab ta kolme liiki tähendusega verbe: frekventatiivseid, millegagi varustatust väljendavaid ja transla-

[1] J. Budenz, Cseremisz tanulmányok, NyK XV, lk. 56.
[2] Ö. Beke, Cseremisz nyelvtan, NyK XLX, lk. 54.

tiivseid. Näit.: ... *ӱдыршамыч воктен шӱрангеш* (Д. Орай, Тутыра вошт, 28) 'lipitseb tüdrukute juures' (vrd. *шӱраш* 'määrima, hõõruma', *Кажне енг, очыни, шулдырангын щогале* (Й. Оемин, Поход, Кукшу урожай верч, 6) 'iga inimene oleks nagu tiivad saanud', *Вуйжо пустангын, шӱмжӧ кӱрылтмӧ чай шуэн перкален* (М. Шкетан, Эренер, 89) 'tema pea muutus tühjaks, süda nagu lõhkedes lõi harva'.

Mis puutub vaadeldava sufiksi päritolusse, siis selles suhtes on samuti väga mitmesuguseid seisukohti. J. Szinnyei seob ta soomeugrilise frekventatiivse sufiksiga *-*ŋk* ~ *-*ŋg* [3], J. Budenz aga frekventatiivse sufiksiga *k* — **ng* [4]. Põhimõtteliselt ei lähe J. Szinnyei ja J. Budenzi arvamused lahku. Hoopis teisel seisukohal on sufiksi *aŋ* päritolu suhtes Ö. Beke, kes oletab, et see sufiks on oma päritolu poolest seotud *an*-lõpuliste nimisõnast tuletatud omadussõnadega [5]. Kuid Beke arvates sufiks *aŋ* ei moodustunud adjektiivisufiksi *an* ja denominaalsete verbide sufiksi *g* liitumise teel, vaid säilitas denominaalse sufiksi soomeugrilise elemendi *-*ŋ*. Beke järgi kujunes sufiks *aŋ* niiviisi: *-*ŋ* — *-*g* > *-*ŋg*. Oma seisukohta põhjendab ta sellega, et mäemari sõnas *винегы* 'väimees' ja niidumari sõnas *венге* 'väimees' vahelduvad *-ng* ja *ŋ*. Niisiis ei ole sufiksi *aŋ* päritolu kohta üksmeelset arvamust. On tõsi, et *aŋ*-sufiksilised denominaalsed verbid on tähenduse poolest väga lähedased *an*-lõpulistele nimisõnast tuletatud adjektiividele. Nähtavasti see asjaolu andiski Bekele põhjust siduda sufiksi *aŋ* päritolu adjektiivisufiksiga *an*. Kuid see nähtus ei tarvitse sugugi olla primaarne, sest sufiksite vormi ühtelangemine ja suure hulga mõningal määral lähedase tähendusega *an*-adjektiivide olemasolu võisid luua illusiooni nende ühisest päritolust. Teatavasti kuuluvad mari keeles kõik *k*-sufiksiga verbid teise pöördkonda, kus algseks tüvevokaaliks on olnud *-*a* (*-ä*). Seevastu kõik *aŋ*-sufiksiga verbid kuuluvad esimesse pöördkonda, kus esines lõppvokaal *-*e* [6]. Ainult sel tingimusel, kui verbisufiksil *k* oli lõppvokaaliks see oletatav *-*e*, võib pidada võimalikuks, et sufiks *-aŋ* on tekkinud sufiksite *-an* ja *-k* liitumise teel. Häälikumuutus *n* > *ŋ* on *k* ees täiesti seaduspärane. Vrd. ersamordva *панго* 'seen', mari *понгго* 'seen'. Kuid me teame, et sufiks *-aŋ* moodustab mari keeles ka deverbaalseid verbe. Kui sufiksil *-aŋ* ei ole otseseid vasteid sugulaskeeltes denominaalsete verbide näol, siis selle sufiksiga deverbaalseid frekventatiivseid verbe leidub ka teistes soome-ugri keeltes. Näit. ungari *csapong* 'lendleb', *zsibong* 'kihiseb, sumiseb', *cózeng* 'logeleb, vedeleb' jt. (Балашша, Венгерский язык, 137).

---

[3] J. Szinnyei, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Berlin-Leipzig 1922, lk. 115.

[4] J. Budenz, Az ugor össze hasonlító alaktana, Budapest 1894, lk. 46.

[5] Ö. Beke, Cseremisz nyelvtan, NyK XLI, lk. 56.

[6] I. Galkin, Mari keele konjugatsioonide ajaloost. — ESA IV, Tallinn 1959, lk. 275 jj.

Sellepärast on vaevalt vajalik oletada, et sufiksil *-aŋ* oli niisugune keerukas areng, nagu seda kujutleb Beke, välja arvatud üksikud analoogiamoodustused, ja J. Szinnyei ning J. Budenzi arvamused nimetatud sufiksi päritolust on täiesti tõenäolised. Sufiksi vokaal *a* ei kuulunud esialgselt nähtavasti sufiksi koostisse, vaid kujutas endast teise pöördkonna verbide tüvevokaali, vrd. *шӱра* 'määrib, võiab'. Sellepärast võib oletada, et vaadeldava sufiksi esialgseks kujuks oli **-ŋe*. Teise pöördkonna verbide tüvevokaal *-a* oli nähtavasti juba deverbaalsetes verbides mõningal määral üldistatud sufiksi vokaaliks. Seepärast langes ta täiesti ühte adjektiivisufiksi *-an* vokaaliga. See aga omakorda tekitas põhjuse tema täielikuks üldistamiseks ka denominaalsetes verbides.

Niisiis on meil kõik alused oletuseks, et sufiks *aŋ* lähtub **ŋ*-elemendiga soome-ugri sufiksist, millel oli esialgselt frekventatiivne-kontinuatiivne tähendus.

О ПРОИСХОЖДЕНИИ СУФФИКСА *-aŋ* В МАРИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

ИВАН ГАЛКИН

Резюме

В современном марийском языке суффикс *-aŋ* довольно продуктивен в отыменных образованиях. В вопросе происхождения этого суффикса имеются весьма различные точки зрения (Синней, Буденц, Беке и др.). Есть все основания полагать, что суффикс *-aŋ* исторически восходит к финно-угорскому суффиксу с элементом **ŋ* и имел первоначально многократно-длительное значение.

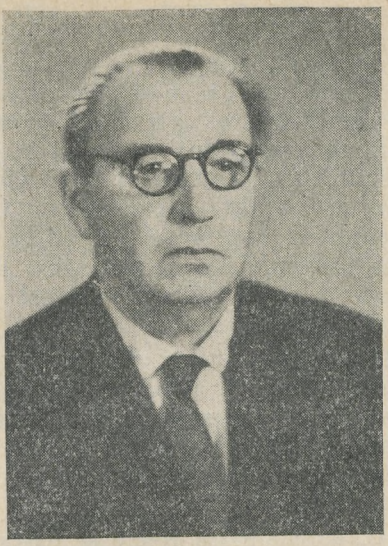

GUSTAV VILBASTE 75-AASTANE

3. septembril 1960 tähistas oma 75. sünnipäeva Emakeele Seltsi kauaaegne tegevliige ja murdekorrespondent Gustav Vilbaste.

Gustav Vilbaste sündis Harjumaal Kodasuu vallas mõisatöölise pojana. Pärast Kolga ministeeriumikooli lõpetamist õiendas ta õpetaja kutseeksami a. 1907, oli aastail 1903—1913 ning 1914—1916 vallakooli õpetaja ja töötas a. 1916—1917 «Tallinna Teataja» toimetuses. Teinud küpsuseksamid 1918. a., astus Vilbaste 1919. a. edasi õppima Tartu ülikooli matemaatika-loodusteaduskonda. 1927. a. sügisel siirdus ta Viini ülikooli, kus 1928. a. suvel kaitses doktoriväitekirja «Erneuerung der Loodvegetation durch Keimlinge in Ost-Harrien (Estland)». Seejärel töötas G. Vilbaste aastaid looduskaitseinspektorina, olles üks selle ala pioneere Eestis, ning andis välja ja toimetas mitmeid loodusteadusalaseid ajakirju (näit. «Loodusevaatleja» jt.) ja teoseid. Ta on avaldanud trükis rohkesti loodusteaduslikke töid.

Loodusteaduste kõrval on G. Vilbaste juba noorusest peale tundnud elavat huvi eesti keele ja rahvaluule küsimuste vastu ja on leidnud aega nendegi aladega tegelemiseks. Kooliõpetajana on ta aastaid õpetanud eesti keelt. 1910. a. avaldas G. Vilbaste ajakirjas «Eesti Kirjandus» kirjutise «Rannamurdest», milles ta andis ülevaate Kuusalu lääneosa ja Jõelähtme murrakust. Samas avaldas ta ka «Randlase sõnaraamatu» I jao, milles esitas hulga

murdesõnu. «Randlase sõnaraamatu» II jagu ilmus «Eesti Kirjanduses» a. 1921. 1919. a. avaldas G. Vilbaste samas ajakirjas artikli «Koduloomade ja -lindude meelitus-, kutse- ning hüüdnimetused», 1922. a. aga murdesõnade loendi Kuusalu kihelkonna rannaküladest. Mitmesugustes ajakirjades ja väljaannetes on G. Vilbaste avaldanud aastakümnete vältel kirjutisi õigekeelsuse ja teadusekeele küsimustest, samuti ka artikleid randlaste rahvaluulest ja etnograafiast. Suurt tähelepanu on G. Vilbaste pühendanud eesti taimenimede kogumisele. 1928. a. avaldas ta üleskutse rahvapäraste taimenimede kogumiseks, 1933. aastal «Eesti Kirjanduses» pikema artikli «Eestikeelsetest taimenimedest ja nende tekkimisvõimalusist».

Emakeele Seltsi tegevliikmeks on Gustav Vilbaste alates seltsi esimesest tegevusaastast 1920. Esimese ettekande pidas ta seltsis 1924. aastal Kolga murraku kohta. Emakeele Seltsi tööst on ta aktiivselt osa võtnud tänapäevani. Murdekogujana ja seltsi murdekorrespondendina on ta tegevus olnud eriti aktiivne sõjajärgsetel aastatel.

1949. a. andis G. Vilbaste TA Keele ja Kirjanduse Instituudile üle mahuka käsikirja «Sõnavara Kuusalu ja Jõelähtme kihelkonna piirilt» (683 lk.). Järgnevatel aastatel on ta Emakeele Seltsile loovutanud rea töid, nagu näit. 1954. aastal monograafilise ülevaate «Prangli saared. Vanemat elu-olu ja sõnavara» (779 lk.) ja «Paetööstus Tallinna kivimurdudes ja jooni rahvapärasest geoloogiast» (50 lk.), 1956. aastal — «Kohanimed Loksa rajooni lääneosas (end. Kuusalu kihelkonnas). Peatükk asustusajaloost» (1157 lk.) ja isuri keele sõnavara (4233 sedelit), 1957. aastal — mitmesuguseid murdesõnu ja kohanimesid eri kohtadest kokku 5166 sedelit jne. Aktiivse tegevuse eest murdekorrespondendina on teda kahel korral, 1955. ja 1956. aastal, autasustatud Emakeele Seltsi aukirjaga.

1957. aastal trükist ilmunud murdetekstide valimikus «Pajatusi põhjarannikult» avaldati G. Vilbaste poolt kogutud murdetekste Jõelähtmest ja Kuusalust. «Emakeele Seltsi Aastaraamatutes» on ilmunud tema artiklid «Rahvapäraste taimenimede kogumise katseid möödunud sajanditel» (1956) ja «Vadja taimenimesid» (1957). Praegu on trükiks ettevalmistamisel G. Vilbaste kapitaalne teos «Rahvapäraseid taimenimesid Eestis», mis ilmub «Emakeele Seltsi Toimetiste» sarjas. Selles teoses esitatakse nelja aastakümne jooksul kogutud rikkalik materjal eesti taimenimede kohta. Teoses on liitunud juubilari loodusteaduslikud ning keelealased harrastused ja see on kujunenud tema elutööks.

Hoolimata auväärsest east viibib juubilar igal suvel matkaradadel, võttes aeg-ajalt ette üsnagi pikki reise. 1959. a. kevadel käis G. Vilbaste Põhja-Kaukaasias sealsetes eesti asundustes. Teda huvitas küsimus, kuivõrd on omaaegsed väljarändajad eesti

rannaküladest (Kuusalust) säilitanud seal oma kodumurde. Oma matkatähelepanekud esitas ta huvitavas ettekandes Emakeele Seltsi koosolekul Tallinnas detsembris 1959.

Arvestades Gustav Vilbaste kauaaegset ja aktiivset tegevust Emakeele Seltsis autasustas Emakeele Seltsi juhatus juubilari tema 75. sünnipäeva puhul kolmanda aukirjaga. Soovime auväärsele tegevliikmele G. Vilbastele veel kauaks raugematut tööindu ja nakatavat energiat!

Emakeele Seltsi juhatus

JUHAN TÖLP

18. augustil 1960 suri Tartus oma seitsmekümnendal eluaastal Emakeele Seltsi kauaaegne tegevliige ja revisjonikomisjoni esimees Juhan Tölp.

Juhan Jaani p. Tölp sündis 13. jaanuaril 1891. a. end. Pärnumaal Tori vallas kehviktalupidaja pojana. Pärast Tori vallakooli lõpetamist suundus J. Tölp pedagoogilisele teele: ta lõpetas 1908. a. Sindi kihelkonnakooli pedagoogilise klassi ja 1912. a. pedagoogilised kursused Paide linnakooli juures, olles vahepeal (1908—1911) õpetajaks mitmel pool end. Pärnumaal. Õpetajana töötas J. Tölp ka Esimese maailmasõja puhkemiseni, millal ta mobiliseeriti sõjaväkke, kus ta teenis 1917. aastani. Viibides neil aastail peamiselt Peterburis ja Samaaras, võttis ta aktiivselt osa sealsete eesti seltside tegevusest laulukoorijuhina jne.

Pärast sõjaväeteenistusest vabanemist töötas J. Tölp õpetajana algul Sindis, alates 1919. a. sügisest aga Tartus. Õpetajaameti kõrval jätkas ta edasiõpinguid Tartu Õhtuses Gümnaasiumis, mille lõpetas 1921. a., ja aastail 1924—1941 Tartu ülikoolis. J. Tölp lõpetas Pedagoogilise Instituudi Tartu Ülikooli juures 1941. a. juunis.

J. Tölp on töötanud Tartus paljudes koolides, seejuures pikka aega (1925—1942) linna V algkoolis Lina tänavas. Sõjajärgsetel aastatel võttis J. Tölp aktiivselt osa koolielu taastamisest ja nõukogude kooli ülesehitamisest. Ta oli aastail 1945—1947 Tartu linna koolide inspektoriks, seejärel (1947—1948) Tartu I Töölisnoorte Keskkooli õppealajuhatajaks ja direktoriks. Samas koolis

töötas J. Tölp õpetajana septembrist 1949 kuni pensionile minekuni 1. sept. 1958.

Emakeele Seltsi liikmeks astus J. Tölp 1925. aastal. Ta oli korduvalt (1932—1934 ja 1955—1960) seltsi revisjonikomisjoni koosseisus, 1955. aastast kuni elu lõpuni seejuures revisjonikomisjoni esimeheks.

Emakeele Seltsi pere mälestab Juhan Tölpi kui kauaaegset emakeele õpetajat ja aktiivset seltsi liiget.

Emakeele Seltsi juhatus.

EMAKEELE SELTSI TÖÖST AASTAL 1959

HEINO AHVEN

1. Ettekanded koosolekutel ja konverentsidel

1959. aasta jooksul on Emakeele Selts korraldanud kokku 10 üld- ja ettekandekoosolekut, kus on esitatud 16 ettekannet. Tartus on toimunud 6 koosolekut 9 ettekandega ja Tallinnas 4 koosolekut 7 ettekandega. Esitatud on järgmised ettekanded:

1. Heino Ahven — «Millega tegeleb Emakeele Selts?», 19. aprillil Tallinnas.
2. August Annist — «Milline tuleb «Kalevipoja» teaduslik väljaanne?», 12. aprillil Tartus.
3. Paul Ariste — «Ekstsessiiv läänemere keeltes», 1. novembril Tartus.
4. Olev Jõgi — «Ajakirja «Keel ja Kirjandus» senisest tööst ja kavatsustest», 19. aprillil Tallinnas.
5. Ain Kaalep — «Kreeka pärisnimede kirjutamisest eesti keeles», 26. aprillil Tartus.
6. Arnold Kask — «Karl August Hermanni keelelisest tegevusest», 22. veebruaril Tartus.
7. Arnold Kask — «K. A. Hermanni «Eesti keele grammatikast»», 5. aprillil Tallinnas.
8. Rein Kull — «Märkmeid ajalehe «Edasi» keelenurga kohta», 22. märtsil Tartus.
9. Kristjan Kure — «Uutest otsingutest lauseliigenduse aluste alal», 22. novembril Tallinnas.
10. Ernst Nurm — «Võõrkohanimede õigekeelsusest», 17. mail Tartus.
11. Valdek Pall — «Soome-ugri keelte alasest nõupidamisest Moskvas septembris 1959», 22. novembril Tallinnas.
12. Juhan Peegel — ««Kalevipoja» redigeerimise küsimusi», 12. aprillil Tartus.
13. Huno Rätsep — «Ajakirja «Keel ja Kirjandus» esimese aastakäigu keelelisest osast», 22. märtsil Tartus.
14. Johannes Voldemar Veski — «Isiklikke mälestusi K. A. Hermannist», 22. veebruaril Tartus.
15. Johannes Voldemar Veski — Sama, 5. aprillil Tallinnas.
16. Gustav Vilbaste — «Jooni Kaukaasia eestlaste keelest», 13. detsembril Tallinnas.

Keskmine koosolekust osavõtjate arv oli 40 (1958. aastal — 34). Tartus oli igal koosolekul keskmiselt 44, Tallinnas 35 osavõtjat.

15.—20. septembrini Moskvas toimunud üleliidulisel nõupidamisel soome-ugri keelte ajaloolise grammatika ja dialektoloogia

küsimustes esinesid Emakeele Seltsi poolt P. Ariste teemal «Vadja keele sõnaraamatu koostamisest» ja H. Ahven ettekandega «Emakeele Seltsi tööst eesti murdematerjali kogumisel ja publitseerimisel».

2. Väljaanded.

1959. aastal ilmus Emakeele Seltsil trükist kaks teost, esimeses kvartalis «Emakeele Seltsi Aastaraamatu» IV (1958. a.) köide ja detsembris aastaraamatu V (1959. a.) köide. Mõlemad aastaraamatud ületavad oma mahult eelmisi. Aastaraamatu IV köide sisaldab 27 artiklit ja on suur 22,74 arvutuspoognat (322 lk.), V köites on aga 23 kirjutist, keeleline bibliograafia 1957. a. kohta jm. ning köite suurus on 23,86 arvutuspoognat (328 lk.).

Aastaraamatud valmistas trükiks ette toimetuskolleegium endises koosseisus: P. Ariste (esimees), E. Ahven, H. Ahven ja A. Kask.

Konkreetne trükitoodang oli Emakeele Seltsil 1959. a. 46,6 arvutuspoognat, mis ületab eelmiste aastate toodangu.

Novembrikuul anti trükki murdekogujaile mõeldud teatmiku «Kodumurre» nr. 1 käsikiri. Intensiivistati G. Vilbaste käsikirja «Rahvapäraseid taimenimesid Eesti NSV-s» trükiks ettevalmistamist ja moodustati vastav toimetuskolleegium. Asuti trükiks ette valmistama valimikku Mihkel Veske keelelistest töödest.

3. Töö korrespondentide võrguga

1959. aastal korraldati järjekordne murdeainestiku kogumise võistlus tähtajaga 1. november. Võistlusele esitati 20 tööd, kokku 987 lehekülje ja 4477 sõnasedeli ulatuses. Võistlustööd vaatas läbi ja hindas žürii koosseisus: esimees — prof. A. Kask, liikmed filoloogiakandidaadid M. Must, S. Nigol ja P. Palmeos ning ajalookandidaat A. Viires.

Arvestades võistlustööde taset pidas žürii võimalikuks suurendada auhindadeks ettenähtud summat ja anda välja kolm esimest, viis teist, kolm kolmandat ja kolm ergutusauhinda.

I auhind (à 700 rbl.) määrati järgmistele töödele:

1. «Kihnu murde morfoloogia» (174 lk.), autor Theodor Saar.
2. «Puhtusest ja kodu korrashoiust» (murdetekstid Pöidelt, 177 lk.), autor Aadu Toomessalu.
3. «Endisaegne elu külas» III (murdetekstid Jõhvist, 111 lk.), autor Endel Mets.

II auhind (à 500 rbl.) määrati töödele:

1. «Kihnu murraku merendussõnu» (561 sedelit), autor Theodor Saar.
2. «500 vanemat murdesõna» (sedelkogu Kuusalust, 554 sedelit), autor Edgar Lilhein.

Murdeseminarilt Tallinnas 13. dets. 1959. M. Must räägib sõnavaralise materjali kogumisest.

3. «Maastik» (sedelkogu Põidelt, 753 sedelit), autor Aadu Toomessalu.
4. «500 murdesõna Lüganuselt» (sedelkogu, 750 sedelit), autor Aino Källo.
5. «Sünonüüme» (sedelkogu Jõhvist, 860 sedelit), autor Endel Mets.

III auhind (à 300 rbl.) anti töödele:

1. «Vanad jutud» (murdetekstid Jõhvist, 66 lk.), autor Endel Mets.
2. «Abiellumistest endisel ajal» (murdetekstid Lüganuselt, 115 lk.), autor Aino Källo.
3. «Vanad pulmakombed Iisakus» (murdetekstid, 106 lk.), autor Alli Vetekaja.

Ergutusauhind (à 100 rbl.):

1. «Kohanimesid Kodavere kihelkonnast» (3 lk. ja 217 sedelit), autor Juta Nõmme.
2. «Murdematerjale Kõpu poolsaarelt», teksti- ja sõnavarakogu Reigist (26 lk. ja 259 sedelit), autor Elli Küttim.
3. «Murdesõnu Valjalast» (sedelkogu, 461 sedelit), autor Uno Varik.

Žürii ettepanekul premeeriti kõiki võistlusest osavõtjaid Emakeele Seltsi väljaannetega.

Mõnesugust kaastööd saabus seltsile ka väljaspool võistlust. Suurematena tõstetagu nende hulgast esile Malle Ajangu kohanimekogu Pihtlast (1650 sedelit) ning Marta Mäesalu kohanimekogu (846 sedelit) ja murdesõnavara (422 sedelit)

Murdeseminarist osavõtjaid. Vasakult: korrespondendid N. Repän, V. Lüütsepp, T. Saar, M. Mäesalu.

Häädemeestelt. 1959. a. jooksul on Emakeele Selts saanud murdematerjali kokku 1122 lk. ja 7412 sõnasedelit.

Korrespondentide võrgu nimekirjas oli 1959. a. lõpus 77 kaastöölist. Aktiivsemateks kaastöölisteks olid aruandeaastal:

1. Endel Mets Kiviõlist,
2. Aadu Toomessalu Saaremaalt Laimjalast,
3. Marta Mäesalu Häädemeestelt,
4. Theodor Saar Kihnust,
5. Malle Ajangu Saaremaalt Pihtlast,
6. Aino Källo Püssist.

1959. aastal koostati korrespondentide jaoks kolm uut küsitluskava: Ants Viires teemal «Liiklus ja transport», Helju Kaal teemal «Maastik» ning Richard Viidalepp — «Jutustamisest ja jutustajatest».

Seoses murdekogumise võistluse lõppemisega korraldati 13. detsembril Tallinnas murdeseminar võistlusest osavõtjaile ja teistele korrespondentidele. Seminarist võttis osa 14 kaastöölist mitmelt poolt üle Eesti. Seminaril arutati võistlusele esitatud töid. Vastavate ettekannetega esinesid žürii liikmed M. Must ja S. Nigol ning KKI keeleuurimise sektori vanem teaduslik töötaja V. Pall.

Ekspeditsioonilt Lääne-Eestisse augustis 1959.
Murdekõne helilindistamine Karusel.
M. Must keelejuhti küsitlemas.

Kaastööliste instrueerimise ja isikliku kontakti loomise eesmärgil on korrespondentide võrgu juhendaja H. Kaal käinud Jõhvi rajoonis ja Kohtla-Järve linna piirkonnas ning Võru ja Räpina rajoonis.

4. Teaduslik-organisatsiooniline tegevus.

26. aprillil toimunud Emakeele Seltsi koosolekul Tartus tõstis A. Kaalep üles kreeka nimede kirjutamise küsimuse. Ettekanne tekitas elava diskussiooni, kusjuures poolte arvamused erinesid tunduvalt. Vastavalt koosolekul väljendatud soovile moodustas seltsi juhatus komisjoni küsimuse läbikaalumiseks. Komisjoni kuulusid J. V. Veski (esimees), A. Kask (esimehe asetäitja), A. Annist, A. Kaalep, R. Kleis, E. Nurm,

Ekspeditsioonilt Lääne-Eestisse augustis 1959. Häädemeestel. Teel uue keelejuhi juurde. Vasakult: korresp. M. Mäesalu, A. Kaljuste, M. Must, H. Kaal.

E. Raiet ja K. Reitav. Komisjoni esimesel koosolekul 17. mail Tartus ei jõutud ühistele seisukohtadele ja otsustati uuesti kokku tulla hiljem. 1. juulil arutati kreeka nimede kirjutamist Keele ja Kirjanduse Instituudi teadusliku Nõukogu koosolekul, kus soovitati Emakeele Seltsi poolt moodustatud komisjoni laiendada. Komisjoni valiti täiendavalt P. Ariste, E. Elisto, K. Kure, A. Miller ja R. Nurkse.

Emakeele Seltsi ning Keele ja Kirjanduse Instituudi ühise komisjoni istung toimus Tallinnas 11. septembril. Koosolekust võtsid osa esimehe asetäitja A. Kask ning liikmed A. Annist, P. Ariste, E. Elisto, A. Kaalep, K. Kure, A. Miller, R. Nurkse, E. Nurm ja E. Raiet. Komisjon võttis vastu otsuse lähtuda kreeka nimede kirjutamisel vahetult kreeka keelest.

Seltsi põhikirja läbivaatamiseks ja vajalike muudatuste tegemiseks moodustas juhatus kolmeliikmelise komisjoni koosseisus: E. Nurm (esimees), H. Ahven ja E. Raiet.

Seltsi vanembibliograaf H. Kaal viibis koos KKI töötaja H. Keemaga 14.—22. juunini Lihula rajoonis ekspeditsioonil, mille peamiseks ülesandeks oli sobivate keelejuhtide leidmine murde helilindistamise jaoks.

4.—8. augustini toimus KKI keeleuurimise sektori ja Emakeele Seltsi ühine ekspeditsioon Lääne-Eestisse. Sellest võtsid

osa M. Must, H. Ahven, H. Kaal ja A. Kaljuste. Ekspeditsioonil helilindistati murdekõnet Lääne-Nigulas, Martnas, Ridalas, Vigalas, Kirblas, Hanilas, Karusel, Mihklis ja Häädemeestel kokku 7 tunni ulatuses ning tutvuti kohalike murdekorrespondentide tööga.

Järgnevalt veel mõningaid fakte seltsi tööst aruandeaastal.

Seoses seltsi asutajaliikme filoloogiadoktor August Annisti 60. sünnipäevaga 16. jaanuaril anti juubilarile Emakeele Seltsi aukiri.

Emakeele Seltsi esindajad võtsid osa Etnograafia Muuseumi 50. aastapäevale pühendatud juubelisessioonist 14.—17. aprillini Tartus. Juubilarile anti üle seltsi väljaandeid.

15.—20. septembrini toimus Moskvas üleliiduline nõupidamine soome-ugri keelte ajaloolise grammatika ja dialektoloogia küsimustes. Emakeele Seltsi poolt võttis nõupidamisest osa neljaliikmeline delegatsioon koosseisus: esimehe asetäitja akad. Paul Ariste, juhatuse liige dots. Paula Palmeos, vastutav sekretär Heino Ahven ja tegevliige Evi Tael. Ettekannetega esinesid P. Ariste ja H. Ahven.

28.—30. septembrini Kišinjovis toimunud V üleliidulisest murdealasest koordineerimisnõupidamisest võtsid osa Emakeele Seltsi esindajatena esimehe asetäitja prof. Arnold Kask ja Heino Ahven.

Emakeele Selts on 1959. aastal jätkanud ja laiendanud väljaannete vahetust teaduslike asutuste ja organisatsioonidega välismaal.

5. Seltsi liikmeskond, organid ja töötajad

31. detsembril 1959 oli Emakeele Seltsil 169 liiget, neist auliikmeid 1 (Joh. V. Veski), tegevliikmeid 115 ja kirjavahetajaliikmeid 53. Au- ja tegevliikmete koguarvust (116) elas Tallinnas 49 liiget ehk 42,2%, Tartus 47 liiget e. 40,5%, mujal 20 liiget e. 17,3%. Esmakordselt on Tallinnas elavate liikmete arv ületanud Tartu oma.

Tööala järgi oli pilt selline. Kõrgemates koolides ja teaduslikes asutustes töötas au- ja tegevliikmete koguarvust 62,9%, sealhulgas Keele ja Kirjanduse Instituudis 29,3% ning Tartu Riiklikus Ülikoolis 18,1%. Pedagooge oli 23,3% ja muudel kutsealadel töötajaid 13,8% liikmete arvust. Teadusliku kraadiga või vastava kutsega liikmeid oli sellest arvust ligi 38%.

Emakeele Seltsi juhatuse koosseis oli 1959. aastal järgmine:

esimees — akadeemik Johannes Voldemar Veski,
esimehe asetäitjad — akadeemik Paul Ariste ja prof. Arnold Kask,
sekretär — fil.-kand. Mari Must,
sekretäri abi — fil.-dr. August Annist,
laekur — fil.-kand. Eeva Ahven,
laekuri abi — dots. Paula Palmeos.

Seltsi vastutavaks sekretäriks oli Heino Ahven.
1959. a. jooksul pidas seltsi juhatus 15 koosolekut.
Seltsi revisjonikomisjoni kuulusid esimehena Juhan Tölp ning liikmetena dots. Karl Aben ja Arnold Miller.
Seltsi vanembibliograafi kohal töötas Helju Kaal ja vanemlaborandi kohal Helga Mägi.

О РАБОТЕ ОБЩЕСТВА РОДНОГО ЯЗЫКА В 1959 ГОДУ

ХЕЙНО АХВЕН

Резюме

В 1959 году Обществом родного языка было проведено в Тарту и Таллине всего 10 открытых заседаний, на которых было прочитано 16 докладов. Доклады были посвящены вопросам современной орфологии, проблемам научной грамматики, в связи с юбилеем эпоса «Калевипоэг» (100 лет со времени появления эпоса «Калевипоэг») знакомили с принципами научного издания эпоса, содержали научную информацию и т. д.

Общество родного языка принимало участие в совещании по вопросам исторической грамматики и диалектологии финно-угорских языков, состоявшемся от 15—20 сентября в Москве. Со стороны Общества выступали на совещании с докладами академик АН ЭССР П. Аристэ («О составлении словаря водского языка») и Х. Ахвен («О работе Общества родного языка по сбору и публикации эстонских диалектных материалов»). В V всесоюзном совещании по координации диалектологических исследований, состоявшемся в Кишиневе с 28 по 30 сентября, в качестве представителей Общества принимали участие проф. А. Каск и Х. Ахвен.

В I квартале 1959 г. вышел из печати «Ежегодник Общества родного языка» IV, том 1958 года, содержащий 27 статей и другой материал. В конце года вышел из печати V том ежегодника, в котором опубликованы 23 статьи по эстонскому и родственным языкам и другой материал. Редакционная коллегия ежегодников состояла из следующих членов: П. Аристэ (редактор), Э. Ахвен, Х. Ахвен и А. Каск.

Успешно работала сеть корреспондентов. Живой интерес вызвал очередной конкурс по сбору диалектных материалов. К сроку (1 ноября) были представлены 20 работ, всего 4477 карточек слов и 987 страниц текста. Жюри выдало три первых премий (по 700 рублей каждая), пять вторых премий (по 500 рублей), три третьих премий (по 300 рублей) и три поощрительных премий (по 100 рублей).

Первую премию получили Т. Саар за «Морфологию кихнуского диалекта», А. Тоомессалу за сборник диалектных текстов

«О чистоте и порядке в доме» и Э. Метс за диалектные тексты «Прежняя жизнь в деревне» III.

За 1959 год Общество родного языка получило от корреспондентов разного диалектологического материала всего более 7400 карточек слов и более 1100 страниц текста.

По окончании конкурса по сбору диалектных материалов был организован в Таллине в декабре месяце семинар для инструктирования сотрудников.

В конце 1959 года членами Общества родного языка состояло 169 человек, из них почетных членов — 1, действительных членов — 115 и членов-корреспондентов — 53. Сеть местных корреспондентов насчитывала 77 сотрудников.

Состав правления Общества родного языка был следующий:

председатель — академик И. Вески,
заместители председателя — академик П. Аристэ и проф. А. Каск,
члены правления — доктор филологических наук А. Аннист и кандидаты филологических наук Э. Ахвен, М. Муст и П. Пальмеос,
ответственный секретарь — Х. Ахвен.

KEELELIST BIBLIOGRAAFIAT (1958. a.)

KOOSTANUD HELJU KAAL JA OSVALD KIVI

I. Raamatud. Brošüürid

1. Koguteosed

Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused. II. Tln., ERK, 1958. 260 lk., illustr., kaart. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia). 1000 eks.
Kriitika:
Saari, H. ja Kaalep, A. Järjekordne kogumik keeleteaduslikke uurimusi. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 11, lk. 702—708.

2. Kirjakeele ajalugu

1. Ahven, E. Eesti kirjakeele arenemine aastail 1900—1917. Tln., ERK, 1958. 188 lk. (ENSV Teaduste Akadeemia. Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused. IV). 1000 eks.
2. Kask, A. Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles. Tln., ERK, 1958. 215 lk. (ENSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toim. nr. 2). 2000 eks.
3. Veski, J. V. Keelelisi töid. Tln., ERK, 1958. 318 lk., illustr.; 1 leht portr. (ENSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toim. nr. 1). 4000 eks.
Kriitika:
Vääri, E. J. V. Veski ja eesti keel. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 8, lk. 503—506.

3. Murdeuurimine

1. Kogumistöö juhendaja eesti keele alal. Nr. 7. Trt., 1958. 40 lk. (ENSV Teaduste Akadeemia. Emakeele Selts). 800 eks.
2. Soome-ugri keelte dialektoloogia alane nõupidamine. 23.—27. VI 1958. Ettekannete teesid. 1958. 43 lehte. (Tartu Riiklik Ülikool). 200 eks. — Tekst vene keeles. — Rotaatoripaljundus.

4. Õpikud

1. Aver, H. ja Alttoa, L. Eesti keele õpik. II klassile. Tln., ERK, 1958, 143 lk., illustr. 14 500 eks.
2. Aver, H., Alttoa, L. ja Raigna, H. Eesti keele õpik. III klassile. Tln., ERK, 1958. 160 lk. 15 000 eks.
3. Bachman, H. ja Rebane, S. Eesti keele õpik ja lugemik. I klassile. Tln., ERK, 1958, 271 lk., illustr.; 7 lehte illustr. 13 500 eks.
Kriitika:
Voites, A. Mõningaid märkmeid I klassi õpik-lugemiku kohta. Nõukogude Kool, 1958, nr. 12, lk. 755—764.

4. Ordlik, V. Eesti keele õpik. IV klassile. Tln., ERK, 1958, 184 lk., illustr. 14 500 eks.
5. Ordlik, V. ja Valgma, J. Eesti keele grammatika. VI klassile. Tln., ERK, 1958. 227 lk.; 2 lehte tab. 12 000 eks.
6. Praakli, K. Eesti keele grammatika. V klassile. Tln., ERK, 1958. 199 lk. 13 000 eks.
   Kriitika:
   Vaide, L. Sõnade käänamise käsitlusest uutes kooligrammatikates. Nõukogude Kool, 1958, nr. 7, lk. 440—448.
7. Remmel, N., Valgma, J. ja Riikoja, E. Eesti keele grammatika. Keskkooli VIII—X klassile. Tln., ERK, 1958, 342 lk. 9000 eks.
   Kriitika:
   Vaide, L. Sõnade käänamise käsitlusest uutes kooligrammatikates. Nõukogude Kool, 1958, nr. 7, lk. 440—448.
8. Seledets, M. Eesti keel. Vene õppekeelega koolidele. Tln., ERK, 1958. I õppeaasta. 112 lk., illustr.; 14 eraldi lehte illustr. 14 000 eks. II õppeaasta. 88 lk., illustr. 16 000 eks.
9. Valgma, J. Eesti keele grammatika. VII klassile. Tln., ERK, 1958. 225 lk.; 3 lehte tab. 11 000 eks.

5. Sõnaraamatud

1. Polügraafia-alase eesti-vene sõnastiku makett. Tln., 1958. (Eesti Vabariiklik Polügraafiatööstuse ja Kirjastuste Teaduslik-Tehniline Ühing). [1. osa. Ladumine.] 19 lk. — Bülletääni «Polügrafist», 1958, nr. 3 kaasanne.
2. Русско-эстонский словарь. К учебнику русского языка для молодежи, не владеющей русским языком. [Таллин], 1958. 77 стр. 300 экз.

II. Koguteostes ja ajakirjades ilmunud artiklid

1. Üldkeeleteadus

1. Ariste, P. Metanalüüsi osa keele arengus. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 11, lk. 681—688.
2. Päll, E. Strukturalismi ideedest ja põhimõtetest. [VIII rahvusvahelisel keeleteadlaste kongressil esitatud ettekannetest. Oslo. Aug. 1957.] Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 8, lk. 476—487.

2. Üldisi soome-ugri keelte küsimusi

Depman, J. Soome-ugri keeleteaduse ajaloost XIX sajandi tsaari-Venemaal. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 6, lk. 361—367, nr. 7, lk. 430—434.

3. Eesti keel

A. Tänapäeva eesti keele küsimusi

1. Heuer, H. Kuidas jõuda sõnameisterlikkuseni. [Ajalehekeelest.] Rmt.: Abiks kirjasaatjaile. Trt., 1958, lk. 87—93.
2. Isiku- ja kohanimeliste täiendite ortograafiast. (Mõttevahetuse kokkuvõtteks). Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 11, lk. 689—695.
3. Kiindok, A. Mõningaid märkmeid E. Vilde teoste keelest. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 2, lk. 90—102.

4. Kiindok, A. Märkmeid E. Vilde teoste keelest. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 3, lk. 164—174. — Algus: «Keeles ja Kirjanduses» nr. 2.
5. Kindlam, E. Sidekriips *ja* funktsioonis. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 7, lk. 412—421.
6. Kindlam, M. Lisandi ühildumisest [eesti keeles]. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 1, lk. 34—38.
7. Kindlam, M. Paar küsimust terminoloogia alalt. [sõnade *soe* ja *soo-jus* kasutamisest.] Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 8, lk. 493—495.
8. Kull, R. Eesti kohanimede ortograafiat. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 9, lk. 556—563. — Õiendus: Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 11, lk. 712.
9. Kull, R. Partitsiipide kokku- ja lahkukirjutamisest. Rmt.: Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused. II. Tln., 1958, lk. 24—42. — Resümee vene ja saksa keeles.
10. Mereste, U. Kombineeritud mõõtühikute nimetused liitnimisõnadena. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 6, lk. 352—355.
11. Nurm, E. Kreeka pärisnimede edasiandmisest eesti keeles. Rmt.: Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused. II. Tln., 1958, lk. 43—52. — Resümee vene ja saksa keeles.
12. Nurm, E. Käändumatutest omadussõnadest. (Jätkame mõttevahetust). Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 10, lk. 620—624.
13. Peegel, J. Äärемärkusi pöörete kasutamisest. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 8, lk. 488—492.
14. Raiet, E. Küsimusi võõrsõnade ortograafia alalt. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 1, lk. 39—41.
15. Raiet, E. Nimisõnade nimetavalisest ja omastavalisest liitumisest. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 12, lk. 730—737.
16. Remmel, N. Eesti keele sõnajärjestuse küsimusi. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 9, lk. 543—555, nr. 10, lk. 610—619.
17. Sepamaa, H. Suure ja väikese algustähe küsimusest. (Jätkame mõttevahetust.) Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 8, lk. 496—498.
18. Uuspõld, E. Mõtteid nn. käändumatute omadussõnade ja nende kirjutusviisi puhul. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 7, lk. 422—426.
19. Vaga, A. Mittekäänduva omadussõna mõiste liialdatud rakendamisest. (Mõttevahetuse korras). Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 4/5, lk. 290—292.
20. Viires, A. Hädas suure ja väikese algustähega [eesti keeles]. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 6, lk. 356—360.
21. Väär i, E. Kõrvalekaldumisi võõrsõnade hääldamisel eesti kirjakeeles. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 3, lk. 175—180.

B. Ajaloolise grammatika ja sõnavara küsimusi

1. Ariste, P. Vene laensõnadest vanemas eesti kirjakeeles. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 1, lk. 25—33.
2. Ariste, P. Õueraha [Vana eestikeelne sõna]. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 2, lk. 103—104.
3. Sarv, I. Eesti kõnekäändude liikidest ja funktsioonidest. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 4/5, lk. 231—245.
4. Väike muusikaline oskussõnastik. Rmt.: Päts, R. Laulik. VI. Tln., 1958, lk. 178—179.

C. Kirjakeele ajaloo küsimusi

1. Ariste, P. J. W. Boecleri eestikeelsed laulud 1678. aastast. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 4/5, lk. 259—274.
2. Kask, A. Clare eesti keele grammatikast. Rmt.: Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused. II. Tln., 1958, lk. 53—62. — Resümee vene ja saksa keeles.
3. Silk, E. Bolševike võitlus eesti keele õiguste eest 1917. aastal. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 11, lk. 670—680.

1. Annist, A. Sünonüüme. [Küsitluskava murdekogujaile.] Broš.: Kogumistöö juhendaja eesti keele alal. Nr. 7. Trt., 1958, lk. 15—22.
2. Must, M. Põhja-Eesti keskmurde läänepiirist. — Kaart. Rmt.: Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused. II. Tln., 1958, lk. 86—95. — Resümee vene ja saksa keeles.
3. Keem, H. Leib. [Küsitluskava murdekogujaile.] Broš.: Kogumistöö juhendaja eesti alal. Nr. 7. Trt., 1958, lk. 5—10.
4. Keem, H. Puhtusest ning kodu korrashoiust. [Küsitluskava murdekogujaile.] Broš.: Kogumistöö juhendaja eesti keele alal. Nr. 7. Trt., 1958, lk. 10—15.
5. Mäesalu, M. Isiklikke kogemusi murdematerjalide kogumisel. Broš.: Kogumistöö juhendaja eesti keele alal. Nr. 7. Trt., 1958, lk. 33—39.
6. Nigol, S. *h*-häälik hargla murrakus. Rmt.: Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused. II. Tln., 1958, lk. 118—147. — Resümee vene ja saksa keeles.
7. Pajusalu, E. Adessiivi funktsioonid eesti murretes ja lähemates sugulaskeeltes. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 4/5, lk. 246—258.
8. Peegel, J. Ühest erilaadsest vormist põhja-eesti regivärssides. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 4/5, lk. 275—279.
9. Rannut, L. Objektisarnane ajamäärus eesti keeles. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 10, lk. 604—609.
10. Riikoja, E. Kahest nominatiivse liitumise rühmast. Rmt.: Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused. II. Tln., 1958, lk. 7—23. — Resümee vene ja saksa keeles.
11. Riikoja, E. Kehaliiget ja abinõu märkivate sõnade liitumisest. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 4/5, lk. 280—289.
12. Tanning, S. Mulgi murde ja liivi keele suhetest. Rmt.: Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused. II. Tln., 1958, lk. 105—117. — Resümee vene ja saksa keeles.
13. Univere, A. Ühesilbiliste vokaaltüvede pluurali genitiivist. — Kaart. Rmt.: Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused. II. Tln., 1958, lk. 96—104. — Resümee vene ja saksa keeles.
14. Viires, H. Adjektiivse täiendsõnaga liitsõnadest eesti murretes. Rmt.: Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused. II. Tln., 1958, lk. 63—85. — Resümee vene ja saksa keeles.

4. Läänemeresoome keeled

1. Ariste, P. Vadja rahvajutte Mati külast. Rmt.: Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused. II. Tln., 1958, lk. 148—166. — Resümee vene ja saksa keeles.
2. Karelson, R. Läänemeresoome keelte *mi-* ja *mū*-tüvelised sidesõnad. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 12, lk. 738—746.
3. Kont, K. Läänemeresoome keelte objekti probleeme. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 3, lk. 155—163.
4. Laanest, A. Liiki ja laadi väljendavast genitiiviatrbiuudist läänemeresoome keeltes ja tema vahekorrast genitiivi muude tähendusfunktsioonidega. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1958, nr. 4, lk. 276—291. — Resümee vene ja saksa keeles.
5. Laanest, A. Näiteid isuri keele heva murdest. Rmt.: Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused. II. Tln., 1958, lk. 167—174. — Resümee vene ja saksa keeles.
6. Lõtkin, V. Permi rahvaste kirjakeelte kujunemise ajaloost. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 10, lk. 625—630.
7. Аристэ, П. А. Ливы и ливский язык. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1958, nr. 1, lk. 36—46. Resümee eesti ja saksa keeles.

5. Kaugemad sugulaskeeled

1. Galkin, I. F. J. Wiedemanni mari-saksa sõnaraamatu käsikiri leitud. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 1, lk. 58—59.
2. Hallap, V. Märkmeid keeleuurimismatkalt mokša-mordvalaste juurde. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 7, lk. 427—429.
3. Lõtkin, V. Permi rahvaste kirjakeelte kujunemise ajaloost. [Komi ja udmurdi keelest]. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 10, lk. 625—630.
4. Халлап, В. Материалы по истории глаголообразовательных суффиксов в мордовских языках. Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused. II. Tln., 1958, lk. 175—256. — Resümee eesti ja saksa keeles.

6. Teised keeled

Nurmekund, P. Hiina kirja reformist. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 4/5, lk. 313—316.

7. Tõlkeküsimusi

Annist, A. Antiikeeposte eestikeelseist tõlkeist ja nende värsiprobleemidest. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 2, lk. 75—89.

III. Koguteostes ja ajakirjades ilmunud ülevaated ja bibliograafiad

1. Ahven, H. Emakeele Seltsi tööst 1957. a. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 1, lk. 62—63.
2. Akadeemik J. V. Veski 85-aastane. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1958, nr. 3, lk. 221—222. — Paralleeltekst vene keeles.
3. Ariste, P. W. K. Matthews. [Inglise keeleteadlane. 1901—1958. Nekroloog.] Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 9, lk. 575—576.
4. Ernits, V. Neljas slaavi filoloogide rahvusvaheline kongress Moskvas. [Sept. 1958]. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 12, lk. 773—775.
5. J. V. Veski juubeli tähistamine [Tartus]. Looming, 1958, nr. 7, lk. 1117—1118.
6. Johannes Voldemar Veski 85-aastane. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 6, lk. 321—323.
7. Kaalep, A. Sisukas kogumik filoloogilisi töid. [Tartu Riikliku Ülikooli Toimetiste 1957. a. 51. vihiku kohta.] Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 4/5, lk. 310—311.
8. Karelson, R. Üleliiduline keeleteaduslik konverents Tartus. [23.—27. juuni.] Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 9, lk. 571—573.
9. Kask, A. Eesti murdetekstide väljaannetest. [Raamatute «Valimik Emakeele Seltsi korrespondentide murdetekste» I. 1956 ja «Pajatusi põhjarannikult». 1958 kohta.] Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 12, lk. 771—772.
10. Kask, A. J. V. Veski 85-aastane. Looming, 1958, nr. 6, lk. 934—936.
11. Kask, A. Ülevaade J. V. Veski elust ja keelelisest tegevusest. Rmt.: Johannes Voldemar Veski keelelisi töid. Tln., 1958, lk. 277—300.
12. Keem, H. Ühelt kogumismatkalt nõo murraku alale. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 2, lk. 113—115.
13. Kont, K. Uurimus soome keele partitiivist. [The Partitive in Finnish. By Norman Denison. Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia. Sarja B, nide 108. Helsinki, 1957 kohta]. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 6, lk. 377—379.
14. Kull, R. Meie rajooniajalehtede keelest ja stiilist. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 2, lk. 105—112.

15. Murdematerjali kogumise võistluse tulemused. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1958, nr. 1, lk. 77. — Allk.: Emakeele Seltsi juhatus.
16. Murdematerjali kogumise võistluse tulemused. Keel ja Kirjandus. 1958, nr. 1, lk. 62—63.
17. Must, M. Murdekogumistööst Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudis 1956.—1957. a. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 1, lk. 61—62.
18. Must, M. Üleliiduline dialektoloogiaalane nõupidamine Jerevanis. [27.—29. sept. 1958.] Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 12, lk. 775—776.
19. Nurm, E. Keele ja Kirjanduse Instituudi sõnaraamatute sektori tööst. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 4/5, lk. 316—319.
20. Nurm, E. Nõupidamine Kiievis seletavate sõnaraamatute küsimuses. [8.—10. maini 1958. a.] Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 7, lk. 444—446.
21. Nurm, E. «Õigekeelsuse sõnaraamatu» käsikiri valmis. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1958, nr. 4, lk. 390—392.
22. Palmeos, P. Karjala valdai murret uurimas. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 4/5, lk. 293—298.
23. Palmeos, P. Ühe suure uurija elust ja tööst. [Ungari keeleuurija Antal Reguly 100. surma-aastapäeva puhul]. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 9, lk. 574—575.
24. Rand, L. Terminoloogia-alane diskussioon TRÜ majandusteaduskonnas. [13. märtsil 1958. a. Tartus]. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 4/5, lk. 319.
25. Randman, L. Märkmeid rajooniajalehtede keele kohta. Eesti Kommunist, 1958, nr. 3, lk. 71—75.
26. Smirnov, S. J. Baudouin de Courtenay tegevus Tartu-perioodil. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 12, lk. 747—753.
27. Tanning, S. Märkmeid 1957. aasta võistlustöödest. Broš.: Kogumistöö juhendaja eesti keele alal. Nr. 7. Trt., 1958, lk. 25—32.
28. 1957. aasta murdematerjali kogumise võistluse tulemused Broš.: Kogumistöö juhendaja eesti keele alal. Nr. 7, Trt., 1958, lk. 23—24.
29. Uus murdeainestiku kogumise võistlus. [Tingimused.] Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1958, nr. 3, lk. 250.
30. Valgma, J. Ühe konkursi tulemustest. [ENSV Haridusministeeriumi poolt okt. 1956. a. etteütluste kogu saamiseks väljakuulutatud konkursi tulemustest.] Nõukogude Kool, 1958, nr. 2, lk. 121—125.
31. J. V. Veski keeleliste tööde bibliograafiat. Rmt.: Veski, J. V. Keelelisi töid. Tln., 1958, lk. 301—311.
32. Väär i, E. J. V. Veski ja eesti keel. Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 8, lk. 503—506.
33. Väär i, E. Väljaanne keelest ja keeleteadusest. [Emakeele Seltsi Aastaraamatu III, 1957. a. köite kohta.] Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 2, lk. 122—124.

IV. Kaitstud kandidaadiväitekirjad

Pajusalu, E. Läänemere keelte väliskohakäänded (käänete funktsioonid). Kaitstud 1958. a. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis. Autoreferaat: Внешнеместные падежи в прибалтийско-финских языках (функции падежей). Таллин, 1958, 39 стр. Академия наук Эст. ССР. Институт языка и литературы. 150 eks.

EMAKEELE SELTSI LIIKMETE NIMESTIK

(seisuga 1. märts 1960)

a) **Auliikmed:**

1. Veski, Johannes Voldemar (Tartu)

b) **Tegevliikmed:**

1. Aben, Karl (Tartu)
2. Ahven, Eeva (Tallinn)
3. Ahven, Heino (Tallinn)
4. Alekõrs, Richard (Tallinn)
5. Ambus, Ada (Tallinn)
6. Annist, August (Tartu)
7. Ariste, Paul (Tartu)
8. Baitšura, Üzbäk (Kaasan, Tatari ANSV)
9. Brambat, Benita (Tallinn)
10. Elisto, Elmar (Tallinn)
11. Erleman, Aili (Kiviõli)
12. Galkin, Ivan (Joškar-Ola, Mari ANSV)
13. Hagel, Ellen (Tartu)
14. Hallap, Valmen (Tallinn)
15. Hermlin, Kaarel (Jõgeva)
16. Heuer, Helju (Tartu)
17. Jõulma, Hilda (Tapa)
18. Järve, Merle (Tallinn)
19. Jürman, Hans (Tallinn)
20. Kaal, Helju (Tallinn)
21. Kaalep, Ain (Elva)
22. Kaljuste, Aino (Tallinn)
23. Karelson, Rudolf (Tartu)
24. Kask, Arnold (Tartu)
25. Keem, Hella (Tartu)
26. Kiindok, Aino (Tartu)
27. Kindlam, Magnus (Tallinn)
28. Kinks [Lään], Liina (Rakvere)
29. Koit, Enn (Viljandi)
30. Kokla, Paul (Tallinn)
31. Kokla, Tiiu (Tallinn)
32. Kont, Ilse (Tallinn)
33. Kont, Karl (Tallinn)
34. Kristian, Maimo (Tallinn)
35. Kull, Rein (Tallinn)
36. Kure, Kristjan (Tallinn)
37. Kuuse, Kersti (Vana-Kariste)
38. Kõiva, Ottilie (Tartu)
39. Laanest, Arvo (Tallinn)
40. Laanpere, Helga (Tallinn)
41. Laugaste, Eduard (Tartu)
42. Laugaste, Gerta-Marie (Tartu)
43. Lehari, Valdar (Tartu)
44. Leppik, Eduard (Väike-Maarja)
45. Leppik, Juta (Tallinn)
46. Liimets, Heino (Tartu)
47. Liiv, Georg (Tallinn)
48. Lindeberg, Hilja (Moskva)
49. Lubi, Manivald (Tartu)
50. Lutrik, Helve (Tartu)
51. Lõhmus, Salme (Tartu)
52. Lõpp, Felix (Tallinn)
53. Madise, Alli (Tartu)
54. Madisson, Helmi (Tartu)
55. Masing, Uku (Tartu)
56. Mihkla, Karl (Tallinn)
57. Miller, Arnold (Tallinn)
58. Must, Mari (Tallinn)
59. Mäger, Mart (Tallinn)
60. Mägi, Udo (Tartu)
61. Neetar, Helmi (Märjamaa)
62. Nigol, Salme (Tartu)
63. Noot, Ellen (Tallinn)
64. Normann, Erna (Tartu)
65. Norvik, Madis (Viljandi)
66. Nurkse, Rein (Tallinn)
67. Nurm, Ernst (Tallinn)
68. Nurmekund, Pent (Tartu)
69. Ojasson, Oskar (Tallinn)
70. Ottas, Helmi (Tallinn)
71. Pajusalu, Elna (Tallinn)
72. Palgi, Daniel (Elva)
73. Paljak, Joosep (Tallinn)
74. Pall, Valdek (Tallinn)
75. Palmeos, Pauline (Tartu)
76. Parmas, Oskar (Luunja)
77. Peegel, Juhan (Tartu)
78. Pikamäe, Arnold (Tallinn)

79. Pukits, Märt (Tartu)
80. Puusepp, Priidu (Tartu)
81. Põld, Enda (Tartu)
82. Päll, Eduard (Tallinn)
83. Raģe, Silvia (Riia, Läti NSV)
84. Raiet, Erich (Tallinn)
85. Rajando, Helju (Tartu)
86. Rannut, Lehte (Tallinn)
87. Raud, Liisi (Tartu)
88. Raudsep, Loreida (Tallinn)
89. Riikoja, Elli (Tallinn)
90. Ruubel, Hans (Tartu)
91. Rätsep, Huno (Tartu)
92. Rääk, Elisabeth (Tartu)
93. Silvet, Johannes (Tartu)
94. Soll, Johannes (Tartu)
95. Sööt, Bernard (Tallinn)
96. Sööt, Marta (Tartu)
97. Tael, Evi (Tallinn)
98. Tamm, Agu (Sadala)
99. Tanning, Salme (Tallinn)
100. Tarakanov, Ivan (Iževsk, Udmurdi ANSV)
101. Tedre, Ülo (Tallinn)
102. Tonts, Ülo (Tartu)
103. Turu, Ellen (Tartu)
104. Tölp, Juhan (Tartu)
105. Univere, Aili (Tallinn)
106. Uuspõld, Ellen (Tartu)
107. Vaide, Leonhard (Märjamaa)
108. Valgma, Johannes (Tallinn)
109. Valmet, Aino (Tartu)
110. Vassikova, Liidia (Joškar-Ola, Mari ANSV)
111. Veski, Asta (Tartu)
112. Vihma, Helgi (Tartu)
113. Viidalepp, Richard (Tallinn)
114. Viires, Ants (Tallinn)
115. Viires, Helmi (Tallinn)
116. Vilbaste, Gustav (Tallinn)
117. Volmer [Saar], Juta (Tartu)
118. Vääri, Eduard (Tartu)

LÜHENDITE NIMESTIK

a) Väljaannete lühendid

EK = Eesti Keel, Tartu
EKirj = Eesti Kirjandus, Tartu
ESA = Emakeele Seltsi Aastaraamat,
FUF = Finnisch-ugrische Forschungen, Helsinki
KSz = Keleti Szemle, Budapest
NyK = Nyelvtudományi Közlemények, Budapest
SUSA = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, Helsinki
SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia, Helsinki

b) Teisi lühendeid

Amb = Ambla
Ann = Anna
Ans = Anseküla
Aud = Audru
e = eesti keel
eL = lõuna-eesti murded
Emm = Emmaste
eP = põhja-eesti murded
eR = kirde-eesti rannikumurre
Hag = Hageri
Han = Hanila
Har = Hargla
Hel = Helme
Hii = Hiiumaa
HJn = Harju-Jaani
Hlj = Haljala
Hls = Halliste
I = eesti keele idamurre
Iis = Iisaku
is = isuri keel
Jaa = Jaani
JJn = Järva-Jaani
JMd = Järva-Madise
Juu = Juuru
Jõe = Jõelähtme
Jõh = Jõhvi
Jäm = Jämaja
Jür = Jüri
K = eesti keele keskmurre
Kaa = Kaarma
Kad = Kadrina
Kam = Kambja
Kan = Kanepi
Kei = Keila
Khk = Kihelkonna
Khn = Kihnu
Kir = Kirbla
KJn = Kolga-Jaani
Kod = Kodavere
Koe = Koeru
Kos = Kose
Kra = Kraasna
krj = karjala keel
Krj = Karja
krjA = karjala keele aunuse murre
krjK = karjala keele kaliinini murre
krjL = karjala keele lüüdi murre
krjP = päris- (põhja-) karjala murre
krjV = karjala keele valdai murre
Krk = Karksi
Krl = Karula
Kse = Karuse
Ksi = Kursi
Kul = Kullamaa
Kuu = Kuusalu
Kõp = Kõpu
Käi = Käina
Kär = Kärla
L = eesti keele läänemurre
Lai = Laiuse
Lei = Leivu
Lih = Lihula
lms = läänemeresoome keeled
LNg = Lääne-Nigula
Lut = Lutsi
lv = liivi keel
Lüg = Lüganuse
M = mulgi murre
Mar = Martna
Mih = Mihkli
MMg = Maarja-Magdaleena
Muh = Muhu
Mus = Mustjala
Mär = Märjamaa
Nai = Naissaare
Nis = Nissi

Noa = Noarootsi
Nõo = Nõo
Ote = Otepää
Pai = Paide
Pal = Palamuse
Pee = Peetri
Pha = Püha
Phl = Pühalepa
Pil = Pilistvere
PJg = Pärnu-Jaagupi
Plt = Põltsamaa
Plv = Põlva
Pst = Paistu
Puh = Puhja
Pär = Pärnu
Pöi = Pöide
Rak = Rakvere
Ran = Rannu
Rap = Rapla
Rei = Reigi
Rid = Ridala
Ris = Risti
Ruh = Ruhnu
Rõn = Rõngu
Rõu = Rõuge
Räp = Räpina
S = eesti keele saarte murre
Saa = Saarde
San = Sangaste
Se = Setumaa
Sim = Simuna
SJn = Suure-Jaani
sks = saksa keel
sm = soome keel
T = tartu murre
Tln = Tallinn
TMr = Tartu-Maarja
Tor = Tori
Trm = Torma
Trt = Tartu
Trv = Tarvastu
Tõs = Tõstamaa
Tür = Türi
Urv = Urvaste
V = võru murre
Vai = Vaivara
Var = Varbla
Vas = Vastseliina
vdj = vadja keel
Vig = Vigala
Vil = Viljandi
VJg = Viru-Jaagupi
Vll = Valjala
VMr = Väike-Maarja
vn = vene keel
VNg = Viru-Nigula
Vor = Vormsi
vps = vepsa keel
vpsL = vepsa keele lõunamurre
Võn = Võnnu
Vän = Vändra
Äks = Äksi

SISUKORD

Arnold Kask — 40 aastat Emakeele Seltsi 5
Madis Norvik — Emakeele Selts ning Keele ja Kirjanduse Instituut eesti kohanimede kogujana ja uurijana 25
Valdek Pall — Liitsõnalistest kohanimedest põhisõnaga *saar* 39
Helmi Viires — *ne*-omadussõnade tähendusrühmad eesti murretes . 48
Lehte Rannut — Ajamäärus eesti keeles (tähendusfunktsioonid) . . 71
Juhan Peegel — Mõningaid lisamärkmeid Dimitri Mevesest . . . 113
Gustav Vilbaste — Kaukaasia eestlaste keelest ja rahvaluulest . . 121
Mari Must — Haruldasi sõnu kirde-eesti rannikumurdest 132
Marta Mäesalu — *Kadevast ajast.* Teatmeid Häädemeestelt . . . 142
Paul Ariste — Ekstsessiivist läänemere keeltes 145
Huno Rätsep — Vadja fraseoloogiat 162
Arvo Laanest — Isuri keele oredeži murdest 179
Eduard Leppik — Subjekti ja predikaadi kongruentsist karjala valdai murdes 196
Victoria Sienkiewicz-Gudkova — Ustinja Pavlovna Tarunova lapi muinasjutte 210
Ivan Galkin — Mari keele sufiksi *aŋ* päritolust 220
Gustav Vilbaste 223
Juhan Tölp 226
Heino Ahven — Emakeele Seltsi tööst aastal 1959 228
Helju Kaal, Osvald Kivi — Keelelist bibliograafiat (1958. a.) . . . 237
Emakeele Seltsi liikmete nimestik 243
Lühendite nimestik 245

Резюме

Арнольд Каск — 40 лет Обществу родного языка 23
Мадис Норвик — Роль Общества родного языка и Института языка и литературы Академии наук Эстонской ССР в собирании и исследовании эстонской топонимики 37
Вальдек Палль — О составных географических названиях, второй частью которых является слово *saar* 'остров' 47
Хельми Вийрес — Семантические группы имен прилагательных с суффиксом *-ne* в эстонских диалектах 70
Лехте Раннут — Обстоятельство времени в эстонском языке (функции значений) 111
Юхан Пеэгель — Некоторые дополнительные заметки о Димитрии Мевесе 113
Густав Вильбасте — О языке и фольклоре эстонцев, проживающих на Кавказе 131
Мари Муст — Подбор слов из северовосточного прибрежнего диалекта 140
Марта Мяэсалу — О выражении *kadev aeg* 'исчезающее, убавляющееся время' 144

Пауль Аристэ — Эксцессив в прибалтийско-финских языках 161
Хуно Рятсеп — Из водской фразеологии 178
Арво Лаанест — Об оредежском диалекте ижорского языка . . . 194
Эдуард Леппик — О согласовании подлежащего и сказуемого в валдайском диалекте карельского языка 209
Виктория Сенкевич-Гудкова — Саамские сказки Устиньи Павловны Таруновой 219
Иван Галкин — О происхождении суффикса *-аŋ* в марийском языке 222
Густав Вильбасте 223
Юхан Тёльп 226
Хейно Ахвен — О работе Общества родного языка в 1959 году . . 235

ENSV Teaduste Akadeemia EMAKEELE SELTS ОБЩЕСТВО РОДНОГО ЯЗЫКА Академии Наук ЭССР

ЕЖЕГОДНИК ОБЩЕСТВА РОДНОГО ЯЗЫКА VI

На эстонском и русском языках
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja P. Ariste
Tehniline toimetaja I. Vahtre
Korrektorid E. Bitter ja Ü. Rattur

Ladumisele antud 10. VI 1960. Trükkimisele antud 13. X 1960. Paber 60 × 92, 1/16. Trükipoognaid 15,5. Arvutuspoognaid 17,67. Trükiarv 1000. MB-06570. Tellimise nr. 6045.

Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II

Hind rbl. 14.40 (1.44)

6—2

6

EMAKEELE SELTSI AASTARAAMAT

EMAKEELE SELTSI AASTARAAMAT

1960

books2ebooks.eu

www.books2ebooks.eu

books2ebooks.eu

Eesti Rahvusraamatukogu

EESTI RAHVUS-RAAMATUKOGU